

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ІНФРАСТРУКТУРА РИНКУ

Електронний науково-практичний журнал

Випуск 78

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Головний редактор:

Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук, професор, начальник відділу науково-дослідної роботи та атестації наукових кадрів ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України (Київ, Україна).

Члени редакційної колегії:

Абрамова Алла Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Борщ Вікторія Ігорівна – доктор економічних наук, доцент, Одеський національний медичний університет (Одеса, Україна).

Вербівська Людмила Василівна – доктор економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Гавкалова Наталія Леонідівна – доктор економічних наук, професор, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна).

Дименко Руслан Анатолійович – доктор економічних наук, доцент, ДВНЗ Університет банківської справи (Львів, Україна).

Дука Анастасія Петрівна – доктор економічних наук, професор, Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна).

Жаворонок Артур Віталійович – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Коваль Віктор Васильович – доктор економічних наук, професор, Південний науковий центр НАН України та МОН України (Одеса, Україна).

Кудлаєва Наталія Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Лопашук Інна Афанасіївна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Маргасова Вікторія Геннадіївна – доктор економічних наук, професор, Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна).

Марич Максим Григорович – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Морозова (Селіверстова) Людмила Сергіївна – доктор економічних наук, професор, Київський національний торговельно-економічний університет (Київ, Україна).

Пономаренко Тетяна Вадимівна – доктор економічних наук, професор, Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Бугая (Київ, Україна).

Попова Любов Василівна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Прохорчук Світлана Володимирівна – кандидат економічних наук, професор, Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права» (Херсон, Україна).

Роговий Андрій Віталійович – доктор економічних наук, професор, Навчально-науковий інститут бізнесу, природокористування і туризму, Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна).

Стеблянок Ірина Олегівна – доктор економічних наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна).

Федишин Майя Пилипівна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Цвірко Олена Олександрівна – доктор економічних наук, професор, ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій» (Одеса, Україна).

Велькі Януш – доктор економічних наук, професор, Університет «Опольська політехніка» (Ополе, Польща).

Гросу Вероніка – доктор економічних наук, професор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Дзієканські Павел – доктор економічних наук, професор, Університет імені Яна Кухановського (Кельце, Польща).

Космулес Крістіна Габрієла – кандидат економічних наук, асистент професора, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Міхальчук Камелія-Каталіна – кандидат економічних наук, доцент, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Пілелієне Ліна – доктор економіки, професор маркетингу, Університет Вітаутаса Великого (Каунас, Литва).

Ситнік Інесса Василівна – доктор економічних наук, професор, Університет «Політехніка Опольська» (Ополе, Польща).

Соколюк Маріан – кандидат економічних наук, доцент, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Хлачук Елена – доктор економічних наук, професор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Чоботару Маріус-Сорін – кандидат економічних наук, лектор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Електронна сторінка видання – www.market-infr.od.ua

**Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку»
включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук
(Категорія «Б») на підставі Наказу МОН України від 28 грудня 2019 року № 1643 (Додаток 4)**

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;

072 – Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг;

076 – Підприємництво та торгівля; 241 – Готельно-ресторанна справа;

242 – Туризм; 292 – Міжнародні економічні відносини.

**Затверджено до поширення через мережу Internet відповідно до рішення вченої ради
Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій
(27 травня 2024 року протокол № 5)**

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою
програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут
економіки та інновацій», 2024

ISSN (Online): 2519-2868

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІКА

РОЗВИТОК АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУDEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE
UNDER MARTIAL LAW

Стаття присвячена аналізуванню та оцінці впливу воєнних дій на розвиток агропромислового комплексу України. В умовах воєнного стану, що склалися в певний період історії країни, агропромисловий сектор став сферою особливого інтересу та важливою аспектною проблемою для держави. Дослідження включає в себе аналіз змін у виробництві сільськогосподарської продукції, постачання продовольства на внутрішній ринок та експорт. Також розглядається вплив війни на інвестиції в аграрний сектор та структурні зрушення у галузі. В роботі проаналізовано, як державні та галузеві стратегії спрямовані на забезпечення стійкості та розвитку агропромислового комплексу в умовах воєнного конфлікту. Особлива увага приділяється державним програмам підтримки сільського господарства та механізмам регулювання цінової ситуації на продукти харчування. Висвітлено результати досліджень та аналізу стану справ у сфері агропромислового комплексу, що є актуальними для визначення стратегічних напрямків розвитку в умовах воєнного конфлікту, що слугує джерелом інформації для фахівців, дослідників, які займаються аналізом та розвитком агропромислового сектору України в нестабільних умовах воєнного стану.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, Україна, воєнний конфлікт, сільське господарство, економічний розвиток, стійкість, стратегія розвитку, аналіз, економічний вплив.

This scientific work is devoted to the analysis and assessment of the impact of the military conflict on the development of the agro-industrial complex of Ukraine. In the conditions of martial law, which developed in a certain period of the country's history, the agro-industrial sector became a sphere of special interest and an important aspect problem for the state. The work considered the impact of the military conflict on agriculture, the food industry, trade and the economy in general. The study includes an analysis of changes in the production of agricultural products, the supply of food to the domestic market and exports. The impact of the war on investments in the agricultural sector and structural changes in the industry is also considered. The work analyzes how state and industry strategies are aimed at ensuring the stability and development of the agro-industrial complex in the conditions of a military conflict. Special attention is paid to state agricultural support programs and mechanisms for regulating the price situation for food products. The scientific work highlights the results of research and analysis of the state of affairs in the field of agro-industrial complex, which are relevant for determining the strategic directions of development in the conditions of a military conflict. This work serves as a source of information for specialists, researchers and decision-makers who are engaged in the analysis and development of the agro-industrial sector of Ukraine in the unstable conditions of martial law. Strategies to ensure food security under martial law require a comprehensive approach, including crop diversification, the development of efficient storage and transportation systems, and support for small farmers. Opportunities for the development of the agricultural sector under martial law include modernization of technologies, diversification of production, and active investment. The best way to ensure the support and development of Ukraine's agricultural sector in the context of military operations is a systematic approach that takes into account all aspects of production, social security and sustainable development of the industry.

Key words: agro-industrial complex, Ukraine, military conflict, agriculture, economic development, sustainability, development strategy, analysis, economic impact.

УДК 342.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-1>

Дрималовська Х.В.

к.е.н., старший викладач
кафедри менеджменту
і міжнародного підприємництва,
Національний університет
«Львівська політехніка»

Сінельнікова К.О.

студентка,
Національний університет
«Львівська політехніка»

Drymalovska Khrystyna

National University «Lviv Polytechnic»

Sinyelnikova Ksyeniya

National University «Lviv Polytechnic»

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс є фундаментальною складовою української економіки та гарантом національної продовольчої безпеки. Проте в останні роки Україна переживає складний період внаслідок активних воєнних дій на сході та півдні країни. Ця ситуація породжує численні проблеми та виклики для агропромислового сектору та загрожує його сталому розвитку. Воєнний стан призводить до обмеження доступу до земель та інфраструктури, що ускладнює виробництво сільськогосподарської продукції. Тому постає питання створення умов стійкої продовольчої безпеки в умовах воєнного стану на основі розроблення та впровадження ефективних стратегій, інструментів та заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку галузі, підтримки

сільських громад, підвищення продуктивності, залучення інвестицій тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У нижче наведених працях дослідників Кваші С.М. [3], Халізова Д.В. [6], Іванової Г.С. [7] детально розглядаються аспекти щодо дослідження сутності поняття агропромислового комплексу, вивчення впливу факторів на забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнних реалій, відведення важливої ролі запровадження аграрних інновацій у даний сектор. Крім того, ключові стратегії та практичні заходи забезпечення продовольчої безпеки наведено у [1–5].

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у: аналізуванні впливу воєнного стану на агропромисловий комплекс України та визначенні

основних факторів, що обмежують розвиток галузі в умовах воєнного стану; визначенні стратегії та практичних заходів для забезпечення продовольчої безпеки; аналізуванні соціально-економічних наслідків воєнного стану для сільських громад та виокремленні заходів для їх підтримки; ідентифікуванні можливостей для розвитку агропромислового сектору в умовах воєнного стану, включаючи модернізацію, диверсифікацію та залучення інвестицій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Під агропромисловим комплексом доцільно розуміти «сукупність ланок народного господарства (галузей, підгалузей, виробничих підприємств, організацій), діяльність яких тісно пов'язана з виробництвом, зберіганням, транспортуванням, переробкою та збутом продукції» [7]. Агропромисловий комплекс України зіштовхнувся із серйозними викликами, спричиненими широкомасштабною військовою агресією зі сторони росії 24 лютого 2022 року. Тому перший аспект дослідження полягає в аналізуванні впливу воєнного конфлікту на виробництво сільськогосподарської продукції. Використовуючи статистичні дані за останні п'ять років, було проведено порівняльний аналіз обсягів виробництва основних культур, таких як зернові культури, олійні культури та овочі (табл. 1).

Як видно з табл. 1, воєнний конфлікт призвів до зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в усіх основних категоріях. Це створює серйозні виклики для забезпечення продовольчої безпеки та внутрішнього ринку, що супроводжуються, насамперед, знищенням або недоступністю сільськогосподарських земель, зменшенням кількості робочої сили, зростанням витрат на логістику тощо [6].

Воєнний стан впливає на агропромисловий комплекс країни в різних аспектах, обмежуючи його розвиток через різні фактори. Декілька ключових аспектів може бути враховано при аналізі впливу воєнного конфлікту на агропромисловий сектор України, зокрема:

– пошкодження інфраструктури: воєнний конфлікт може призвести до значних пошкоджень інфраструктури, такої як дороги, залізниці, порти і сховища. Це ускладнює транспортування

сільськогосподарської продукції від полів до ринків і експорту;

– втрати виробництва: знищення або пошкодження обладнання та інфраструктури може призвести до значних втрат у виробництві, а також обмежити можливості для нового виробництва. Це може суттєво позначитися на виробництві продуктів та зменшити доходи сільськогосподарських підприємств;

– економічна нестабільність: економічна нестабільність, спричинена воєнним конфліктом, може призвести до зменшення доступності кредитів та інвестицій для сільськогосподарських підприємств, обмежуючи їх можливості для модернізації та розвитку;

– втрати робочої сили: воєнний конфлікт може зумовити втрати робочої сили через евакуації, поранення та смертні випадки. Це може призвести до нестачі робочої сили для проведення сільськогосподарських операцій, що може вплинути на обсяги виробництва;

– обмеження доступу до ринків: виникнення обмежень в зовнішній та внутрішній торгівлі може ускладнити продаж сільськогосподарської продукції, збільшуючи запаси продукції та зниження цін;

– несприятливий валютний курс: валютні коливання можуть негативно позначитись на сільськогосподарському секторі України зростання вартості імпортного обладнання та ресурсів, підвищення цін на продукцію, Зниження конкурентоспроможності на зовнішніх ринках, погіршення фінансової стійкості підприємств.

Для подолання цих викликів уряд України може вживати заходів для відновлення інфраструктури, надання фінансової підтримки сільськогосподарським підприємствам, забезпечення безпеки робочого персоналу та сприяння розвитку внутрішнього та зовнішнього ринків [2].

Другий аспект дослідження стосується забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного конфлікту. Це є важливим завданням, що вимагає ретельного аналізу та впровадження конкретних стратегій та практичних заходів. Ось кілька можливих стратегій та практичних заходів (табл. 2).

Загалом, поєднання цих стратегій та практичних заходів може сприяти продовольчій безпеці в

Таблиця 1

Обсяги виробництва основних культур за останні в Україні 5 років, тис. т. [1]

Рік	Зернові культури	Олійні культури	Овочеві культури
2017	61916,7	18411,4	9286,3
2018	70056,5	21439,7	9440,2
2019	75143,2	22291,8	9687,6
2020	64933,4	18501,1	9652,8
2021	86010,4	22896,9	9935,2
2022	53900,1	17500,2	7511,01

Таблиця 2

Стратегії та практичні заходи забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану [3]

№ п/п	Стратегії	Практичні заходи
1.	Резервування продовольчих ресурсів	Розробка та впровадження системи резервування стратегічних продовольчих ресурсів.
		Створення резервів зернових, нафти, м'яса та інших ключових продуктів.
2.	Захист інфраструктури	Забезпечення безпеки та цілісності сільськогосподарської інфраструктури.
		Вдосконалення системи захисту від екологічних та техногенних катастроф.
3.	Розвиток місцевого виробництва	Сприяння розвитку малих сільських господарств та місцевих виробників.
		Підтримка ініціатив для місцевого виробництва продуктів харчування.
4.	Розширення аграрного виробництва	Збільшення площі сільськогосподарських угідь та стимулювання нових технологій виробництва.
		Розробка і впровадження програм підтримки для фермерів і сільгоспвиробників.
5.	Диверсифікація джерел постачання	Збільшення різноманітності джерел постачання продуктів харчування.
		Залучення нових партнерів і розширення торговельних відносин.
6.	Моніторинг і оцінка продовольчої ситуації	Розробка систем моніторингу та оцінки продовольчої ситуації в реальному часі.
		Впровадження систем передбачення ризиків та стратегій реагування.
7.	Сприяння інноваціям	Фінансова підтримка для досліджень та інновацій в аграрному секторі.
		Запровадження нових технологій для підвищення ефективності виробництва.
8.	Освіта і підвищення кваліфікації	Забезпечення доступу до освіти та підвищення кваліфікації для фахівців у сільському господарстві.
		Стимулювання інновацій в галузі аграрного менеджменту.

умовах воєнного стану. Однак важливо забезпечити їхнє взаємодоповнення та ефективно використати ресурсів для досягнення оптимальних результатів. Воєнний стан завжди має серйозні соціально-економічні наслідки для сільських громад. Спільні зусилля у вирішенні цих проблем можуть допомогти забезпечити стабільність і відновлення. Пріоритетом в таких умовах є забезпечення захисту та допомоги мешканцям сільських громад. Зусилля з інтеграції внутрішньо переміщених осіб, відновлення освіти та медичної допомоги, а також створення нових робочих місць можуть допомогти зберегти соціальну стабільність. Нижче наведено аналіз та можливі заходи для підтримки сільських громад у таких умовах [4]:

Соціальні наслідки:**1. Міграція населення:**

Аналіз: Загострення конфлікту може призводити до масової міграції населення, що впливає на соціальні структури та робочу силу.

Заходи: Розвиток програм для інтеграції внутрішньо переміщених осіб, надання житла, медичних та освітніх послуг.

2. Погіршення умов освіти:

Аналіз: Зниження якості освіти через знищення шкіл та втрату кваліфікованих вчителів.

Заходи: Реконструкція та відновлення освітніх закладів, надання підтримки педагогічним кадрам, розвиток дистанційної освіти.

3. Погіршення стану здоров'я:

Аналіз: Зменшення доступу до медичної допомоги, нестача лікарських засобів.

Заходи: Організація мобільних медичних бригад, забезпечення ліками та медичним обладнанням.

Економічні наслідки:**1. Знищення сільськогосподарської інфраструктури:**

Аналіз: Втрати об'єктів сільськогосподарського виробництва, зменшення врожаю.

Заходи: Фінансова підтримка для відновлення сільськогосподарських об'єктів, надання сільськогосподарським підприємствам кредитів та субсидій.

2. Втрати робочої сили та розвиток безробіття:

Аналіз: Втрати робочих місць через знищення підприємств та низьку економічну активність.

Заходи: Створення програм зайнятості, підтримка малих підприємств, стимулювання нових робочих місць.

3. Погіршення фінансової стійкості:

Аналіз: Зменшення обсягів виробництва та обігу грошей, збільшення боргового тягаря.

Заходи: Фінансова підтримка для підприємств, податкові пільги, розвиток місцевих економічних ініціатив.

4. Призупинення інфраструктурних проєктів:

Аналіз: Відкладення або зупинення інфраструктурних проєктів через невизначеність ситуації.

Заходи: Прийняття заходів для відновлення та продовження інфраструктурних робіт, пошук альтернативних джерел фінансування.

5. Збільшення рівня бідності:

Аналіз: Зростання кількості людей, які опиняються в умовах бідності через втрати робочих місць та економічні труднощі.

Заходи: Розвиток програм соціальної підтримки, надання матеріальної допомоги та соціальних послуг.

6. Зниження інвестиційного потенціалу:

Аналіз: Зменшення інтересу інвесторів через невизначеність та ризики.

Заходи: Розробка програм для залучення інвестицій, створення інвестиційної привабливості для регіону.

Загальні заходи:

1. Розробка та впровадження комплексних програм відновлення: розробка стратегій відновлення для сільських громад; впровадження і моніторинг різних заходів для підтримки економічного та соціального відновлення.

2. Сприяння соціальному партнерству: залучення громадських організацій, неприбуткових організацій та владних структур для спільної реалізації програм.

3. Інтеграція в міжнародні програми підтримки: вступ до програм та фондів міжнародної підтримки для забезпечення додаткових ресурсів для відновлення.

4. Забезпечення інформаційної прозорості: створення умов доступу до інформації про можливість підтримки та участь громад у прийнятті рішень.

Аналіз та визначення заходів повинні бути гнучкими та адаптованими до конкретних умов кожної сільської громади в контексті воєнного стану. Успішність підтримки буде залежати від врахування унікальних викликів та потреб кожної громади [4].

Розвиток агропромислового сектору в умовах воєнного стану може вимагати стратегічного підходу та інноваційних заходів для забезпечення продовольчої безпеки та збільшення ефективності виробництва, що можлива у разі впровадження наступних комплексних заходів:

1. Модернізація технічної інфраструктури:

– Інтеграція сучасних технологій: використання сучасних технологій вирощування, таких як сільськогосподарські дрони, IoT-прилади та системи аналізу даних для оптимізації виробництва.

– Механізація та автоматизація: застосування сучасних сільгосптехнічних засобів для підвищення продуктивності та зменшення залежності від ручної праці.

2. Диверсифікація вирощування:

– Впровадження нових культур: вивчення та вирощування нових культур з метою диверсифікації виробництва та підвищення стійкості до різних факторів.

– Підтримка сільськогосподарських кооперативів: створення та підтримка кооперативних

об'єднань для спільного виробництва, збуту та обміну ресурсами.

3. Залучення інвестицій:

– Створення інвестиційних пулів: організування спеціальних інвестиційних фондів для підтримки сільськогосподарських проектів та нововведень.

– Залучення іноземного капіталу: розвиток програм та ініціатив для привертання уваги іноземних інвесторів до агропромислового сектору [5].

Висновки з проведеного дослідження.

Дослідження впливу воєнного стану на агропромисловий комплекс України виявило низку важливих аспектів, що обмежують розвиток галузі в умовах конфлікту. Основні фактори включають збитки від військових дій, обмеження доступу до земельних ресурсів, складнощі в забезпеченні безпеки та стійкості виробництва. Стратегії для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану вимагають комплексного підходу, що включає диверсифікацію культур, розробку ефективних систем зберігання та транспорту продукції, а також підтримку малих фермерів. Аналізування соціально-економічних наслідків воєнного стану для сільських громад підкреслює важливість розробки заходів для підтримки цих громад, зокрема в галузі соціальної інфраструктури та доступу до освіти та охорони здоров'я.

Можливості для розвитку агропромислового сектору в умовах воєнного стану включають модернізацію технологій, диверсифікацію виробництва та активне залучення інвестицій. Важливою є також підтримка міжнародної співпраці та отримання допомоги для забезпечення сталості агропромислового комплексу. Оцінка ефективності заходів державного регулювання та підтримки агропромислового сектору в умовах воєнного стану показує необхідність подальшого удосконалення механізмів державної підтримки та регулювання для забезпечення ефективного функціонування галузі під час кризових ситуацій. Оптимальний шлях забезпечення підтримки та розвитку агропромислового комплексу України в умовах воєнних дій полягає в системному підході, що враховує всі аспекти виробництва, соціального забезпечення та сталого розвитку галузі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Статистичний щорічник України 2022. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf (дата звернення: 12.05.2024).

2. Бізнес в умовах війни: хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/> (дата звернення: 12.05.2024).

3. Кваша С.М. Заходи аграрної політики в забезпеченні продовольчої безпеки. *Продовольча та*

екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 16 вересня 2022 р. Київ, 2022. С. 17–23.

4. Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14654> (дата звернення: 12.05.2024).

5. Підтримка аграрного сектору в умовах воєнного стану. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/213396_pdtrimka-agrarnogo-sektoru-v-umovakh-vonnogo-stanu-shcho-varto-znati (дата звернення: 12.05.2024).

6. Халізів Д.В. Розвиток аграрного сектору економіки в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 78: ч. 1. С. 286–290.

7. Іванова Г.С. Правове регулювання діяльності агропромислового комплексу в умовах воєнного стану. *Правові виклики сучасності: матеріали круглого столу*, м. Харків, 20 грудня 2022 р. Харків, 2022. С. 19–23.

REFERENCES:

1. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy 2022 [Statistical Yearbook of Ukraine 2022]. Available at: chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcgclclefindmkaj/https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf (accessed May 12, 2024).

2. Biznes v umovakh viiny: khto zaznav naibilshykh vtrat ta yak vidnovliuetsia pidpriemstva [Business during the war: who suffered the greatest losses

and how companies are recovering]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/> (accessed May 12, 2024).

3. Kvasha S.M. (2022) Zakhody aharnoї polityky v zabezpechenni prodovolchoї bezpeky [Agricultural policy measures to ensure food security]. *Prodovolcha ta ekolohichna bezpeka u voiennyi i pisliavoiennyi chasy: pravovi vyklyky dlia Ukrainy ta svitu: tezy dopovidei uchastnykiv Mizhnarodna naukovo-praktichna konferenciya* (Kyiv, September 16th, 2022). (in Ukrainian)

4. Osoblyvosti biudzhethnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu [Features of the budget process under martial law]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/14654> (accessed May 12, 2024).

5. Pidtrymka aharnoho sektoru v umovakh voiennoho stanu [Supporting the agricultural sector under martial law]. Available at: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/213396_pdtrimka-agrarnogo-sektoru-v-umovakh-vonnogo-stanu-shcho-varto-znati (accessed May 12, 2024).

6. Khalizov D.V. (2023) Rozvytok aharnoho sektoru ekonomiky v umovakh voiennoho stanu [Development of the agrarian sector of the economy under martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, vol. 78 (1), pp. 286–290. (in Ukrainian)

7. Ivanova H.S. (2022) Pravove rehuliuвання diialnosti ahropromyslovoho kompleksu v umovakh voiennoho stanu [Legal regulation of the agro-industrial complex under martial law]. *Pravovi vyklyky suchasnosti: materialy kruhloho stolu* (Kharkiv, December 20th, 2022). (in Ukrainian)

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ПРОМИСЛОВИХ ВІДХОДІВ У БУДІВНИЦТВІ

EFFICIENCY OF USE OF INDUSTRIAL WASTE IN CONSTRUCTION

У статті досліджено використання та управління промисловими відходами. Наведено законодавче регулювання відходами – «Національна стратегія управління відходами до 2030 рр», Закони та Постанови Кабінету Міністрів України, директиви Європейського Союзу. Наведена сумна статистика обсягу накопичених відходів на Україні, в тому числі і у Криворізькому басейні. Надано схеми накопичення твердих промислових відходів за галузями народного господарства та створення техногенних родовищ. Критичні обсяги утворення та нагромадження промислових відходів зумовили загострення економічних, екологічних, соціальних проблем та вимагають термінових заходів. Тільки ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» складає близько 9 млн. кубометрів відходів виробництва – хвостів збагачення, тому планується введення в дію нового хвостосховища «Третя карта», що зменшить техногенне навантаження на навколишнє середовище. Пріоритетною увагою проблеми мінералізації підземних вод Криворізького регіону і зв'язку з цим застосування ресурсозберігаючої технології використання шламу для посилення корозійної стійкості бетонних та залізобетонних конструкцій. Наведені напрямки застосування промислових відходів ГМК у будівництві та економічний ефект їх застосування.

Ключові слова: промислові відходи, стратегія, управління, статистика, будівництво, мінералізація підземних вод, шлами, економічний ефект, ресурсозбереження, органо-мінеральний комплекс.

The article examines the management of industrial waste. The legislative regulation of waste is given – "National strategy of waste management until 2030", the Law of Ukraine "On waste management" and the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of classifying substances or objects as by-products", directives of the European Union. Production waste should get a second life. When establishing the criteria under which production residues can receive this status, the government took the relevant experience of Poland, Germany, the Czech Republic, Bulgaria, Serbia and Great Britain. Sad statistics of the amount of accumulated waste in Ukraine, including in the Kryvorizka Basin, are given. Obviously, this is a serious environmental challenge; a terrible legacy that our descendants receive. PJSC ArcelorMittal Kryvyi Rih is the world's largest metallurgical giant. But due to the lack of advanced production technologies, more than 150 million tons of waste annually fills the landfills and sides of sludge storage facilities. Already, 9.1 billion tons of industrial waste are accumulated on the area of 13,000 hectares of the Kryvyi Rih Basin, and annually it becomes 70–80 million tons more. Today, ArcelorMittal Kryvyi Rih implements the project for the construction of the "Tretya Karta" tailings storage facility, which is vital for the safe storage of industrial waste from its production, the land area under dumps for the storage of waste rock is increasing every year. Directions for the use of MMC industrial waste in construction – in the production of slag portland cement, slag-alkali concrete are given. There are innovative developments in the production of sulfate-resistant concrete with the involvement of slurry suspension (active) using the bubbling method. This is a rather innovative technology of Kryvyi Rih researchers, which makes it possible to prepare sulfate-resistant concrete mixtures with reduced costs and with specified properties in a fairly energy-efficient and cost-minimizing manner. Industrial and civil construction in the Kryvyi Rih mining and ore basin is associated with the problem of both the construction itself and the further operation of surface and underground structures in conditions of significant mineralization of groundwater. Standard provision of corrosion resistance of underground concrete and reinforced concrete structures occurs due to the use of sulfate-resistant concrete with the use of plasticizers with anti-corrosion properties. The proposed and implemented technology of using an organo-mineral complex - dusty sludge with a sulfate suspension up to 20% with a plasticizer to increase the sulfate resistance coefficient of concrete on ordinary Portland cement and obtain anti-corrosion properties of concrete and reinforced concrete structures. Porosity of concrete changes, cement consumption is saved. The production of sulfate-resistant concrete with the involvement of slurry suspension (active) is carried out by the bubbling method. The proposed OMK provides an opportunity to save 20% of cement and anti-corrosion properties of the concrete mix and solves the issue of waste utilization.

Key words: industrial waste, strategy, management, statistics, construction, underground water mineralization, sludge, economic effect, resource conservation, organo-mineral complex.

УДК 330: 332

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure78-2>

Кадол Л.В.

к.т.н., доцент кафедри економіки, організації та управління підприємствами, Криворізький національний університет

Курінний С.В.

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Криворізький національний університет

Вейс І.С.

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Криворізький національний університет

Kadol Larisa

Kryvyi Rih National University

Kurinnyi Serhil

Kryvyi Rih National University

Veis Ihor

Kryvyi Rih National University

Постановка проблеми. Ми в своєму дослідженні розкриватимемо питання використання промислових відходів, як найбільш болюче для нашого міста – міста Кривого Рогу та можливості їх застосування для потреб будівельної галузі з визначенням економічного ефекту. Особливої уваги приділяємо проблемі мінералізації підземних вод Криворізького регіону і зв'язку з цим застосування ресурсозберігаючої технології використання шламу для посилення корозійної стійкості бетонних та залізобетонних конструкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використання та управління промис-

ловими відходами досліджували О. Герасимчук, В. Шамрай, Л. Дворкін, І. Коцюба, А. Тітова, В. Кияшко, І. Салій, С. Станкевич, Л. Головань, Л. Богінська, В. Пунагін та ін. Але все ж питання використання промислових відходів Криворізького басейну досить дискусійне та актуальне.

Постановка завдання. В даному дослідженні нас цікавить використання промислових відходів гірничо-збагачувальних підприємств м. Кривого Рогу у будівництві та економічний ефект від їх застосування для посилення корозійної стійкості бетонних та залізобетонних конструкцій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Болюча статистика – на території України навіть до повномасштабного воєнного вторгнення агресора обсяг накопичених відходів як промислових, так і побутових складало 15,6 млрд. т. [1]. А на сьогодні дана ситуація взагалі критична. На звільнених від окупантів територіях мільйони тон відходів від зруйнованих об'єктів та інфраструктури. З початку повномасштабного військового вторгнення агресора загальна сума збитків житлової, нежитлової нерухомості, іншої інфраструктури, транспорту та запасів за даними Міністерства відновлення перевищила \$157 млрд. (за вартістю заміщення) станом на початок 2024 року [2]. На територіях, на яких ще тривають бойові дії, та на територіях, які знаходяться в тимчасовій окупації, оцінити обсяг накопичених відходів взагалі неможливо.

Державне регулювання відходами пов'язано з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р «Національна стратегія управління відходами до 2030 р.». Ця програма повинна вирішити питання накопичення відходів як у промисловому, так і побутовому секторі, яке негативно впливає на стан навколишнього середовища і здоров'я людей; здійснення належним чином утилізації та видалення небезпечних відходів; використання відходів як вторинної сировини [3].

Вирішення цих проблематичних завдань є ключовим питанням енерго та ресурснезалежності України, економії природних матеріальних та енергетичних ресурсів. Але в реалізації 3-го етапу державної стратегії управління відходами негативні корегування внесло повномасштабне воєнне вторгнення агресора.

Вчасно набув чинності Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-IX «Про управління відходами» зі змінами від 13.12 2022 р. Цей Закон визначає правові, організаційні, економічні засади діяльності щодо управління відходами.

17.11.2023 р. прийнята Постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2023 р. № 1214 «Деякі питання віднесення речовин або предметів до побічних продуктів». Ця постанова набирає чинності з дня її опублікування та вводиться в дію через шість місяців з дня припинення або скасування дії правового режиму воєнного стану в Україні. Вона призначена для регулювання порядку та критеріїв віднесення речовин або предметів до побічних продуктів та затверджена згідно вимог статті 5 директиви Європарламенту та Ради ЄС 2008/98/ЕС.

Формуючи нормативну базу щодо управління відходами вітчизняним урядом взято досвід ряду європейських країн – це Велика Британія, Німеччина, Польща, Чехія, Болгарія та Сербія [4].

Управління відходами регулюється Європейським Союзом більше ніж 10 директивами.

Україною підписано угоди з ЄС згідно наступних трьох директив:

– Директива 1999/31/ЄС «Про захоронення відходів», яка базується на орієнтирі попередження і зменшення негативних наслідків захоронення відходів на навколишнє середовище і здоров'я людини;

– Директива 2006/21/ЄС «Про управління відходами видобувної промисловості», змістом якої є максимально можливе попередження та мінімізація будь-якого негативного впливу на довкілля та ризиків для здоров'я людини, що можуть виникати в результаті управління відходами видобувної промисловості;

– Директива 2008/98/ЄС «Про відходи», яка чітко регламентує питання утворення та поводження з відходами та запроваджує чітку структуру відходів.

На Україні 160 тисяч га вкриті промисловими відходами (мова йде про 36 млрд. тонн твердих відходів). Очевидно, що це серйозний виклик екології; страшний спадок, який отримують наші нащадки [5].

Тверді промислові відходи створюються підприємствами різних галузей промисловості (рис. 1), що накопичуються в техногенні родовища.

Проблема промислових відходів особливо гостро стосується й гірничо-збагачувальних підприємств Криворізького басейну, відходи, яких утворюються в процесі видобутку та збагачення руди.

Найбільший світовий гігант металургії ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» через відсутність прогресивних технологій використання відходів, більш ніж 150 млн. т їх щорічно поповнює відвали та борти шламосховищ. Вже нині на площі 13 тис. га Криворізького басейну накопичено 9,1 млрд. т промислових відходів і щорічно їх стає на 70–80 млн. т більше. Збільшуються земельні площі під відвали для зберігання пустих порід.

Критичні обсяги їх утворення та нагромадження зумовили загострення економічних, екологічних, соціальних проблем та вимагають термінових заходів. Сьогодні «АрселорМіттал Кривий Ріг» реалізує проект будівництва хвостосховища «Третя карта», який життєво необхідний для безпечного складування промислових відходів свого виробництва, так як кожен рік ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» складає близько 9 млн. кубометрів відходів виробництва – хвостів збагачення, тому введення в дію нового хвостосховища зменшить техногенне навантаження на регіон [5].

Промислове та цивільне будівництво в Криворізькому гірничорудному басейні пов'язано з проблемою як самого будівництва, так і подальшої експлуатації наземних та підземних конструкцій в умовах значної мінералізації ґрунтових вод. Стандартне забезпечення корозійної стійкості

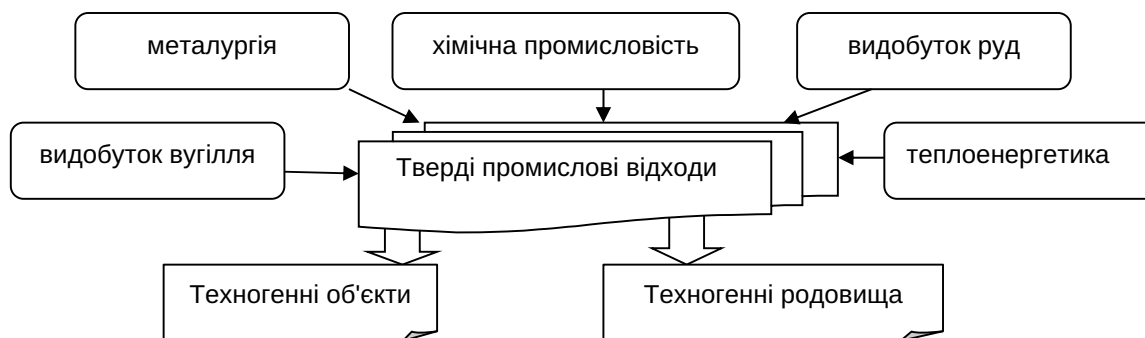

Рис. 1. Створення промислових відходів

Джерело: складено автором на базі джерела [5]

підземних бетонних та залізобетонних конструкцій відбувається завдяки застосуванню сульфатостійкого бетону з використанням пластифікаторів з противокорозійними властивостями.

Проведений аналіз водної суспензії шламосховища виявив в її складі хлориди та сульфати натрія та заліза в кількості до 5000 мг./л., а дисперсність сухого залишку складають 280...430 м²/кг. Практичні дослідження проводилися на базі Інгuleцького ГЗК [6].

Мінералізація води хвостосховищ Криворізького басейну за даними знаходиться в межах від 3,9 г/дм³ до 4,3 г/дм³. А за своїм хімічним складом це вода хлоридно-сульфатна кальцієво-магнієво-натрієва [7].

Мінеральний склад шлаків у хвостосховищах наступний – магнетит – 11,7%; кварц – 47,34%; гематит – 4,32%; карбонати – 3,70%; слюди і хлорид – 6,52%; амфібол і піроксен – 18,96%; інші – 3,88% [7]. Відмічається постійна тенденція до збільшення мінералізації підземних вод Криворізького басейну, особливо в районах розташування відвалів. Посилюється мінералізація підземних вод також і в місцях розташування житлових та цивільних об'єктів, в містах майбутньої забудови. Найбільша мінералізація вод території «Північного ГЗК» – 9,5 г/дм³.

Запропонована та реалізована технологія використання органо-мінерального комплексу – пиловидного шламу з сульфатною суспензією до 20% з пластифікатором для підвищення коефіцієнту сульфатостійкості бетону на звичайних портландцементних та отримання антикорозійних властивостей бетонних та залізобетонних конструкцій. Змінюється пористість бетону, економиться витрата цементу. Виробництво сульфатостійкого бетону з залученням шламової суспензії (активної) проводиться методом барботування.

Пропонований ОМК надає можливість економії 20% цементу та антикорозійні властивості бетонній суміші і вирішує питання використання відходів.

Порівняємо вартість сульфатостійкого бетону з використанням сульфатостійкого цементу та

з звичайним портландцементом та органо-мінеральним комплексом (табл. 1).

При порівнянні ціна 1 м³ суміші сульфатостійкого бетону готового важкого крупності заповнювача 20–40 мм класу бетону В 7,5 [М100] – 1827, 71 грн., з ціною з використанням ресурсозберігаючої технології з використанням шламової суспензії – 1634,28 грн., отримаємо 10,58% вартісної економії.

Перспективи застосування такої технології значні – це зведення конструкцій в мінералізованому середовищі – фундаменти, мости і т.д.

При виплавленні однієї тонни сталі утворюється 650–700 кг твердих відходів – шлаків, шлаків, відходів металу, а утилізація доменних шлаків досягає до 80%.

Широко застосовується такі відходи чорної металургії, як шлак для виготовлення шлакопортландцементу, так як за своїм хімічним складом він тотожний з портландцементним клінкером, але все таки має менший вміст СаО. Це досить економічний вид цементу, так як на його виробництво витрачається умовного палива на 97–117 кг менше, ніж на виробництво 1т портландцементу тієї ж марки без добавки шлаку. Бетонні та залізобетонні конструкції з шлакозужних бетонів відрізняються довговічністю, тривкістю і стійкістю до корозії. Спеціалістами Кривого Рогу у цій галузі накопичений великий досвід у використанні відходів гірничо-збагачувальних комбінатів в якості великих та малих наповнювачів при виробництві шлакозужних бетонів.

Широко використовують шлак для виробництва шлакоблоків, як пемзу – заповнювач бетону, шлакову вату. Шлакоблок досить популярний будівельний універсальний матеріал, але з обмеженням в будівництві не більше ніж для 3 поверхових об'єктів.

Відходи металургійного виробництва утворюються безпосередньо вже на стадії видобутку руди. За інформацією голови Комітету з надрокористування Європейської Бізнес Асоціації з відходами гірничо-металургійної галузі втрачається 25–27% заліза [5].

Таблиця 1

Вартість порівняння сульфатостійкого бетону на сульфатостійкому цементі та з використанням ОМК

№ з/п	Сульфатостійкий бетон на сульфатостійкому цементі		Сульфатостійкий бетон з використанням ОМК	
	Склад	Вартість 1м³, грн.	Склад	Вартість 1 м³, грн.
1	В 7,5 [М100] Цемент 200 кг Пісок 800 кг Щебінь 1250 кг Вода 180 л	1827, 71	М100 Цемент 168 кг ОМК – 32 кг Пісок 800 кг Щебінь 1250 кг Вода 180 л	1634,28
2	В 10 М150 Цемент 225 кг Пісок 775 кг Щебінь 1250 кг Вода 180 л	1934,45	М150 Цемент 180 кг ОМК – 45 кг Пісок 775 кг Щебінь 1250 кг Вода 180 л	1756,67
3	М 200 Цемент 265 кг Пісок 735 кг Щебінь 1250 кг Вода 180 л	2011, 56	М200 Цемент 212 кг ОМК – 53 кг Пісок 735 кг Щебінь 1250 кг Вода 180 л	1897,55

Джерело: складено автором на базі джерела [6]

Підлісна О.А. та Філозоф В.М. на основі Державних класифікаторов надають наступну інформацію про вміст корисних елементів у промислових шлаках [8].

Досить перспективне використання шлаків в дорожньому будівництві як для асфальтобетонних, так і цементобетонних доріг; для рекультивації сміттєвих полігонів.

Розплавлені шлаки використовують для виробництва вогнетривкого бетону.

Ректор Державної екологічної академії післядипломної освіти надає інформацію, що переробка шлакових відходів для їх використання в будівництві у 4–5 разів буде дешевше, ніж видобуток корисних копалин на глибині. Він надає наступну статистику – Швеція переробляє 93% шлаків, у деяких країнах Євросоюзу доходить до 100%, а на Україні від 5–30% [9].

Експерт Міністерства екології надає таку статистику – вітчизняна переробка шлаків складає тільки 7% проти 70% в ЄС [10].

Але в рамках реалізації державної політики управління відходами до 2025 р. формується з залученням підприємств гірничо-металургійної галузі, будівельних компаній «дорожня карта», задачі якої наблизити рівень використання відходів до рівня стран ЄС [10].

Шлаки кольорової металургії використовуються не більш ніж на 15%, що пов'язано з наявністю у відходах рідкісних і кольорових металів. Після вилучення зі шлаків корисних компонентів, їх використовують в будівельній індустрії при виробництві будівельних матеріалів та конструкцій – для залізобетонних конструкцій, глиняної, силікатної або жувільної цегли, для підсипки основ залізничної полотна або автодоріг, мінеральної вати; а

Таблиця 2

Вміст корисних елементів у промислових шлаках

Вид шлаку	Перелік корисних елементів у промислових шлаках	Вихід шлаку	Ступінь утилізації
Шлак сталеплавильний	Марганець, залізо, окис кальцію, смарагди, сапфіри, топази, аметисти, димчатий і чорний агат, рідкісні метали і золоти	50	70
Шлак феросплавний	Залізо, карбонати, кремній	50	70
Шлак виробництву чавуну	Ванадій, марганець, ніобій, кремній, магній, кальцій, алюміній, залізо	50	80
Шлак передільний	Нікель, мідь, титан, ванадій	90	70
Шлак відвальний	Оксиди металів	90	10

Джерело: складено автором на базі джерела [8]

також в сільському господарстві – з них отримують добрива.

Знайшов застосування як теплоізоляційний матеріал шлакосиліт, отриманий із суміші шлаку, піску, глини й інших компонентів. Цей матеріал досить перспективний для застосування при виробництві підлог як теплоізоляційний матеріал, як антикорозійний матеріал для будівельних конструкцій, та для декоративного облицювання. Шлакосиліт має порівняно з іншими теплоізоляційними матеріалами невисоку вартість, поліпшену якість і можливість збільшення довговічності конструкцій.

Наведені дані свідчать про необхідність переходу до нових стратегій управління гірничо-збагачувальними підприємствами, орієнтованих на комплексну переробку мінеральних ресурсів.

Для кожного виду сировинних відходів (шлаки, шлами, щебінь, пемза, некондиційні руди тощо) необхідно виконати техніко-економічне обґрунтування вмісту залізистих та інших продуктів, застосування яких є економічно вигідним і може бути застосовано в будівництві та інших суміжних галузях промисловості.

Науковці пропонують інноваційні технології, за допомогою яких можна здійснювати комплексний, а іноді й селективний підхід до переробки промислових відходів гірничо-металургійної галузі [11].

Для відбудови нашої Батьківщини після ПЕРЕМОГИ потрібно посилювати конкурентні позиції будівельної галузі в напрямку мінімізації витрат, а ефективне рішення – це впровадження ресурсозберігаючих технологій.

Розв'язання цих проблем потрібно здійснювати за підтримкою на державному рівні шляхом впровадження ефективного законодавчого регулювання, яке повинно враховувати як національні особливості, так і застосовувати позитивний досвід відповідного законодавства провідних країн світу та системи державного мотивування.

Висновки з проведеного дослідження.

Проведене нами дослідження вказує на те, що сучасний стан будівельної галузі потребує принципово новий підхід до використання матеріальних ресурсів. Напрямки досліджень науковців та стратегія на державному на регіональному рівнях повинні бути направлені на економічне, комплексне використання природних ресурсів, в напрямку утилізації відходів діяльності підприємств та життєдіяльності людей в руслі вторинного використання сировини, що дасть можливість посилити конкурентні позиції будівельної галузі та вирішити екологічні проблеми.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Україна зможе подолати смітєву кризу. Що передбачає ухвалений Радою закон? URL:

<https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/20/688345/> (дата звернення: 28.04.2024).

2. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf/ (дата звернення: 28.04.2024).

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08. 11. 2017 р. № 820-р «Національна стратегія управління відходами до 2030 р». Дата оновлення 09.2020 р. № 826. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/document.html?id_doc=74453 (дата звернення: 03.05.2024).

4. Відходи виробництва отримати «друге життя» в Україні – Міндовкілля. URL: <https://suspiilne.media/621659-vidhodi-virobnictva-otrimati-drugye-zitta-v-ukraini-mindovkillia/> (дата звернення: 04.05.2024).

5. Як вирішити проблему утилізації відходів. URL: https://biz.nv.ua/ukr/experts/kashuk_d/jak-virishiti-problemu-utilizatsiji-vidhodiv-2178636.html (дата звернення: 04.05.2024).

6. Кадол Л.В. Сульфатостійкий бетон на звичайних портландцементях з органо-мінеральним комплексом: дис. ...к-та техн. наук: 05.23.05. Дніпропетровськ, 1999. 158 с.

7. Дослідження екологічного стану територій пост-майнінгу в Україні на прикладі Криворізького басейну та його оточення: монографія / за заг. наук. ред. М.М. Коржнев. Київ, 2021. 196 с.

8. Підлісна О.А., Філозоф В.М. Економічна ефективність використання вторинних відходів промисловості. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2011. № 8. С. 173–178. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/47218943.pdf> (дата звернення: 04.05.2024).

9. Збільшення обсягів використання шлакових відходів у будівництві дасть вражаючий економічний ефект. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/10599612-pererobka-shlakiv-u-5-raziv-deshevsha-nizh-vidobutok-korisnih-kopalin-naukovec.htm> (дата звернення: 04.05.2024).

10. В Україні переробка шлаків складає 7% проти 70% в ЄС – експерт Мінекології. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/10599609-v-ukraine-pererabotka-shlakov-sostavlyayet-7-protiv-70-ves-ekspert-minekologii.ht> (дата звернення: 04.05.2024).

11. Кияшко В.Т., Салій І.В., Яковенко Л.О., Малиновський Ю.О. Перспективні напрями утилізації відходів гірничо-збагачувального виробництва. *Екологічні науки*. 2020. № 4 (31). С. 103–106. URL: <http://ecoj.dea.kiev.ua/archives/2020/4/17.pdf> (дата звернення: 04.05.2024).

REFERENCES:

1. Ukraina zmozhe podolaty smittievu kryzu. Shcho peredbachaie ukhvalenyi Radoiu zakon? [Ukraine will be able to overcome the garbage crisis. What does the law adopted by the Council envisage?]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/20/688345/> (accessed Kviten 28.2024).

2. Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid ruinyvan vnaslidok viiskovoi ahresii rosii proty Ukrainy za

rik vid pochatku povnomasshtabnoho vtorhnennia [Report on the direct damage to the infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine one year after the start of the full-scale invasion]. Available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf/ (accessed Kviten 28.2024).

3. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08. 11. 2017 r. # 820-r «Natsionalna stratehiia upravlinnia vidkhodamy do 2030 r.» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 8, 2017 No. 820-r "National waste management strategy until 2030"] [Data onovlennia 09. 2020 r. № 826. Available at: https://online.budstandart.com/ua/catalog/document.html?id_doc=74453 (accessed Berezen 28.2024).

4. Vidkhody vyrobnytstva otrymaty «druhe zhyttia» v Ukraini – Mindovkillia [Waste of the hope to get a "second life" in Ukraine – Mindovkillia]. Available at: <https://suspilne.media/621659-vidhodi-virobnictva-otrimati-druhe-zitta-v-ukraini-mindovkillia/> (accessed Berezen 04.2024).

5. Yak vyrishyty problemu utylizatsii vidkhodiv [How to solve the problem of waste disposal]. Available at: https://biz.nv.ua/ukr/experts/kashuk_d/jak-virishiti-problemu-utilizatsiji-vidhodiv-2178636.html (accessed Berezen 04.2024).

6. Kadol L.V. (1999) *Sulfatostiikiy beton na zvychainykh portlandtsementakh z orhano-mineralnym kompleksom* [Sulfate-resistant concrete on ordinary Portland cement with an organo-mineral complex]: dys.. ...k-ta tekhn. nauk: 05.23.05. Dnipropetrovsk. (in Ukrainian)

7. Doslidzhennia ekolohichnoho stanu terytorii post-maininhu v Ukraini na prykladi Kryvorizkoho baseinu

ta yoho otochennia [Study of the ecological state of post-mining territories in Ukraine using the example of the Kryvyi Rih Basin and its surrounding] : monohrafiia / za zah. nauk. red. M.M. Korzhnev. Kyiv, 2021. (in Ukrainian)

8. Pidlisna O.A., Filozof V.M. (2011) Ekonomichna efektyvnist vykorystannia vtorynnykh vidkhodiv promyslovosti [Economic efficiency of the use of secondary industrial waste]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU «KPI»*, vol. 8, pp. 173–178. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/47218943.pdf> (accessed Berezen 04.2024). (in Ukrainian)

9. Zbilshennia obsiahiv vykorystannia shlakovykh vidkhodiv u budivnytstvi dast vrazhaiuchy ekonomichnyi efekt [Increasing the use of slag waste in construction will have an impressive economic effect]. Available at: <https://www.unian.ua/economics/finance/10599612-pererobka-shlakiv-u-5-raziv-deshevsha-nizh-vidobutok-korisnih-kopalin-naukovec.htm> (accessed Berezen 04.2024).

10. V Ukraini pererobka shlakiv skladaie 7% proty 70% v YeS – ekspert Minekologii [In Ukraine, slag processing is 7% compared to 70% in the EU – an expert of the Ministry of Ecology]. Available at: <https://www.unian.ua/economics/finance/10599609-v-ukraine-pererabotka-shlakov-sostavlyaet-7-protiv-70-v-es-ekspert-minekologii.ht> (accessed Berezen 04.2024).

11. Kyiashko V.T., Salii I.V., Yakovenko L.O., Malynovskiy Y.O. (2020) Perspektyvni napriamy utylizatsii vidkhodiv hirnycho-zbahachuvalnoho vyrobnytstva [Promising directions of utilization of mining and beneficiation production waste]. *Ekolohichni nauky*, vol. 4 (31), pp. 103–106. (in Ukrainian)

БІЗНЕС-АНАЛІТИКА ТА ЇЇ РОЛЬ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

BUSINESS ANALYTICS AND ITS ROLE IN ENTERPRISE ACTIVITY

У статті розглянуто поняття бізнес-аналітики з точки зору як закордонних так і відчизняних спеціалістів та науковців. Визначено завдання та цілі бізнес-аналітики як науки. Бізнес-аналітика – це динамічно розвиваюча сфера, яка поєднує методи та інструменти з різних галузей, для збору, аналізу та інтерпретації даних з метою покращення прийняття рішень у бізнесі. Бізнес-аналітика відіграє суттєву роль у розвитку та успішності підприємств, пропонуючи їм численні переваги, а саме: покращення прийняття рішень, підвищення ефективності діяльності, збільшення доходів, мінімізація ризиків, підвищення конкурентоспроможності. Важливо, щоб українські підприємства використовували бізнес-аналітику ефективно, адаптуючи її до специфічних умов та потреб українського бізнесу. Це допоможе їм покращити свою роботу, збільшити конкурентоспроможність та досягти успіху.

Ключові слова: бізнес-аналітика, конкурентні переваги, аналіз даних, прийняття рішень, управління бізнес-процесами, ефективність діяльності підприємства.

УДК 338.3

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure78-3>

Касьянюк С.В.

к.т.н., доцент,
доцент кафедри економіки підприємства,
Донбаська державна машинобудівна
академія

Касьянюк О.С.

старший викладач
кафедри цифрових технологій
та проектно-аналітичних рішень,
ТОВ "Технічний університет
"Метінвест політехніка"

Kasianiuk Serhii

Donbass State Engineering Academy

Kasianiuk Oleksandr

LCC "Technical University

"Metinvest Polytechnics"

The article considers the concept of business analytics from the point of view of both foreign and domestic specialists and scientists. The tasks and goals of business analytics as a science are defined. Business analytics is a dynamically developing field that combines methods and tools from various fields, such as mathematics, statistics, computer science, management and economics, to collect, analyse and interpret data in order to improve business decision-making. Its role in today's world is becoming increasingly important as it enables businesses to gain competitive advantage and succeed in a fiercely competitive environment. Business intelligence plays a significant role in the development and success of businesses, offering them numerous benefits, including: improved decision-making based on facts and analytics; increased efficiency by optimising resources, reducing costs and saving money; increased revenues by helping to forecast demand for products and services; helping to identify and assess potential risks associated with doing business, which allows for preventive measures to be taken and their negative impact to be minimised; and a better understanding of the business environment. Ukrainian scholars also emphasise the importance of adapting business intelligence to the specific conditions and needs of Ukrainian business. This includes taking into account factors such as the level of market and infrastructure development, cultural characteristics and mentality, specifics of doing business in Ukraine, and the political and economic situation. Based on the above, it should be noted that business analytics is an important area that is actively developing in Ukraine. Ukrainian academics are making a significant contribution to this field, offering their own views on the definition of business intelligence, its role and methods of application. It is important that Ukrainian enterprises use business intelligence effectively, adapting it to the specific conditions and needs of Ukrainian business. This will help them improve their performance, increase their competitiveness and achieve success.

Key words: business analytics, competitive advantages, data analysis, decision-making, business process management, enterprise efficiency.

Постановка проблеми. В сучасних умовах жорсткої конкуренції, а потреби клієнтів стають дедалі більш вимогливими для ефективної діяльності підприємствам необхідно використовувати сучасний інструментарій оцінки та прогнозування економіко-фінансової діяльності. Використання бізнес-аналітики стає не просто важливим інструментом, а й необхідною умовою для успішного розвитку та виживання підприємств.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблеми можливості та доцільності використання бізнес-аналітики у промисловості в Україні розглядаються в різних дослідженнях [1–3].

Наприклад, у роботі [1] автори використовують інструменти бізнес-аналітики для аналізу поточного стану та перспектив розвитку відновлюваної енергетики в Україні. Зокрема, в аналітичній платформі Tableau вони створюють візуальну модель на основі статистичних даних про виробництво електроенергії з різних відновлюваних джерел в розрізі регіонів України та типів електростанцій. За допомогою цієї моделі проводиться аналіз регіональних особливостей, кластерний аналіз регіонів, вивчаються сезонні коливання виробництва. Автори обґрунтовують необхідність комплексного

розвитку різних типів відновлюваних джерел енергії та використання інструментів бізнес-аналітики для забезпечення прозорості при впровадженні механізму гарантії походження "зеленої" електроенергії.

В роботі [2] аналізується поточний стан використання технологій "великих даних" для бізнес-аналітики на підприємствах в Україні. Розглядаються тенденції щодо частки підприємств, які проводять аналіз "великих даних", джерела цих даних, методи аналізу, використання аутсорсингу та торгівля "великими даними" між компаніями. Також описуються основні платформи бізнес-аналітики та їхні можливості для роботи з "великими даними", зокрема розширена аналітика на основі машинного навчання та штучного інтелекту. Наводяться переваги та недоліки провідних платформ, таких як Qlik та Microsoft Power BI.

А робота [3] присвячена методам і моделям бізнес-аналізу в IT-галузі. Автори описують теоретико-методичні підходи до проведення бізнес-аналізу IT-проектів, аналізують стан розвитку IT-галузі в світі та в Україні. Розглядається бізнес-аналіз як важлива складова управління проектами в сфері IT, висвітлюються методології моделювання

бізнесу і бізнес-процесів, такі як Business Model Canvas, IDEF, UML. Пропонується визначати успіх IT-проекту залежно від повноти проведення етапів бізнес-аналізу методами нечіткої логіки. Наголошується на важливості бізнес-аналізу для успішної реалізації IT-проектів.

Також питання можливості та доцільності використання бізнес-аналітики у промисловості досліджувалися і закордонними науковцями [4–5].

Робота [4] розглядає роль бізнес-аналітики у виробничій галузі. Вона визначає п'ять основних сфер виробництва, де бізнес-аналітика може забезпечити конкурентну перевагу: дослідження та розробки, управління ланцюжками поставок, виробництво, маркетинг/продажі/післяпродажне обслуговування та логістика повернення/утилізація. Робота також обговорює виклики, пов'язані з впровадженням бізнес-аналітики, такі як стандартизація даних, організаційна культура, готовність технологій, компетенції працівників і та інші. Пропонується шлях до ринкового лідерства через подолання цих бар'єрів і розробку інноваційних бізнес-моделей на основі аналітичних висновків.

А робота [5] є систематичним оглядом літератури з метою аналізу застосування методів бізнес-аналітики в контексті Індустрії 4.0. Автори проглянули 169 наукових публікацій з 2010 по 2020 рік, що стосуються використання різних аналітичних методів (описової, прогнозової та приписувальної аналітики) у виробничих та інших галузях промисловості. Огляд кількісно і якісно характеризує різні застосування, використані моделі та методи, а також оцінює їх вплив за рівнем технологічної готовності. На основі аналізу автори визначають дослідницькі прогалини та можливості для майбутніх досліджень у цій галузі.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення поняття «бізнес-аналітика», та визначення її ролі в діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бізнес-аналітика (БА) – це динамічно розвиваюча сфера, яка поєднує методи та інструменти з різних галузей, таких як математика, статистика, інформатика, менеджмент та економіка, для збору, аналізу та інтерпретації даних з метою покращення прийняття рішень у бізнесі. Її роль у сучасному світі стає все більш важливою, адже вона дає можливість підприємствам отримувати конкурентні переваги та досягати успіху в умовах жорсткої конкуренції.

Її мета – допомогти підприємствам зрозуміти свої дані, щоб вони могли приймати кращі рішення щодо того, як вести свій бізнес. Її роль у сучасному світі стає все більш важливою, адже вона дає можливість підприємствам отримувати конкурентні переваги та досягати успіху в умовах жорсткої конкуренції.

Різні науковці по-різному визначають бізнес-аналітику. Деякі науковці визначають її як процес збору, аналізу та використання даних для покращення прийняття рішень у бізнесі. Інші науковці визначають її як область знань, яка поєднує в собі методи та інструменти для перетворення даних на інформацію, яка може бути використана для покращення прийняття рішень у бізнесі. Різні науковці та дослідники дають дещо відмінні визначення бізнес-аналітики:

1. В 1996 р. Gartner дала таке визначення терміна Бізнес-аналітика (Business Intelligence) [6]: “Програмні засоби, що функціонують в рамках підприємства і які забезпечують функції доступу та аналізу інформації, яка міститься в сховищі даних, а також забезпечують прийняття правильних і обґрунтованих управлінських рішень”.

2. У XXI ст. Gartner [6] розширила поняття цього терміна: “BI – це узагальнювальний термін, що включає застосунки, інфраструктуру й інструменти, а також найкращі практики, які забезпечують доступ до інформації та її аналіз з метою оптимізації рішень і управління ефективністю”.

3. Гострик О.М. та Ганевич М.О. [7] визначають бізнес-аналітику як центральний елемент в системі управління, який дозволяє оптимізувати управлінські рішення, збільшувати ефективність операцій та підвищувати конкурентоспроможність.

4. Філіпова Л.Я. [8] визначає: «Поняття “бізнес-аналітика” охоплює процеси аналізу історичних і поточних даних, спрямоване на отримання практично цінних аналітичних відомостей для прийняття стратегічних бізнес-рішень.».

5. Бруханський Р. та Спільник І. [9] визначають: «... поняття «Бізнес аналітика» можна розглядати у широкому і вузькому контексті. У широкому розумінні Бізнес-аналітика є загальним, так званім “парасольковим” поняттям, яке включає у себе як накопичену (описову) аналітику, так і предикативну (прогностичну) її частину».

6. Coursera [10] визначає бізнес-аналітику як процес аналізу бізнес-даних для виявлення шаблонів та трендів в поточних та історичних даних.

7. D. J. Power, C. Heavin, J. McDermott, M. Daly [11] визначають бізнес-аналітику як “широке використання даних, статистичного та кількісного аналізу, пояснювальних та прогнозних моделей, та управління на основі фактів для прийняття рішень та дій”.

8. Yamila M. Omar, Meysam Minoufekr, Peter Plapper [12] визначають бізнес-аналітику як “екстенсивне використання даних, статистичного та кількісного аналізу, пояснювальних та прогнозних моделей, та управління на основі фактів для прийняття рішень та дій”.

Незалежно від того, як визначається бізнес-аналітика, всі погоджуються, що це важливий

інструмент, який може допомогти підприємствам покращити свою роботу та незважаючи на деякі розбіжності у визначеннях, всі науковці сходяться на тому, що бізнес-аналітика є важливим інструментом для покращення бізнес-процесів та прийняття обґрунтованих рішень.

На основі наведених визначень, бізнес-аналітику можна визначити як сукупність програмних засобів, інструментів, методів та процесів, що забезпечують збір, обробку, аналіз та інтерпретацію історичних та поточних бізнес-даних для отримання аналітичних відомостей, виявлення закономірностей, трендів та моделей з метою прийняття обґрунтованих управлінських рішень, оптимізації бізнес-процесів, підвищення ефективності операцій та конкурентоспроможності організації.

На основі наведених визначень, можна сформулювати таке визначення терміну “Бізнес-аналітика”: Бізнес-аналітика – це широке поле, яке охоплює застосунки, інфраструктуру, інструменти та найкращі практики для доступу до інформації та її аналізу з метою оптимізації рішень і управління ефективністю. Це включає процеси аналізу історичних і поточних даних, спрямовані на отримання практично цінних аналітичних відомостей для прийняття стратегічних бізнес-рішень.

Крім того вони зазначають, що бізнес-аналітика є:

- Процесом – це не одноразова подія, а постійний процес, який включає збір, аналіз, інтерпретацію та використання даних.

- Центрованою на даних. БА ґрунтується на даних, а не на інтуїції чи припущеннях.

- Зорієнтованою на прийняття рішень. Мета БА – допомогти менеджерам приймати кращі рішення, які ґрунтуються на фактах та аналітиці.

- Багатогранною. БА використовує різні методи та інструменти з різних галузей.

Бізнес-аналітика – це міждисциплінарна наука, її основні напрямки досліджень та вивчення можна розділити на наступні категорії:

1. Вивчення різних методів збору, очищення та інтеграції даних з різних джерел для створення єдиного набору даних для аналізу.

2. Вивчення різних методів описової, діагностичної, прогнозної та прескриптивної аналітики для аналізу даних, виявлення закономірностей, прогнозування майбутніх подій та надання рекомендацій щодо оптимальних дій.

3. Вивчення різних методів візуалізації даних, такі як діаграми, графіки, карти та панелі інструментів, а також розроблення інтерактивних способів представлення даних для полегшення їх дослідження та виявлення закономірностей.

4. Вивчення різних методів моделювання та симуляції бізнес-процесів, такі як UML-діаграми, BPMN, IDEF0, для опису, аналізу та прогнозування впливу змін на бізнес-процеси.

5. Вивчення різних методів підтримки прийняття рішень, такі як багатокритеріальний аналіз, аналіз ризиків, а також вивчення способів ефективної комунікації результатів аналізу даних зацікавленим сторонам для допомоги менеджерам у прийнятті кращих рішень.

6. Вивчення етичних аспектів роботи з даними та розроблення методів управління даними для забезпечення їх точності, безпеки, доступності, а також етичного збору, аналізу та використання.

7. Вивчення можливостей застосування штучного інтелекту та машинного навчання для покращення різних аспектів роботи з даними.

Важливо зазначити, що це лише деякі з основних напрямків досліджень та вивчення в рамках науки бізнес-аналітики. Ця сфера постійно розвивається, з'являються нові методи та інструменти, які дають можливість досліджувати дані та отримувати цінні знання для покращення прийняття рішень у бізнесі.

Бізнес-аналітика може використовуватися для вирішення широкого кола проблем, таких як: покращення ефективності маркетингових кампаній; зниження витрат; підвищення рівня обслуговування клієнтів; розробка нових продуктів і послуг; виявлення та управління ризиками.

Існує три основних типи бізнес-аналітики: 1) Описова аналітика – описує минулі дані та тенденції; 2) Діагностична аналітика – пояснює, чому щось сталося; 3) Прогнозна аналітика – прогнозує, що може статися в майбутньому.

Підприємства можуть використовувати різні типи бізнес-аналітики для вирішення різних проблем. Описова аналітика може використовуватися для відстеження прогресу в маркетинговій кампанії, діагностична аналітика може використовуватися для визначення причин проблем з обслуговуванням клієнтів, а прогнозна аналітика може використовуватися для прогнозування попиту на новий продукт. БА відіграє суттєву роль у розвитку та успішності підприємств, пропонуючи їм численні переваги:

- БА надає чітке розуміння даних, що дозволяє менеджерам приймати більш обґрунтовані та ефективні рішення, ґрунтуючись на фактах та аналітиці, а не на інтуїції чи припущеннях.

- БА допомагає виявляти неефективні процеси, помилки та збої, що веде до оптимізації ресурсів, зниження витрат та економії коштів.

- БА може допомогти у прогнозуванні попиту на продукти та послуги, розробці нових маркетингових стратегій та кращому розумінні поведінки клієнтів, що веде до збільшення продажів та доходів.

- БА допомагає виявляти та оцінювати потенційні ризики, пов'язані з веденням бізнесу, що дозволяє приймати превентивні заходи та мінімізувати їх негативний вплив.

– Завдяки кращому розумінню ринку, конкурентів та потреб клієнтів, підприємства, які використовують БА, можуть отримати значну конкурентну перевагу.

Українські науковці також підкреслюють важливість адаптації БА до специфічних умов та потреб українського бізнесу. Це включає врахування таких факторів, як: рівень розвитку ринку та інфраструктури; культурні особливості та менталітет; специфіка ведення бізнесу в Україні; політична та економічна ситуація. Приклади того, як українські підприємства використовують БА:

1. Аналіз даних про продажі:

– Українські роздрібні мережі використовують БА для аналізу даних про продажі, щоб виявити сезонні тренди та оптимізувати запаси товарів.

– Інтернет-магазини використовують БА для аналізу поведінки клієнтів на веб-сайтах, щоб покращити навігацію, персоналізувати контент та збільшити конверсію.

– Виробничі компанії використовують БА для аналізу даних про продажі та поведінку клієнтів, щоб розробити нові продукти та послуги, які відповідають потребам ринку.

2. Аналіз даних про клієнтів:

– Банки та мобільні оператори використовують БА для сегментації клієнтів на основі їхніх демографічних даних, поведінки та потреб.

– Фінансові установи використовують БА для персоналізації маркетингових кампаній, щоб пропонувати клієнтам релевантні продукти та послуги.

– Контактні центри використовують БА для аналізу даних про звернення клієнтів, щоб покращити якість обслуговування та вирішити проблеми клієнтів швидше.

3. Аналіз даних про ланцюг постачання:

– Логістичні компанії використовують БА для аналізу даних про ланцюг постачання, щоб оптимізувати маршрути доставки та знизити витрати.

– Виробничі компанії використовують БА для прогнозування попиту на свою продукцію, щоб оптимізувати виробництво та запаси.

– Виробничі та торговельні компанії використовують БА для виявлення та усунення проблем в ланцюгу постачання, таких як затримки, помилки та неефективність.

4. Аналіз фінансових даних:

– Інвестиційні компанії використовують БА для оцінки ризиків інвестиційних портфелів.

– Банки використовують БА для виявлення шахрайських операцій з кредитними картами та іншими фінансовими інструментами.

– Державні органи та некомерційні організації використовують БА для оптимізації бюджетів та покращення використання ресурсів.

5. Переваги використання БА вітчизняними підприємствами:

– БА допомагає приймати кращі рішення, які ґрунтуються на фактах та аналітиці, а не на інтуїції чи припущеннях.

– БА допомагає виявляти неефективні процеси, помилки та збої, що веде до оптимізації ресурсів, зниження витрат та економії коштів.

– БА може допомогти у прогнозуванні попиту на продукти та послуги, розробці нових маркетингових стратегій та кращому розумінні поведінки клієнтів, що веде до збільшення продажів та доходів.

– БА допомагає виявляти та оцінювати

Висновки з проведеного дослідження.

Бізнес-аналітика – це потужний інструмент, який може допомогти підприємствам будь-якого розміру та галузі досягти успіху. Впровадження БА може призвести до покращення прийняття рішень, підвищення ефективності, збільшення доходів, зниження ризиків та підвищення конкурентоспроможності.

Важливо зазначити, що не існує єдиного "правильного" визначення бізнес-аналітики. Визначення, яке використовується, може варіюватися залежно від контексту та конкретних потреб підприємства.

Однак, всі визначення БА підкреслюють важливість даних, аналітики та прийняття рішень. Підприємства, які ефективно використовують БА, можуть отримати значні конкурентні переваги.

Бізнес-аналітика є важливою сферою, яка активно розвивається в Україні. Українські науковці роблять значний внесок у цю область, пропонуючи власні погляди на визначення БА, її роль та методи застосування.

Важливо, щоб українські підприємства використовували БА ефективно, адаптуючи її до специфічних умов та потреб українського бізнесу. Це допоможе їм покращити свою роботу, збільшити конкурентоспроможність та досягти успіху.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Камбур О.Л., Тюлькіна К.О., Панова Т.Б. Використання інструментів бізнес аналітики для оцінки перспектив розвитку альтернативних джерел енергії в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-35-15

2. Червякова Т.І., Червякова В.В. Тенденції використання «великих даних» в бізнес-аналітиці підприємств в Україні. *Вісник Національного транспортного університету. Серія «Технічні науки»*. 2022. № 51. С. 382–398. DOI: 10.33744/2308-6645-2022-1-51-382-398

3. Лисак В.М., Ноздріна Л.В. Методи і моделі бізнес-аналізу в ІТ-галузі. *Вісник Університету банківської справи*. 2020. № 39. С. 94–103. DOI: 10.18371/2221-755X3(39)2020225592

4. Omar Y., Minoufekar M., Plapper P. (2019) Business analytics in manufacturing: Current trends, challenges and pathway to market leadership. *Operations Research Perspectives*. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.orp.2019.100127>

5. Silva A., Cortez P., Pereira C., Pilastrri A. (2021) Business analytics in Industry 4.0: A systematic review. *Expert Systems*. Available at: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:236223946>
6. Analytics and business intelligence (ABI) (2019). Gartner Information Technology Glossary. Available at: <https://www.gartner.com/itglossary/business-intelligence-bi>
7. Гострик О.М., Ганевич М.О. Бізнес-аналітика – основа для іноваційних перетворень управлінської складової бізнесу. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2023. № 10 (311). С. 72–79. URL: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2023/311/pdf/72-79.pdf>
8. Філіпова Л.Я. Системи бізнес-аналітики: сучасні тенденції розвитку. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 1. С. 43–48.
9. Бруханський Р., Спільник І. Бізнес-аналітика vs. бізнес-аналіз: сучасний дискурс, модель професійної компетенції ініціатора позитивних змін. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2022. С. 7–21. DOI: <https://doi.org/10.35774/ibo2022.01-02.007>
10. What Is Business Analytics? Site «Coursera». Available at: <https://www.coursera.org/in/articles/what-is-business-analytics>
11. Power D. J., Heavin C., McDermott J., Daly M. (2018) Defining business analytics: an empirical approach. *Journal of Business Analytics*. P. 40–53. DOI: 10.1080/2573234X.2018.1507605
12. Liu S., Liu O., Chen J. A. (2023) Review on Business Analytics: Definitions, Techniques, Applications and Challenges. *Mathematics*, no. 11(4):899. DOI: <https://doi.org/10.3390/math11040899>
3. Lysak V.M., Nozdrina L.V. (2020) Metody i modeli biznes-analizu v IT-haluzi [Business analysis methods and models in the IT industry]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy*, no. 39, pp. 94–103. DOI: 10.18371/2221-755X3(39)2020225592.
4. Omar Y., Minoufekr M., Plapper P. (2019) Business analytics in manufacturing: Current trends, challenges and pathway to market leadership. *Operations Research Perspectives*. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.orp.2019.100127>
5. Silva A., Cortez P., Pereira C., Pilastrri A. (2021) Business analytics in Industry 4.0: A systematic review. *Expert Systems*. Available at: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:236223946>
6. Analytics and business intelligence (ABI) (2019). Gartner Information Technology Glossary. Available at: <https://www.gartner.com/itglossary/business-intelligence-bi>
7. Hostryk O.M., Hanevych M.O. (2023) Biznes-analityka – osnova dlia inovatsiinykh peretvoren upravliniskoi skladovoi biznesu [Business intelligence is the basis for innovative transformations of the management component of the business]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, no. 10 (311), pp. 72–79. Available at: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2023/311/pdf/72-79.pdf>
8. Filipova L.Ia. (2022) Systemy biznes-analitiky: suchasni tendentsii rozvytku [Business intelligence systems: current trends in development]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, no. 1, pp. 43–48.
9. Brukhanskyi R., Spilnyk I. (2022) Biznes-analityka vs. biznes-analiz: suchasnyi dyskurs, model profesiinoi kompetentsii initsiatora pozytyvnykh zmin [Business analytics vs. business analysis: a modern discourse, a model of professional competence of the initiator of positive changes]. *Instytut bukhhalterskoho obliku, kontrol ta analiz v umovakh hlobalizatsii*, pp. 7–21. DOI: <https://doi.org/10.35774/ibo2022.01-02.007>
10. What Is Business Analytics? Site «Coursera». Available at: <https://www.coursera.org/in/articles/what-is-business-analytics>
11. Power D. J., Heavin C., McDermott J., Daly M. (2018) Defining business analytics: an empirical approach. *Journal of Business Analytics*, pp. 40–53. DOI: 10.1080/2573234X.2018.1507605
12. Liu S., Liu O., Chen J. A. (2023) Review on Business Analytics: Definitions, Techniques, Applications and Challenges. *Mathematics*, no. 11(4):899. DOI: <https://doi.org/10.3390/math11040899>

REFERENCES:

1. Kambur O.L., Tiulkina K.O., Panova T.B. (2022) Vykorystannia instrumentiv biznes analityky dlia otsinky perspektyv rozvytku alternatyvnykh dzherel enerhii v Ukraini [Using business analytics tools to assess the prospects for the development of alternative energy sources in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-35-15
2. Chervyakova T.I., Chervyakova V.V. (2022) Tendentsii vykorystannia «velykykh danykh» v biznes-analitsi pidpriemstv v Ukraini [Trends in the use of big data in business intelligence in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho transportnoho universytetu Seriya «Tekhnichni nauky»*, no. 51, pp. 382–398. DOI: 10.33744/2308-6645-2022-1-51-382-398

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ

STRATEGIC DIRECTIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INLAND WATERWAY TRANSPORT

УДК 47.003.13

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure78-4>**Мезіна Л.В.**

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економічної теорії
та підприємництва
на морському транспорті,
Національний університет
«Одеська морська академія»

Головченко О.М.

д.е.н., професор,
професор кафедри економічної теорії
та підприємництва
на морському транспорті,
Національний університет
«Одеська морська академія»

Mezina Liliia

National University
«Odesa Maritime Academy»

Golovchenko Elena

National University
«Odesa Maritime Academy»

Підкреслено важливість та актуальність розвитку внутрішнього водного транспорту України для розширення експортних можливостей. Обґрунтована необхідність створення сприятливих умов взаємозамінності різних видів транспорту для перевезення вантажів в умовах воєнного стану. Зазначено умови судноплавства на внутрішніх водних шляхах України. Підкреслено важливість участі внутрішнього водного транспорту в формуванні внутрішнього валового продукту. Розглянуто співпрацю компаній TTS та Українське Дунайське Пароплавство по збільшенню експортних можливостей України. Приведена динаміка вантажообігу портів Дунайського регіону за 2019–2023 рік, яка підкреслює привабливість та економічне значення регіону. Систематизовані фактори збалансованого розвитку підприємств внутрішнього водного транспорту. Визначені причини які впливають на конкурентне позиціонування внутрішнього водного транспорту.

Ключові слова: внутрішній водний транспорт, транспортні підприємства, річкова інфраструктура, ринок транспортних послуг, механізм сталого розвитку, конкурентне позиціонування, порт.

The importance and relevance of the development of Ukraine's inland waterway transport in today's conditions for expanding export opportunities are emphasised. The necessity of creating favourable conditions for the interchangeability of various modes of transport for the carriage of goods under martial law in view of the blocking of the borders with Poland and the destruction of port infrastructure by Russia is substantiated. The article describes the conditions of navigation on Ukraine's inland waterways. The importance of inland waterway transport in the formation of the gross domestic product is emphasised. The volume of exports of Ukrainian agricultural products in the port of Constance is indicated and ways to solve the problems of port congestion are proposed. Cooperation with the Romanian company TTS and the Ukrainian Danube Shipping Company to increase Ukraine's export opportunities is considered. The dynamics of cargo turnover of the ports of the Danube Region for 2019–2023 is presented, which emphasises the attractiveness and economic importance of the region. The factors of balanced development of inland waterway transport enterprises are systematised. The functional features of inland waterway transport are outlined. The advantages and disadvantages of inland waterway transport are indicated, taking into account the latest trends. The reasons that influence the competitive positioning of inland waterway transport are determined.

Key words: inland waterway transport, transport enterprises, river infrastructure, transport services market, sustainable development mechanism, competitive positioning, port.

Постановка проблеми. Транспортний комплекс України це багатofункціональна та складна система в якій внутрішній водний транспорт є важливим елементом, який забезпечує розвиток економіки держави, допомагаючи збільшити експортні можливості національних підприємств. Внутрішній водний транспорт складає конкуренцію таким елементам транспортного комплексу України як залізничному та автомобільному транспорту, так як є більш економічним, дозволяючи скоротити транспортні витрати. Також, потрібно підкреслити, що перевезення вантажів внутрішнім водним транспортом покращує логістику вантажоперевезень.

Потрібно зазначити, що в умовах війни в Україні питання розвитку внутрішнього водного транспорту стає більш актуальним, тому що з одного боку, потрібно створити умови взаємозамінності різних видів транспорту для забезпечення перевезення експортних вантажів, по друге, розвиток внутрішнього водного транспорту забезпечує розширення експортних можливостей держави.

Критично важливим для національної економіки в умовах воєнного стану є розвиток та розширення експортного потенціалу України за допомогою ефективного механізму залучення інвестицій для забезпечення функціонування та

конкурентного розвитку портів Великої Одеси, портів Дунайського кластеру, внутрішнього водного транспорту та інфраструктури пунктів пропуску.

Зазначимо, що в наслідок польського блокування кордонів обсяг перевезення автомобільним транспортом в 2023 році порівняно з 2022 роком мав тенденцію зниження. Враховуючи ці обставини, для забезпечення економічної стійкості держави потрібно розвивати альтернативні шляхи доставки вантажу та звернути увагу на функціонування та конкурентне позиціонування внутрішнього водного транспорту на Дунаї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Багато уваги в наукових статтях та дослідженнях приділяється актуальним питанням та проблемам функціонування та конкурентного розвитку підприємств внутрішнього водного транспорту. Розглянуті особливості розвитку внутрішнього водного транспорту України в умовах повномасштабного вторгнення росії [1], тенденції розвитку національної системи внутрішнього транспорту в Україні [2]. Однак, потрібно зазначити, що не в повній мірі досліджено механізм сталого розвитку внутрішнього водного транспорту та річкової інфраструктури з урахуванням адаптаційних умов функціонування річкової індустрії.

Формулювання цілей статті. Метою статті є уточнення нових умов функціонування внутрішнього водного транспорту України та обґрунтування і систематизація факторів сталого розвитку внутрішнього водного транспорту та річкової інфраструктури України з урахуванням воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Транспортний комплекс на регіональному та міжнародному рівні пов'язує державу з рештою світу включаючи регіональні та глобальні ринки. Пріоритетним завданням для забезпечення продовольчої безпеки в світі є розвиток транспортних сполучень між країнами-членами Євросоюзу, а також пов'язаний з цим забезпечення надійності та розвитку національних транспортних мереж. Національні транспортні мережі охоплюють автомобільний, залізничний транспорт, морські порти, водні шляхи та внутрішній водний транспорт.

Основні судноплавні річки в Україні це річки Дніпро, Південний Буг та Дунай, а Дунай та Дніпро входять до п'ятірки найбільших річок в Європі. Загальна довжина річки Дніпро 2201 км, довжина української ділянки складає 981 км, площа басейну 504 тис. км. кв. Довжина річки Дунай в межах України – 174 км, площа басейну 817 тис. км.кв [3].

Внутрішній водний транспорт має певні обмеження глибин. Наприклад, Сулинське гирло, яке є основною протокою річці Дунаю до Румунії має обмеження по осадки для суден 7 метрів.

Дніпро це основна судноплавна артерія України. Наслідки для судноплавства внутрішнім водним транспортом після підриву росіянами Каховської ГЕС – катастрофічні. Каховський шлюз – крайній шлюз річки Дніпро, який випускав судна в море. Інфраструктура гирла Дніпра нижче Каховського шлюзу частково зруйнована. На річці Дніпро на теперішній час відсутні необхідні засоби навігаційного обладнання для забезпечення безпеки судноплавства.

До війни річкою Дніпро внутрішнім водним транспортом щороку транспортували до 12 млн. т агропродукції та генеральних вантажів. Вантажі, які транспортували внутрішнім водним транспортом річкою Дніпро направлялися через порт Херсон, який поєднує в собі дві складові: річку та море. Потрібно зазначити, що в умовах сьогодення відновлення роботи порту Херсон можливо після деокупації лівого берега Херсонської області. По річці Дніпро зараз виконуються поодинокі рейси з дозволу військової адміністрації. Основна умова відновлення судноплавства річкою Дніпро – гарантування безпечного проходу суден.

На річці Дніпро та інших внутрішніх водних шляхах судноплавство обмежено. Потрібно зазначити, що відповідно закону України «Про внутрішній водний транспорт» [4] навігаційний

період – цілорічний, але обмеження або заборони виходу суден встановлені обласними військовими адміністраціями. Стосовно річці Дунай – навігація відбувається повноцінно та характеризується високою інтенсивністю руху суден. Дунай, після повномасштабного вторгнення росії в Україну, став стратегічно важливою водною артерією України.

Відновлення судноплавства по річці Південний Буг буде доцільним після відновлення роботи морського порту Миколаїв, який до війни виконував функції транспортного хабу. Але на жаль, в умовах сьогодення не можливо використовувати Миколаївський район внаслідок близькості військових дій.

Логістика компанії «Нібулон» до війни була орієнтована на внутрішній водний транспорт. Річковим шляхом компанія транспортувала 70% вантажів. Обсяг використання залізничного транспорту складав 30% та автомобільного 10% [5]. Після повномасштабного вторгнення компанія «Нібулон» почала шукати нові логістичні шляхи доставки вантажу: через блокування річки Дніпро та Південний Буг зернові вантажі транспортуються залізничним транспортом, побудувала власний перевантажувальний термінал в Ізмаїлі. Зернові вантажі транспортуються до Ізмаїлу, перевантажуються на судна та перевозяться до порту Констанца. В порту Констанца зерно перевантажується на морські судна.

Важливим критерієм збалансованого розвитку підприємств внутрішнього водного транспорту враховуючи макроекономічні інтереси та підприємницькі завдання є максимізація участі в формуванні валового внутрішнього продукту (рис. 1).

Як бачимо з приведених даних в 2023 році спостерігається відродження економіки в Україні, реальний ВВП збільшився на 5,3% та склав 6 537,8 млрд. грн.

Від початку вторгнення держави агресора росії в Україну зберігається високий попит на перевезення внутрішнім водним транспортом. Судноплавна компанія Українське Дунайське пароплавство, яка спеціалізується на перевезенні вантажів морським та внутрішнім водним транспортом, в 2023 році отримала прибуток в розмірі 719 млн грн. та ліквідувало наявні борги. Дивіденди досягли рекордного показника – 216 млн. грн за всю історію існування компанії. Необхідно зазначити, що 2021 рік для Українського Дунайського пароплавства був збитковим. Рекордні фінансові результати в 2022 та 2023 році для компанії стали можливими в наслідок вирішення проблем в логістиці – об'єднанню фрахту з перевалкою в Україні та румунському порту Констанці [6], нарощування власних потужностей та модернізацію флоту. Наприклад, в 2022 році на всіх суднах внутрішнього водного транспорту компанія Українське

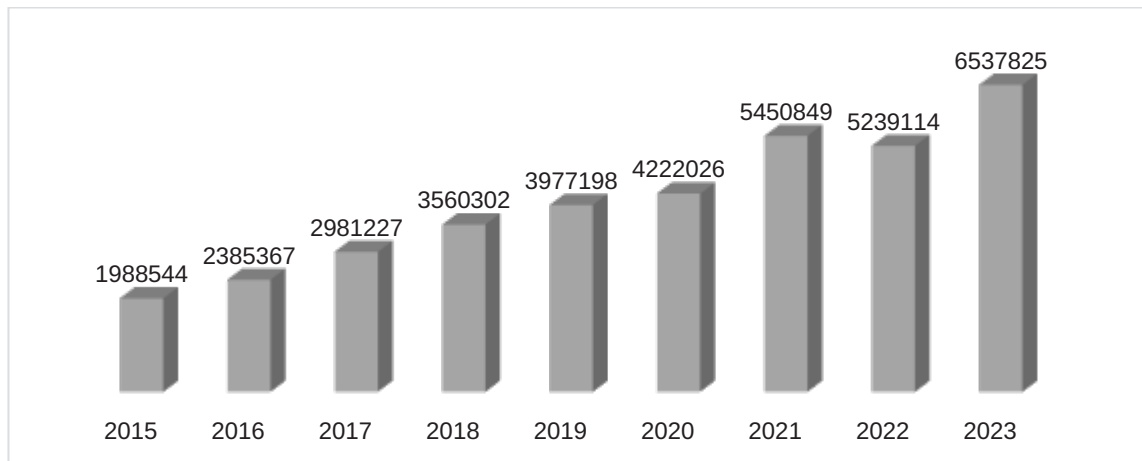

Рис. 1. Динаміка валового внутрішнього продукту (ВВП) за 2015–2023 рік, млн. грн

Джерело: Державна служба статистики України 2015–2023. URL: www.ukrstat.gov.ua

Дунайське пароплавство встановило систему моніторингу, яка дозволяє контролювати як рух судна, параметри роботи двигуна та витрати палива.

Компанія Українське Дунайське Пароплавство розширює вантажність власного флоту за власні джерела за рахунок старого флоту, який став економічно недоцільним. Собівартість виробництва барж типу SLG нижча ніж будівництво нових суден. Ці баржи транспортують річкою вантажі до 2,2 тис. т. В 2024 році підприємство Українське Дунайське Пароплавство побудувало вже третю SLG баржу.

Також потрібно зазначити, що Українське Дунайське Пароплавство спільно з румунською транспортно-логістичною компанією TTS реалізує спільний інвестиційний проект по збільшенню

експортних можливостей України по рейдової перевалки зернових вантажів в порту Констанції. Українське зерно до румунського порту Констанца доправляється баржами через порти Дунайського кластеру.

Як бачимо з рис. 2 привабливість та економічне значення Дунайського регіону зростає. В 2023 році загальний вантажообіг портів Дунайського кластеру збільшився майже на 95% порівняно з 2022 роком та склав 31 900 тис. т. Якщо порівняти вантажообіг Дунайських портів з довоєнними показниками, наприклад з 2019 роком, то збільшення сягає майже в 6 разів.

Потрібно підкреслити, що одна з причин збільшення вантажообігу портів Дунайського кластеру є поліпшення техніко-економічного рівня. Наприклад, осадка в гирлі Бистре збільшено майже

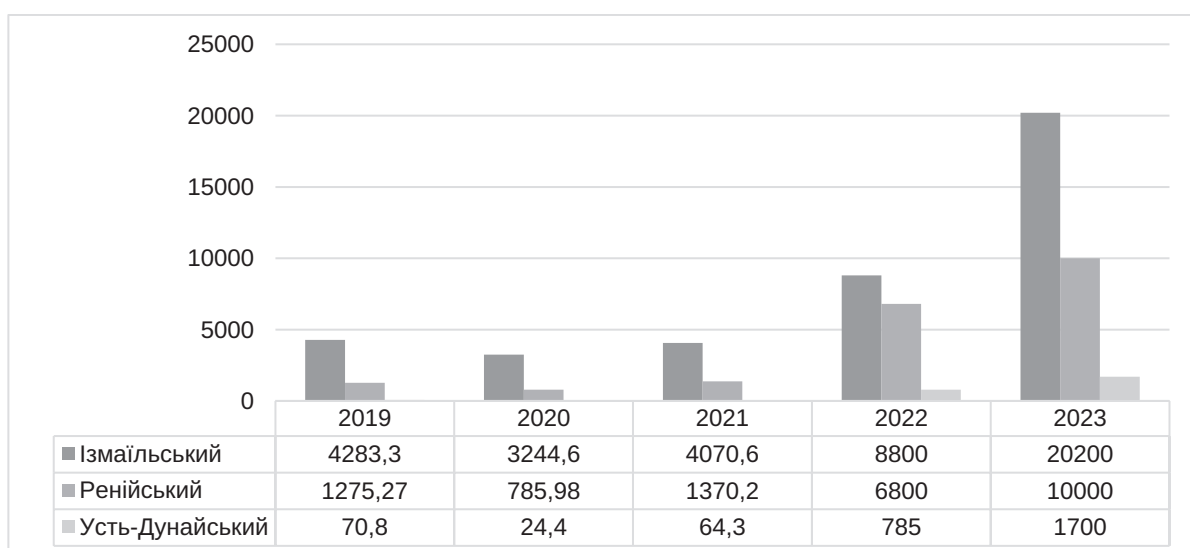

Рис. 2. Динаміка вантажообігу портів Дунайського кластеру за 2019–2023 рік, тис. т

Джерело: дані журналу «Порти України» (2019–2022), Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України (2023)

в двічі. Якщо до війни адміністрація Ізмайльського морського порту дозволяла проходити суднам з максимальною осадкою в 3,9 метра, то на теперішній час осадка складає до 6,5 метра [7]. Після днопоглиблення гирла Бистре суднозахід до портів Дунаю збільшився до 12 суден на добу та перевалка вантажу склала до 90 тис. тонн на добу.

Після повномасштабного вторгнення росії в Україну порти Дунайського кластеру це важлива інфраструктура для експорту української продукції. Зазначимо, транспортно-логістична група

«A.P. Moller-Maersk» відновила доставку вантажів річковими суднами з румунського порту Констанца до порту Рені. В порту Констанца українські вантажі обробляються румунською транспортно-логістичною компанією TTS та Comvex. В 2022 році обсяг обробленого експорту українського зерна в порту Констанція становив 36% усього зернового трафіку в порту. Для вирішення проблем завантаженості порту Констанція потрібно впроваджувати єдину IT-систему диспетчеризації трафіку, збільшення потужності перевалки вантажу на воді.

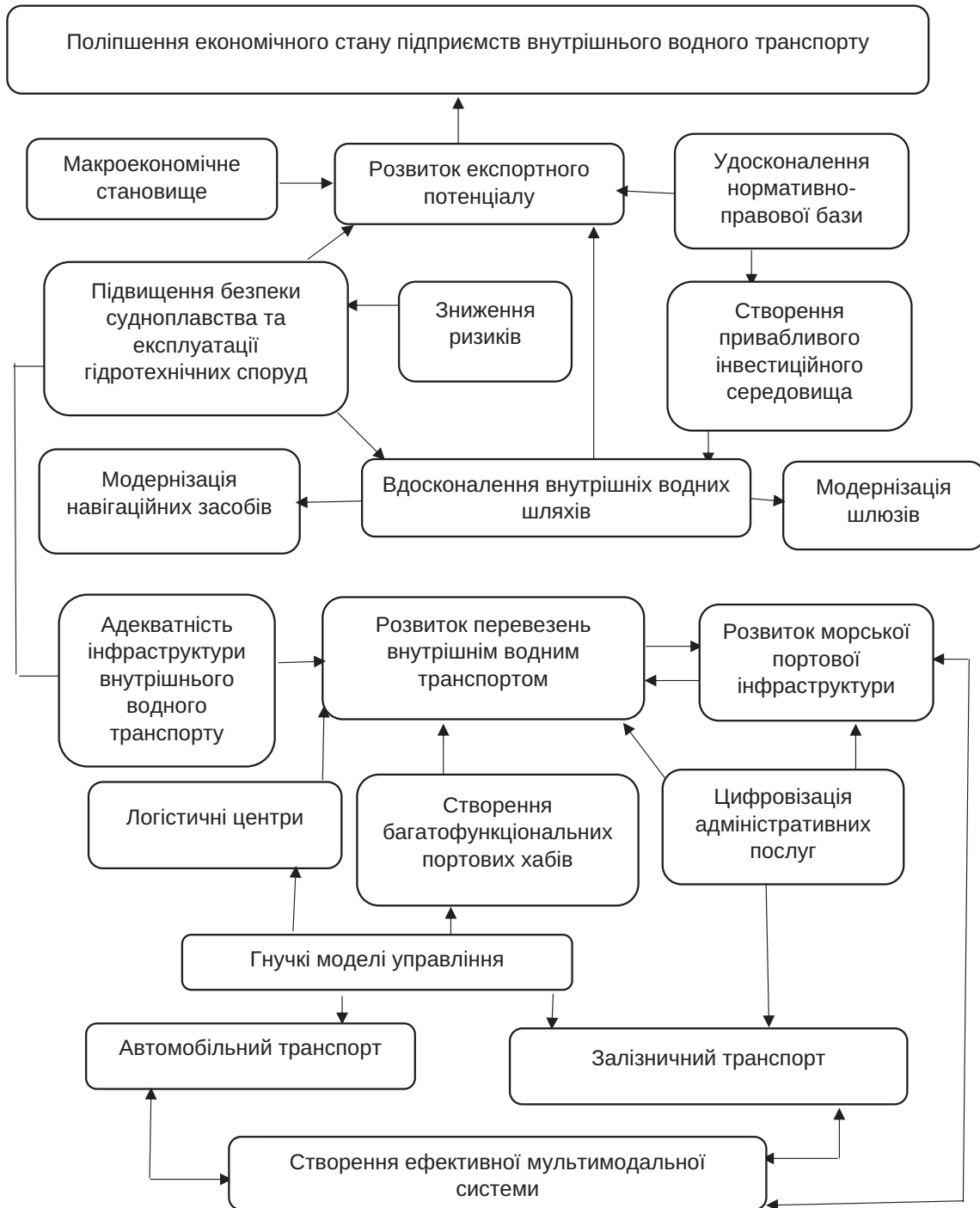

Рис. 3. Умови збалансованого розвитку підприємств внутрішнього водного транспорту

Джерело: побудовано автором

Потрібно підкреслити, що потужності портів Дунайського кластеру невеликі і вони не можуть вирішити всі логістичні проблеми.

Превага внутрішнього водного транспорту це також можливість перевезення великогабаритних вантажів. Враховуючи останні тенденції екологізації ЄС внутрішній водний транспорт більш екологічний ніж автомобільний.

Недоліки внутрішнього водного транспорту: недостатній інноваційно-технологічний розвиток інфраструктури підприємств внутрішнього водного транспорту, що не дозволяє забезпечити ефективну логістику; залежність перевезень від глибини річок, водоймовий, стану шлюзів та навігаційних засобів; інфраструктура підприємств внутрішнього водного транспорту зношена на 75%.

При вирішенні проблеми оптимізації позиціонування підприємств внутрішнього водного транспорту у пріоритетному секторі ринку за критеріями якості продукції та конкурентоспроможності технології необхідно враховувати складну сукупність факторів (рис. 3), як внутрішнього так і зовнішнього середовища. Для забезпечення функціонування та конкурентного розвитку внутрішнього водного транспорту необхідно використовувати сучасні технології цифровізації адміністративних послуг, гнучкі моделі управління, створювати багатофункціональні портові хаби, підвищувати безпеку судноплавства по внутрішнім водним шляхам та технічні спроможності гідротехнічних споруд, модернізація шлюзів, удосконалення нормативно-правової бази, покращити стан внутрішньої логістики.

У зв'язку з війною в Україні дуже гостро стоять проблеми недостатнього фінансування морської та річкової галузі [8]. Для забезпечення економічної безпеки держави потрібно звернути увагу на реконструкцію та підтримку техніко-економічного рівня портової інфраструктури.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У системі торговельного судноплавства одне з основних завдань – вибір безпечного маршруту доставки вантажів. Вибір маршруту визначається ротацією мережі портів, мультимодальними технологіями, безпекою проходу каналів та протоків, а також рядом специфічних умов. Особливості географічного розміщення центрів виробництва та споживання продукції значною мірою впливають на відносну стійкість транспортних комунікацій протягом тривалого періоду часу. Потрібно розглядати основні фактори стійкості позиціонування транспортних підприємств на ринку транспортних послуг. Це фактори стійкості попиту, з одного боку, та фактори функціональних та вартісних переваг продукції окремих транспортних фірм.

Для внутрішнього водного транспорту характерно не швидка доставка вантажу, як для автомобільно транспорту, а ритмічність

роботи. Внутрішній водний транспорт дає можливість збалансувати вантажопотоки, перенаправляючи частину вантажопотоків з залізничного та автомобільного транспорту на річковий. Наприклад дві баржи та буксир замінюють або 250 вантажівок, або це 100 залізничних вагонів та два локомотиви [9].

Потрібно підкреслити, що одна з причин, яка впливає на конкурентний розвиток внутрішнього водного транспорту, це недостатнє фінансування. Важливою умовою ефективного розвитку інфраструктури підприємств внутрішнього водного транспорту є залучення інвестиційних ресурсів. При формуванні інвестиційної політики потрібно звертати увагу на структурні зрушення динаміки вантажопотоків та згідно з цим формувати інвестиційну політику. Для того щоб розвиватися потрібно постійно інвестувати.

Постійні вимоги по досягненню стійкого позиціонування в структурі ринку транспортних послуг на основі підвищення продуктивності та ефективності діяльності транспортних підприємств зумовлюють необхідність удосконалення системи управління конкурентним розвитком перевезень внутрішнім водним транспортом та рівнем якості послуг відповідно до попиту та завдань ефективного використання ресурсів. При цьому виникає завдання управління ризиком функціонування внутрішнього водного транспорту з критеріями фінансової стійкості на ринку транспортних послуг. Особливе місце в цьому процесі займають критерії прибутковості. Тому управління стійкістю підсистеми за кінцевими результатами має націлюватися на забезпечення функціональної адекватності і комерційної ефективності протягом життєвого циклу проекту.

Перспективи подальших досліджень включають розробку ефективного механізму забезпечення економічної стійкості та конкурентного позиціонування внутрішнього водного транспорту з урахуванням невизначеності умов функціонування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Церковна А.В., Рахімі А.М. Внутрішній водний транспорт України: проблеми та перспективи. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2023. № 21(3(52)). С. 504–528. DOI: [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2022.3\(52\).275828](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2022.3(52).275828) (дата звернення: 2.05.2024)
2. Крамський С., Циналевська, І. Організаційно-економічні механізми трансформації внутрішнього водного транспорту в умовах впливу активних бойових дій на території України. *Сталий розвиток економіки*. 2024. № 2 (49). С. 275–281. DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-49-44> (дата звернення: 10.05.2024)
3. Максимов С., Тірон-Воробйова Н., Романовська О. Річковий транспорт України: сучасні

реалії та перспективи. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Технічні науки*. 2019. № 1 (2). Том 30 (69). С. 116–120. URL: http://www.tech.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/1_2019/part_2/22.pdf (дата звернення: 02.05.2024)

4. Про внутрішній водний транспорт. *Закон України від 03.12.2020 р. № 1054-IX*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#Text> (дата звернення: 30.04.2024)

5. Коли українські порти були заблоковані ми звернули увагу на Дунай. *Порти України*. 2023. № 1–2. С. 46–48. URL: <http://portsukraine.com/> (дата звернення: 30.04.2024)

6. Українське Дунайське пароплавство завершило 2023 з рекордним прибутком в 719 млн. грн. *Міністерство інфраструктури України*. 2024. URL: <http://mtu.gov.ua/news/35537.html> (дата звернення: 01.05.2024)

7. Хроніка подій. *Порти України*. 2023. № 1–2. С. 12. URL: <http://portsukraine.com/> (дата звернення: 30.04.2024)

8. Уявлення про необхідні ресурси для відновлення пошкодженої річкової інфраструктури і термін відновлення Херсонського порту будемо мати лише після деокупації. *Порти України*. 2023. № 1–2. С. 14–15. URL: <http://portsukraine.com/> (дата звернення: 30.04.2024)

9. Review of Maritime Transport. *Report by the UNCTAD secretariat. New York, Geneva: UNCTAD*. 2023. P. 194. URL: <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023> (дата звернення: 02.05.2024)

REFERENCES:

1. Tserkovna A.V., Rahimi A.M. (2022) Vnutrishnii vodnyi transport Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Inland waterway transport in Ukraine: problems and prospects]. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriya i praktyka upravlinnya*, vol. 21, no. 3 (52), pp. 504–524. DOI: [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2022.3\(52\).275828](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2022.3(52).275828) (accessed May 02, 2024)

2. Kramskyi S., Tsynalievskaya, I. (2024) Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizmy transformatsii vnutrishnoho vodnoho transportu v umovakh vplyvu aktyvnykh boiovykh dii na terytorii Ukrainy [Organisational and

Economic Mechanisms for the Transformation of Inland Waterway Transport in the Context of the Impact of Active Hostilities on the Territory of Ukraine]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 2 (49), pp. 275–281. DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-49-44> (accessed May 10, 2024)

3. Maksymov S., Tiron-Vorobiova N., Romanovska O. (2019) Richkovyi transport Ukrainy: suchasni realii ta perspektyvy [River transport in Ukraine: current realities and prospects]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Tekhnichni nauky*, tom 30 (69), no. 1.(2), pp. 116–120. Available at: http://www.tech.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/1_2019/part_2/22.pdf (accessed May 02, 2024)

4. Pro vnutrishnii vodnyi transport (2020) [About inland waterway transport]. *Zakon Ukrainy vid 03.12.2020, no. 1054-IX*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#Text> (accessed April 02, 2024)

5. Koly ukrainski porty byly zablokovani my zvernuly uvahu na Dunai (2023) [When Ukrainian ports were blocked, we turned our attention to the Danube]. *Porty Ukrainy*, no. 1–2, pp. 46–48. Available at: <http://portsukraine.com/> (accessed April 30, 2024)

6. Ukrainske Dunaiske paroplavstvo zavershylo 2023 z rekordnym prybutkom v 719 mln.hrn (2023) [Ukrainian Danube Shipping Company completed 2023 with a record profit of UAH 719 million]. *Ministerstvo infrastruktury Ukrainy*. Available at: <http://mtu.gov.ua/news/35537.html> (accessed May 01, 2024)

7. Khronika podii (2023) [Chronicle of events]. *Porty Ukrainy*, no. 1–2, pp. 12. Available at: <http://portsukraine.com/> (accessed April 30, 2024)

8. Uiavlennia pro neobkhidni resursy dlia vidnovlennia poshkodzhenoj richkovoї infrastruktury i termin vidnovlennia Khersonskoho portu budemo maty lyshe pislia deokupatsii (2023) [We will have an idea of the necessary resources to restore the damaged river infrastructure and the timeframe for restoring the Kherson port only after de-occupation]. *Porty Ukrainy*, no. 1–2, pp. 14–15. Available at: <http://portsukraine.com/> (accessed April 30, 2024)

9. Obzor morskoho transportu (2023) [Review of Maritime Transport]. *Zvit sekretaryatu YUNKTAD*, p. 194. Available at: <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023> (accessed May 02, 2024)

КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ФОРМУВАННЯ, МОДЕЛЮВАННЯ, ДЕТЕРМІНАНТИ

COMPETITIVE ADVANTAGES OF BUSINESS ENTITIES: FORMATION, MODELLING, DETERMINANTS

УДК 338

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-5>**Перебийніс В.І.**д.е.н., професор,
професор кафедри,
Полтавський університет економіки
і торгівлі**Кононенко Ж.А.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри,
Полтавський університет економіки
і торгівлі**Карнаухова Г.В.**старший викладач кафедри,
Полтавський університет економіки
і торгівлі**Perebyynis Vasil**Poltava University of Economics
and Trade**Kononenko Zhanna**Poltava University of Economics
and Trade**Karnaukhova Hanna**Poltava University of Economics
and Trade

Удосконалено ключові напрями забезпечення конкурентних переваг. Доведено, що економічне моделювання конкурентних переваг може передбачати використання таких економічних моделей, як: моделі ринків конкретних товарів (попиту і пропозиції); модель конкуренції за Портером; моделі виробництва певної продукції/послуг; модель БКГ; модель GE/MrKnsney; бізнес-симуляції суб'єктів господарювання; моделі потоку робіт (виробничих процесів); моделі класифікації бізнес-ресурсів; бізнес-моделі суб'єктів господарювання; моделі бенчмаркінгу та ін. Уточнено детермінанти конкурентних переваг суб'єктів господарювання. Набуло подальшого розвитку групування підходів щодо визначення джерел формування конкурентних переваг.

Ключові слова: суб'єкти господарювання, конкурентні переваги, економічне моделювання, економічні моделі, детермінанти.

The article highlights the theoretical and methodological issues of formation and modelling of competitive advantages of economic entities. It is determined that the competitive advantages of business entities can be considered as legally regulated instruments for achieving economic advantages in the market of goods/services used in the struggle for consumers. The key areas of ensuring competitive advantages are improved: market identification; creation of product uniqueness; formation of a competitive strategy; attraction and retention of customers; and increase of profitability. It is proved that economic modelling of competitive advantages may involve the use of such economic models as: models of markets for specific goods (supply and demand); Porter's model of competition; models of production of certain products/services; GCM model; GE/MrKnsney model; business simulations of business entities and their structural production units; models of work flow (production processes); models of classification of business resources (in particular, ABC analysis, XYZ analysis); SWOT analysis; business models of business entities; benchmarking models, etc. The main stages of economic modelling of the competitive advantages of business entities include: identification of key success factors; model building; analysis of possible strategies; forecasting results. This involves identifying and analysing the factors that affect the competitiveness of business entities, such as manufacturability and product quality, production costs, marketing strategies, etc. The article clarifies the determinants of competitive advantages of business entities (investment in research and development, focus on quality, brand development, strategic partnership, customer relations, cost management, complexity, adaptation to changes in the market). The grouping of approaches to determining the sources of competitive advantage has been further developed: 1) resource-based approaches (resource-oriented approach, the concept of the main resource); 2) strategy-oriented approaches (strategic approach, the strategy of choice); 3) innovation and technology-based approaches (innovative approaches, technology-oriented strategy).

Key words: business entities, competitive advantages, economic modelling, economic models, determinants.

Постановка проблеми. Однією з важливих характеристик ринкової економіки є конкуренція і конкурентна боротьба між виробниками продукції/послуг. За умов подальшої інтеграції України у світовий та європейський економічний простір усе більшої актуальності набувають питання забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання як складової вітчизняної економіки. З огляду на зазначене зростає роль конкурентних переваг, які є вагомими факторами конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню конкурентних переваг суб'єктів господарювання присвячені чисельні праці науковців. Зокрема, теоретико-методологічні основи конкурентоспроможності обґрунтовують В.І. Гавриш, О.В. Захарченко, М.А. Заєць, В.С. Ніценко, О.М. Яценко [1]. Праці О.М. Помаза окреслюють питання стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств [2] і ролі транспортного фактора забезпечення конкурентоспроможності продукції [3].

Дослідження О.В. Федірця присвячені енергетичному чиннику формування конкурентоспроможності аграрної продукції [4] і техніко-технологічному забезпеченню конкурентоспроможності на засадах енергетичного менеджменту [5]. Стратегії конкурентного розвитку аграрних підприємств розглянуті у монографії І. Г. Миколенко [6]. У роботах [7–10] акцентується увага на окремих чинниках набуття конкурентних переваг суб'єктами господарювання. Втім, вимагають подальшого вивчення окремі аспекти формування конкурентних переваг, їх економічного моделювання, уточнення детермінантів конкурентоспроможності.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження конкурентних переваг суб'єктів господарювання, зокрема, такі складових, як їх формування, економічне моделювання, детермінанти зазначених переваг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Один з розробників теорії конкуренції Майкл Портер [11, с. 22] охарактеризував конкуренцію в широкому розумінні як розширене суперництво.

Окремі зарубіжні вчені використовують поняття «виражена компетентність» [12, с. 165], сутність якої полягає в тому, що суб'єкт господарювання виробляє продукцію краще, ніж її конкуренти, тобто забезпечує конкурентоспроможність, адже це дозволяє приваблювати і зберігати споживачів товарів. Відомий дослідник економічних проблем управління виробництвом Вільям Дж. Стивенсон [13, с. 66] до чинників конкурентних переваг відносить ціну, якість, специфічні особливості товарів чи послуг, гнучкість виробництва як здатність реагувати на зміни, час (терміни) виконання окремих операцій.

Конкурентні переваги за джерелами виникнення О.П. Литвинюк та І.С. Гавриленко [14] поділяють на внутрішні (рівень витрат, продуктивність праці, організація процесів, система менеджменту тощо) і зовнішні (інформаційні, конструктивні, поведінкові, кон'юнктурні, сервісні, іміджеві, цінові, збутові, комунікаційні). На думку О.В. Кривешко [15] для оцінки товарів поточного споживання більшу вагу мають зовнішні конкурентні переваги, а для високотехнологічної продукції найважливішими є внутрішні конкурентні переваги.

Господарським Кодексом України (стаття 25 «Конкуренція у сфері господарювання») [16] передбачена державна підтримка конкуренції як змагання між суб'єктами господарювання, що забезпечує завдяки їх власним досягненням здобуття ними певних економічних переваг. Внаслідок цього споживачі та суб'єкти господарювання отримують можливість вибору необхідного товару. Законодавець при цьому зазначає, що окремі суб'єкти господарювання не визначають умов реалізації товару на ринку. Тобто, на наш погляд, конкурентні переваги суб'єктів господарювання можна розглядати як законодавчо унормовані інструменти досягнення економічних переваг на ринку товарів/послуг, що використовуються у боротьбі за споживача.

Системний підхід до забезпечення конкурентних переваг суб'єкта господарювання передбачає, зокрема, такі складові, як їх формування, економічне моделювання, з'ясування детермінантів зазначених переваг. Ключовими напрямками забезпечення конкурентних переваг, на наш погляд, є такі: 1) ідентифікація ринку, зокрема, його сегментування; 2) створення унікальності товару; 3) формування конкурентної стратегії; 4) залучення і утримання клієнтів, зокрема, лояльних споживачів; 5) збільшення прибутковості.

Економічне моделювання конкурентних переваг суб'єктів господарювання, на наш погляд, – це процес створення та використання економічних моделей, які допомагають аналізувати, оцінювати та прогнозувати конкурентне становище на ринку. Економічне моделювання конкурентних переваг може передбачати використання таких

економічних моделей, як: моделі ринків конкретних товарів (попиту і пропозиції); модель конкуренції за Портером; моделі виробництва певної продукції/послуг; модель БКГ; модель GE/MrKsnsey; бізнес-симуляції суб'єктів господарювання та їх структурних виробничих підрозділів; моделі потоку робіт (виробничих процесів); моделі класифікації бізнес-ресурсів (зокрема, ABC-аналіз, XYZ-аналіз); SWOT-аналіз; бізнес-моделі суб'єктів господарювання; моделі бенчмаркінгу (для з'ясування конкурентних переваг конкуруючих підприємств) та ін. Варто зазначити, що такі моделі за рівнем агрегування відносяться до мікроекономічних моделей. Для зазначеної мети можуть також застосовуватися економетричні моделі.

Окрім економічного моделювання конкурентних переваг використовується також моделювання конкурентоспроможності продукції/послуг. Зокрема, на думку Л.О. Андрєєвої [17] моделювання конкурентоспроможності продукції підприємства зводиться до моделювання ринкового механізму розподілу ринку між продукцією підприємств-конкурентів.

До основних етапів економічного моделювання конкурентних переваг суб'єктів господарювання можна віднести: 1) визначення ключових факторів успіху; 2) побудова моделі; 3) аналіз імовірних стратегій; 4) прогнозування результатів. Зазначене передбачає ідентифікацію та аналіз факторів, які впливають на конкурентоспроможність суб'єктів господарювання, таких як технологічність та якість продукту, витрати виробництва, маркетингові стратегії та ін.

При розгляді галузевої конкуренції Майкл Портер виділив структурні детермінанти інтенсивності конкуренції [11, р. 22], до яких відніс вхід, загрозу заміщення, здатність покупців збивати ціну, здатність постачальників завищувати ціну та суперництво між існуючими конкурентами. Нами уточнено детермінанти конкурентних переваг суб'єктів господарювання (рис. 1).

Основними підходами визначення джерел формування конкурентних переваг варто вважати ресурсні, стратегічно-орієнтовані та інноваційно-технологічні підходи.

Ресурсні підходи формування конкурентних переваг включають:

1) ресурсно-орієнтований підхід, який акцентує увагу на внутрішніх ресурсах та потенціалі суб'єкта господарювання, що дозволяють йому забезпечити конкурентні переваги й визначає, які конкретні ресурси та компетенції є важливими для досягнення успіху на ринку;

2) концепція основного ресурсу, що зосереджується на тих основних ресурсах або компетенціях, які є унікальними або важливими для суб'єкта господарювання та створюють йому перевагу перед конкурентами;

Стратегічно-орієнтовані підходи формування конкурентних переваг містять таке:

1) стратегічний підхід, що забезпечує аналіз здатності суб'єкта господарювання до формування та реалізації стратегій, які дозволяють йому створити та зберегти конкурентні переваги на ринку й може включати розробку унікальної продукції, низькі витрати виробництва та ін.;

2) стратегія вибору, що полягає в тому, щоб вибрати специфічні напрями діяльності, які дозволять суб'єктам господарювання вивести себе у лідери відповідного сегменту ринку;

Інноваційно-технологічні підходи формування конкурентних переваг включають:

1) інноваційні підходи, які зосереджені на здатності суб'єкта господарювання до інновацій, включаючи розробку нових продуктів, технологій або процесів, що дозволяють створити унікальну пропозицію для споживачів;

2) технолого-орієнтована стратегія, що спрямована на використання новітніх технологій та технічних рішень для підвищення ефективності, зниження витрат, підвищення якості продукції або послуг.

Висновки з проведеного дослідження.

Визначено, що конкурентні переваги суб'єктів господарювання можна розглядати як законодавчо унормовані інструменти досягнення економічних переваг на ринку товарів/послуг, що використовуються у боротьбі за споживача. Удосконалено ключові напрями забезпечення конкурентних переваг: ідентифікація ринку; створення унікальності товару; формування конкурентної стратегії; залучення і утримання клієнтів; збільшення прибутковості. Доведено, що економічне моделювання конкурентних переваг може передбачати використання таких економічних моделей, як: моделі ринків конкретних товарів (попиту і пропозиції); модель конкуренції за Портером; моделі виробництва певної продукції/послуг; модель БКГ; модель GE/MrKsnsey; бізнес-симуляції суб'єктів господарювання та їх структурних виробничих підрозділів; моделі потоку робіт (виробничих процесів); моделі класифікації бізнес-ресурсів (зокрема, ABC-аналіз, XYZ-аналіз); SWOT-аналіз; бізнес-моделі суб'єктів господарювання; моделі бенчмаркінгу та ін.

Уточнено детермінанти конкурентних переваг суб'єктів господарювання (інвестування в

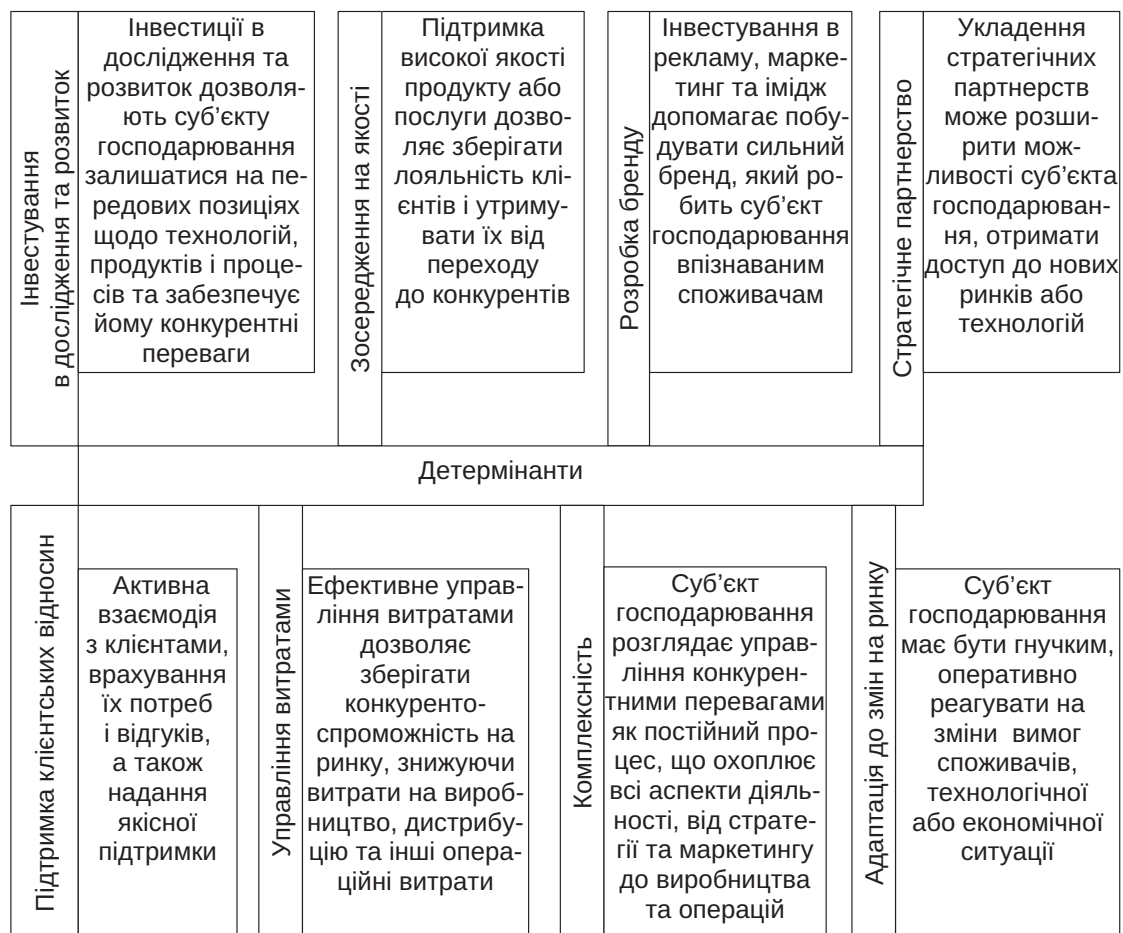

Рис. 1. Детермінанти конкурентних переваг суб'єктів господарювання

Джерело: сформовано авторами

дослідження та розвиток, зосередження на якості, розробка бренду, стратегічне партнерство, підтримка клієнтських відносин, управління витратами, комплексність, адаптація до змін на ринку). Набуло подальшого розвитку групування підходів щодо визначення джерел формування конкурентних переваг: ресурсні підходи (ресурсно-орієнтований підхід, концепція основного ресурсу); стратегічно-орієнтовані підходи (стратегічний підхід, стратегія вибору); інноваційно-технологічні підходи (інноваційні підходи, технологічно-орієнтована стратегія). Потребують подальших досліджень питання формування конкурентних переваг суб'єктів господарювання, що функціонують на ринках товарів, що забезпечуються окремими видами економічної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Конкурентоспроможність підприємств в умовах ринкової економіки: у 3-х томах: Том 2: Теоретико-методологічні основи конкурентоспроможності: монографія / В.І. Гавриш, В.І. Перебийніс, О.М. Яценко, та ін.; за заг. ред. В.С. Ніценка, О.В. Захарченка, М.А. Зайця. Одеса: ВМВ, 2015. 174 с.
2. Перебийніс В.І., Помаз О.М., Перебийніс О.В. Стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємств. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі: Серія «Економічні науки»*. 2012. № 1. С. 23–28. (дата звернення: 29.03.2024)
3. Перебийніс В.І., Помаз О.М. Транспортний фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції: монографія. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. 187 с.
4. Перебийніс В.І., Федірець О.В. Енергетичний фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2011. 190 с.
5. Перебийніс В.І., Федірець О.В., Гавриш В.І. Техніко-технологічне забезпечення конкурентоспроможності на засадах енергетичного менеджменту. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 1 (30). С. 110–114. (дата звернення: 29.03.2024)
6. Миколенко І.Г. Стратегії конкурентного розвитку аграрних підприємств: механізми та інструментарій: монографія. Харків: Друкарня Мадрид, 2021. 308 с.
7. Кононенко Ж.А., Песцова-Світалка О.С., Петренко В.О. Прогнозування фінансових результатів як елемент планування розвитку діяльності підприємства. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 36. URL: www.market-infr.od.ua (дата звернення: 29.03.2024)
8. Кононенко Ж.А., Сокіл В.О. Пріоритетні напрями розвитку аграрного сектора економіки. *Економіка та суспільство*. 2017. № 10. URL: <http://economyandsociety.in.ua> (дата звернення: 29.03.2024)
9. Перебийніс В.І., Перебийніс Ю.В. Економічна стійкість та конкурентоспроможність агропродовольчого комплексу як фактори економічної безпеки. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 2 (56). С. 22–29. (дата звернення: 29.03.2024)
10. Соціально-економічний розвиток України: моделі, механізми, стратегії: монографія / М.Є. Рогоза, В.І. Перебийніс, К.Ю. Вергал та ін.; за наук. ред. д.е.н., проф. М.Є. Рогози. Полтава: ПУЕТ, 2021. 148 с.
11. Porter Michael E. *Competitive Strategy. Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: THE FREE PRESS. 1980. 422 p.
12. Операційний менеджмент: навч. посіб. / В.І. Перебийніс, В.В. Писаренко, О.М. Помаз, В.О. Василенко та ін.; за ред. В.І. Перебийніса. Полтава: ПДАА, 2008. 664 с.
13. Stevenson William J. *Operations Management: 14th Edition*. New York: McGraw-Hill Education. 2021. 928 p.
14. Литвинюк О.П., Гавриленко І.С. Формування конкурентних переваг підприємства та забезпечення їх підтримки. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2010. № 35. С. 144–149. (дата звернення: 29.03.2024)
15. Кривешко О.В. Оцінка вагомості конкурентних переваг. *Ефективна економіка*. 2020. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7656>. (дата звернення: 11.05.2024)
16. Господарський Кодекс України. Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
17. Андрєєва Л.О. Моделювання конкурентоспроможності продукції. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2014. № 3. С. 57–60. (дата звернення: 29.03.2024)

REFERENCES:

1. Konkurentospromozhnist pidpriemstv v umovakh rynkovoi ekonomiky (2015): u 3-kh tomakh: Tom 2: Teoretyko-metodolohichni osnovy konkurentospromozhnosti: monohrafiia [Competitiveness of enterprises in a market economy: in 3 volumes: Volume 2: Theoretical and methodological foundations of competitiveness: monograph] / V.I. Havrysh, V.I. Perebyinis, O.M. Yatsenko ta in. za zah. red. V.S. Nitsenka, O.V. Zakharchenka, M.A. Zaitsia Odesa: VMV. (in Ukrainian)
2. Perebyinis V.I., Pomaz O.M., Perebyinis O.V. (2012) Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv [Strategic management of enterprise competitiveness]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli: Seriiia «Ekonomiczni nauky» – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade: Series «Economic Sciences»*, vol. 1, pp. 23–28. (accessed March 29, 2024)
3. Perebyinis V.I., Pomaz O.M. (2011) Transportnyi faktor zabezpechennia konkurentospromozhnosti produktsii: monohrafiia [Transport factor of ensuring the competitiveness of products: a monograph]. Poltava: RVV PUET. (in Ukrainian)
4. Perebyinis V.I., Fedirets O.V. (2011) Enerhetychnyi faktor zabezpechennia konkurentospromozhnosti produktsii: monohrafiia. [Energy factor of ensuring the competitiveness of products: a monograph.]. Poltava: PUET. (in Ukrainian)
5. Perebyinis V.I., Fedirets O.V., Havrysh V.I. (2016) Tekhniko-tekhonolohichne zabezpechennia konkurentospromozhnosti na zasadakh enerhetychnoho menedzh-

mentu. [Technical and technological support of competitiveness on the basis of energy management]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, vol. 1 (30), pp. 110–114. (accessed March 29, 2024)

6. Mykolenko I.H. (2021) *Strategii konkurentnoho rozvytku ahrarnykh pidpriemstv: mekhanizmy ta instrumentarii : monohrafiia* [Strategies of competitive development of agricultural enterprises: mechanisms and tools: monograph]. Kharkiv : Drukarnia Madryd. (in Ukrainian)

7. Kononenko Zh.A., Pestsova-Svitalka O.S., Petrenko V.O. (2019) Prohnozuvannia finansovykh rezul'tativ yak element planuvannia rozvytku diialnosti pidpriemstva [Forecasting financial results as an element of planning the development of enterprise activity]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, vol. 36. Available at: www.market-infr.od.ua (accessed March 29, 2024)

8. Kononenko Zh.A., Sokil V.O. (2017) Priorytetni napriamy rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky [Priority directions of development of the agrarian sector of the economy]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, vol. 10. Available at: <http://economyandsociety.in.ua> (accessed March 29, 2024)

9. Perebyinis V.I., Perebyinis Yu.V. (2019) Ekonomichna stiikist ta konkurentospromozhnist ahroprodovolchoho kompleksu yak faktory ekonomichnoi bezpeky [Economic sustainability and competitiveness of the agro-food complex as factors of economic security]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Bulletin of Donbas*, vol. 2(56), pp. 22–29. (accessed March 29, 2024)

10. (2021) *Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok Ukrainy: modeli, mekhanizmy, strategii: monohrafiia* [Socio-economic development of Ukraine: models, mechanisms, strategies: a monograph] / M.Ye. Rohoza, V.I. Perebyinis, K.Yu. Verhal ta in.; za nauk. red. d. e. n., prof. M.Ye. Rohozy. Poltava : PUET. (in Ukrainian)

11. Porter Michael E. (1980). *Competitive Strategy. Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: THE FREE PRESS. 422 p. (in English)

12. (2008) *Operatsiyni menedzhment: [navch. posib.]* [Operational management: [textbook]] / V.I. Perebyinis, V.V. Pysarenko, O.M. Pomaz, V.O. Vasylenko ta in.; za red. V.I. Perebyinisa. Poltava: PDAA. (in Ukrainian)

13. Stevenson William J. (2021) *Operations Management: 14th Edition*. New York: McGraw-Hill Education. 928 p. (in English)

14. Lytvyniuk O.P., Havrylenko I.S. (2010). Formuvannia konkurentnykh perevah pidpriemstva ta zabezpechennia yikh pidtrymky [Formation of competitive advantages of the enterprise and ensuring their support]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnolohii – Scientific works of the National University of Food Technologies*, vol. 35, pp. 144–149. (accessed March 29, 2024)

15. Kryveshko O.V. (2020). Otsinka vahomosti konkurentnykh perevah [Evaluation of the significance of competitive advantages]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, vol. 2. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7656> (accessed March 29, 2024)

16. Hospodarskyi Kodeks Ukrainy [Commercial Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 436-IV [Law of Ukraine of 16 January 2003 No. 436-IV] / Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (in Ukrainian)

17. Andrieieva L.O. (2014). Modeliuvannia konkurentospromozhnosti produktsii [Modelling the competitiveness of products]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky) – Collection of scientific works of Tavria State Agrotechnological University (economic sciences)*, vol. 3, pp. 57–60. (accessed March 29, 2024)

РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

THE LABOR MARKET OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD

Стаття присвячена особливостям функціонування ринку праці України в умовах війни. Встановлено, що повномасштабна військова агресія призвела до значних трансформацій та викликів на ринку праці. Проаналізовано основні проблеми ринку праці, загострення яких спричинено розгортанням воєнних дій на території країни. Виявлено, що безробіття набуває ознак структурного, а спеціальності, які пропонують працівники, не відповідають потребам роботодавців. У процесі дослідження визначено ключові чинники зміни структури пропозиції робочої сили на ринку праці України, а саме: підвищена смертність людей працездатного віку; збільшення чисельності мігрантів; збільшення числа працівників з обмеженими можливостями; збільшення пропозиції жінок на ринку праці тощо. Акцентується увага на важливості рівня адаптивності ринку праці в умовах невизначеності. Визначено основні ознаки його адаптивності такі, як здатність швидко реагувати на зміни; забезпечувати стійкість; здатність до постійного оновлення, удосконалення, розвитку, балансування інтересів тощо. Обґрунтовано, що стимулювання зайнятості населення є пріоритетним завданням для держави як сьогодні, так і в період повного відновлення. Заходи державної політики у сфері збереження та використання людського капіталу мають бути максимально ефективними і спрямованими на поліпшення професійно-освітньої підготовки, створення можливостей і утвердження бажання українців здобувати нові знання й навички не тільки на початку трудової діяльності, а й упродовж усього життя. Запропоновано візуалізаційну модель розвитку ринку праці в повоєнний період. Визначено основну мету та пріоритетні напрями розвитку ринку праці в період повоєнного відновлення. Визначено, що пріоритети державної політики на ринку праці виражаються в економічно обґрунтованих цілях і завданнях, здатних вирішувати важливі соціально-економічні проблеми в країні. Реалізація зазначених пріоритетів покликана створити необхідні умови для подальшого цілеспрямованого розвитку ринку праці.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, безробіття, міграція, повоєнний період, візуалізаційна модель.

The article is dedicated to the peculiarities of the labor market functioning in Ukraine under wartime conditions. It is established that full-scale military aggression has led to significant transformations and challenges in the labor market. The main problems of the labor market exacerbated by the outbreak of hostilities in the country are analyzed. It is revealed that unemployment is acquiring signs of structural nature, and the specialties offered by workers do not meet the needs of employers. During the research process, key factors of changing the structure of labor supply in the Ukrainian labor market were identified, namely: increased mortality of working-age people; increase in the number of migrants; increase in the number of workers with disabilities; increase in the supply of women in the labor market, etc. Emphasis is placed on the importance of the level of adaptability of the labor market in conditions of uncertainty. The main signs of its adaptability such as the ability to react quickly to changes; ensuring stability; ability for constant renewal, improvement, development, balancing of interests, etc., are determined. It is argued that stimulating employment of the population is a priority task for the state both today and during the post-war recovery period. State policy measures in the field of preservation and use of human capital should be maximally effective and aimed at improving vocational education, creating opportunities, and fostering the desire of Ukrainians to acquire new knowledge and skills not only at the beginning of their working life but also throughout their lives. A visualization model of labor market development in the post-war period is proposed. The main goal and priority directions of labor market development during the post-war recovery period are determined. It is stated that the priorities of state policy in the labor market are expressed in economically substantiated goals and tasks capable of solving important socio-economic problems in the country. The implementation of these priorities is aimed at creating necessary conditions for further purposeful development of the labor market.

Key words: labor market, employment, unemployment, migration, post-war period, visualization model.

УДК 331.46(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-6>

Сімків Л.Є.

д.е.н., професор,
професор кафедри туризму,
рекреації та регіонального розвитку,
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу

Білоус М.С.

аспірант кафедри прикладної економіки,
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу

Simkiv Liliia

Ivano-Frankivsk National Technical
University of Oil and Gas

Bilous Maksym

Ivano-Frankivsk National Technical
University of Oil and Gas

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні негативно вплинула на всі сфери суспільного життя і, зокрема на ринок праці, який зазнав значних змін і був змушений за короткий період адаптуватися до нових умов існування. Сучасний стан ринку праці в державі характеризується переважно негативними тенденціями: скорочується чисельність зайнятих осіб, триває процес закриття підприємств, зокрема через звуження сфери підприємницької діяльності, прогресує міграція найбільш активної частини населення за кордон, значно збільшується рівень внутрішньої (вимушеної) міграції населення. У країні спостерігається погіршення економічної ситуації,

загострення фінансової кризи, скорочення доходів та видатків державного бюджету, неспроможність ринку праці задовольнити попит робочої сили в реальних робочих місцях, що посилює загострення соціальної нерівності. Саме тому виникає необхідність дослідження сучасного стану вітчизняного ринку праці та визначення пріоритетних напрямків його розвитку в часи повоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем функціонування ринку праці в сучасних умовах присвячені роботи провідних вітчизняних учених, зокрема Е. Лібанової [9], В. Близнюк, Л. Яценко [4], О. Пищуліної, К. Маркевич [7], І. Штундер [8] та ін.

Віддаючи належне опублікованим працям, необхідно зазначити, що дослідження ринку праці в умовах війни та перспектив його розвитку в період повоєнного відновлення є критично важливим для розуміння та вирішення викликів, що виникають у суспільстві в таких складних умовах.

Постановка завдання. Метою статті є ідентифікація проблем функціонування ринку праці в умовах війни та візуалізація його розвитку в повоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабна військова агресія призвела до значних трансформацій та викликів на ринку праці в Україні. Наслідком військової агресії в країні є зменшення активності бізнесу, зниження інвестицій та зростання загального економічного занепаду, що в свою чергу, призводить до збільшення безробіття. За даними Національного банку України, рівень безробіття в країні досяг критичної позначки, перевищивши 35% [1]. З початку повномасштабного вторгнення 4,8 млн українців залишилися без роботи [2]. Майже в усіх сферах відбулось значне скорочення кількості вакансій, а ринок праці знову зіштовхнувся з новими загрозами та викликами.

Ще однією вагомою проблемою ринку праці став високий рівень міграції українців за кордон. За різними оцінками, за кордоном перебувають близько 6 мільйонів українських біженців. Відповідно до опитування, проведеного Factum Group 64% респондентів планують повернутися в Україну, 13% не планують повернення, а решта не визначилися. Водночас, із тих, хто планує повернутися 50% не готові повертатися поки триває війна, а 27% можуть повернутися під час війни, якщо для цього будуть відповідні умови, зокрема житло та робота [3].

Додаткове навантаження на ринок праці спричинила і внутрішня міграція населення з тимчасово окупованих та прифронтових територій. Це призвело до структурно-кваліфікаційних диспропорцій між попитом і пропозицією робочої сили, незважаючи на релокацію деяких підприємств на більш безпечні території, оскільки структура зайнятості західних та центральних областей суттєво відрізняється від східних регіонів, що мають більшу орієнтацію на важку промисловість.

Ринок праці в умовах війни змушений адаптуватися до нових правил гри та вимагає комплексного підходу для вирішення виникаючих проблем та забезпечення соціально-економічної стабільності. Першочерговим завданням ринку праці як сьогодні, так і в повоєнний період є мінімізація наслідків безпекових, гуманітарних проблем та збереження людського потенціалу. Адже саме людський потенціал є важливим джерелом ділової активності та збереження найважливіших державницьких функцій [4, с. 1106].

Серед основних ознак адаптивності ринку праці можна назвати наступні [4, с. 1111]:

- здатність швидко реагувати на зміни в економічних умовах шляхом зміни зайнятості, заробітної плати, робочого часу, умов праці тощо з метою забезпечення стійкості до дії негативних факторів;
- перманентне накопичення, модифікація, посилення характеристик ефективності ринку праці;
- здатність до постійного оновлення, навчання та перекваліфікації робочої сили в нових реаліях, з метою забезпечення конкурентоспроможності;
- сприйняття норм зовнішнього середовища (в умовах повномасштабної війни відбулося зниження попиту на деякі види праці, переорієнтація робочої сили на інші види діяльності або місця роботи) та здатність гнучких змін цінностей, цілей, завдань, мотивацій;
- здатність суб'єктів ринку праці в нових умовах збалансовувати інтереси, що сприятиме мінімізації ризиків виникнення конфліктів у взаємовідносинах та втрати персоналу.

Проте, незважаючи на поступову адаптацію вітчизняної економіки і ринку праці до функціонування в умовах воєнного стану, в Україні продовжує зберігатися досить високий рівень безробіття. Відповідно до досліджень «Info Sapiens», у січні 2024 р. показник безробіття становив 17%, що вдвічі менше, ніж у лютому 2022 р. Загальна чисельність безробітних в цей період, зареєстрованих у Державній службі зайнятості, становила 96,1 тис. осіб (серед яких понад 40% мають вищу освіту), тоді як у 2023 р. цей показник становив 483,2 тис. осіб, а в 2022 р. – 867,6 тис. осіб [5].

Очевидно, що значна кількість працівників не зареєструвалася в службі зайнятості і ситуація на ринку праці залишається досить проблематичною. Серед причин зменшення реєстрації безробітних у службі зайнятості можна назвати наступні: міграція великої кількості працівників до інших регіонів та за кордон; пошуки роботи самостійно; відсутність інформації від роботодавців, які в умовах воєнного стану можуть відтерміновувати її вчасне подання; зростання попиту на робочу силу особливо у прифронтових областях (у Миколаївській – на 77,5%; у Чернігівській – на 57,2%; у Сумській – на 53%; у Запорізькій – на 25,9% [6]) тощо.

Проблеми використання робочої сили заострюються в умовах поглиблення сформованих диспропорцій на ринку праці. Безробіття набуває ознак структурного, а спеціальності, які пропонують працівники, не відповідають потребам роботодавців. За даними Державної служби зайнятості найбільший попит спостерігається на кваліфікованих працівників робітничих професій, працівників у сфері торгівлі й послуг, медсестер тощо. Ключовими чинниками зміни структури пропозиції робочої сили на ринку праці України є [7]:

- підвищення смертності людей працездатного віку (особливо чоловіків);
- збільшення чисельності зовнішніх та внутрішніх мігрантів;
- збільшення числа працівників з обмеженими можливостями, а рівень їх працездатності та перелік робіт, які вони зможуть виконувати відрізняється від довоєнного періоду;
- збільшення пропозиції жінок на ринку праці;
- збільшення показників дитячої праці внаслідок поширення бідності та втрати можливостей для отримання освіти, особливо вищої.

Стимулювання зайнятості населення є пріоритетним завданням для держави як сьогодні, так і в період повоєнного відновлення. Це дозволить не тільки знизити витрати на виплату допомоги по безробіттю, а й сприятиме наповненню державного бюджету. Погоджуємося з позицією Штундер І.О., що відновлення довоєнного стану зайнятості та ринку праці буде складним та тривалим процесом, пов'язаним з різким падінням валового внутрішнього продукту, руйнуванням значної кількості підприємств, масштабною зовнішньою міграцією робочої сили, втратою її інтелектуального та фізичного потенціалу, обмеженими можливостями інвестування в економіку [8].

Заходи державної політики у сфері збереження та використання людського капіталу мають бути максимально ефективними, оскільки людський капітал є одним із ключових факторів ефективного відновлення держави в повоєнний період.

Політика повоєнного ринку праці повинна бути двополярною та орієнтуватися як на внутрішній сегмент, так і на зовнішній – вимушених переселенців за кордоном [4]. Важливим завданням держави в цьому плані є «максимальна активізація українського населення й покращення якісних параметрів робочої сили, що включає насамперед поліпшення професійно-освітньої підготовки, створення можливостей і утвердження бажання українців здобувати нові знання й навички не тільки на початку трудової діяльності, а й упродовж усього життя» [9].

Виявлені проблеми та існуючі виклики, які істотно впливають на ринок праці, дозволяють констатувати, що кінцевою метою розвитку ринку праці після завершення війни є створення необхідних умов для зростання зайнятості, підвищення рівня життя населення, забезпечення конкурентоспроможності економіки та зменшення відтоку робочої сили за кордон. З огляду на це, сучасні підходи до розвитку ринку праці України в повоєнний період можна представити наступним чином (рис. 1). Відповідно до визначеної мети, пріоритетними напрямками розвитку ринку праці в період воєнних дій та часи повоєнного відновлення повинні стати:

- реінтеграція військових у цивільне життя та забезпечення їхнього професійного розвитку;

- стимулювання економічного зростання шляхом створення нових робочих місць та розвитку інфраструктури;
- перепрофілювання та підвищення кваліфікації населення відповідно до потреб ринку праці;
- реформування системи соціального захисту працівників;
- впровадження інновацій для створення якісних та конкурентоспроможних робочих місць;
- створення сприятливого інвестиційного клімату.

Пріоритети державної політики на ринку праці виражаються в економічно обґрунтованих цілях і завданнях, здатних вирішувати важливі соціально-економічні проблеми в країні. Реалізація зазначених пріоритетів покликана створити необхідні умови для подальшого цілеспрямованого розвитку ринку праці. Стратегічними цілями стабілізації ринку праці в повоєнний період пропонується визначити наступні:

- забезпечення повної зайнятості;
- підвищення якості праці (забезпечення адекватної оплати, безпеки на робочому місці, умов для професійного зростання та розвитку працівників);
- збільшення доступності освітніх та навчальних програм, спрямованих на перенавчання, підвищення кваліфікації та адаптацію до змін;
- формування системи соціального захисту (страхування, пенсійне забезпечення та інші соціальні гарантії для всіх категорій працівників).

Реалізації запропонованих стратегічних цілей для стабілізації ринку праці України в період повоєнного відновлення передбачає досягнення наступних результатів:

- зниження рівня безробіття за рахунок створення нових робочих місць та реінтеграції військових і вразливих груп населення у робочий процес;
- зростання якості праці;
- підвищення рівня кваліфікації за рахунок інвестицій у освіту та навчання, що відповідають потребам ринку праці;
- стимулювання економічного зростання за рахунок створення сприятливого бізнес-середовища та розвитку інноваційних секторів;
- покращення соціального захисту.

Висновки з проведеного дослідження.

Реалізація пріоритетних напрямів розвитку ринку праці в період повоєнного відновлення сприятиме забезпеченню ефективного функціонування, регулювання та розвитку ринку праці, збалансованості між попитом і пропозицією робочої сили, зростанню продуктивної зайнятості населення, формуванню системи мотиваторів до швидкого працевлаштування саме для молоді, які звільнюватимуться з лав Збройних сил, сприянню розвитку підприємництва та самостійної зайнятості, підвищенню мобільності трудових ресурсів.

Рис. 1. Візуалізаційна модель розвитку ринку праці в повоєнний період

Джерело: складено авторами

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 16.04.2024)
2. ILO Monitor on the world of work. Tenth edition Multiple crises threaten the global labour market recovery. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/dg-reports/-/dcomm/-/publ/documents/briefingnote/wcms_859255.pdf. (дата звернення: 16.04.2024)
3. Повернутися чи залишитися? Які чинники впливають на рішення українських біженців? URL: <http://surl.li/sjqfq> (дата звернення: 19.04.2024)
4. Близнюк В. В., Яценко Л. Д. Ринок праці України в умовах війни. С. 1106–1113. URL: <http://surl.li/skhpq> (дата звернення: 16.04.2024)
5. Аналітична та статистична інформація. Державна служба зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/view> (дата звернення: 17.04.2024)
6. Річні підсумки аналізу показників національного ринку праці у 2023 році. Національне агентство кваліфікацій. URL: <https://nqa.gov.ua/news/ricni-pidsumki-analizu-pokaznikiv-nacionalnogo-rinku-praci-u-2023-roci/> (дата звернення: 19.04.2024)
7. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> (дата звернення: 19.04.2024)
8. Штундер І.О. Ринок праці України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1453/1398> (дата звернення: 19.04.2024)
9. Лібанова Е. Як змінився ринок праці у воєнний час: сьогодення та перспективи. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/jak-zminivsja-rinok-pratsi-u-vojennij-chas-sohodennja-ta-perspektivi.html> (дата звернення: 19.04.2024)

REFERENCES:

1. Official website of the National Bank of Ukraine [Ofitsiynyy veb-sayt Natsional'noho banku Ukrainy]. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/> (accessed 16 April 2024)

2. ILO Monitor on the world of work. Tenth edition Multiple crises threaten the global labour market recovery. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/dgreports/-/dcomm/-/publ/documents/briefingnote/wcms_859255.pdf (accessed 16 April 2024)

3. Povernutysya chy zalyshytysya? Yaki chynnyky vplyvayut' na rishennya ukrayins'kykh bizhentsiv? [Return or stay? What factors influence the decisions of Ukrainian refugees?]. Retrieved from: <http://surl.li/sjqfq> (accessed 19 April 2024)

4. Bliznyuk V.V., Yatsenko L.D. Rynok pratsi Ukrainy v umovakh viyny. [Labor market of Ukraine in conditions of war], 1106–1113. Retrieved from: <http://surl.li/skhpq> (accessed 16 April 2024)

5. Analychna ta statystychna informatsiya. Derzhavna sluzhba zaynyatosti [Analytical and statistical information. State Employment Service]. Retrieved from: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/view> (accessed 17 April 2024)

6. Richni pidsumky analizu pokaznykiv natsional'noho rynku pratsi u 2023 rotsi. Natsional'ne ahentstvo kvalifikatsiy. [Annual results of the analysis of the indicators of the national labor market in 2023. National Agency of Qualifications]. Retrieved from: <https://nqa.gov.ua/news/ricni-pidsumki-analizu-pokaznikiv-nacionalnogo-rinku-praci-u-2023-roci/> (accessed 19 April 2024)

7. Pyshchulina, O. and Markevich, K. Rynok pratsi v umovakh viyny: osnovni tendentsiyi ta napryamy stabilizatsiyi [The labor market in the conditions of war: main trends and directions of stabilization]. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> (accessed 19 April 2024)

8. Shtunder I. O. (2022). Rynok pratsi Ukrainy v umovakh voyennoho stanu [Labor market of Ukraine under martial law]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and society*, 40. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1453/1398> (accessed 19 April 2024)

9. Libanova E. (2023). Yak zminyvsva rynek pratsi u voyennyi chas: s'ohodennya ta perspektyvy [How the labor market changed during the war: present and prospects]. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/jak-zminivsja-rinok-pratsi-u-vojennij-chas-sohodennja-ta-perspektivi.html> (accessed 19 April 2024)

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТНК В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF TNC IN THE POST-WAR PERIOD

У статті аналізуються основні етапи розвитку транснаціональних корпорацій і визначаються ключові фактори, що впливали на процеси транснаціоналізації протягом різних періодів. Також звертається увага на можливий негативний вплив транснаціональних корпорацій на розвиток економік приймаючих країн. Зокрема, вказується на те, що транснаціональні корпорації можуть створювати потужну конкуренцію для місцевих компаній на внутрішньому ринку приймаючих країн, що ускладнює їх можливості для розвитку. Ця стаття розглядає актуальну проблему розвитку транснаціональних корпорацій (ТНК) у контексті глобалізації економіки. Стаття проводить всебічне дослідження впливу транснаціональних корпорацій на економіку України. У статті окреслено основні конкурентні переваги та негативні наслідки діяльності транснаціональних корпорацій.

Ключові слова: транснаціональні корпорації, світова та національна економіка, глобалізація, механізм функціонування, інвестиції, інвестиційна привабливість.

The article analyses the main stages in the development of TNCs and identifies the key factors that have influenced the processes of transnationalisation in different periods. The article also draws attention to the possible negative impact of TNCs on the development of host economies. In particular, it points out that TNCs can create strong competition for local firms in the host country's domestic market, making it more difficult for them to develop. This may be due to the greater resources available to TNCs, their global network of suppliers and distributors, and their high technological capabilities. In such circumstances, local firms may have limited opportunities to compete and even survive in the market. This article examines the topical issue of the development of transnational corporations (TNCs) in the context of economic globalisation. One of the main characteristics of TNCs is their ability to plan, organise and control business activities in different countries, which distinguishes them from other participants in the global economic system. The article conducts a comprehensive study of the impact of transnational corporations on the Ukrainian economy. Foreign direct investment turns out to be an important mechanism for transferring savings from advanced industrial countries to developing countries. TNCs can have a negative impact on the economic development of the countries in which they operate. They create strong competition for local companies in the domestic market, which can limit their opportunities for growth. In addition, the free movement of financial capital can lead to instability of national currencies and pose a threat to national security. TNCs may also try to impose their ideology in the host country, which is contrary to the interests of local businesses and national interests. Although the impact of TNCs on the economy cannot be completely avoided through integration processes, governments have the opportunity to regulate their presence at different levels, from the supranational to the community level.

Key words: transnational corporations, world economy, national economy, globalisation, mechanism of operation, investment, attractiveness of investment.

УДК 339.92:338.246.8(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-7>

Гаврилюк І.І.

к.е.н., в.о. доцента
кафедри міжнародних
економічних відносин та маркетингу,
Львівський національний університет
природокористування

Havrylyuk Ivanna

Lviv National University
of Nature Management

Постановка проблеми. На сучасному етапі глобалізації світової економіки транснаціональні корпорації грають ключову роль. Вони стали провідними учасниками у торговельній сфері, інвестуванні, поширенні сучасних технологій та науково-технічного прогресу, а також стимуляторами міжнародної трудової міграції. Транснаціональні корпорації утворили основу для взаємозалежної економічної взаємодії різних країн світу, що згодом сприяло формуванню глобальної економіки.

Світова економіка стала більш глобалізованою, що зробило процеси виробництва більш інтернаціональними, а транснаціональні компанії більш активними та впливовими у світі, що сприяло покращенню міжнародних відносин та розробці ефективних стратегій. Замість того, щоб збільшувати, як у минулому, кількість і швидкість товарів, вироблених у всьому світі, що погіршується проблемою, спричиненою спалахом коронавірусу та війною в Україні, ми спостерігаємо зменшення

обох. Це означає, що нам потрібно з'ясувати, що відбувається і що буде відбуватися у світовій економіці, як вона змінюється і ділиться на регіони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато публікацій присвячено питанням діяльності транснаціональних корпорацій, і серед них є значні наукові внески вітчизняних авторів. Слід відзначити праці вітчизняних авторів, таких як І. Скавронська, О. Мадараш [11], Т. Нікітіна [7], О. Радченко, О. Шавлюк [9] та інших. Незважаючи на те, що багато вчених присвятили свої зусилля розумінню формування та зростання транснаціональних корпорацій, все ще залишаються невирішеними питання щодо їх особливостей.

Постановка завдання. Щоб дослідити тенденції функціонування транснаціональних корпорацій у сучасних умовах і їх перспективи розвитку, важливо враховувати постійні зміни в глобальному бізнес-середовищі. Нові технології, зміни в політичних регуляціях, економічні

та соціальні трансформації – все це впливає на стратегії та діяльність транснаціональних корпорацій. Дослідницькі проекти можуть фокусуватися на таких аспектах, як інноваційні стратегії транснаціональних корпорацій, їхні підходи до управління в умовах глобалізації, а також на вивченні впливу цих корпорацій на рівень зайнятості, економічний зріст та розвиток національних економік. Оновлення інформації про транснаціональні корпорації та їх діяльність може включати аналіз новітніх тенденцій у світовій економіці, вивчення їхнього впливу на різні галузі та країни, а також оцінку ефективності різних стратегій управління цими корпораціями в умовах глобальної конкуренції. Такий дослідницький підхід дозволить не лише розширити наше розуміння транснаціональних корпорацій, а й сприятиме розвитку нових методологій та інструментів для їх управління в умовах сучасної економічної динаміки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Зараз як іноземні, так і вітчизняні компанії розширюють свою діяльність в Україні та наближаються до масштабів світових ТНК. Про перспективи розвитку ТНК важко говорити через триваючий конфлікт в Україні. У 2019 році спалах коронавірусної хвороби спричинив падіння світових операцій ТНК. Спричинений війною дефіцит продовольства впливає на прибутки підприємств. Деякі послуги зараз менш затребувані. За останні три роки більше тридцяти компаній, які торгують на нашому ринку, пішли.

Так, транснаціональна корпорація (ТНК) – це велика компанія або група підприємств з різних країн, яка має інвестиції за межами своєї держави та впливає на одну або кілька галузей у міжнародному масштабі. ТНК може мати виробничі підрозділи в кількох країнах, при цьому розрізняється країна базування (де розташована головна штаб-квартира ТНК) та країна прийому (де є власність ТНК). За оцінками ООН, понад 10 000 компаній з різних країн можуть бути віднесені до ТНК. Зазвичай, середня щорічна величина продажів ТНК становить не менше кількох сотень мільйонів доларів. Понад 500 ТНК мають річний обсяг збуту понад 1 мільярд доларів [9] (табл. 1).

Згідно з оцінками, 300 найбільших транснаціональних корпорацій контролюють близько чверті усіх світових виробничих активів. Річний обсяг продажів окремих ТНК перевищує ВВП багатьох країн світу. Великий вплив ТНК на економіку країн у розвитку виявляється в тому, що їхня діяльність часто сприяє технологічному прогресу та змінює економічний профіль цих країн, перетворюючи їх з експортерів сировини на виробників та експортерів обробленої продукції [8].

Державні компанії займають лівову частку серед компаній з найбільшим виторгом у 2023 році. Так, в десятці лідерів на них припадає 7 позицій.

Зазначається, що в загальному звітність подали усього 360,8 тисячі юридичних осіб. У десятку найбільших за виторгом увійшли:

- Мережа супермаркетів "АТБ-Маркет" – 181,1 млрд грн;
- Енергетична компанія "Д.Трейдінг" – 165,7 млрд грн;
- НАЕК "Енергоатом" – 153,8 млрд грн;
- НАК "Нафтогаз України" – 138,6 млрд грн;
- Газопостачальна компанія "Нафтогаз Трейдинг" – 119,8 млрд грн;
- ПАТ "Укрнафта" – 95,2 млрд грн;
- АТ "Укргазвидобування" – 93,9 млрд грн;
- АТ "Українська залізниця" – 92,6 млрд грн;
- Мережа супермаркетів "Сільпо-фуд" – 84,7 млрд грн;
- НЕК "Укренерго" – 82,9 млрд грн. [1].

У 2023 році загальний дохід першої сотні найбільших компаній в Україні досяг 3,3 трлн грн, що становить близько 20% від загальних доходів усього бізнесу в країні. У 2022 році цей показник становив 3,1 трлн грн. Таким чином, спостерігається зростання доходів топ-100 компаній, що цілком відповідає темпам відновлення економіки України.

Першим місцем за оборотами вперше поступився багаторічний лідер НАК "Нафтогаз України". У 2023 році сама державна компанія отримала 138 млрд грн, але її консолідований дохід (разом з дистриб'юторським бізнесом, побудованим на базі ексоблгазів Дмитра Фірташа) усе одно найбільший у країні. У 2023 році дохід "Укрнафти" зріс у

Таблиця 1

Найбільші ТНК за обсягами продажу у 2023 році

Назва	Країна	Галузь	Річна виручка (млрд доларів США)
Walmart	США	Роздрібна торгівля	485,7
Sinopec	Китай	Паливна	446,8
Royal Dutch Shell	Нідерланди	Паливна	431,3
China National Petroleum Corporation	Китай	Паливна	428,6
ExxonMobil	США	Паливна	382,6

Джерело: [6]

2,6 разу – майже на 70 млрд грн до 95 млрд грн. Вона забезпечила майже весь приріст обороту в енергетичному секторі. Це сталося завдяки прозорості роботи і консолідації операцій, які раніше були розпорошені серед десятків юридичних осіб. У 2023 році компанія збільшила видобуток нафти на 3% до 1,4 млн тонн, газу – на 6% до 1,09 млрд куб м. На другому місці за динамікою збільшення доходів – найбільший приватний виробник зброї – "Українська бронетехніка". Доходи компанії зростають третій рік поспіль: із 100 млн грн у 2021 році до 32 млрд грн у 2023 році. Також помітне зростання на ринках дистрибуції (фармацевтичні фірми "БадМ", "Оптимі-фарм", автодилер "Тойота-Україна"), транспорту і зв'язку ("Нова пошта", "Укрзалізниця") [10].

Повномасштабне вторгнення на українську територію негативно вплинуло на нашу економіку: падіння ВВП та зростання безробіття. Дуже важко говорити про перспективи відновлення економіки, оскільки мільйони українців продовжують емігрувати. Крім того, зруйновані великі промислові підприємства. Для того, щоб покращити економічний рівень України, уряд розробив 10-річний план відновлення. План передбачає три етапи відновлення:

- Стійкість. Відновлення критичної інфраструктури (будівель, котелень, мереж та підприємств).
- Реконструкція (2023–2025 роки). Реконструкція соціальних об'єктів, будівництво нового житла.
- Модернізація (2026–2032).

Залучення іноземного капіталу у вітчизняну економіку є одним з найважливіших факторів трансформації для країн, які переходять до нової економічної моделі. У випадку України пожвавлення інвестиційної активності через внутрішні та зовнішні канали є ключовою передумовою прискорення економічного зростання та виходу з кризи. Більш детальну інформацію про динаміку притоку ПІІ та інвестиційні процеси в Україні (див. у таблиці 2).

Протягом усього періоду незалежності держави на рівні уряду чути оптимістичні заяви щодо сприятливого інвестиційного клімату та заклики до іноземних інвесторів активізувати свої інвестиції. З моменту здобуття Україною незалежності уряд робив оптимістичні заяви щодо сприятливого інвестиційного клімату та закликав іноземних інвесторів збільшувати свої інвестиції.

На поточному етапі залучення іноземного капіталу в українську економіку існує потенціал для ширшого використання міжнародного досвіду. Зокрема, досвід таких країн, як Китай, Індія, Мексика, ще не повною мірою застосовується в Україні.

Ці країни обрали поетапний підхід до включення іноземних інвестицій у свої національні економіки. Це проявляється у двох аспектах:

1. Територіальний підхід: створення спеціальних економічних зон із пільговим інвестиційним кліматом, які поступово розповсюджуються на всю країну.

2. Галузевий підхід: залучення іноземних інвестицій починаючи з простих трудо- та ресурсомістких виробництв і поступово переходячи до високотехнологічних секторів, таких як електроніка та телекомунікації.

Таким чином, Україні доцільно адаптувати та впроваджувати подібні практики, щоб ефективніше використовувати світовий досвід у залученні іноземних інвестицій. Це може сприяти поступовому та збалансованому розвитку різних секторів національної економіки.

Важливо зазначити, що аргумент, що безпосередньо пов'язує обсяги приваблення іноземних інвестицій із рівнем відкритості та дерегуляції економіки, не є переконливим [2]. Наприклад, у Китаї, який традиційно займав третє місце за обсягами прямих іноземних інвестицій після США та Великої Британії, недавно існувало дуже строге інвестиційне законодавство (включаючи обмеження у вкладанні грошей у певні галузі та виробництва) і обмежену конвертовану валюту.

За період з 2010 по 2023 рік в Україні спостерігалися обсяги зовнішніх прямих інвестицій (ПІІ), у яких резиденти виступали як кінцеві контролюючі інвестори. Цей явище, відоме як "round tripping", склав 10,9 мільярдів доларів США, що становило 24,3% від загального припливу ПІІ в Україну, оціненого в 44,9 мільярдів доларів США. Найбільший обсяг такого round tripping інвестування відбувся в період з 2010 по 2013 рік, коли в середньому 32,7% від усіх ПІІ спрямовувалося на ці цілі, при цьому 89% інвестицій було вкладено в підприємства реального сектору. У 2014–2015 роках спостерігався відтік коштів з України через такі операції, ймовірно, пов'язаний з політичними змінами в країні та початком воєнних дій на Сході. Протягом 2016–2021 років спостерігалася поступове зростання чистого припливу коштів через операції round tripping з 3,8% у 2016 році до 68,5% у 2021 році від усього припливу ПІІ в Україну. У 2022 році відтік коштів через такі операції (-0,6 мільярда доларів США) був пов'язаний з російським вторгненням у лютому 2022 року, що серйозно ускладнило економічну ситуацію в Україні та критично знизило її інвестиційну привабливість. У 2023 році в корпоративному сегменті основними закордонними інвесторами були компанії, які вже мали підприємства в Україні на момент повномасштабного вторгнення росії. Чистий приплив прямих інвестицій в Україну склав 1,1 мільярда доларів США, і водночас спостерігалася збільшення обсягів операцій round tripping до рівня 0,4 мільярда доларів США (що складало 38,1% від загального припливу прямих інвестицій в Україну у 2023 році).

Прямі іноземні інвестиції в Україні з 2010 по 2023 рр. (млн. дол. США)

Рік	ПІІ в Україну	ПІІ з України	Сальдо
2010	6495 +1679	736 +574	+5759 +23.7%
2011	7207 +712	192 -544	+7015 +21.8%
2012	8401 +1194	1206 +1014	+7195 +2.6%
2013	4499 -3902	420 -786	+4079 -43.3%
2014	410 -4089	111 -309	+299 -92.7%
2015	-458 -868	-51 -162	-407 -236.1%
2016	3810 +4268	16 +67	+3794 +1032.2%
2017	3692 -118	8 -8	+3684 -2.9%
2018	4455 +763	-5 -13	+4460 +21.1%
2019	5860 +1405	648 +653	+5212 +16.9%
2020	-868 -6728	82 -566	-950 -118.2%
2021	6687 +7555	-198 -280	+6885 +824.7%
2022	1152 -5535	529 +727	+623 -91.0%
2023	4095 +2943	6 -523	+4089 +556.3%

Джерело: [8]

Аналізуючи потенціал залучення капіталу на глобальних ринках, необхідно розглянути джерела його привабливості. Однією з ключових сфер, що визначають сучасні тенденції на міжнародних ринках капіталу, є фінансова спроможність ТНК. ТНК часто розширюють свою міжнародну діяльність шляхом придбання або заснування нових компаній, створення спільних підприємств або приєднання до інших об'єднань. Це може відбуватися не лише шляхом експорту капіталу та реінвестування прибутків за кордон, але й шляхом придбання іноземних компаній за рахунок кредитів, наданих країною, в якій відбувається транзакція. Це може бути здійснено не тільки через експорт капіталу та реінвестування прибутку за кордоном, але й шляхом придбання іноземної фірми, використовуючи кредити в країні, де відбувається операція. Застосовуються різні методи для укрупнення активів та придбання контролю, такі як привласнення місцевого основного капіталу для погашення боргів. Зростання міжнародного сектора економіки призводить до залежності держав від діяльності транснаціональних корпорацій, зменшуючи значення чисто національного виробництва в національній економіці [3].

Україні важливо залучати зарубіжний капітал через внутрішній дефіцит ресурсів. Прямі іноземні інвестиції стають ключовим фактором для поліпшення бізнес-середовища. Проте цей процес ускладнюється опором західних компаній до ризикованих ринків. Крім традиційних проблем, таких як правові недоліки та політична нестабільність, на залучення іноземних інвестицій впливають світові тенденції.

Винятковість теперішнього часу для України, від якого залежить не лише сьогодення країни, а й її майбутні перспективи, полягає в наявності

довгострокової підтримки з боку міжнародних партнерів, що гарантує макроекономічну стабільність і безпеку. Завданням уряду в період післявоєнної відбудови є створення середовища, сприятливого для розвитку вітчизняного підприємництва у відкритому економічному просторі та здатного витримати конкурентний тиск на внутрішньому та зовнішньому ринках [5].

На покращення перспектив розвитку ТНК й, зокрема, європейських ТНК, в післявоєнний період спрямовані наступні заходи, передбачені урядом України [4]:

1. Чорноморські порти України планують повністю відновити роботу починаючи з 2025 року, і наступні роки (2026–2027) передбачають зниження значних ризиків у сфері безпеки.

2. Передбачається продовження активної міжнародної фінансової підтримки для фінансування бюджетних потреб та зменшення розривів у платіжному балансі.

3. Стратегічний вибір ефективної економічної політики включає повернення до ринкових механізмів для покриття дефіциту бюджету, забезпечення їхньої прибутковості, фіскальну консолідацію та скорочення квазіфіскальних дисбалансів. Передбачається також повернення до традиційних принципів інфляційного таргетування з плаваючим валютним курсом та поетапну ліквідацію емісійного фінансування бюджету.

5. Часткове відновлення економіки протягом 2026–2027 років передбачається, хоча це припущення має гіпотетичний характер через неможливість точної оцінки збитків у виробничому та людському потенціалі в умовах часткової окупації території України та наявності безпекових ризиків. НБУ оцінює орієнтовні темпи післявоєнного відновлення економіки у 5–6% щорічно.

Післявоєнний період відкриває перед багатонаціональними корпораціями (ТНК) широкі можливості для розвитку, завдяки зростанню глобалізації економіки, появи нових інноваційних технологій, розширенню споживчого попиту та змінам у конкурентному середовищі. Однією з ключових стратегій для ТНК є розширення своєї географічної присутності через входження на нові ринки та розвиток міжнародних партнерств. Важливим аспектом також є інноваційна діяльність, спрямована на впровадження новітніх технологій з метою підвищення продуктивності та конкурентоспроможності. Крім того, вплив цифровізації на діяльність ТНК важливо враховувати, оскільки цифрові технології можуть значно полегшити процеси управління, маркетингу та взаємодії з клієнтами. Узагальнюючи, перспективи розвитку ТНК у післявоєнний період полягають у виявленні нових можливостей для зростання, адаптації до змін в економічному середовищі та активному використанні інновацій для підвищення конкурентоспроможності.

Висновки з проведеного дослідження.

Сучасний розвиток суспільства неможливо уявити без значного впливу великих корпорацій, а багатонаціональні корпорації є ключовими учасниками глобалізаційних процесів у світовій економіці. Проте пандемія COVID-19 та війна в Україні призвели до зміцнення тенденції до деглобалізації, яка останнім часом стала важливим аспектом міжнародних економічних відносин. Зростаючий протекціоналізм, спричинений торговими конфліктами, суттєво пошкодив складні ланцюги створення вартості, що негативно вплинуло на світову торгівлю.

Отже, Україна очікує великі зміни після перемоги, які охоплюватимуть не лише економічну сферу, але й усі інші аспекти життя. Відновлення країни є пріоритетом не лише для українців, але й для всього світу. Проте успішність цього процесу залежатиме від численних факторів, що склалися ще до війни, а також від стратегічних напрямів, які можна сформулювати для майбутнього. Уряд поступово розглядає основні напрямки відновлення України після війни, включаючи амбіційні плани з часткової зміни орієнтації вітчизняної економіки, наближення до європейських стандартів та значне залучення фінансових ресурсів. Реалізація цих стратегій сприятиме формуванню привабливого інвестиційного клімату для передових багатонаціональних корпорацій світу, що повернення або вступ в Україну може мати багато позитивних наслідків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. "АТБ", "ДТЕК" та "Енергоатом": топ-10 українських компаній за вибором у 2023 році. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/03/8/710944/>

2. Булкот О.В. Міжнародна інвестиційна діяльність ТНК в умовах викликів цифрової економіки. *Економічний простір: збірник наукових праць*. 2019. № 156. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/156-5>

3. Бусарева Т.Г. Макрорегуляторне забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних ТНК. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Випуск 24, частина 1. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/24_1_2019ua/14.pdf

4. Війна в Україні: економіка, бізнес, логістика, допомога. URL: <https://trans.info/ua/viyna-v-ukrayini-ekonomika-biznes-logistika-dopomoga-279148>

5. Гаврилюк, І. Зовнішньоекономічна діяльність України з країнами Європейського Союзу. *Економіка та суспільство*. (59). 2024. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-3>

6. Кращі в світі: топ-20 торгових мереж світу за виручкою і міжнародним доходом. 2023. URL: <https://rau.ua/novyni/top-20-torgovih-merezh-svitu-2023/>

7. Нікітіна Т.А. Транснаціональні корпорації як нові гравці на світовому ринку. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. Київ: КНТЕУ. 2002. Вип. 4. С. 20–25.

8. Про прямі іноземні інвестиції в Україні з 2002 по 2023 рр. За даними сайту Мінфіну. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/fdi/>

9. Радченко О.П., Шавлюк О.І. Розвиток та особливості впливу ТНК на економіку України. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2015. Т. 14. Вип. 2 (30). С. 102–111.

10. Рейтинг найбільших компаній України 2023 року. URL: <https://www.epravda.com.ua/weeklycharts/2024/03/28/711683/>

11. Скавронська І.В., Мадараш О.В. Місце і роль ТНК у розвитку національних економік. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 197–200.

REFERENCES:

1. "ATB, DTEK and Energoatom: Top 10 Ukrainian companies by revenue in 2023. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/03/8/710944/> (in Ukrainian)

2. Bulkot O.V. (2019). Mizhnarodna investytsiyna diyal'nist' TNK v umovakh vyklykiv tsyfrovoyi ekonomiky [International investment activity of TNCs in the conditions of challenges of the digital economy]. *Ekonomichnyy prostir: zbirnyk naukovykh prats – Economic space: collection of scientific works*. № 156. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/156-5> (in Ukrainian)

3. Busaryeva T.H. (2019). Makrorehulyatorne zabezpechennya konkurentospromozhnosti vitchyznyanykh TNK. [Macroeconomic support for the competitiveness of domestic TNCs]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsional'noho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. Vypusk 24, chastyna 1. Available at: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/24_1_2019ua/14.pdf (in Ukrainian)

4. War in Ukraine: economy, business, logistics, aid. Available at: <https://trans.info/viyna-v-ukra>

yini-ekonomika-biznes-logistika-dopomoga-279148 (in Ukrainian)

5. Havrylyuk, I. (2024). Zovnishn'oekonomichna diyal'nist' Ukrayiny z krayinamy Yevropeys'koho Soyuzu [Foreign economic activity of Ukraine with the countries of the European Union]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and society*. (59). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-3> (in Ukrainian)

6. The best in the world: top-20 retail chains in the world by revenue and international income 2023. Available at: <https://rau.ua/novyni/top-20-torgovih-mer-ezh-2023/> (in Ukrainian)

7. Nikitina T.A. (2002). Transnatsional'ni korporatsiyi yak novi hravtsi na svitovomu rynku [Transnational corporations as new players in the world market]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics*. Kyiv: KNTEU. Vol. 4, pp. 20–25. (in Ukrainian)

8. About direct foreign investments in Ukraine from 2002 to 2023. According to the website of the Ministry of Finance. Available at: <https://index.minfin.com.ua/economy/fdi> (in Ukrainian)

9. Radchenko O.P., Shavlyuk O.I. (2015). Rozvytok ta osoblyvosti vplyvu TNK na ekonomiku Ukrayiny [The development and peculiarities of the influence of TNCs on the economy of Ukraine]. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriya i praktyka upravlinnya – Market economy: modern management theory and practice*. T. 14, vol. 2 (30), pp. 102–111. (in Ukrainian)

10. Rating of the largest companies of Ukraine in 2023/. Available at: <https://www.epravda.com.ua/weeklycharts/2024/03/28/711683/> (in Ukrainian)

11. Skavrons'ka I.V., Madarash O.V. (2016). Mistse i rol' TNK u rozvytku natsional'nykh ekonomik [The place and role of TNCs in the development of national economies]. *Molodyy vchenyy – A young scientist*, no. 4, pp. 197–200. (in Ukrainian)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КРАЇН ЄС В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

PECULIARITIES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE EXPORT POTENTIAL OF THE EU COUNTRIES IN THE CONTEXT OF GLOBAL INSTABILITY

Стаття присвячена аналізу особливостей формування та розвитку експортного потенціалу країн Європейського Союзу (ЄС) в умовах глобальної нестабільності. В роботі розглядаються ключові фактори, що впливають на експортну діяльність країн ЄС, такі як міжнародні торговельні відносини, політичні конфлікти, економічні санкції, технологічний розвиток, екологічні зміни та пандемії. Аналізуючи експортний потенціал країн ЄС, важливо враховувати не тільки зовнішні виклики, але й внутрішні можливості, які можуть бути використані для підвищення конкурентоспроможності на міжнародному рівні. У сучасних умовах глобальної нестабільності, країни ЄС повинні не тільки реагувати на зовнішні виклики, але й активно використовувати внутрішні ресурси та можливості для зміцнення свого експортного потенціалу. Такий підхід дозволить країнам ЄС не тільки встояти в умовах глобальних викликів, але й вийти на новий рівень економічного розвитку.

Ключові слова: експортний потенціал, світовий ринок, експорт, конкурентоспроможність, світова торгівля, економіка, торговельні угоди.

The article is dedicated to analyzing the peculiarities of the formation and development of the export potential of the European Union (EU) countries in the context of global instability. The work examines the key factors that influence the export activities of EU countries, such as international trade relations, political conflicts, economic sanctions, technological development, ecological changes, and pandemics. In analyzing the export potential of EU countries, it is important to consider not only external challenges but also internal opportunities that can be used to increase competitiveness at the international level. Such opportunities include: deep specialization, cooperation in production chains, integration into global innovation networks, and effective use of European funds to support research and development. Specialization allows EU countries to focus on the production of goods and services where they have the greatest advantages, which contributes to improving the quality and innovativeness of products. Cooperation in production chains ensures efficiency and flexibility, allowing for quick adaptation to changes in the global economy. Integration into global innovation networks opens access to new knowledge and technologies, which is key to supporting sustainable development. Finally, the effective use of European funds can significantly strengthen research and innovative activities, providing the necessary resources for the development of new products and technologies. The development of the digital economy is another important aspect that can significantly enhance the export potential of EU countries. In the current conditions of global instability, EU countries must not only respond to external challenges but also actively use internal resources and opportunities to strengthen their export potential. This requires a comprehensive approach that combines innovation, specialization, cooperation, and effective use of available resources. Such an approach will allow EU countries not only to withstand global challenges but also to reach a new level of economic development. It will also not only strengthen the export potential but also ensure sustainable development in conditions of global instability.

Key words: export potential, world market, exports, competitiveness, world trade, economy, trade agreements.

УДК 332.13:339.564

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-8>

Скрипник Н.Є.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
і світових фінансів,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Наривська А.В.

студентка,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Skrypnuk Nataliia

Oles Honchar Dnipro National University
Naryvska Anna

Oles Honchar Dnipro National University

Постановка проблеми. З огляду на роль зовнішньої торгівлі в економіці будь-якої країни світу ефективна торговельна політика є важливою умовою її стійкого економічного розвитку. Глобальна економіка рухається у напрямі багатополарності, формуються нові полюси впливу, що змінює конкурентне середовище на світових ринках та створює виклики для торговельної політики і нові напрями для розвитку експорту країн Європейського Союзу. У сучасних умовах турбулентності, експортний потенціал країн Європейського Союзу відіграє ключову роль у забезпеченні економічного зростання та стабільності. Проте, світова економічна нестабільність, викликана такими факторами, як політичні конфлікти, торговельні війни, пандемії та екологічні кризи, ставить під загрозу стабільний розвиток експортного потенціалу. Це вимагає глибокого аналізу особливостей формування та розвитку експортного потенціалу країн ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У зарубіжній і вітчизняній науковій літературі висвітлюються актуальні питання формування та розвитку експортного потенціалу, методологічних підходів щодо оцінки ефективності його використання. Окремі аспекти цієї проблематики на фундаментальному рівні досліджено Б. Айкола, Дж. Бхагваті, Дж. Брутон, Дж. Етвел, Л. Леонідоу, Геєць В.М., Гурьянова Л.С., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Мних Є.В., Міненкова О.В., Отенко В.І., Шкурूपій О.В.

Постановка завдання. Разом із тим актуальним є поглиблене дослідження системної сутності експортного потенціалу, методології й інструментарію його оцінювання, шляхів та механізмів його мобілізації. Важливим є обґрунтування пріоритетності стратегічних імперативів у системі формування і розвитку експортного потенціалу для досягнення й утримання глобального лідерства, розвиток методології та практичного

інструментарію управління експортним потенціалом країн ЄС за умов економічної нестабільності і ринкової асиметрії, дослідження можливостей використання інноваційних факторів динамізації зовнішньоекономічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Важливою складовою економіки будь-якої країни світу є експорт. Адже саме експорт сприяє росту, зміцненню, створенню робочих місць та зміцненню фінансової стійкості країни. Валютні резерви, які накопичуються завдяки експорту, грають важливу роль у забезпеченні стабільності та розвитку країни.

Експортний потенціал країни – це її здатність створювати та реалізовувати на зовнішніх ринках товари та послуги, які мають конкурентні переваги та відповідають попиту світової економіки. Експортний потенціал відображає рівень розвитку національної економіки, її інноваційність, технологічність, ефективність, якість та різноманітність виробництва. Експортний потенціал є важливим фактором забезпечення економічного зростання, підвищення добробуту населення, інтеграції країни у світове господарство та зміцнення її міжнародного статусу.

Експортний потенціал країни формується під впливом різних чинників, які можна поділити на внутрішні та зовнішні. Внутрішні чинники включають ресурсну базу країни, її природні, людські, матеріальні, фінансові та інформаційні ресурси, які визначають можливості та обмеження виробництва експортних товарів та послуг. Також до внутрішніх чинників належать інституційне середовище, правова система, державна політика, економічна структура, конкурентна ситуація, підприємницька культура, науково-технічний прогрес, які впливають на стимулювання або стримування експортної діяльності. Зовнішні чинники охоплюють світовий ринок, його обсяг, структуру, динаміку, тенденції, умови торгівлі, кон'юнктуру, конкуренцію, попит, ціни, які визначають активність та перспективність експортних ринків для країни. Також до зовнішніх чинників відносяться міжнародні організації, угоди, регіональні інтеграційні об'єднання, які встановлюють правила та норми міжнародної торгівлі, впливають на її лібералізацію або протекціонізм.

Міжнародні конфлікти, економічні кризи та політичні зміни можуть істотно впливати на експортні стратегії та потенціал країн ЄС. Ось деякі ключові аспекти:

1) міжнародні конфлікти можуть призвести до перебоїв у ланцюгах постачання, збільшення цін на сировину та енергоносії, а також до зміни торговельних маршрутів. Наприклад, війна в Україні спричинила глобальні проблеми з постачанням продовольства та енергії, що вплинуло на експортні стратегії країн ЄС;

2) економічні кризи можуть зменшити попит на експортні товари, збільшити конкуренцію за ринки збуту та вимагати від країн ЄС більш гнучких та адаптивних експортних стратегій. Також кризи можуть спонукати до запровадження експортних обмежень, що впливає на глобальні ринки;

3) політичні зміни можуть впливати на торговельні угоди та політику, що може призвести до нових можливостей або бар'єрів для експорту. Наприклад, Brexit створив нові торговельні бар'єри між Великобританією та ЄС, що вимагає перегляду експортних стратегій.

Враховуючи ці фактори, країни ЄС повинні постійно аналізувати глобальну ситуацію та адаптувати свої експортні стратегії, щоб забезпечити стійкість та конкурентоспроможність на міжнародному рівні.

Серед визначальних факторів, які впливають на розвиток експортного потенціалу країн Європейського Союзу можна виділити такі:

1) торговельні угоди та партнерство. Укладення та підтримка торговельних угод з іншими країнами та регіонами сприяє збільшенню обсягу експорту. Це може включати угоди про вільну торгівлю, спільні економічні зони та інші форми співпраці;

2) інфраструктура та логістика. Розвинена та ефективна інфраструктура, така як порти, автомобільні дороги, залізниці та логістичні центри, допомагає полегшити експорт товарів.

3) якість продукції та інновації. Висока якість продукції, інновації та дослідження допомагають збільшити конкурентоспроможність товарів на світовому ринку;

4) валютний курс та фінансова стабільність. Стабільний валютний курс та фінансова система сприяють експорту, забезпечуючи передбачуваність для бізнесу.

5) політична стабільність та регуляторна політика. Стабільність управління та сприятливі регуляторні умови створюють сприятливий клімат для експорту.

6) маркетинг та просування. Ефективні маркетингові стратегії та просування допомагають залучити нових клієнтів та розширити ринки збуту;

7) географічне розташування та доступ до ринків. Країни ЄС мають перевагу географічного розташування, що дозволяє легше входити на ринки сусідніх країн та світу.

Ці фактори взаємодіють між собою та визначають успіх експортної діяльності країн Європейського союзу.

Європейський Союз має дуже добро розвинену логістичну інфраструктуру, що є одним з найбільш важливих факторів для ефективного експорту товарів. Добре налагоджені транспортні мережі та логістичні послуги забезпечують швидке та надійне доставлення товарів до зарубіжних партнерів. ЄС має розвинуту мережу автомагістралей,

залізниць, водних шляхів та повітряних портів. Транспортні коридори сполучають країни ЄС та забезпечують ефективний рух товарів. Багато великих портів ЄС обслуговують міжнародний вантажний рух. Європейські морські автомагістралі сприяють торгівлі та економічному зростанню. Залізниці ЄС забезпечують швидкий та надійний вантажний рух. Проекти, такі як «Транс-Європейські транспортні мережі», сприяють інтеграції та розвитку залізничної інфраструктури. ЄС має багато міжнародних аеропортів, які обслуговують пасажирський та вантажний рух. Європейська агенція з безпеки авіації забезпечує стандарти безпеки в повітряному транспорті. Також країни ЄС мають розвинуту мережу логістичних центрів, які обробляють вантажі та забезпечують їх розподіл [1].

Європейський Союз має багато значущих торговельних угод, які відіграють важливу роль у світовій економіці. Ось деякі з найбільших торговельних угод ЄС:

1) угода про вільну торгівлю з Канадою (CETA), яка спрощує торгівлю між ЄС та Канадою, знижуючи мита та відкриваючи нові ринки [2];

2) угода про економічне партнерство з Японією. Це одна з найбільших двосторонніх торговельних угод, яка покриває майже третину світового ВВП [3].

3) угода про стратегічне партнерство з МЕРКОСУР, що створює одну з найбільших зон вільної торгівлі, з'єднуючи ЄС з країнами Південної Америки [4].

4) угода про асоціацію з Україною. Хоча це не найбільша угода, але вона має стратегічне значення для ЄС, відкриваючи доступ до ринків та сприяючи реформам в Україні [5].

Ці угоди допомагають ЄС підтримувати сильні економічні зв'язки з різними регіонами світу, сприяючи зростанню та стабільності через відкриту та справедливую торгівлю. Також Європейський Союз активно працює над розширенням своєї мережі торговельних угод, щоб зміцнити економічні зв'язки та підтримувати зростання. Ось деякі з великих торговельних угод, які ЄС планує укласти [6]:

1) ЄС і Чилі працюють над оновленням своєї угоди, щоб забезпечити більш глибоку інтеграцію та співпрацю;

2) ЄС і Індія ведуть переговори про вільну торгівлю, інвестиційний захист та географічні показники;

3) переговори про вільну торгівлю між ЄС та Індонезією тривають;

4) економічна партнерська угода між ЄС та Кенією перебуває на стадії прийняття або ратифікації;

5) торгова частина нової асоціаційної угоди між ЄС та Мексикою також перебуває на стадії прийняття або ратифікації;

6) ЄС і Нова Зеландія наближаються до завершення погодження торговельної угоди.

Ці угоди мають на меті забезпечити більш вільний обмін товарами та послугами, зміцнити економічні зв'язки та створити нові можливості для бізнесу та споживачів у ЄС та їх торговельних партнерів.

Заходи, які Європейський Союз запровадив для підвищення та підтримки свого експортного потенціалу [7]:

1) стратегія «Європа 2020», яка спрямована на стимулювання зростання та зайнятості. В рамках цієї стратегії, ЄС прагне підвищити свою конкурентоспроможність та експортний потенціал через інновації, дослідження та освіту;

2) ЄС прийняв глобальну стратегію зовнішньої політики та безпеки, яка включає підтримку відкритих та справедливих торговельних систем, що сприяє збільшенню експорту;

3) ЄС активно укладає угоди про вільну торгівлю з різними країнами та регіонами, що дозволяє збільшити обсяги експорту та спростити торговельні бар'єри;

4) Програма COSME (Програма для конкурентоспроможності підприємств та малих та середніх підприємств) підтримує малі та середні підприємства в їх зусиллях збільшити експорт;

5) ЄС використовує різні інструменти зовнішньої допомоги, такі як Європейський інструмент сусідства, для підтримки країн-партнерів у розвитку їх торговельного потенціалу, що в кінцевому підсумку сприяє збільшенню експорту ЄС.

Ці заходи демонструють багатогранний підхід ЄС до підтримки та розвитку свого експортного потенціалу.

Європейський союз є одним з найбільш конкурентоспроможних гравців у світовій торгівлі, особливо в контексті експорту. Серед ключових факторів, які сприяють цьому такі [8]:

1) єдність та спільна торговельна політика: ЄС діє з єдиним голосом на глобальній арені, що дозволяє йому формувати відкриту глобальну торговельну систему на основі справедливих правил і забезпечувати їх дотримання;

2) великий внутрішній ринок. З населенням у 448 мільйонів споживачів, ЄС є найбільшим єдиним ринком у світі з прозорими правилами та регуляціями;

3) лідерство у виробництві та експорті: ЄС є найбільшим у світі експортером виготовлених товарів та послуг і є найбільшим експортним ринком для приблизно 80 країн;

4) відкритість до країн, що розвиваються: ЄС є найбільш відкритим ринком для розвиваючихся країн, що сприяє розширенню торговельних можливостей;

5) глобальна інтеграція. Завдяки легкості сучасного транспорту та комунікацій, ЄС глибоко

інтегрований у глобальні ринки, що надає європейським компаніям будь-якого розміру потенціал торгувати за межами Європи;

6) інвестиційна привабливість: ЄС має безпечне правове інвестиційне середовище, яке є одним з найвідкритіших у світі, що приваблює інвесторів;

7) угоди про вільну торгівлю: ЄС активно укладає угоди про вільну торгівлю, що сприяє збільшенню обсягів експорту та спрощенню торговельних бар'єрів.

Ці фактори спільно сприяють зміцненню економічного зростання та стабільності ЄС, а також забезпечують йому конкурентні переваги на міжнародному рівні. ЄС використовує ці переваги для підтримки своєї конкурентоспроможності та розширення своєї присутності у світовій економіці, що робить його ключовим гравцем у глобальній торгівлі.

Данні, репрезентовані на рис. 1, свідчать про зростання обсягів експорту товарів і послуг до ВВП Європейського Союзу протягом останнього десятиліття. Зокрема, показник збільшився з 43,6% у 2012 році до 55% у 2022 році. Це свідчить про зростаючу інтеграцію економіки ЄС у світовий ринок та впевнену орієнтацію на експорт. Варто зазначити, що спостерігалось незначне зниження у 2016 та 2020 рр., що може бути пов'язано з економічними коливаннями або політичними подіями та пандемією, але загальний тренд залишається позитивним [9].

Основними напрямками експорту товарів та послуг з Європейського Союзу є [10]:

1) Сполучені Штати Америки: найбільший імпортер товарів з ЄС, займаючи значну частку від загального експорту;

2) Китай також є одним з найбільших експортерів товарів з ЄС.

3) Сполучене Королівство після Brexit продовжує бути одним з ключових торговельних партнерів ЄС.

4) Швейцарія входить до списку основних експортерів товарів з ЄС.

5) також важливими стратегічними партнерами ЄС є Туреччина, Японія, Норвегія, Південна Корея та Мексика.

Ці напрямки відображають глобальну торговельну мережу ЄС та його конкурентоспроможність на світовому ринку.

Данні, репрезентовані на рис. 2, свідчать про незначні зміни в структурі експорту Європейського Союзу за останні 5 років. Найбільшу частку в структурі експорту ЄС все ще займають машини та обладнання, що зросли на 1% в 2023 році. Сільськогосподарська продукція, яка є другою за величиною категорією, мала тенденцію до незначного зменшення в 2023 році. Хімічні продукти, які є третьою за величиною категорією збільшилась на 1%. Інші товари, які складають найменшу частку в експорті ЄС, знизилися з 10% в 2018 році до 9% в 2023 році [11]. Результати аналізу підтверджують, що ЄС є високотехнологічним регіоном, який спеціалізується на виробництві машин та обладнання, а також хімічних продуктів. Сільськогосподарська продукція також має

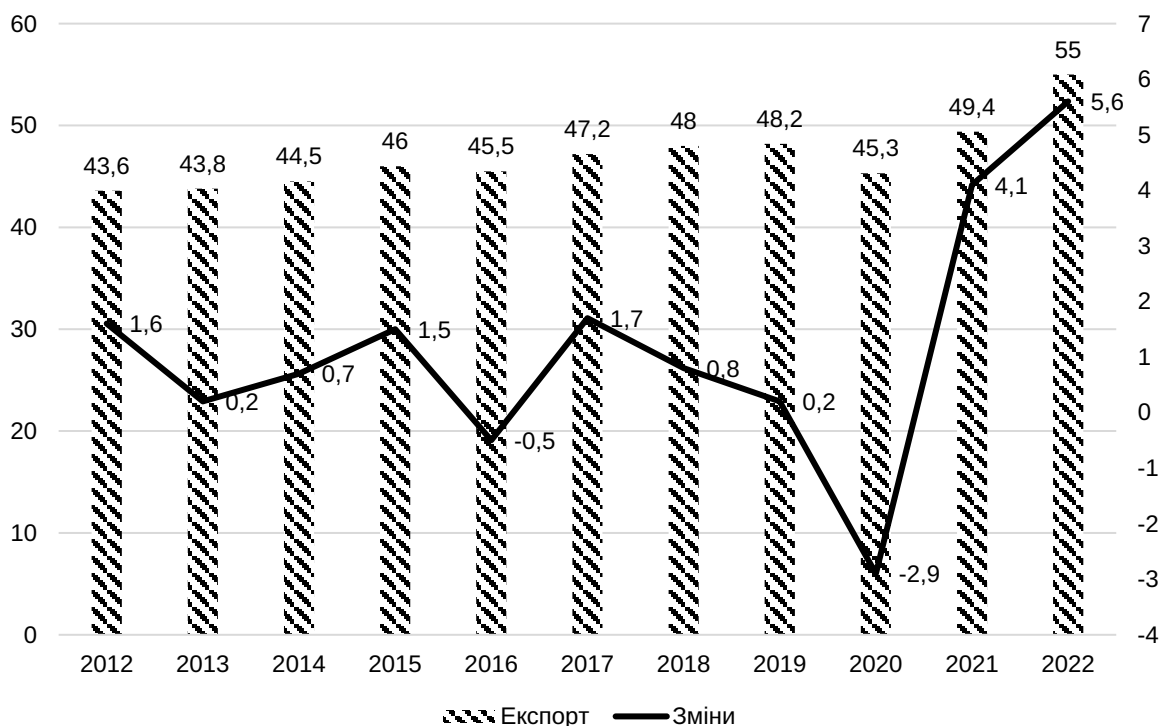

Рис. 1. Динаміка обсягів експорту товарів і послуг Європейського Союзу (% ВВП) за період 2012–2022 рр., % [9]

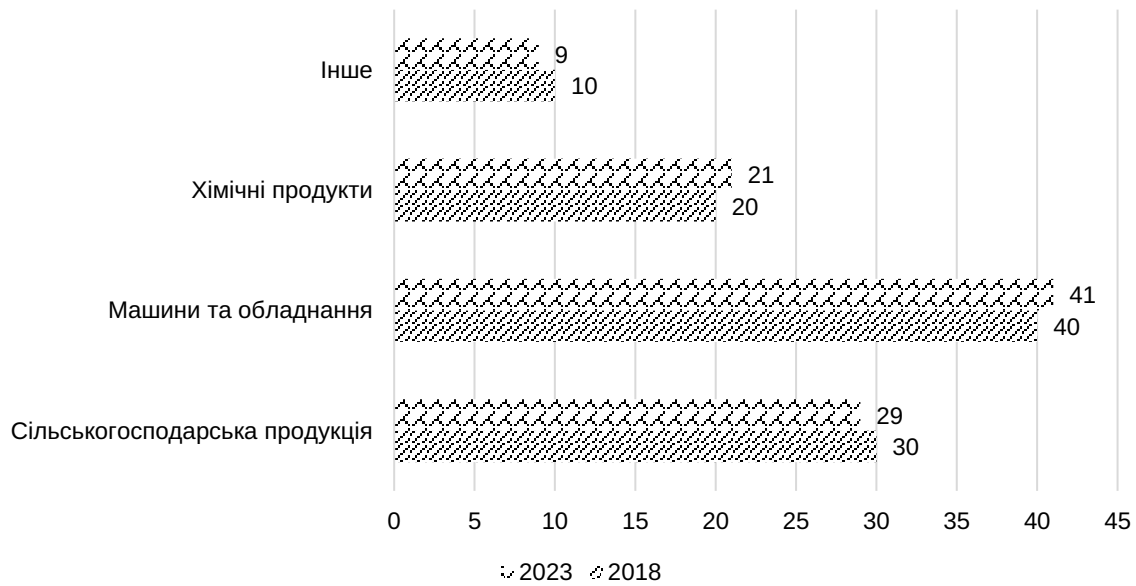

Рис. 2. Товарна структура експорту ЄС за 2018 та 2023 рр. [12]

важливе значення для економіки ЄС, особливо в умовах пандемії та кліматичних змін.

Європейський Союз експортує широкий спектр товарів, серед яких основними є машини та транспортні засоби, хімічні продукти, обладнання для обробки даних, фармацевтичні вироби, та сільськогосподарська продукція. ЄС також відомий своїм експортом високоякісних продуктів харчування, таких як вино, оливкова олія, та сири. Це дозволяє ЄС бути одним з найбільших експортерів у світі.

Данні, репрезентовані на рис. 3, засвідчують, що найбільшою категорією експортованих послуг ЄС залишаються інші бізнес-послуги, які включають консалтинг, аудит, рекламу, дослідження та розвиток, інжиніринг, архітектуру, правові послуги тощо, їх частка зросла з 32,8% у 2018 році до 34,1% у 2023 році. Найменшою категорією є послуги з подорожей, які зазнали

значного зниження через пандемію COVID-19. Їх частка зменшилась з 11,4% у 2018 році до 9,9% у 2023 році. Результати аналізу підтверджують, що ЄС є високотехнологічним регіоном, який надає високоякісні та інноваційні послуги, які сприяють розвитку та модернізації економіки ЄС. Експорт послуг також дозволяє ЄС розширювати свою географію та різноманітність торговельних партнерів, а також підтримувати свою конкурентну перевагу на світовому ринку [12].

Європейський Союз (ЄС) є одним з найбільших експортерів послуг у світі. Основні послуги, які ЄС експортує, включають:

- 1) фінансові послуги: ЄС має сильну позицію у світових фінансових ринках, особливо у банківській сфері та страхуванні;
- 2) бізнес-послуги: консалтинг, аудит, рекламу та маркетинг;

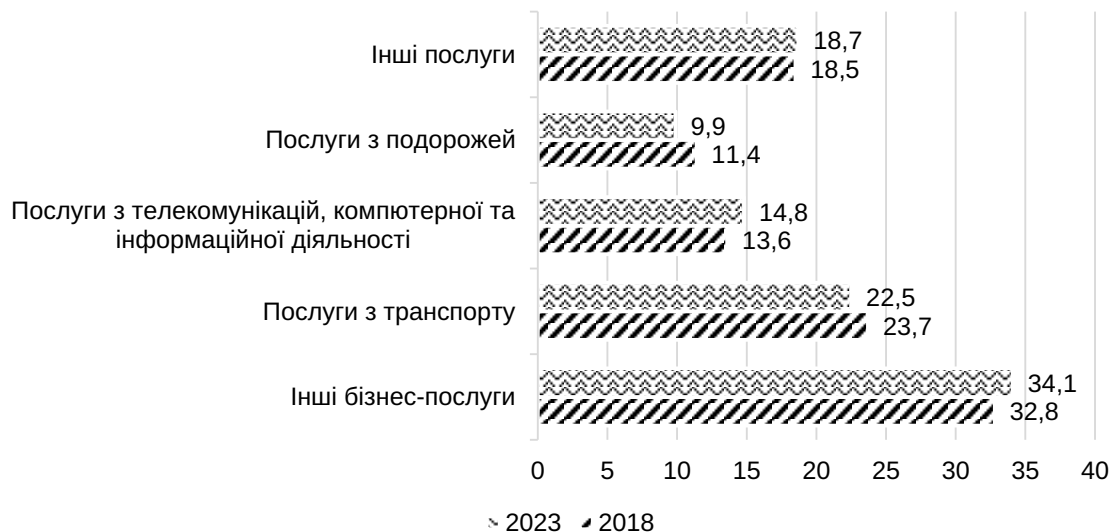

Рис. 3. Структура експорту послуг ЄС за 2018 та 2023 рр.

3) телекомунікаційні та комп'ютерні послуги: ЄС експортує значну кількість ІТ-послуг, включаючи розробку програмного забезпечення та обробку даних;

4) транспортні послуги: ЄС має розвинену логістичну інфраструктуру та експортує послуги пов'язані з перевезенням товарів та пасажирів;

5) послуги у сфері подорожей та туризму: Європа є популярним напрямком для міжнародного туризму, що сприяє експорту туристичних послуг.

Ці сектори відіграють ключову роль у торгівлі послугами ЄС, забезпечуючи значний внесок у його економіку.

Висновки з проведеного дослідження.

Європейський Союз виступає ключовим гравцем на міжнародній арені, забезпечуючи значний економічний вплив і відкриваючи широкі можливості для глобальної торгівлі та інвестицій. Завдяки своїм об'ємним ринкам, ЄС впливає на світове законодавство, а його ініціативи у сфері кримінального права мають важливе значення для бізнесу та соціального життя. ЄС також активно сприяє науковим дослідженням. З огляду на нестабільність деяких ринків, ЄС прагне розширювати свої торговельні зв'язки, шукаючи нові можливості для експорту. Інновації та висока якість продукції європейських компаній забезпечують їм переваги на світовому ринку. Укладення торговельних угод з іншими країнами допомагає зменшувати бар'єри та розширювати доступ до нових ринків. Проте, ЄС стикається з рядом викликів, які можуть підривати його експортні можливості, включаючи гео-економічну нестабільність та зростаючу конкуренцію. Це вимагає від ЄС та його членів активної роботи над підтримкою та розвитком експортного потенціалу, адаптації до змін та викликів, з метою збереження своєї позиції на світовій арені та сприяння сталому розвитку. Експортна діяльність ЄС дозволяє йому залишатися лідером у ключових промислових секторах і забезпечує доступ до якісних товарів та послуг для його членів. Крім того, експорт сприяє підтримці високих соціальних стандартів і цінностей, характерних для ЄС та його країн-членів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Mobility and transport. European Commissions. URL: https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/logistics-and-multimodal-transport/logistics_en (дата звернення: 17.04.2024)
2. ЄС та Канада підписали угоду про вільну торгівлю. BBC NEWS Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/10/161030_eu_canada_vc.amp (дата звернення: 17.04.2024)
3. Набула чинності найбільша в історії ЄС торговельна угода з Японією. Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-economy/263->

1905-nabula-cinnosti-najbilsa-v-istorii-es-torgoveln-ugoda-z-aponieu.html (дата звернення: 17.04.2024)

4. ЄС завершив переговори про зону вільної торгівлі з Південною Америкою. LB.ua. URL: https://lb.ua/world/2019/06/29/430803_es_zavershil_peregovori_zone.html (дата звернення: 17.04.2024)

5. Огляд торговельної політики Європейського Союзу. Дія Бізнес. Експортний напрям. URL: https://export.gov.ua/166-ogliad_torgovelnai_politiki_ievropeiskogo_soizu?ssp=1&setlang=uk&cc=UA&safe_search=moderate (дата звернення: 17.04.2024)

6. Negotiations and agreements. European Commissions. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/negotiations-and-agreements_en?ssp=1&setlang=uk&cc=UA&safesearch=moderate (дата звернення: 17.04.2024)

7. Measures to increase and maintain export potential. European Commissions. URL: European Commission, official website (дата звернення: 17.04.24)

8. EU position in world trade. European Commissions. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/eu-position-world-trade_en (дата звернення: 17.04.2024)

9. Exports of goods and services (% of GDP) – European Union. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?locations=EU> (дата звернення: 17.04.2024)

10. International trade in goods by partner. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=International_trade_in_goods_by_partner (дата звернення: 17.04.2024)

11. European Union | Imports and Exports | World. TrendEconomy. URL: <https://trendeconomy.com/data/h2/EuropeanUnion/TOTAL> (дата звернення: 17.04.24)

12. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 17.04.2024)

REFERENCES:

1. Mobility and transport. European Commissions. Available at: https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/logistics-and-multimodal-transport/logistics_en (accessed April 17, 2024)
2. YeS ta Kanada pidpysaly uhodu pro vilnu torhivliu. BBC NEWS Ukraine [EU and Canada sign free trade agreement. BBC NEWS Ukraine]. Available at: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/10/161030_eu_canada_vc.amp (accessed April 17, 2024)
3. Nabula chynnosti naibilsha v istorii YeS torhovelnahoda z Yaponiieiu. Ukrinform [The largest trade agreement in the EU's history with Japan came into force. Ukrinform]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-economy/2631905-nabula-cinnosti-najbilsa-v-istorii-es-torgoveln-ugoda-z-aponieu.html> (accessed April 17, 2024)
4. YeS zavershyv perehovory pro zonu vilnoi torhivli z Pivdennoi Amerykoiu. LB.ua [The EU concluded negotiations on a free trade area with South America. LB.ua]. Available at: https://lb.ua/world/2019/06/29/430803_es_zavershil_peregovori_zone.html (accessed April 17, 2024)
5. Ohliad torhovelnai polityky Yevropeiskoho Soiuzu. Diia Biznes. Eksportnyi napriam [Overview of the Euro-

pean Union's trade policy. Diia Business. Export direction]. Available at: https://export.gov.ua/166-ogliad_torgovelnioi_politiki_ievropeiskogo_soizu?ssp=1&setlang=uk&cc=UA&safesearch=moderate (accessed April 17, 2024)

6. Negotiations and agreements. European Commissions. Available at: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-andregion/negotiations-and-agreements_en?ssp=1&setlang=uk&cc=UA&safesearch=moderate (accessed April 17, 2024)

7. Measures to increase and maintain export potential. European Commissions. Available at: European Commission, official website (accessed April 17, 2024)

8. EU position in world trade. European Commissions. Available at: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/eu-position-world-trade_en (accessed April 17, 2024)

9. Exports of goods and services (% of GDP) – European Union. The World Bank. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?locations=EU> (accessed April 17, 2024)

10. International trade in goods by partner. Eurostat. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=International_trade_in_goods_by_partner (accessed April 17, 2024)

11. European Union | Imports and Exports | World. TrendEconomy. Available at: <https://trendeconomy.com/data/h2/EuropeanUnion/TOTAL> (accessed April 17, 2024)

12. Eurostat. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat> (accessed April 17, 2024)

РОЗДІЛ 3. ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА,
СТРАХУВАННЯ ТА ФОНДОВИЙ РИНОКДІЄВИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ
ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІEFFECTIVE MECHANISM OF MANAGEMENT
OF FINANCIAL RESOURCES AT THE ENTERPRISE

У статті надано авторське бачення створення дієвого та ефективного механізму управління фінансовими ресурсами на підприємстві. Розглянуто специфіку даного питання, враховуючи економічні та соціальні особливості навколишнього середовища, виокремлено особливості. Досліджено та розтлумачено основні критерії управління фінансовими ресурсами на підприємстві на кожному з трьох існуючих рівнів, а саме на стратегічному, тактичному та оперативному етапах. Після аналізу різних підходів та теорій вітчизняних та зарубіжних науковців узагальнено сутність поняття «механізм управління». Проведено соціальні опитування серед українців. Здійснено детальний аналіз проблематики обраної теми, зокрема під час нестабільної ситуації в країні, висвітлено у відсотковому співвідношенні кількість підприємств, що не вистояли або тимчасово припинили своє функціонування. Розглянуто основні економічні інструменти та методики, за допомогою яких можливе створення якісної та успішної концепції управління капіталом суб'єктів господарювання. Подано основні принципи, дотримуючись яких, будь-яка компанія зможе вивести власний бізнес на новий рівень, здобути успіх та достойне місце на ринку. Ключові фактори дієвого механізму управління фінансовими ресурсами висвітлено на прикладі підприємства «Епіцентр», однієї з найбільших торговельних мереж України, що має понад 70 центрів торгівлі на території країни. Досліджено динаміку доходів та прибутків компанії, показники рентабельності, поточної та швидкої ліквідності та баланс підприємства за 2019–2023 рр. Задля наочності та максимізації обсягу інформації щодо ефективного механізму управління фінансами наведено зарубіжний досвід у тому, як держави, а саме Норвегія, Чилі, Нова Зеландія та Сінгапур сприяють покращенню системи управління активами на підприємствах, виділено їх переваги та недоліки. Загалом наведені зразки шляхів удосконалення та модернізації успішної фінансової політики підприємства.

Ключові слова: механізм, управління, підприємство, фінанси, фінансові ресурси, фінансові інструменти, капітал, суб'єкти господарювання.

УДК 658.15

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure78-9>

Абдуллаєва А.Є.

к.е.н., доцент,
Вінницький торговельно-економічний
інститут
Державного торговельно-економічного
університету
Кардаш А.О.
здобувач кафедри фінансів,
Вінницький торговельно-економічний
інститут
Державного торговельно-економічного
університету

Abdullaieva Anastasiia

Vinnitsia Institute
of Trade and Economics
Kardash Angelina
Vinnitsia Institute
of Trade and Economics

The article provides an author's vision of creating an effective and efficient mechanism for managing financial resources at an enterprise. The specifics of this issue were considered, taking into account the economic and social features of the environment, and the features were singled out. The main criteria for managing financial resources at the enterprise at each of the three existing levels, namely at the strategic, tactical and operational stages, have been investigated and explained. After analyzing various approaches and theories of domestic and foreign scientists, the essence of the concept of "control mechanism" is summarized. Social surveys were conducted among Ukrainians. A detailed analysis of the problems of the chosen topic was carried out, in particular during the unstable situation in the country, the percentage of the number of enterprises that did not survive or temporarily stopped functioning was highlighted. The current economic instruments and methods are considered, with the help of which it is possible to create a high-quality and successful concept of capital management of the objects of economic donation. The main principles are presented, following which any company can take its business to a new level, gain success and a worthy place in the market. The key factors of an effective financial resource management mechanism are illustrated by the example of the company "Epicenter", one of the largest trade networks in Ukraine, which has more than 70 trade centers in the country. The dynamics of the company's revenues and profits, indicators of profitability, current and quick liquidity, and the company's balance sheet for 2019–2023 were studied. For the sake of transparency and maximizing the amount of information on an effective financial management mechanism, foreign experience is given in how countries, namely Norway, Chile, New Zealand and Singapore, contribute to the improvement of the asset management system at enterprises, and their advantages and disadvantages are highlighted. In general, examples of ways to improve and modernize the company's successful financial policy are given.

Key words: mechanism, management, enterprise, finance, financial resources, financial instruments, capital, business entities.

Постановка проблеми. В умовах динамічної ринкової економіки та постійних змін вітчизняних стандартів необхідно забезпечувати рентабельність та фінансову стійкість усіх суб'єктів господарювання. Підприємства потребують безперебійного забезпечення ресурсами, проте через нестабільність у зовнішньому фінансуванні зі сторони держави та відсутність достатньої кількості

власних коштів виникають проблеми. Для ліквідації існуючих ризиків потрібно підвищувати рівень якості та ефективності управління фінансовими ресурсами. Створення дієвого механізму управління фінансовими ресурсами дозволить збільшити прибуток підприємства, раціонально розпоряджатися коштами, сприятиме економічному розвитку та соціальному удосконаленню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у дослідження ефективного управління фінансовими ресурсами підприємств було висвітлено в роботах багатьох українських та зарубіжних науковців. Серед них Сушко О.В., Траченко К.Р., Куценко А. В., Ромашко О.М., Прушківська Е.В., Гаврилко П.П. та інші. Доробок вчених безцінний, але, враховуючи постійні зміни та економічні коливання, слід вивчати та удосконалювати розробку дієвого механізму управління фінансовими ресурсами для формування оптимальної структури капіталу та безперебійного функціонування прибуткового підприємства.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є з'ясувати специфіку та особливості формування механізму управління фінансовими ресурсами та показати його необхідність та важливу роль у діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Динамічні зміни економічних умов, зростання ризиків та невизначеності роблять процес прийняття управлінських рішень щодо фінансів підприємства більш складним [1]. Реформи диктують нові тенденції управління фінансовими ресурсами, оскільки цей механізм є ключовим фактором успішного функціонування та розвитку будь-якого суб'єкта господарювання. Рациональне розпорядження фінансовими ресурсами – це сукупність інструментів, за допомогою яких розробляються та реалізуються дієві методики з приводу формування, розподілу та перерозподілу фінансових активів, що знаходяться на балансі підприємства та слугують для забезпечення стійкості, рентабельності та ефективної діяльності суб'єктів господарювання. Це дуже важлива складова управління, адже від правильної стратегії розпорядження фінансовими ресурсами залежить конкурентоспроможність, успіх та місце підприємства на ринку.

Управління фінансовими ресурсами підприємства має декілька етапів. Для початку необхідно чітко сформулювати стратегічні та операційні цілі підприємства, які мають бути підкріплені кількісними показниками. Тобто підприємство має бути забезпеченим потрібним обсягом ресурсів. Цей етап називається стратегічним. На другому, тактичному, рівні важливо спланувати та розробити певну фінансову інструкцію, що охоплюватиме всі аспекти фінансової діяльності підприємства, включаючи прогнозування доходів та витрат, визначення потреб у фінансуванні та джерел їх залучення, планування інвестицій та оптимізацію структури капіталу. На кінцевому – оперативному – етапі здійснюється розподіл фінансових активів та контроль за раціональністю їх використання. Окрім постійного моніторингу, варто систематично проводити аналіз фінансового стану підприємства

для оцінки його платоспроможності, ліквідності, рентабельності та створення шляхів оптимізації капіталу.

Проаналізувавши загальну систему управління фінансовими ресурсами підприємства, виділимо його основні особливості:

- зростання ролі прогнозування та аналізу фінансового стану підприємства;
- використання гнучких методів планування та бюджетування;
- диверсифікація джерел фінансування;
- застосування ефективних методів управління ризиками;
- посилення контролю за використанням фінансових ресурсів [1].

Розглянемо детально сутність поняття «механізм управління». Єдиного трактування даного терміну в економічній літературі не існує, оскільки уявлення про нього досить обширне. Проте науковці виділяють два основних напрями, за якими можна класифікувати дане явище.

Прихильники першого підходу до тлумачення поняття «механізм управління» розглядають його як систему фінансових інструментів, методів та прийомів, які, взаємодіючи, створюють сприятливе середовище для розвитку підприємства. Тобто ця філософія характеризує фінанси як вирішальний фактор впливу апарату управління на економічний стан підприємства.

Другий підхід полягає в тому, що під терміном «механізм управління» мають на увазі рух фінансів, тобто безпосередньо грошові потоки суб'єктів господарювання. Різниця між двома теоріями полягає в тому, що в першому випадку механізм управління фінансовими ресурсами відображає зовнішню дію функціонування фінансів підприємства, а в другому – внутрішню організацію.

Узагальнюючи, варто зазначити, що однієї моделі управління фінансовими ресурсами не існує, оскільки кожне підприємство обирає для себе індивідуальні інструменти задля досягнення відповідної мети. Проте чітко зрозуміло, що концепція ефективного та рентабельного механізму управління фінансовими ресурсами полягає у гармонійному поєднанні інструментів, важелів, факторів, норм та прийнятті доцільних рішень щодо формування, розподілу та використання капіталу підприємства з метою максимізації його вартості.

Задля досягнення успіху, суб'єкти господарювання повинні не лише чітко апелювати теорією та обрати стратегію, а й дотримуватися певних принципів. Серед них такі: науковість, комплексність, системність, об'єктивність, прогнозування, планування, контроль, відповідальність та мотивація [2, с. 12].

Варто пояснити сутність кожного з них, аби зрозуміти важливість (табл. 1).

Принципи управління фінансовими ресурсами підприємства

Науковість	Використання наукових методів та підходів; обґрунтування управлінських рішень на основі аналізу фінансових показників.
Комплексність	Врахування всіх аспектів фінансової діяльності підприємства при прийнятті управлінських рішень задля створення взаємодії між ними.
Системність	Наявність чіткої структури та ієрархії в системі управління; забезпечення єдності цілей та методів управління фінансовими ресурсами.
Об'єктивність	Ґрунтування управлінських рішень на об'єктивній інформації та даних.
Прогнозування	Розробка фінансових прогнозів та бюджетів; використання методів прогнозування ризиків та невизначеності.
Планування	Визначення чітких цілей та завдань управління фінансовими ресурсами; розробка планів їх досягнення.
Контроль	Систематичний контроль за використанням фінансових ресурсів; порівняння фактичних результатів з плановими.
Відповідальність	Розподіл відповідальності за управління фінансовими ресурсами між різними структурними підрозділами та посадовими особами підприємства.
Мотивація	Зацікавлення персоналу; застосування системи стимулювання та винагород за досягнення високих результатів.

Доцільно вказати, що існує ще один, загальний, принцип, що має назву «принцип цільового спрямування» [2, с. 14]. Слід розуміти його як розподіл коштів підприємства відповідно до поставлених ним цілей, мети та завдань. Загалом дотримання усіх перелічених критеріїв призводить до стабільного та прибуткового функціонування підприємства.

Наглядним прикладом ефективного управління фінансовими ресурсами на підприємстві є усім відомий «Епіцентр К». ТОВ «Епіцентр К» – це одна з найбільших торговельних мереж України, що спеціалізується на продажі різноманітних товарів: будівельних матеріалів, приладдя для дому та саду, електроніки та інші. На ринку компанія вже понад 30 років та має більше 70 центрів торгівлі по всій країні. Проаналізуємо динаміку зміни доходів та прибутків за останні роки (табл. 2).

Бачимо, що протягом 2019–2023 рр. чистий дохід від реалізації, а отже і чистий прибуток, зростає. Найкращі результати були у 2021 році (+19,1%) та 2023 році (+20,8%) по чистому доходу, та у 2023 році (+38,4%) по чистому прибутку. Щодо рентабельності ситуація залишається стабільною. Цей показник тримається на рівні близько 5,5–6% протягом останніх років. Це свідчить про те, що компанія ефективно використовує свої активи та генерує прибуток.

Щодо балансу підприємства, основну частину активів «Епіцентр К» становлять оборотні активи, а більшу частку пасивів – поточні зобов'язання. Це свідчить про те, що компанія фінансує свою діяльність переважно за рахунок короткострокових кредитів та інших поточних зобов'язань.

Коефіцієнт поточної ліквідності за 2023 рік становить 1,4%, швидкої ліквідності – 0,98%. Показники знаходяться на досить задовільному

рівні, а отже компанія є платоспроможною. Здійснюючи дослідження фінансового стану даного підприємства та динаміку зміни показників за останні роки, зрозуміло, що «Епіцентр К» – потужний механізм, фінансово стійка та прибуткова компанія, яка динамічно розвивається та має сильну ринкову позицію. Очевидно, що ці досягнення були здобуті завдяки чіткому, логічно сформованому та напрацьованому механізму управління фінансовими ресурсами.

У нашій країні існує безліч подібних компаній, які не лише змогли вистояти на ринку, а й продовжують примножувати власний капітал та прибуток. Проте, на жаль, налічується чимало підприємств, що зупинили своє функціонування. Звісно, цьому посприяв ряд факторів, але найвагоміший серед них – війна, що понесла за собою не тільки нестабільність в державі, а й в економіці зокрема.

За даними Міністерства розвитку громад та територій станом на 15 листопада 2023 року, в Україні свою діяльність припинили 44 327 юридичних осіб та 1 027 013 фізичних осіб-підприємців [4]. Результати соціальних опитувань свідчать, що 40% підприємств скоротили свою діяльність, а 20% – тимчасово або постійно закрилися. Очевидці стверджують, що статистика може значно збільшитись протягом 2024 року. То як у такий важкий період для країни зберегти власний бізнес та місце на економічному ринку держави?

Для зміцнення позицій у підприємницькій діяльності необхідно постійно оновлювати та удосконалювати механізм управління фінансовими ресурсами, враховуючи актуальні тенденції середовища. Базуючись на теоретичних засадах та зважаючи на сучасні реалії, дієва концепція управління фінансовими активами має наступний вигляд (рис. 1).

Рис. 1. Концепція удосконалення механізму управління фінансовими ресурсами підприємства [5]

Бачимо, що за допомогою систематичного моніторингу, впровадження новітніх технологій, безперервного дослідження та удосконалення усіх рівнів управління можна створити стійкий та перспективний фінансовий механізм.

Проаналізуємо зарубіжний досвід створення дієвого механізму управління фінансовими ресурсами (табл. 1).

Дослідження показали, що кожна країна має свій особливий підхід до регулювання механізму управління. Україні варто переймати успішні методики, враховуючи недоліки на удосконалюючи їх на свій лад. Таким чином, якісна розробка та впровадження дієвого механізму управління фінансовими ресурсами є ключовою ланкою для ефективного та прибуткового функціонування підприємства. Дотримання принципів та застосування сучасних методів та інструментів сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності та зміцненню позицій підприємства на ринку, а отже покращуватимуть економічне становище в країні загалом.

Висновки з проведеного дослідження.

У результаті проведеного дослідження виявилось, що поняття «механізм управління» досить обширне та не має чіткого формулювання. Кожне підприємство відповідно до країни, де воно функціонує, навколишнього середовища та економічної ситуації індивідуально обирає для себе ідеальну систему розподілу та управління коштами. Загалом механізм управління фінансовими ресурсами підприємства – це взаємопов'язані та гармонійно поєднані методи, інструменти, норми, фінансові важелі, принципи, які створюють сприятливі умови для розвитку та успіху суб'єкта господарювання, роблячи з нього конкурентоспроможну та потужну одиницю. Для одержання підприємством стабільного задовільного прибутку необхідно опиратися на теоретичні засади, доповнюючи та удосконалюючи їх сучасними тенденціями та технологіями. Саме за таких умов бізнес-структури ставатимуть сильнішими та ліквіднішими.

Таблиця 2

Динаміка доходів та прибутків за 2019–2023 рр. [3]

Рік	Чистий дохід від реалізації, тис. грн	Чистий прибуток, тис. грн	Рентабельність чистого прибутку, %
2023	74837000	4800000	6,4%
2022	62100000	3470000	5,6%
2021	51800000	2900000	5,6%
2020	55713104	3171204	5,7%
2019	48235084	2745028	5,7%

Зарубіжний досвід управління фінансовими ресурсами [6]

Країна	Механізм управління фінансовими ресурсами	Переваги	Недоліки
Сінгапур	Бюджетне правило (Balanced Budget Rule)	Забезпечує довгострокову фінансову дисципліну, сприяє накопиченню резервів, стимулює економічне зростання.	Може обмежувати гнучкість фінансової політики в короткостроковому періоді.
Нова Зеландія	Фонд майбутніх поколінь (New Zealand Superannuation Fund)	Забезпечує довгострокову фінансову стійкість державних пенсійних виплат, диверсифікує інвестиції, сприяє міжпоколінній справедливості.	Вимагає значних початкових інвестицій, може бути чутливим до коливань ринків.
Чилі	Стабілізаційний фонд державних доходів (Stabilization Fund for State Revenues)	Дозволяє згладжувати вплив волатильності цін на нафту на державні бюджети, акумулює резерви під час економічного підйому, використовується для фінансування соціальних програм під час спаду.	Може призвести до надмірного накопичення резервів, може бути чутливим до коливань цін на нафту.
Норвегія	Державний інвестиційний фонд (Government Pension Fund Global)	Забезпечує довгострокове фінансування державних пенсійних виплат, диверсифікує інвестиції, сприяє стійкому розвитку.	Вимагає значних початкових інвестицій, може бути чутливим до коливань ринків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Траченко К.Р. Механізм управління фінансовими ресурсами підприємства. – XLVII Науково-технічна конференція факультету менеджменту та інформаційної безпеки. Вінниця : ВНТУ, 2018. 9 с.
2. Гелета О.М., Гриньова О.В., Євтушенко О.С. Фінанси підприємств: Навчальний посібник. Київ : Лібра, 2022. 440 с.
3. Фінансова звітність ТОВ «Епіцентр К» за 2019–2023 рр. URL: https://clarity-project.info/edr/43457691/finances?current_year=2023 (дата звернення: 15.05.2024).
4. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України URL: <https://mtu.gov.ua/timeline/Ministerstvo-infrastrukturi-Ukraini.html> (дата звернення: 15.05.2024).
5. Фальченко О.Є. Напрямки вдосконалення механізму управління фінансовими ресурсами підприємства. – Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти. Харків : ХНЕУ, 2018. С. 358–361.
6. International Budget Partnership. URL: <https://internationalbudget.org/> (дата звернення: 15.05.2024).

REFERENCES:

1. Trachenko K.R. (2018) Mekhanizm upravlinnia financovymy recurcamy pidpriemstva [Mechanism of

management of financial resources of the enterprise]. XLVII Naukovo-tekhnichna konferentsiia fakultetu menedzhmentu ta informatsiinoi bezpeky [XLVII Scientific and Technical Conference of the Faculty of Management and Information Security]. Vinnytsia. (in Ukrainian)

2. Heleta O.M., Hrynova O.V., Yevtushenko O.C. (2022) Financy pidpriemstv [Enterprise finance]: Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Libra. (in Ukrainian)

3. Financova zvitnits TOV «Epitsentr K» za 2019–2023 [Financial statements of Epicenter K for 2019–2023]. Available at: https://clarity-project.info/edr/43457691/finances?current_year=2023 (accessed May 15, 2024)

4. Ministerstvo rozvytku hromad, terytorii ta infrastruktury Ukrainy [Ministry of Development of Communities, Territories and Infrastructure of Ukraine]. Available at: <https://mtu.gov.ua/timeline/Ministerstvo-infrastrukturi-Ukraini.html> (accessed May 15, 2024)

5. Falchenko O.E. (2018) Napriamky vdokonalenia mekhanizmu upravlinnia financovymy recurcamy pidpriemstva [Directions for improving the mechanism of managing financial resources of the enterprise]. Rozvytok yevropeickoho proctoru ochyma molodi: ekonomichni, cotsialni ta pravovi aspekty – Development of the European space through the eyes of young people: economic, social and legal aspects. Kharkiv. (in Ukrainian)

6. International Budget Partnership. Available at: <https://internationalbudget.org/> (accessed May 15, 2024)

FINANCIAL PLANNING IN THE ENTERPRISE AS A METHOD OF MINIMIZING FINANCIAL RISKS

ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ ЯК МЕТОД МІНІМІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ

The article examines various approaches that understanding financial planning, highlights its importance as a tool for reducing financial risks and ensuring the financial stability of the enterprise. Special attention is paid not only that profitability forecasting, but also that factors affecting solvency and capital structure. The article also describes the structure of forward-looking planning, including the preparation of budgets and estimates, and defines the various tasks of financial planning. The procedure for planning and forecasting using income and expenditure analysis is presented. Planning methods are outlined, taking into account financial monitoring and analysis of results for various groups of the enterprise. The levels of efficiency of financial control during budget control are analyzed in detail. Suggestions for improving financial planning and forecasting in the conditions of the modern economy of Ukraine are provided.

Key words: profit, financial planning, financial forecasting, financial risks, income and expenditure plan, financial plan.

UDC 336.114.3:334.72

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-10>

Aleskerova Yuliia

Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance of Vinnytsia,
Vinnytsia National Agrarian University
Kolomiets Maksym

Master's Degree,
Vinnytsia National Agrarian University
Karpinskyi Yuriy
Master's Degree,
Vinnytsia National Agrarian University

Алескерова А.В.

Вінницький національний аграрний
університет

Коломієць М.Ф.

Вінницький національний аграрний
університет

Карпінський Ю.В.

Вінницький національний аграрний
університет

У статті розглянуто різні підходи до розуміння фінансового планування, висвітлено його значення як інструменту для зниження фінансових ризиків та забезпечення фінансової стабільності підприємства. Особливу увагу приділено не лише прогнозуванню прибутковості, а й факторам, які впливають на платоспроможність та структуру капіталу. У статті також описано структуру перспективного планування, включаючи складання бюджетів та кошторисів, і визначено різноманітні завдання фінансового планування. Представлено порядок планування та прогнозування, використовуючи аналіз доходів і витрат. У процесі планування підприємство розробляє і використовує фінансові плани з метою прогнозування майбутніх фінансових результатів. Загалом, фінансове планування означає процес формування обсягу фінансових та матеріальних ресурсів за джерелами їхнього надходження та напрямками використання, враховуючи виробничі та маркетингові показники підприємства на плановий період. Прибуток відіграє ключову роль у фінансовому результаті господарської діяльності підприємства, оскільки він об'єднує всі фінансові результати різних видів діяльності та стає джерелом оплати податків і зборів, поповнюючи фінансові ресурси підприємства. Планування прибутку потрібно здійснювати окремо для кожного виду операцій: від продажу товарів, від непроданих доходів і витрат, а також від інших видів діяльності. Основою для здійснення контролю є зворотний зв'язок, який містить необхідну інформацію для виявлення причин та усунення відхилень між фактичними і запланованими показниками у бюджеті. Чим швидше проводиться контроль, тим ефективніше він працює. Облік та контроль витрат повинні бути максимально наближеними до часу та місця їх виникнення. Окреслено методи планування з урахуванням фінансового моніторингу та аналізу результатів для різних груп діяльності підприємства. Детально проаналізовано рівні оперативності фінансового контролю під час виконання бюджетного контролю. Надано пропозиції щодо вдосконалення фінансового планування й прогнозування в умовах сучасної економіки України.

Ключові слова: прибуток, фінансове планування, фінансове прогнозування, фінансові ризики, план доходів та витрат, фінансовий план.

Formulation of the problem. In modern conditions, there are no general standards for the form, content and types of financial plans developed by business entities. The financial plan is a key component of the business plan, used to analyze investment projects and manage the current operational and financial activities of the enterprise.

The main goal of the financial and economic activity of any enterprise is to ensure the preservation of the scale of activity and take a competitive position in the modern market. When using an aggressive strategy, the objective may include market expansion, product differentiation, and attracting new customers. In this regard, the enterprise should develop a set of measures that not only analyze the achieved results, but also plan future activities based on short- and long-term financial plans. Effective implementation of such plans will allow the enterprise to achieve the declared competitive position and contribute

to further economic growth. In addition, financial planning can serve as a tool for reducing financial risks at enterprises and adapting to changing market conditions.

Analysis of recent research and publications. Many scientists, including O.I. Baranovsky, M.D. Bilyk, I.O. Blank and others, made a significant contribution to the study of theoretical and practical aspects of financial planning and forecasting at the enterprise. And although their research plays an important role in the development of the theory and methodology of financial planning, some issues still remain insufficiently developed.

For example, there is no single approach to the mechanism and directions of financial planning at domestic enterprises. This means that research aimed at improving the financial planning tool is very relevant. These studies can help in reducing financial risks, ensuring an appropriate level of financial and economic security and, accordingly, developing

effective anti-crisis management strategies at enterprises.

Setting objectives. As today's businesses face numerous risks and threats to their operations, they must constantly monitor cash flow in real time and make future forecasts to quickly respond to major negative changes. Therefore, it is important that enterprises implement and use a system of financial plans to manage risks that may arise in the course of their activities. In the studies of famous scientists, all aspects of financial planning and forecasting at enterprises are considered in more detail. The purpose of this study was as follows: to consider the role of financial planning at the enterprise in the financial monitoring system; analyze different approaches to the concept of "financial planning" in scientific literature; to investigate the varieties of current financial planning at enterprises; analyze methods of financial planning; consider the category of profit and its planning as a basis for drawing up financial plans for various types of activities at enterprises; to offer recommendations for conducting financial planning and forecasting at enterprises in general.

Presentation of the main research material. In the process of planning, the enterprise develops and uses financial plans in order to forecast future financial results. In general, financial planning means the process of forming the volume of financial and

material resources according to the sources of their receipt and directions of use, taking into account the production and marketing indicators of the enterprise for the planned period. In order to successfully solve any problem, it is important to clearly formulate its main provisions and define the structural elements. Table 1 provides an analysis of the scientific views of leading experts in economics, which illustrates the essence of financial planning.

After analyzing various approaches to understanding "financial planning", it should be noted that in modern conditions its role has changed significantly compared to the period of functioning of the centrally-mediated managed economy. Since the middle of the 20th century, attention to the planning of enterprise activity indicators has increased significantly in the monitoring system. At that time, the Deming model (PDCA cycle – Plan-Do-Check-Act) was developed, which represented a cyclical sequence of stages of observation, planning and implementation of assigned tasks at the enterprise.

In addition to the PDCA cycle, researchers also mention another model for monitoring the economic activity of enterprises – the TAU model, which is short for "automatic control theory". The first stage of this model is planning itself. At this stage of the TAU cycle, a set of indicators is determined, which

Table 1

The essence and main tasks of financial planning

Author o r	Essence	Task
Azarenkova G.M., Mykhaylenko G.M., Zhuravel T.M. [1]	The process of determining the amount of financial resources according to the sources of formation and directions of their targeted use in accordance with the production and marketing indicators of the enterprise in the planned period.	Provision of business activity with the necessary sources of financing
Braley R., Myers S. [4, p. 771]	A process consisting of: 1) analysis of investment opportunities and financing opportunities available to the company; 2) predicting the consequences of current decisions in order to prevent unexpected losses and understand the connection between current and future decisions; 3) justification of the chosen option from a number of possible solutions; 4) evaluation of the results achieved by the company, comparing them with the goals set in the financial plan	- analysis of own and borrowed funds; – further establishment of reasons for unsatisfactory financial results, and forecast of future values of indicators to avoid possible losses; - analysis of the obtained results, and further actions to improve the financial security of the enterprise.
Partin A.G., Zavorodniy O.G. [9, p. 132]	Development of a system of financial plans for separate areas of the enterprise's financial activity, which ensure the implementation of its financial strategy in the planning period	Formation of optimal financial plans for all types of economic activity
Sirenko N.M. [14, p. 214]	Activities related to financial management and aimed at ensuring a stable financial condition and increasing the profitability of the enterprise	- creation of proper financial management; – stabilization and improvement of the financial and economic indicators of the enterprise;
Sheludko V.M. [16]	The process of developing a system of financial plans, which consists in determining financial goals, establishing the degree of compliance of these goals with the current financial state of the enterprise, and formulating a sequence of actions aimed at achieving the set goals.	Development of effective ways to achieve the goals set by the company, using financial indicators of a quantitative and qualitative nature

Source: created by the authors

forms the basis for creating a matrix for the purpose of assessing the state of the business entity during the planned period.

Currently, non-state enterprises are not provided with specific requirements regarding the financial planning process. The procedure for drawing up, approving and monitoring the implementation of the financial plan for enterprises in the state sector of the economy is regulated by the order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine dated March 2, 2015. This order defines the form of drawing up a financial plan and the general principles of its development. However, these requirements apply only to enterprises in which the state has more than 50% of the authorized capital. These enterprises are obliged to draw up a financial plan for the year, broken down into quarters.

According to this order, the financial plan should include the following sections: Formation of financial results. Payment of taxes, fees and other mandatory payments. Accounting and control. Planning and analysis. Implementation of decisions and decision-making. Capital Investments. Coefficient analysis. Financial statement. Credit policy. Personnel data and labor costs.

However, it is important to emphasize that these requirements apply only to enterprises of the public sector of the economy. The financial plan plays a key role in stimulating the growth of profitability indicators and the development of assets and equity capital of the enterprise compared to previous periods. However, in today's environment, business entities of various forms of ownership must attach great importance to financial planning in order to effectively assess the financial situation in current realities and in the future, as well as to ensure timely fulfillment of obligations to creditors and protection from fines and sanctions. Such planning involves calculating income and expenses, taking into account changes in the market, as well as identifying violations of contractual obligations.

Creating a current financial plan is an important component for forming a long-term plan and analyzing its indicators. Each type of plan plays an important role in budgeting, estimating, and forecasting.

During the planning process, financial indicators of a qualitative and quantitative nature are considered, which are combined and determined in the most effective ways for their modernization. Financial planning performs a number of tasks: Ensuring a sufficient level of necessary financial resources for production and investment activities. Determination of optimal methods of effective investment of capital and evaluation of the rationality of its use. Conclusion of appropriate financial agreements with other economic entities, banks, insurance companies, etc. Search and mobilization of reserves for accumulating profit through rational use of monetary, labor and

material resources. Control over the creation and sale of means of payment.

In the process of planning financial activities, the following methods are considered: Financial plans of income and expenses. Financial results. Sources of capital formation. Receivables. Profit. Areas of investment. Tax payments.

The process of financial planning includes the following steps: Analysis of the current financial state of the enterprise. Formation of scientific prerequisites for forecasting possible future values of planned indicators. Objective planning. Development of conceptual processes for timely implementation of changes in the process of implementation of plans.

When developing a financial planning system at an enterprise, it is important not only to determine the procedure for drawing up and approving financial plans, but also to ensure control over their implementation and the introduction of necessary changes in the implementation process.

Forecasting is among the methods of predicting future indicators. Financial forecasting is the process of determining and developing possible directions for the development of the company's financial condition. Like financial planning, it is based on the analysis of financial data. Comparing it to financial planning, forecasting takes into account not only data, but also certain ideas about the future. During forecasting, factors affecting the financial and economic activity of the enterprise and their consequences on the future financial condition are studied. Since forecasting is based on perceptions, several alternative scenarios are explored, allowing a forecast to be made based on them. Thus, financial forecasting allows you to analyze variations in the development of the enterprise and choose the most effective ways to achieve high management efficiency.

Several tasks were issued to perform financial forecasting: Analyze forecast documentation to determine the need for additional funds for further expansion of production. Forecasting the growth of financial resources in the future period. Determination of ways of effective use of financial resources. Search for new sources of funding.

In the modern market economy, the enterprise must be guided by certain principles during financial forecasting. The main ones are: Maximization of profitability through effective use of financial resources. Using different methods of financial planning, such as resource and target. Determination of qualitative and quantitative indicators using various methods of calculation, such as expert evaluation, heuristic, extrapolative and interpolative. Preparation of plans taking into account different options and the balance between risk and profit. Adjustment of calculations according to the inflationary situation. Choosing the most effective financing methods for long-term investments.

Therefore, financial forecasting provides an opportunity to analyze future trends that arise as a result of financial activity in future periods, taking into account the influence of internal and external factors. This helps to determine the prospects of a further financial strategic course, which ensures the company's financial stability and competitiveness in the market. Since the main goal of the business is to achieve profit and maintain the planned level of profitability, the planning of effective indicators of activity, based on the management of income, expenses and the formation of financial results, acquires great importance. When drawing up an income plan, the financial manager should take into account not only extrapolation methods, but also pay attention to indicators of the implementation of investment projects that affect future income. In addition, the indicators of receivables should be taken into account and its possible return or non-return should be calculated.

In drawing up an expenditure plan, the head of the enterprise must take into account various plans that calculate the amount of funds aimed at the development of the enterprise or the regulation of financial and credit policy, such as debt and tax payment plans.

Income analysis is one of the key components of the economic strategy of any enterprise. Its main goal is to create financial and economic conditions that ensure compensation of fixed and variable costs, payment of mandatory payments and profit.

The process of income analysis is based on the following principles: Determination of effective types of economic activity that can be profitable for the enterprise. Establishing criteria for the effectiveness of concluding commercial agreements for the further sale of products on the market. Formation of a flexible price and marketing policy during the purchase and sale of goods. Application of the system of price reductions and discounts to increase sales volumes. Calculation of economically feasible amounts of trade discounts. Financial income planning should be interconnected with the investment strategy, development strategy and stage of the life cycle of the enterprise.

This involves: Creating an information base for management decisions. Analysis and planning of gross income and factors affecting it. Formation of the policy of obtaining income and the choice of tools for their implementation. Forecasting of possible ways of obtaining income and analysis of their implementation. Drawing up a plan for the rational level of the company's income.

Creating a strategy for the analysis of the company's income involves a preliminary study of the process of income formation, the identification of main trends and patterns, as well as a quantitative assessment of factors that affect their volume and

level. Every enterprise should clearly define the goal of income analysis and define the tasks that will help to achieve this goal. A list of indicators that are subject to detailed study is also determined [7].

Cost planning must also be considered when planning for financial results. This process consists in determining the structure of costs and their evaluation according to qualitative and quantitative parameters. During planning, enterprise costs are divided into current and one-time costs. One-time costs include investments related to the expansion of production, replacement of basic resources, reconstruction, etc. Current costs are directly related to the production and sale of products, works or services.

The main goal of cost planning is to ensure the optimal use of the company's financial resources and achieve the established levels of profit and profitability. Expenditure plans are formed on the basis of analysis of indicators of economic activity for the previous period, as well as capital investment and innovation plans. The process of planning the cost of production involves the following stages: the formation of a cost estimate and forecasting of the cost of production for each workshop; calculation of various types of expenses; cost calculation of individual types of products; and drawing up a general budget for production costs. These cost planning methods are usually used together and complement each other, providing an end-to-end planning process. In market conditions, enterprises must have a planning system that is able to quickly respond to market needs. Most of the company's well-being depends on how much profit it will earn and have at its disposal. Therefore, special attention should be paid to the planning of this indicator. For example, if the expenses for January become known only in February, this significantly reduces the efficiency of accounting, because the opportunity to react is lost. Without an effective control system, it is impossible to guarantee the high-quality implementation of budget plans. Such a system allows you to identify problems, correct errors that occur during planning, and make adjustments to management decisions to eliminate deviations. The main goal of budget control is to direct managers to find ways to improve the quality and efficiency of responding to changes in economic activity and to take into account the possible consequences of their decisions on the work of other units of the enterprise. During financial control, undesirable differences between actual and planned indicators are revealed, and the reasons for these differences are determined for their further elimination. Such analysis can be carried out using various models and analysis methods, which help to obtain analytical data and recommendations for solving problems.

During the assessment, experts came to the conclusion that about half of the enterprises using the budgeting system do not use it effectively.

A particularly critical situation is observed in short-term planning, where actual results often exceed planned indicators by 20–30%. This poses a serious problem, since the budget of the enterprise is the basis for making operational management decisions.

Failure to fulfill the budget leads to failure to fulfill all other plans of the enterprise, such as production, sales, payment of wages, taxes, etc. This, in turn, affects the main development plan of the enterprise.

In connection with the crisis situation of the Ukrainian economy and finances, it is important to implement effective budget planning. In order to further improve this process, it is expedient to switch to real medium-term budget planning based on a «rolling three-year period» using extrapolative method. Drawing up this type of financial plan allows you to carry out several important tasks. First, it is an operational response to changes in the structure of social and economic development. Secondly, it is the achievement of a balance between various conjunctural trends in the development of macroeconomic and macro-financial indicators, that is, the preparation of a medium-term budget plan that takes into account the current realities of economic development.

One of the key advantages of the «sliding three-year» is the possibility of a small adjustment of the indicators for each subsequent financial period, which allows for annual coordination of the planned medium-term financial plan of the enterprise. This provides an opportunity to make changes to the medium-term budget plan in accordance with macro-financial and macroeconomic changes in the enterprise's budget forecast.

Summarizing the above, it is important to take into account all positive aspects of experience and practice based on Ukrainian realities in the context of drawing up financial plans at the enterprise. It is necessary to implement real medium-term planning and implement a regulatory and legal strategic document for the development of the enterprise's economic activity with a long-term declaration of budgetary priorities. This will make the planning of macroeconomic and macro-financial indicators more concrete and understandable for society.

Conclusions from the conducted research. So, it can be argued that planning and forecasting are an integral part of the enterprise's economic activity. Financial planning is necessary for the analysis of the financial and economic state of the enterprise, forecasting of financial indicators and redistribution of resources. These indicators help the company draw up a targeted financial plan for forecasting sales, production costs, sales and expansion of sales markets for goods (works, services).

For financial planning, enterprises use the balance sheet method, the regulatory method, and the ratio method. Each of these methods analyzes data and indicators in a certain order, aimed at analyzing

and achieving planned financial results. These calculations are then included in the process of future financial planning and forecasting in the enterprise. Financial forecasting is based on the principles of analysis of planned financial indicators and certain assumptions. This allows you to study the influence of various factors on the financial condition of the enterprise and predict how these factors may affect it in the future.

Forecasting helps to avoid imbalances in the financial situation, which provides a basis for making future financial decisions. This indicator allows you to compare different scenarios of the future development of the enterprise and choose the most appropriate ways to achieve successful and efficient activities.

During planning and forecasting, the enterprise is obliged to monitor the implementation of the planned results. This control is ensured by the relationship between existing information for previous periods and data obtained during production and planned financial indicators. For effective management, a two-level control system is used: the lower level controls the implementation of budgets of financial and economic structures, and the upper level controls the implementation of budgets of all structures as a whole. In today's conditions of constant changes in the economy, it is reasonable to use medium-term budget planning based on the principle of "rolling three years". This allows enterprises to better adapt to changes in the market and quickly respond to macroeconomic and microeconomic development. In conclusion, the use of financial planning involves a wide range of financial and economic indicators for operational planning and correction of deviations that may arise during planning. This allows enterprises to reduce the level of financial risks and avoid crisis situations.

REFERENCES:

1. Azarenkova H.M., Zhuravel T.M., Mykhailenko R.M. (2009) *Finance pidpriemstv [Business Finance]*. Znannia. Kyiv. Ukraine, P. 299.
2. Antoniuk O.O. (2011) *Antykryzovyi monitorynh: pryntsyipy ta mekhanizm provedennia. [Crisis monitoring: principles and mechanism]*. *Ekonomichnyj Prostir – Economic space*, vol. 48/1, pp.190–196.
3. Bilyk M.D., Bielialov T.E. (2015) *Finansove planuvannia na pidpriemstvi. [Financial planning of the enterprise]* PanTot. Kyiv. Ukraine. P. 435.
4. Zarubins'kyj V.M., Dem'ianov M.I., Kushlyk Ye. Yes., Semerenko I.V. (2009), *Finansove upravlinnia pidpriemstvom: pryntsyipy, metody ta instrumenty [Financial management of the enterprise: principles, methods and tools]*. *Aktual'ni problemy ekonomyky – Actual problems of the economy*, vol. 1/91, pp. 171–175.
5. Kucherenko T.Ye. (2007) *Metodolohiia formuvannia finansovykh rezultativ u suchasnykh umovakh. [Methodology of formation of financial results in modern conditions]*. *Oblik i finansy APK – Accounting and finance of agriculture*, pp. 163–167.

6. Martsyn V.S. (2008). *Ekonomika torhivli* [Economics of trade]. Pidruchnyk. 2-he vyd., vypr. i dop. Znannia. Kyiv, Ukraine, P. 603.

7. Medvets'kyj I. (2015). *Biudzhethne planuvannia v Ukraini: suchasnyi stan ta shliakhy udoskonalennia*. [Budget planning in Ukraine: current status and ways that improve]. Zbirka dopovidej XII Mizhnar. nauk.-prakt. conference Molodykh vchenykh Ekonomichnyj i sotsial'nyj rozvytok Ukrainy v KhKhI stolitti [Economic and social development of Ukraine in the XXI century : national vision and challenges in globalization]. National University Ternopil'. Ukraine, pp. 176–177.

8. Partin H.O., Zahorodnij A.H. (2006). *Finance pidpriemstv* [Finance companies]. Znannia, Kyiv, Ukraine. P. 379.

9. Ministry rozvytku ekonomiky, torhivli she sil'skoho economy Ukrainy (2021), *Pro vnesennia zmin do Poriadku skladannia, zatverdzhennia ta kontroliu vykonannia finansovoho planu subiekta hospodariuvannia derzhavnoho sektoru ekonomiky*. [On making changes to the Procedure for drawing up, approving and monitoring the implementation of the financial plan of an economic entity of the state sector of the economy]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0316-21#n83>

10. Ministry economic rozvytku ekonomiky i torhivli Ukrainy (2015). *Pro zatverdzhennia Poriadku skladannia, zatverdzhennia ta kontroliu vykonannia finansovoho planu subiekta hospodariuvannia derzhavnoho sektoru ekonomiky* [On the approval of the Procedure for drawing up, approving and controlling the financial plan of the subject of hospodariuvannia of the state sector of the economy]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0316-21#n83>

11. Sierova I.A., Shapovalova V.O. (2009) *Biznes-statystyka: konspekt leksij* [Business statistics: lecture notes]. KhNEU, Kharkiv. Ukraine, P. 88.

12. Sirenko N.M., Burkovs'ka A.V. and Buznik O.O. (2011) *Finansove planuvannia – skladova staloho rozvytku pidpriemstva* [Financial planning is a component of sustainable development of the enterprise]. *Naukovi trudy Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii – Scientific works of the Poltava State Agrarian Academy*, vol. 3/2, pp. 214–217.

13. Sliusarenko O.Yu. (2016) *Planuvannia finansovykh rezultatov pidpriemstva. Stratehii innovatsiynoho rozvytku ekonomiky Ukrainy: problemy, perspektyvy, efektyvnist: materialy VII mizhnarodnoi Internet -onferentsii studentiv ta molodykh vchenykh* [Planning of financial results of the enterprise. Strategies for the innovative development of the economy of Ukraine: problems, prospects, efficiency: materials of the 7th international Internet conference of students and young scientists]. Kharkivs'kyj politekhnichnyj institute, Kharkiv, Ukraine. Available at: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/35051/1/Conference_NTU_KhPI_2012_Stratehii_innovats_rozvytku_ekonomiky.pdf.

14. Shelud'ko V.M. (2013), *Finansovij management* [Financial management]. Znannia. Kyiv. Ukraine. P. 375.

15. Scherban O.D. (2017). *Vydy ta metody finansovoho planuvannia na pidpriemstvi* [Types and methods of financial planning at the enterprise]. *Molodyj vchenyj – A young scientist*, vol. 6/46, pp. 530–534.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Азаренкова Г.М., Журавель Т.М., Михайленко Р.М. *Фінанси підприємств: навч. посіб. для самост. вивчення дисципліни*. Київ : Знання, 2009. 299 с.

2. Антонюк О.О. *Антикризовий моніторинг: принципи та механізм проведення*. *Економічний простір. Збірник наукових праць*. № 48/1. Дніпропетровськ : ПДАБА, 2011. С. 190–196.

3. Білик М.Д., Белялов Т. Є. *Фінансове планування на підприємстві*. Навчальний посібник. Київ : ПанТот. 2015. 435 с.

4. Зарубінський В.М., Дем'янов М.І., Кушлик Є.Я., Семеренко І. *Фінансове управління підприємством: принципи, методи та інструменти*. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 1 (91). С. 171–175.

5. Кучеренко Т.Є. *Методологія формування фінансових результатів у сучасних умовах*. *Облік та фінанси АПК* 2007. С. 163–167.

6. Марцін В.С. *Економіка торгівлі*. Підручник. 2-ге вид., випр. і дод. Київ : Знання, 2008. 603 с.

7. Медвецький І. *Бюджетне планування в Україні: сучасний стан та шляхи удосконалення*. *Економічний і соціальний розвиток України у ХХІ столітті: національна візія та виклики у глобалізації: зб. тез дод. XII Міжнар. наук.- практ. конф. молодих вчених*. м. Тернопіль, 26-27 берез. 2015 р. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. С. 176–177.

8. Партін Г.О., Загородній О.Г. *Фінанси підприємств: навч. посіб.* Київ: Знання, 2006. 379 с. С. 10.

9. *Про внесення змін до Порядку складання, затвердження та контролю виконання фінансового плану суб'єкта господарювання державного сектору економіки*. Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України № 122 від 22 січня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0316-21#n83>

10. *Про затвердження Порядку складання, затвердження та контролю виконання фінансового плану суб'єкта господарювання державного сектору економіки*. Наказ Міністерства економічного розвитку економіки та торгівлі України № 205 від 02 березня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0300-15#n669>

11. Сєрова І.А. Шаповалова В.О. *Бізнес-статистика: конспект лекцій*. Харків : ХНЕУ. 2009. 88 с.

12. Сіренко Н.М., Бурковська О.В., Бузнік О.О. *Фінансове планування – складова сталого розвитку підприємства*. *Наукові труди Полтавської державної аграрної академії*. 2011. Вип. 3. Т. 2. С. 214–217.

13. Слюсаренко О.Ю. *Планування фінансових результатів підприємства. Стратегії інноваційного розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність: матеріали VII міжнародної Інтернет -онференції студентів та молодих вчених*. Харків, 27 грудня 2016 р.: Харківський політехнічний інститут: URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIPress/35051/1/Conference_NTU_KhPI_2012_Stratehii_innovats_rozvytku_ekonomiky.pdf

14. Шелудько В.М. *Фінансовий менеджмент: підручник 2-ге вид., стер.* Київ: Знання, 2013. 375 с.

15. Щербань О.Д. *Види та методи фінансового планування на підприємстві*. *Молоді вчення*. 2017. № 6 (46). 3. 530–534.

РИНОК КРИПТОВАЛЮТ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

CRYPTOCURRENCIES IN UKRAINE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

У цій статті характеризується сучасний стан та перспективи розвитку ринку криптовалют в Україні. При цьому із використанням системного і синергетичного підходів та методів аналізу і синтезу, дедукції та індукції, історичного, компаративного і контент-аналізу з'ясовано, що у часи, коли запроваджено термін «криптовалюта» (2019 рік) люди мало знали про цей аналог фіатних грошей, однак із плином часу інтернеткультура покращувалась, відтак популяризація криптовалют досягла значного рівня – світова спільнота вже активно обговорювала біткойн (першу та найпопулярнішу криптовалюту), його курс і взагалі зацікавилась темою блокчейну, що зрозуміло: криптовалюти мають вагомі переваги у порівнянні із фіатними грошима, їхні особливості роблять їх цікавою темою для обговорень, а простота у використанні перетворює віртуальні кошти у ефективний спосіб заробітку та інвестицій, отже криптовалюти стали новим і дуже впливовим рушієм всесвітньої економіки. Термін «криптовалюта» (currency) походить від англ. «currency», а частку «сург» він отримав із такого розділу математики, як криптографія – науки про захист даних, яка складається із двох важливих розділів – про маскування інформації та перевірку даних, які надходять іззовні. Це різновид цифрових грошей у децентралізованій платіжній системі, що працює в автоматичному режимі, використовуючи технологію блокчейн, котру покладено в основу усіх криптовалют, яку вперше застосовано як головний загальний список усіх транзакцій саме в реалізації першої цюнайвідомішої та найпопулярнішої криптовалюти – біткойна. Варто зазначити і те, що її концепція була розроблена анонімом Сатоші Накамото та досі невідомо, це справжня особа чи їхня група або ж просто вудуманий псевдонім, при цьому її реалізація у різних державах, у тому числі в сучасній Україні, має свої особливості, що робить їхні системні дослідження не тільки винятково актуальними, а і одночас своєчасними.

Ключові слова: електронні, фіатні, цифрові гроші, криптовалюта, біткойн, ринок криптовалют, е-гривня, криптогривня, блокчейн, технологія блокчейн.

The article characterised the current state and prospects for the development of the cryptocurrency market in Ukraine. At the same time, with the use of systematic and synergistic approaches and methods of analysis and synthesis, deduction and in-duction, historical, comparative and content analysis, it was found that at the time when the term «cryptocurrency» was introduced people did not know much about this analogue of fiat money, but over time, the internet culture improved, so the popularisation of cryptocurrencies reached a significant level – the global community has already actively discussed Bitcoin (the first and most popular cryptocurrency), its course and generally became interested in the topic of blockchain, which is understandable: cryptocurrencies have significant advantages compared to that money, their features make them an interesting topic for discussions, and the ease of use turns virtual funds into an effective way of earning and investing, so cryptocurrencies have become a new influential driver economy. The term «cryptocurrency» (currency) comes from the English «currency», and he got the part «crypt» from such a branch of mathematics as cryptography – the science of data protection, which consist of two important divisions – about information masking and verification of data that comes from the outside. It is a type of digital money in a decentralised payment system that works in automatic mode using blockchain technology, which is the basis of all cryptocurrencies, which was first used as the main general list of all transactions in the implementation of the first most famous and most popular cryptocurrency – Bitcoin. It is also worth noting that its concept was developed by the anonymous Satoshi Nakamoto and it is still unknown whether this is a real person or their group or just a fictitious pseudonym in various states, including modern Ukraine, their peculiarities, which makes their systematic research extremely relevant and also timely.

Key words: electronic, fiat and digital money, cryptocurrency, Bitcoin, cryptocurrency market, e-hryvnia, blockchain and blockchain technology.

УДК 336.744:342.952(100)(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct-78-11>

Зварич І.Т.

д.політ.н.,
професор кафедри менеджменту
і маркетингу,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Зварич О.І.

д.е.н.,
професор кафедри обліку
та оподаткування,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Zvorych Ihor

Vasyl Stefanyk Precarpathian National
University

Zvorych Olena

Vasyl Stefanyk Precarpathian National
University

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Будь-яка річ чи послуга мають свою цінність – це фундаментальне поняття, яке зрозуміле абсолютно усім – ще за часів початку розвитку людської спільноти у племінному суспільстві вже виникло розуміння таких оціночних принципів. Час минав і давня економічна система теж не стояла на місці – почали з'являтися перші гроші. Грошова система поскладнішала, проте стала значно зрозумілішою та зручнішою: якщо раніше люди просто вимінювали товари один у одного, то тепер домовились, що так звана валюта має свою відповідну цінність, тобто людство ввело

для себе нові цінні ресурси – гроші, однак все ще існувала проблема їх мобільності – навіть коли йдеться про 2000і роки, щоби відправити комуні-будь певну суму коштів, було необхідно йти у найближчий банк або на пошту, де робити грошовий переказ. Так продовжувалось до по суті революційного винаходу – банківської картки. Карткова система дала можливість людям легко і швидко переказувати гроші між собою, а найголовніше, робити це безконтактно [10], надалі ж винайдено новітній різновид грошей – криптовалюту, яка істотно поліпшила таку систему, вивчення ринку якої в Україні має теоретичне та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та мета цієї статті. Питання сучасного стану і перспектив розвитку ринку криптовалют в Україні знайшли відображення у працях таких вчених, як Я. Белінська, О. Брагіна, В. Букіна, Г. Верес, С. Єрмак, О. Жмат, Ю. Калайда, М. Музика, М. Павлусь, Н. Покриваєва, А. Рафальська, М. Сатаневська, Л. Чижевська [3–11]. Проте, все ще не вирішені питання про сутність, властивості, особливості та регулювання ринку криптовалют в Україні, його особливості, сучасний стан і перспективи розвитку, висвітлення яких й стало основною метою та завданням цієї наукової розвідки.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Сьогодні немає єдиної думки стосовно визначення терміну «криптовалюта». Деякі науковці відносять її до «віртуальної валюти» і називають інноваційною мережею платежів та новим видом грошей, інші заперечують «причетність» криптовалют до них, називаючи «цифровими активами». Ми ж, як і М. Мамуненко та О. Жмат, вважаємо, що це «цифрові активи, призначені для роботи як засіб обміну, використовуючи криптографію (безпечне спілкування зі сторонніми особами) для забезпечення трансакцій, контролю за створенням додаткових підрозділів та перевірки передачі цих активів» [7]. Як і кожен грош, криптовалюта має переваги та недоліки [15]. Зокрема, серед переваг виділимо такі [5; 10]: децентралізація – одна із її фундаментальних характеристик. Ці мережі розташовані не на одному і не кількох серверах, а на пристроях користувачів, неодноразово дублюючись. Цей підхід дає можливість запобігти втраті даних, їх підробці чи псуванню. Цю мережу майже неможливо «звалити» атаками, адже фізично одночасно атакувати усіх її користувачів не вдасться. Децентралізація стає і перпоною для зовнішнього регулювання системи. Влада може заблокувати сайт, якщо його контент не буде відповідати критеріям гідності держави. Із системою блокчейн так не вийде: навіть якщо забрати пристрої у сотні людей, вона не зникне – їх дані продубльовано на пристроях інших, ще не спійманих користувачів; дешева комісія всередині мережі – коли ми надсилаємо один одному кошти із використанням банківських карток, то майже кожного разу сплачуємо відповідні комісійні. Так, можливо один відсоткова комісія із десяти грн майже не помітна, але якщо надсилати хоча б 1000.0, то потрібно сплатити за це 10.0 грн, що вже не дуже приємно. Комісія у мережі криптовалют дешевша, а самі трансакції у рази швидші. У лютому 2020 року компанія Bittrex відправила 49 922 BTC, а це становило приблизно 460. 0 млн доларів США, та оплатила за це комісію у 60 центів. При цьому, для прикладу, щодо біткоїну це може бути навіть трохи недоречним, позаяк алгоритм, який відповідає за швидкість трансакції та

ціну комісії, вважається вже застарілим; криптовалюта часто є захисним активом або «рятувальним колом» для людей із країн третього світу: природа дефляції – тема дефляції криптовалют набула актуальності у 2020 році, коли центробанки провідних держав стали для підтримки економіки вживати дуже дивні методи. Водночас емісію криптовалют збільшити неможливо – за будь-яких обставин вона не зможе стати більшою 21.0 млн доларів США, а це означає, що, на відміну від фіатних валют, які можуть випускатись вічно, криптовалюта вільна від інфляції. Із часом пропозиція на ринку валюти буде зменшуватись, що, навіть за умови збереження попиту, змусить її ціну зростати, позаяк криптовалюти запрограмовані на те, щоби із часом ставати ціннішими і дорожчими; простий варіант для інвестування – пересічному користувачу не потрібно мати спеціальну ліцензію для торгівлі та особливі знання для цього, хоча зрозуміло, що вони можуть стати дуже хорошим бонусом [10]. Все, що вимагається, це обов'язково зареєструватись у встановленому порядку на криптобіржі та завантажити електронний гаманець. За вірного підходу і розвитку певних аналітичних економічних знань – все має вийти [3; 12].

Перш ніж перейти до розгляду недоліків криптовалют, зазначимо, що, не зважаючи на відсутність фізичної форми, вони одночасно задовільняють та не задовільняють поняття грошей, хоча практично той же біткоїн вже є платіжним засобом у багатьох закладах, серед яких готелі, магазини, ресторани тощо [10], однак офіційно грошима не вважається – поперше, криптовалюта ще не є офіційно визнаною грошовою одиницею і не розповсюджена як засіб оплати; подруге, вона не є засобом заощадження, оскільки щоби виконувати цю функцію, актив повинен обов'язково відповідати таким трьома вимогам: висока ліквідність; мінімальний ризик втрати чи обезцінювання за довготривалого зберігання; його постійно стабільна вартість. Натомість, криптовалюти не відповідають жодній із цих вимог. Наприклад, біткоінтрейдинг досі потерпає від низької ліквідності у зв'язку із існуванням так званих «whale wallets» – гаманців, які утримують непропорційно велику кількість криптовалют – 10 найбільших із них мали у четвертому кварталі 2020 року біля 13.0 відсотків від усього запасу біткоїнів із невідомими власниками. Відповідно, ті, хто володіє ними, можуть впливати на ринок трейдингу, а волатильність не дає можливості криптовалюти стати засобом заощадження. Водночас із тим, що вона не є офіційними грошима, їй притаманна і низка вагомих наведених надалі недоліків [10; 15].

Як зазначалось, одним із найбільш неприємних мінусів більшості криптовалют є їх волатильність. Якщо порівняти їх із фіатними грошима

за цією характеристикою, то зберігання та накопичення коштів у фіаті видається безпечнішим. Ціни на криптовалюту можуть швидко знижуватись у будьякий час. Додатково до цього варто відзначити, що криптовалюта може стрімко змінити ціну через якунебудь пов'язану з нею новину лише опосередковано. Приміром, у листопаді 2019 року Президент Китаю Сі Дзіньпін оголосив, що технологія блокчейн є однією із ключових для економічного розвитку держави, тож впродовж вже наступного дня ціна на біткоїн зросла із 7.0 до 10.0 долларів США [8; 10].

Продовжуючи тему трансакцій у мережі криптовалют, у якій комісійні за надсилання великого обсягу криптовалюти мізерні, потрібно доповнити, що вона діє тільки у відповідній системі. Якщо інвестор хоче перевести у готівку кошти із гаманця, йому доведеться сплатити комісію за вивід активів контрагентам на спеціальних криптовалютних біржах або в обмінниках, а після їхнього виводу є ймовірність втрати від 2.0% до 5.0% (а, можливо, і більше) від початкової суми, а чим більший капітал, який користувач хоче вивести у фіат, тим більша ймовірність того, що контрагенти просто не будуть володіти такими сумами [10].

Зазначимо і те, що є ймовірність жорстких регулювань на правому полі криптовалют. Одночасно деякі аналітики прогнозують зростання багатьох із них та пропонують інвестування в них саме у довгостроковій перспективі, проте є ймовірність, що у майбутньому такі інвестиції будуть обмежені чи навіть заборонені. Існує і сценарій, за якого держава буде вводити податки на ввід, вивід та інші дії із криптовалютними активами, тобто теоретично можуть взяти такі вкладення під жорсткий контроль, обхід якого буде каратись у кримінальному порядку. До речі, про кримінал. Криптовалютна система завжди славилась своєю анонімністю, яка надає користувачу безліч переваг перед стандартною фіатною грошовою системою. Однак, недоліки інкогнітопідходу теж дуже вагомі. Для прикладу, криптовалюту використовуються не для інвестицій і дешевих трансакцій – із використанням тих же біткоїнів недобросовісний користувач може відмивати кошти, придбати заборонені або нелегальні речовини, зброю чи крадені речі. Криптовалютні активи є і популярним способом для виведення коштів в офшор, чим нерідко користуються корумповані високопосадовці [6].

Потрібно пам'ятати і те, що будьякий користувач криптовалютою може постраждати від анонімності, навіть якщо він не використовує свої віртуальні кошти у якихнебудь нелегальних цілях. У разі придбання «брудної валюти» на біржі або ж у їх власника гаманець може «заморожуватись». Щоби уникнути цього, є спеціальні сервіси для оперативної перевірки трансакцій [9–10].

Свою роль відіграють і людський чинник та складність платіжної системи – на відміну від по суті усіх розповсюджених банківських систем, криптовалютні є децентралізованими та не мають єдиної керуючої ланки чи чогось подібного, тому якщо неуважний інвестор забуде пароль від свого цифрового гаманця, він втратить доступ до нього – збережену криптовалюту повернути буде вже неможливо. Так само не повертаються і випадково надіслати не на ту адресу кошти, поскільки у блокчейнсистемі відміна трансакцій не передбачається. У такому випадку можливо лише надіятись на чесність інших користувачів [10].

Варто звернути увагу на відсутність належного юридичного захисту – децентралізація криптосистеми призводить того, що криптовалюті досі не мають чіткого правового регулювання, а це є проблемою у судових питаннях – наприклад, якщо користувач постраждав від шахраїв, то захистити або щось довести юридично складно. Скоріше за все така проблема може бути розв'язана, коли така грошова одиниця, як криптовалюта розповсюдиться та отримає значно більшу популярність, що, на наше переконання, відбудеться дуже скоро [3; 6; 10].

Продовжуючи розгляд обраної для дослідження проблеми, зазначимо, що у відповідності із Конституцією держави 17 лютого 2022 року було ухвалено Закон України від «Про віртуальні активи» [1–2]. Водночас не варто недооцінювати роль Національного банку України, який за підтримки вітчизняних ІТкомпаній у 2019 році успішно протестував криптогривню і це дало основу для випуску обмеженого обсягу цифрової гривні, на підставі чого Україна має намір ввести в обіг у січні 2024 року, якщо цьому не завадить розв'язана Росією кровопролитна війна, свою цифрову валюту – егривню, виходячи із положень плану та стратегії перспективного розвитку ринку віртуальних активів [3; 14].

При цьому, на відміну від біткоїна, егривня за її курсом 1:1 відповідно підкріплена відповідним обсягом національної валюти і розглядається як засіб пла тежів та повинен емітуватись винятково Національним банком України [7; 14].

За оцінками авторитетних експертів, Україна, у якій нараховується понад 1.0 тис криптовалют і з розвитком їх ринку їхня кількість постійно зростає [6], поруч із іншими країнами лідирує у розробці та розвитку технології блокчейну [4], у відповідності зі статистикою криптовалюту має кожен десятий її громадянин – найбільше її власників є в Одеській області та у Верховній Раді України [3], а у 2016 році Українська біржа стала першим у світі майданчиком, де здійснюються торги ф'ючерсами із похідними цінними паперами і криптовалютою [13], тож очевидно, що завдяки винятково гуманним тарифам та економічним, політичним

і юридичним перевагам блокчейнтехнологію та криптовалюту перетворено у проривну інновацію, яка здійснює докорінні зміни більшості аспектів життя населення по суті кожної країни світу [4]. За інформацією Національного банку України, загальний обсяг емітованих електронних грошей у 2016 році становила у державі 40.5 млн грн, а за даними інформаційного агентства Bitcoin Foundation Ukraine, ще у 2014 році Україна входила у першу десятку країн світу, які обслуговують мережі Bitcoin, і за кількістю власників біткоїнгаманців [6]. Як повідомляє Національний банк України, право на здійснення виплати електронних грошей отримали у нашій державі 19 комерційних банків та діє ціла низка платіжних систем – таких, як «Інтернет. Гроші»; «Глобал Мані»; «iPay.ua»; «L.gPay»; «ManyХу»; «Portmone.com» та інші [3 – 6; 11; 14].

За даними дослідження організації Ecommerce Europa, сукупний обсяг електронного товарообігу у нашій державі збільшився у 2017 році на 31.0% до 1.5 млрд євро, а кількість онлайнкористувачів вже сягнула 21.9 млн осіб. Приймають біткоїни вітчизняні біржі, онлайнмагазини і деякі інші заклади, встановлено низку біткоїнавтоматів. На 7му кілометрі в Одесі є павільйон, у якому із використанням спеціальної платіжної системи продається більшість популярних криптовалют. Наша держава не відстає від світового тренду і у тому, що серед тих українських компаній, які працюють із різними криптовалютами, офіційний дистриб'ютер техніки Apple та деякі відомі ІТкомпанії. Україна входить у десятку держав за рейтингом користування біткоїнгаманцями (належить до топ5 країн за кількістю користувачів ними) і у топ3 держав за чисельністю відвідувачів такого популярного онлайнсервісу, як BlockChaininfo, де пропонують обзаведення різноманітними видами криптовалют [6; 11].

На основі Меморандуму між Міністерством цифрової трансформації України та компанією Binance International найбільша у світі криптовалютна біржа Bianse відкрила рахунок в І Vox BANK, що надасть змогу українським громадянам вільно придбавати і продавати будьяку із криптовалют [11; 14].

Ведучи мову про подальший розвиток ринку криптовалют в Україні, насамперед зазначимо те, що він пов'язаний із подальшим вдосконаленням його регулювання, випуском Національним банком України цифрової валюти, яка використовує технологію блокчейн, впровадженням у практику первинної пропозиції монет на її основі для фінансування стартапів, запровадженням криптовалютних деривативів та кредитних контрактів і низки інших нововведень, серед яких належить звернути особливу увагу Міністерства цифрової трансформації України на використання криптовалют у державному управлінні [11].

Висновки з проведеного дослідження.

Виконане дослідження показало, що сучасна нормативноправова база України все ще не дає ґрунтовного пояснення із питань регулювання ринку криптовалют, а це закономірно породжує його дестабілізацію, яка полягає у тому, що економічні нововведення випереджають розвиток законодавства, яке регулює взаємовідносини у сфері платежів та розрахунків. Одночасно воно показало, що криптовалютний ринок у державі невпинно зростає. Разом із цим біткоїн та інші види криптовалют поки що не мають чітко визначеного правового статусу, який є найосновнішим чинником, обмежувачем їх і відповідну інфраструктуру функціонувати із належною ефективністю.

Уже зараз більшість передових країн світу вже вжили заходи із адаптування до економічних змін, надавши криптовалютам вагоме місце в економічній системі держави. Їх популярність зрозуміла – ціла низка переваг робить цю систему дуже привабливою: відкрита база даних блокчейну, відсутність посередників, дешеві трансакції у межах платіжних мереж, конфіденційність; незалежність від банків світу, якою задовольняються потреби користувачів у відповідній фінансовій свободі. Звичайно, не варто забувати і про низку негативних моментів, які тісно пов'язані із відмиванням коштів, офшорами, підпільною торгівлею забороненими та нелегальними речовинами і предметами.

На цьому фоні ринок криптовалют в Україні перейшов до нової по суті революційної фази внаслідок того, що криптовалюти надають споживачам у безперешкодний доступ до глобальних платіжних систем, участь у яких обмежується тільки доступом до відповідних технологій, а не наявністю належних банківського рахунку чи кредитної історії, що є особливо важливим як у аспекті створення усіх можливостей для підвищення добробуту громадян, так і в умовах нестримних євроінтеграційних устремлінь сучасної України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Конституція України (зі змін. і доп.). Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2024).
2. Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074IX «Про віртуальні активи» (зі змін.). URL: <https://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2024).
3. Белінська Я. В. Феномен криптовалют: сутність, механізм виникнення, проблеми використання. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2018. Вип. 2. С. 11–20.
4. Брагіна О.С., Павлусь М.Г. Роль і значення криптовалют. *ECONOMICS: time realities*. № 3 (35), 2021. С. 16–21.
5. Рафальська А.М., Букіна В.О. Перспективи розвитку криптовалют в Україні. *Електронне наукове*

видання «Аналітичнопорівняльне законодавство». 2022. № 5. С. 301–305.

6. Верес Г., Ярега А. Електронні гроші та криптовалюта як засоби розрахунків у сфері електронної комерції. *Цивільне право і процес*. 2018. № 11. С. 10–15.

7. Мамуненко М.С., Жмат О.В. Переваги та недоліки застосування криптовалюти в умовах сучасного ринкової економіки в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Вип. 26. Част. 1, 2019. С. 127–130.

8. Yermak S., Satanievska M. Cryptocurrency market: problems and development prospects in Ukraine. II International Scient. congress society of ambient intelligence. 2020. Kryvyi Rih, Ukraine, Paris, France. April 8–10, 2020. DOI: <https://doi.org/10.2991/aemmr.k.2008.18.031> (access. – April 7, 2024).

9. Калайда Ю.Г. Можливості блокчейнтехнології у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі. *Інформація і право*. 2021. № 4 (39). С. 170–178.

10. Музика Д.О. Криптовалюта як економічне явище. Київ : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2021. 27 с.

11. Чижевська Л. Перспективи розвитку ринку криптовалют в Україні. URL: https://dspae_mnau.edu.ua (дата звернення: 07.04.2024).

12. Криптовалюта. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 07.04.2024).

13. На Українській біржі стартували перші торги біткоінф'ючерсами. URL: <https://news.obozrevatel.com> (дата звернення: 07.04.2024).

14. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2024).

15. Переваги та недоліки криптовалюти. URL: <https://lb.ua> (дата звернення: 07.04.2024).

REFERENCES:

1. Konstytucija Ukrainy [Constitution of Ukraine (with am.). Adopted the sixth session of the Verkhovna Rada of Ukraine in June 28, 1996]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> (access. – January 7, 2024).

2. Zakon Ukrainy vid 17 liutogo 2022 roku «Pro virtual'ni aktyvy» [Law of Ukraine dated February 17, 2022 No 2074IX «On virtual assets». Retrieved from: <https://zakon2.rada.gov.ua> (access. – January 7, 2024).

3. Belins'ka, Ja.V. (2018). Fenomen kryptovaliuty: sutnist', mechanism vynyknennia, problemy vykorystannia [Cryptocurrency phenomenon: essence, mechanism emergence, problems of use]. *Economic Herald. Series: finance, accounting, taxation*. Iss. 2. P. 11–20.

4. Bragina, O., Pavlus', M. (2021). Rol' i znachennia kryptovaliuty [The role and significance of cryptocurrencies]. *ECONOMICS: time realities*. No. 3 (35). P. 16–21.

5. Rafal's'ka, A.M., Bukina, V.O. (2002). Perspektyvy rozvytku rynku kryptovaliuty v Ukraini [Prospects for the development of cryptocurrency in Ukraine]. *Electronic scientific publication «Analytical and comparative legislation*. No. 5. P. 301–305.

6. Veres, G., Jarega, A. (2018). Electronni gtoshi ta kryptovaliuta jak zasoby rozrakhunkiv u sferi elektronnoi komerciji [Electronic money and cryptocurrency as of payment in electronic commerce]. *Civil law and process*. No. 11. P. 10–15.

7. Mamunencko, M. S., Zhmat, O. V. (2019). Perevagy ta nedoliky zastosuvannia kryptovaliut v imovakh suchasnoi rynkovoji ekonomiky v Ukraini [Advantages and disadvantages of using cryptocurrency in the conditions of modern market economy in Ukraine]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Internat. economic relations and world economy*. Iss. 26. Part 1. P. 127–130.

8. Yermak, S., Satanievs'ka, M. (2020). Cryptocurrency market: problems and development prospects in Ukraine. II Internat. scient. congress society of ambient ontelligence. 2020. Kryvyi Rih, Ukraine, Paris, France. April 8–10, 2020. DOI: <https://doi.org/10.2991/aemmr.k.2008.18.031> (access. – January 7, 2024).

9. Kalajda, Ju. P. (2021). Mozhlyvosti blokchejntekhnologii u rozsliduvannii kryminal'nykh pravoporushchen', vchynenykh u kiberprostori [The possibilities of blockchain technology in the investigation of criminal offences committed in cyberspace]. *Information and law*. No. 4 (39). P. 170–178.

10. Myzyka, D. O. (2021). Kryptovaliuta jak ekonomichne pjavyshe [Cryptocurrency as an economic phenomenon]. K.: National University «KyivMohyla Academy», 2021. 27 p.

11. Chyzhevs'ka, L. (2019). Perspektyvy rozvytku rynku kryptovaliuty v Ukraini [Prospects for the development of the cryptocurrency market in Ukraine]. Retrieved from: https://dspace_mnaj.edu.ua (access. – April 7, 2024).

12. Kryptovaliuta [Cryptocurrency]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org> (access. – April 7, 2024).

13. Na Ukrajins'kij birzhi startuvaty pershchi torgy bitkojinf'uchersamy [The first Bitcoin futures trading started on the Ukrainian Stock Exchange]. Retrieved from: <https://news.obozrevvatel.com> (access. – April 7, 2024).

14. Oficijnyj sajт Nacional'nogo banku Ukrainy [Official website of the National Bank of Ukraine]. Retrieved from: <https://bank.gov.ua> (access. – April 7, 2024).

15. Perevagy ta nedoliky kryptovaliuty [Advantages and disadvantages of cryptocurrency]. Retrieved from: <https://lb.ua> (access. – April 7, 2024).

КІБЕРБЕЗПЕКА В ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

CYBER SECURITY IN THE DIGITAL ECONOMY

У даній статті описано важливість підвищення рівня безпеки в інтернеті, що є передумовою для більш активного використання інформаційно-комунікаційних технологій та прискорення розвитку цифрової економіки. Особливо це стосується розвинених країн, де вже відбувається широкомасштабне використання цифрових технологій у всіх сферах життя. Однак, не дивлячись на те, що кібербезпека стає все більш актуальною проблемою, існують деякі аспекти, які необхідно врахувати для повноцінного розвитку цифрової економіки. Підвищення рівня кібербезпеки – лише один з аспектів, який необхідно враховувати для успішного розвитку цифрової економіки. Для цього також потрібно забезпечити доступність технологій, забезпечити безпеку даних та сприяти розвитку цифрової грамотності. У рамках дослідження виявлено, що криптографія та штучний інтелект стають ключовими інструментами в протидії несанкціонованим мережевим атакам у сучасному цифровому середовищі. Дослідження також підтвердило, що компанії, які вкладають достатньо уваги і фінансових ресурсів у захист власних даних і інформації своїх клієнтів, мають меншу ймовірність зазнати фінансових втрат, тому вони є привабливішими та конкурентоспроможнішими на ринку для своїх клієнтів. Для досягнення цих цілей необхідна співпраця між урядовими органами, приватним сектором та громадськістю. Важливо створювати сприятливу екосистему для обміну інформацією про кіберзагрози та впроваджувати сучасні методи захисту в інформаційній сфері. Такий підхід дозволить забезпечити стабільність та безпеку у цифровому просторі, що є важливим для розвитку сучасного суспільства.

Ключові слова: цифровізація, цифрова економіка, кібербезпека, штучний інтелект, дані, інтернет.

This article describes the importance of increasing the level of security on the Internet, which is a prerequisite for more active use of information and communication technologies and accelerating the development of the digital economy. This is especially true of developed countries, where digital technologies are already widely used in all spheres of life. However, despite the fact that cyber security is becoming an increasingly urgent problem, there are some aspects that must be taken into account for the full development of the digital economy. Increasing the level of cyber security is only one of the aspects that must be taken into account for the successful development of the digital economy. This also requires ensuring the availability of technology, ensuring data security and promoting digital literacy. The study found that cryptography and artificial intelligence are becoming key tools in countering unauthorized network attacks in today's digital environment. The study also confirmed that companies that invest enough attention and financial resources in protecting their own data and their customers' information are less likely to suffer financial losses, so they are more attractive and competitive in the market for their customers. Achieving these goals requires cooperation between government agencies, the private sector, and the public. It is important to create a favorable ecosystem for the exchange of information about cyber threats and to implement modern protection methods in the information sphere. This approach will ensure stability and security in the digital space, which is important for the development of modern society. Continuous innovation in the field of cyber security is essential to stay ahead of evolving threats. Investing in research and development of new technologies and methodologies for detecting and mitigating cyber threats is crucial. This includes leveraging emerging technologies such as artificial intelligence and machine learning to enhance cyber security capabilities and improve incident response times. While increasing the level of cyber security is a crucial step towards enabling the full potential of the digital economy, it is only one piece of the puzzle. Ensuring the availability of technology, enhancing data security, promoting digital literacy, fostering collaboration, and driving innovation are all essential components of a comprehensive strategy to navigate the challenges of the digital age. By addressing these key considerations, we can create a safer and more resilient digital environment that fosters innovation, growth, and prosperity for all.

Key words: digitization, digital economy, cyber security, artificial intelligence, data, Internet.

УДК 338.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure78-12>

Завербний А.С.

д.е.н., доцент,
професор кафедри зовнішньоекономічної
та митної діяльності,
Національний університет
«Львівська політехніка»

Ільницький В.С.

аспірант кафедри зовнішньоекономічної
та митної діяльності,
Національний університет
«Львівська політехніка»

Zaverbnyi Andrii

Lviv Polytechnic National University

Ilnytskyi Vitalii

Lviv Polytechnic National University

Постановка проблеми. В плані тематики розвитку цифрової економіки слід звернути увагу на забезпечення належного рівня кібербезпеки. У зв'язку зі швидким розвитком цифрових технологій, захист інформації та комунікацій стає все важливішим для забезпечення безпеки як держави, так і приватних осіб, бізнесу. Оскільки все більше аспектів життя переходять до цифрового формату, захист даних стає ключовою проблемою, що потребує комплексного підходу та постійного удосконалення. Одним із основних аспектів кібербезпеки є захист від кібератак, які стають все більш складними та винахідливими. Хакери та зловмисники постійно шукають нові способи для отримання доступу до конфіденційної інформації, такої як особисті дані, банківські реквізити

та комерційна інформація. Це ставить під загрозу як безпеку окремих осіб, так і стабільність фінансових та інших секторів економіки. Тому важливо розробляти та впроваджувати ефективні заходи кібербезпеки, які б забезпечували відповідний рівень захисту. Загалом, підвищення рівня кібербезпеки вимагає комплексного підходу та співпраці між урядовими структурами, приватним сектором та громадськістю. Тільки за умови взаємодії всіх сторін можна забезпечити стабільність та безпеку в цифровому просторі, що є важливим для розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проаналізувавши наукові праці, можна відзначити про велику зацікавленість дослідників тематикою кібербезпеки, як вагомому фактору, розвитку

цифрової економіки. Комова С. у своїй науковій праці виділяє можливі проблеми кібермереж, що є потенційним ризиком національних економік [1]. Іваненко В. у своїй праці акцентує увагу на тісному зв'язку сучасної економічної сфери з цифровими змінами [2]. Кіндзерський Ю. аналізує методи пізнання процесів цифрової трансформації економіки та розкриває значення кібербезпеки у її формуванні [3]. Ревак І. у своїй праці розкриває особливості, за яких повинен формуватись безпечний кіберпростір в умовах цифрової економіки [4].

Формулювання цілей статті. Основною метою даного дослідження можна назвати виявлення того який вплив кібербезпека має на розвиток цифрової економіки та що потрібно реалізувати задля його збільшення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток цифрового середовища суттєво впливає на всі сфери сучасного життя, зокрема на виробництво. Діджиталізація виробничих процесів стає не просто тенденцією, але і необхідністю для успішного функціонування бізнесу у існуючих умовах. Цей процес передбачає використання сучасних цифрових технологій та інструментів для оптимізації виробничих процесів, зменшення витрат та підвищення продуктивності. Успішність сучасного бізнесу в значній мірі залежить від здатності компаній до інновацій та впровадження новаторських рішень у свою діяльність. Інновації стали важливим стимулом розвитку багатьох галузей економіки, адже вони дозволяють вдосконалити існуючі продукти та послуги, випустити на ринок нові товари та забезпечити конкурентні переваги. Проте інновації самі по собі не є гарантом успіху. Для їх успішної реалізації потрібна гнучкість та здатність до імпровізації. Гнучкість управління дозволяє швидко реагувати на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі компанії, а імпровізація дозволяє знаходити нестандартні рішення для вирішення проблем та досягнення поставлених цілей. Національний кіберпростір в сучасному світі відіграє важливу роль у формуванні цифрової економіки. Це інфраструктура, яка забезпечує доступ до інформації та електронних послуг для громадян і бізнесу. Важливою складовою кіберпростору є захист від кіберзагроз, оскільки в сучасних умовах компанії та організації часто стають об'єктами кібератак. Кібератаки – це спрямовані дії в кіберпросторі, які мають на меті порушення роботи інформаційно-телекомунікаційних систем задля втручання у конфіденційність, цілісність, доступність, авторство інформації [1]. Цифрові фахівці шукають способи захисту від компрометації мережесистем. Для організацій доступні найпоширеніші інструменти захисту від кіберзагроз, особливо у поєднанні з оновленням програмного забезпечення. До таких інструментів відносять [2]:

- фаєрволи – це програмне забезпечення, яке контролює вхідні та вихідні мережесистемні з'єднання, фільтруючи їх за певними правилами безпеки;
- антивіруси – це програми, які виявляють та намагаються вилучити віруси та інші шкідливі програми з комп'ютерів та мереж;
- системи виявлення вторгнень – це програмне забезпечення, яке моніторить мережу на предмет незвичайних або підозрілих активностей, що можуть свідчити про вторгнення;
- криптографія або системи шифрування – це методи захисту інформації шляхом перетворення її в нечитабельний формат, який може бути прочитаний тільки за допомогою спеціального ключа;
- безпечні паролі – використання унікальних та складних паролів є важливим аспектом безпеки, оскільки вони ускладнюють завдання злочинцям щодо незаконного доступу до даних.

Ці інструменти становлять основу для створення надійного захисту від кіберзагроз та забезпечують безпеку комп'ютерних систем та мереж у сучасному цифровому світі. Однак важливо пам'ятати, що безпека мережі – це постійний процес, і для успішного захисту важливо постійно вдосконалювати та оновлювати захисні механізми. Варто відзначити, що законодавча основа є фундаментальною для забезпечення кібербезпеки. Правова ситуація оцінюється через кількість інститутів і організацій, що відповідають за кібербезпеку. Її забезпечення неможливе без відповідних технічних знань для виявлення та реагування на кібератаки. Для ефективного функціонування системи кібербезпеки важливими елементами є: національна стратегія; модель управління, що відповідає складності завдань; наглядові органи, укомплектовані кваліфікованими фахівцями. Можливості підвищення потенціалу кібербезпеки оцінюються за кількістю досліджень та розробок у цій галузі, наявністю освітніх та навчальних програм, а також сертифікованих фахівців та державних установ. Для ефективної боротьби з кіберзлочинністю важливою умовою є розширення співпраці на національному та міжнародному рівні, що оцінюється за кількістю інформаційних партнерств [3].

Кіберзлочинність, як і кібервійна, являють собою нові форми деструктивних явищ. Кіберзлочинність охоплює злочини, здійснені у віртуальному просторі, через інтернет або проти нього. До цього типу загроз належать незаконне отримання, розголошення або витік інформації, несанкціоновані зміни даних, неналежне використання техніки, створення, використання та розповсюдження шкідливих програм, несанкціонований доступ до даних, поширення спаму тощо.

Для надійного захисту кіберпростору застосовуються новітні технології. Двофакторна автентифікація зараз широко використовується у хмарній

електронній пошті і стає все більш популярною у роздрібному та інтернет-банкінгу; кіберрозвідка та аналіз є технічними засобами, що викликають підвищений інтерес до обміну інформацією та аналізу загроз. Запобігання таким загрозам, як фішингові атаки, крадіжка особистих даних і недопущення кіберінцидентів на національному рівні, на наш погляд, є пріоритетними напрямками зміцнення кібербезпеки [4].

Висновки з проведеного дослідження.

У сучасній цифровій економіці кібербезпека стає ключовим елементом для забезпечення стабільності, захисту даних та безперервності бізнес-процесів. Розвиток інформаційних технологій відкриває нові можливості для економічного зростання, проте водночас породжує і нові загрози. Кіберзлочинність, як складова частина кіберпростору, вимагає постійного моніторингу та вдосконалення захисних механізмів. Ефективне забезпечення кібербезпеки передбачає комплексний підхід, що включає правові, технічні та організаційні заходи. Законодавча база повинна бути адаптована до сучасних викликів, забезпечуючи чіткі рамки для виявлення, розслідування та покарання кіберзлочинів. Технічні аспекти включають впровадження передових технологій, таких як двофакторна автентифікація, шифрування даних, використання систем штучного інтелекту для аналізу загроз та кіберрозвідки.

Організаційний аспект кібербезпеки включає підготовку кваліфікованих фахівців, створення національних стратегій та розбудову інфраструктури, яка дозволяє ефективно протидіяти кіберзагрозам. Співпраця між державним і приватним секторами є критично важливою для створення надійної системи кібербезпеки. Обмін інформацією та досвідом, спільні дослідження та розробки сприяють підвищенню рівня захисту в цифровому середовищі.

Особливу увагу слід приділяти питанням освіти та підвищення обізнаності користувачів про потенційні загрози та методи їх уникнення. Навчальні програми, семінари та тренінги повинні стати невід'ємною частиною стратегії кібербезпеки на всіх рівнях – від індивідуальних користувачів до великих корпорацій. Важливо розуміти, що кібербезпека не є статичним станом, а динамічним процесом, який потребує постійного вдосконалення та адаптації до нових викликів. Лише системний підхід та координація зусиль національних та міжнародних організацій дозволять ефективно захистити цифрову економіку від зростаючих загроз кіберпростору. У цьому контексті роль наукових досліджень є надзвичайно важливою, оскільки вони сприяють розробці нових методів та

інструментів для забезпечення кібербезпеки, що відповідають сучасним викликам та тенденціям цифрового світу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Комова С. Кібербезпека в цифровій економіці, *Матеріали XVI всеукраїнської студентської науково-технічної конференції «Сталий розвиток міст»*, 2023. URL: https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/stalyirozvytok2019/2023/Ch3-Economica_23.pdf#page=67 (дата звернення: 03.04.2024).
2. Іваненко В. Кібербезпека в економіці: захист від кіберзагроз у диджиталізованому світі, *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/941/839> (дата звернення: 03.04.2024).
3. Кіндзерський Ю. Кібербезпека та становлення цифрової економіки: проблеми взаємозв'язку. *Економічна теорія*, 2020. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2020/3/EV20203_018-026.pdf (дата звернення: 03.04.2024).
4. Ревак І. Особливості формування безпечного кіберпростору в умовах розвитку цифрової економіки, *Інноваційна економіка*, 2021. URL: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/784> (дата звернення: 03.04.2024).

REFERENCES:

1. Komova S. (2024) Kiberbezpeka v tsyfrovii ekonomitsi [Cyber security in the digital economy]. *Materialy XVI vseukrainskoi studentskoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii «Stalyi rozvytok mist»*. Available at: https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/stalyirozvytok2019/2023/Ch3-Economica_23.pdf#page=67 (accessed April 3, 2024).
2. Ivanenko V. (2023) Kiberbezpeka v ekonomitsi: zakhyst vid kiberzahroz u dydzhytalizovanomu sviti [Cyber Security in the Economy: Protecting Against Cyber Threats in a Digitized World]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna*. Available at: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/941/839> (accessed April 3, 2024).
3. Kindzerskyi Yu. (2020) Kiberbezpeka ta stanovlennia tsyfrovoy ekonomiky: problemy vzaiemozviyazku [Cyber Security and the Emergence of the Digital Economy: Interrelationship Issues]. *Economic theory*. Available at: https://ev.nmu.org.ua/docs/2020/3/EV20203_018-026.pdf (accessed April 3, 2024).
4. Revak I. (2021) Osoblyvosti formuvannia bezpechnoho kiberprostoru v umovakh rozvytku tsyfrovoy ekonomiky [Peculiarities of the formation of a safe cyberspace in the conditions of the development of the digital economy]. *Innovatsiina ekonomika*. Available at: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/784> (accessed April 3, 2024).

ФАЗИ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ПРОЕКТІВ ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР УСПІШНОСТІ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

PHASES OF THE LIFE CYCLE OF PROJECTS AS A KEY FACTOR IN THE SUCCESS OF THEIR IMPLEMENTATION

У даній статті описано важливість слідування та реалізації проектів відповідно до життєвого циклу, що є важливим фактором їх успішності. Реалізація проекту вимагає чітко визначених стадій його розвитку. Ці стадії можуть відрізнятися залежно від галузі діяльності та системи управління. Після визначення стадій розвитку проекту, необхідно планувати кожну з них детально, враховуючи ресурси, час та інші обмеження. Дуже важливо мати чітку стратегію виконання кожної стадії, щоб уникнути затримок і непорозумінь. Крім того, необхідно ретельно контролювати хід виконання проекту, щоб вчасно виявляти та вирішувати проблеми. Комунікація є ключовим елементом успішного виконання проекту, тому необхідно забезпечити ефективний обмін інформацією між всіма його учасниками. Також важливо враховувати можливі ризики і завчасно розробляти план їхнього управління. Після завершення кожної стадії виконання проекту необхідно проводити оцінку результатів, щоб переконатися, що вони відповідають поставленим цілям і вимогам. Навіть після завершення проекту важливо провести аналіз всіх аспектів його виконання для вивчення досвіду та покращення процесів у майбутньому.

Ключові слова: проект, цикл, проектний менеджмент, життєвий цикл проекту, етап, стадія.

This article describes the importance of monitoring and implementing projects according to the life cycle, which is an important factor in their success. Implementation of the project requires clearly defined stages of its development. These stages may differ depending on the field of activity and management system. After determining the stages of project development, it is necessary to plan each of them in detail, taking into account resources, time and other constraints. It is very important to have a clear strategy for each stage to avoid delays and misunderstandings. In addition, it is necessary to carefully monitor the progress of the project in order to identify and solve problems in time. Communication is a key element of successful project implementation, so it is necessary to ensure effective exchange of information between all its participants. It is also important to consider possible risks and to develop a plan for their management in advance. After the completion of each stage of the project, the results must be evaluated to ensure that they meet the goals and requirements. Even after the completion of a project, it is important to analyze all aspects of its implementation to learn from experience and improve processes in the future. Project monitoring and implementation are critical components of any successful endeavor, requiring a structured approach that aligns with the project life cycle. This cycle typically consists of several stages, each with its own set of tasks and goals. The exact stages can vary based on the nature of the project and the management framework being used. However, regardless of the specifics, careful planning and execution are essential to ensure project success. The first step in implementing a project is to define its stages clearly. This involves breaking down the overall goal into manageable parts, each with its own set of tasks and objectives. Monitoring the progress of the project is crucial to its success. Regular meetings should be held to assess progress, identify potential problems, and make necessary adjustments. Risk management is another important aspect of project implementation. Potential risks should be identified early on, and a plan should be developed to mitigate them. Evaluation is also critical at the end of each stage of the project. This involves assessing the results against the original goals and objectives to ensure that they have been met. Even after the completion of a project, it is important to conduct a thorough analysis of the entire implementation process. This helps to identify areas for improvement and allows the team to learn from their experiences. Effective project monitoring and implementation are essential for project success. By following a structured approach that includes clear planning, regular monitoring, effective communication, and risk management, projects can be completed on time and within budget. Additionally, evaluating the results and learning from experience helps to improve processes and ensure future success.

Key words: project, cycle, project management, project life cycle, stage, phase.

УДК 338.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-13>

Завербний А.С.

д.е.н., доцент,
професор кафедри зовнішньоекономічної
та митної діяльності,
Національний університет
«Львівська політехніка»

Ільницький В.С.

аспірант кафедри зовнішньоекономічної
та митної діяльності,
Національний університет
«Львівська політехніка»

Zaverbnyi Andrii

Lviv Polytechnic National University

Ilnytskyi Vitalii

Lviv Polytechnic National University

Постановка проблеми. В ракурсі тематики підвищення ефективності реалізації проектів слід надати увагу дотриманню фаз життєвого циклу проектів. Проектний цикл, починаючи з моменту створення проекту і закінчуючи його завершенням, можна уявити як послідовність фаз, стадій і етапів. Ці елементи, характерні для будь-якого проекту, незалежно від його типу, складності та обсягу. На сьогоднішній день відсутній загальноприйнятий підхід до розбиття процесу втілення проекту на окремі складові. Це обумовлено різницею в підходах учасників проекту до виділення основних точок, які дозволяють планувати, відстежувати, контролювати та оцінювати його розвиток

і, за необхідності, вносити корективи у процес реалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

В результаті аналізу наукових праць, можна стверджувати про досить великий інтерес дослідників до тематики фаз життєвого циклу проектів. Зокрема Вовк С. у своїй праці, акцентує увагу на фазах розвитку проекту та їх особливостях [1]. Ткач К. у своїй науковій праці, досліджує структуру життєвого циклу проектів та аналізує її вплив на ефективність реалізації проекту [2]. Малашок Ю., у своїй праці, розглядає практики розподілу реалізації проектів на фази [3]. Штепа О. аналізує процеси виконання, які пов'язані з життєвим циклом проектів [4].

Формулювання цілей статті. Основною метою даного дослідження можна назвати виявлення того який позитивний ефект життєвий цикл проектів має на їх реалізацію та опис заходів, які необхідно реалізувати задля збільшення цього впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Життєвий цикл проекту є складним процесом, що вимагає детального планування та управління з моменту його початку до завершення. Він включає в себе різні аспекти, такі як визначення цілей та об'єктів проекту, визначення потреб у ресурсах, розробка стратегій виконання та контроль за виконанням. Життєвий цикл проекту також відображає динаміку змін та адаптацію проекту до нових умов. Кожен етап життєвого циклу відіграє важливу роль у виконанні цілей проекту і вимагає уваги та дбайливого контролю. Управління проектом повинно бути гнучким і вміти швидко реагувати на зміни в середовищі або у вимогах.

Спроектований життєвий цикл дозволяє керівникам проектів розуміти, які кроки необхідно виконати для досягнення успіху. Це дає можливість ефективно планувати та виконувати роботу, уникати затримок та витратних витрат, а також забезпечувати високу якість результатів проекту.

У кінцевому результаті, правильне управління життєвим циклом допомагає досягти успіху в будь-якому проекті, незалежно від його складності чи обсягу [1]. Для компанії, що взялася за втілення проекту, важливою є якісна реалізація та отримання планованих результатів. Кожна організація має свої унікальні цілі та очікування від проекту, проте основною метою завжди є успішне завершення та досягнення задуманого. По-перше, для компанії, яка створює проект, ключовим фактором є не він сам, а його результат, який може бути продуктом, послугою або прибутком. Керівництво та співробітники фокусуються на досягненні цілей та максимізації результативності. Важливою задачею є створення чіткого плану дій та стратегії, щоб забезпечити ефективне виконання завдань та вчасне вирішення проблем, які можуть виникнути під час реалізації проекту. Для інших учасників проекту, які виконують окремі етапи або роботи, завершення проекту означає завершення їхніх завдань та досягнення поставлених цілей. Для цих учасників важливо мати чітке розуміння своїх обов'язків та відповідальності за успіх проекту.

Життєвий цикл проектів є важливою концепцією у керуванні проектами, яка допомагає керівникам та командам зрозуміти етапи його розвитку, правильно реагувати на зміни та виклики, що можуть виникнути під час його виконання. Кожен етап циклу має свої особливості і вимоги до управління, що вимагає від учасників великої уваги та професіоналізму. Етап задуму передбачає визначення мети проекту, встановлення основних вимог і обмежень. На етапі підготовки розробляється

детальний план дій, визначаються необхідні ресурси та встановлюються механізми контролю за виконанням. Етап реалізації є найтривалішим та ресурсомістким, коли виконується плановий обсяг робіт, а команда забезпечує виконання завдань у відповідності зі встановленими термінами та бюджетом. Завершення проекту – це етап оцінки результатів та вивчення досвіду. Важливо проаналізувати досягнуті цілі та виявити недоліки, які можна уникнути у майбутньому. Ліквідація проекту означає завершення усіх дій з його виконання та закриття всіх питань, пов'язаних з ним [2]. Завершення проекту може бути також пов'язане з впровадженням результатів у життя, досягненням поставлених цілей та припиненням фінансування. Це може означати перехід до нового етапу розвитку або вирішення питань, що виникають після завершення проекту. Крім того, його завершення може бути пов'язане з внесенням суттєвих змін у проект, які не були передбачені на етапі планування. Такі зміни можуть включати в себе розширення або скорочення обсягу робіт, зміну стратегії виконання або внесення змін у склад учасників проекту.

Завершення проекту також може означати вилучення об'єктів проекту з експлуатації або перехід до нових видів діяльності. Наприклад, якщо проект передбачає створення нового продукту, то завершення проекту означатиме початок його виробництва та маркетингової діяльності. Враховуючи всі ці аспекти, завершення проекту є складним та відповідальним процесом, який вимагає від усіх учасників великої уваги та зосередженості.

Проектний цикл є важливим аспектом управління проектами, оскільки він визначає послідовність дій та етапів, необхідних для його успішної реалізації. Кожна фаза даного циклу має свої унікальні характеристики та вимоги. Передінвестиційна фаза є першою стадією проектного циклу і включає в себе попередні аналізи, оцінки та планування, які допомагають визначити доцільність та основні параметри проекту. Ця фаза є ключовою, оскільки від неї залежить успішність наступних етапів. Інвестиційна фаза передбачає вже конкретні інвестиції у реалізацію проекту, такі як будівництво, закупівля обладнання та ресурсів, а також найм персоналу. Ця фаза вимагає дотримання бюджету та графіка виконання робіт для запобігання затримкам та перевищенню витрат. Експлуатаційна фаза включає в себе використання та управління проектом у робочому середовищі. У цей період важливо забезпечити його ефективне функціонування та вирішення будь-яких проблем, які можуть виникнути. Крім того, кожна фаза проектного циклу має свої власні ризики та виклики, які потребують уваги та вирішення з боку керівництва проекту. Також важливо враховувати, що проектний цикл може бути адаптований в залежності від конкретних

потреб та умов для досягнення кращих результатів [3]. Важливим аспектом управління проектами є розуміння складності взаємозв'язків між різними видами робіт на різних етапах проекту. Це вимагає гнучкості та адаптивності в плануванні та виконанні завдань, оскільки можливість комбінування різних видів робіт у просторі та часі ускладнює визначення чіткої послідовності стадій проекту [4].

Управління проектом вимагає розгляду кожного проекту як унікального завдання, що вимагає індивідуального підходу. Одним із ключових аспектів є здатність адаптуватися до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі, що може вплинути на хід проекту. Життєвий цикл проекту може бути різним, залежно від його складності, обсягу та умов виконання. Важливою є не тільки правильна структура життєвого циклу, але й ефективне управління ресурсами та контроль за виконанням завдань на кожному етапі.

Ефективне управління проектом передбачає постійний моніторинг прогресу, вчасне виявлення проблем та прийняття відповідних корективних заходів. Крім того, важливо мати чітке розуміння мети та цілей проекту, щоб керувати ним ефективно та досягнути поставлених результатів. Узагальнюючи, успішне управління проектом вимагає комплексного підходу, що враховує усі аспекти виконання, починаючи від його задуму та закінчуючи ліквідацією.

Висновки з проведеного дослідження.

Життєвий цикл проекту є складним процесом, що вимагає детального планування та управління від початку до завершення. Управління проектом повинне бути гнучким і вміти швидко реагувати на зміни в середовищі та у вимогах. Життєвий цикл відображає динаміку змін та адаптацію проекту до нових умов. Кожен етап життєвого циклу відіграє важливу роль у виконанні цілей проекту і вимагає уваги та дбайливого контролю. Спроектований життєвий цикл дозволяє керівникам проектів розуміти, які кроки необхідно виконати для досягнення успіху. Це дає можливість ефективно планувати та виконувати роботу, уникати затримок та перевитрат, а також забезпечувати високу якість результатів.

Для компанії, що взялася за втілення проекту, важливою є якісна реалізація та отримання планованих результатів. Кожна організація має свої унікальні цілі та очікування від проекту, проте основною метою завжди є успішне завершення та досягнення задуманого. Для компанії, яка створює проект, ключовим фактором є не він сам, а його результат.

Важливим завданням є створення чіткого плану дій та стратегії, щоб забезпечити ефективне виконання задач та вчасне вирішення проблем, які можуть виникнути під час реалізації проекту.

Життєвий цикл проекту є важливою концепцією у керуванні проектами, яка допомагає керівникам та командам зрозуміти етапи його розвитку

та правильно реагувати на зміни та виклики, що можуть виникнути під час його реалізації. Кожен етап циклу має свої особливості і вимоги до управління, що вимагає від учасників великої уваги та професіоналізму. Правильне управління цим процесом дозволяє досягти успішних результатів у будь-якому проекті.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Малашок Ю. Життєвий цикл проекту. *Теорія і практика сучасної економіки*, 2018. URL: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/1582/1/%D0%BAD0%BE%D0%BD%D1%84%20%D0%95%D0%9F%20_2018.pdf#page=82 (дата звернення: 24.03.2024).
2. Вовк С. Фази життєвого циклу проекту, *Економічні аспекти функціонування підприємства: стан, проблеми, перспективи*, 2015. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/448/1/conf2015.pdf#page=14> (дата звернення: 24.03.2024).
3. Ткач К. Вплив фази життєвого циклу проекту на його реалізацію, *Економіка України: шляхи виходу з кризи*, 2015. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/materiali-konferentsij/conf-krok-2015-12-11_materialy.pdf#page=80 (дата звернення: 24.03.2024).
4. Штепа О. Життєвий цикл проекту в рамках методології управління проектами, *Сучасні тенденції розвитку економіки, фінансів та управління: нові можливості, проблеми, перспективи*, 2021. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45227/1/Zbirnuk_conf_10112021%284%29.pdf#page=209 (дата звернення: 24.03.2024).

REFERENCES:

1. Malashok Yu. (2018) Zhyttievyy tsykl proektu [Project life cycle]. *Teoriia i praktyka suchasnoi ekonomiky*. Available at: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/1582/1/%D0%BAD0%BE%D0%BD%D1%84%20%D0%95%D0%9F%20_2018.pdf#page=82 (accessed March 24, 2024).
2. Vovk S. (2015) Fazy zhyttievoho tsykladu proektu [Phases of the project life cycle]. *Ekonomichni aspekty funktsionuvannia pidpriemstva: stan, problemy, perspektivy*. Available at: <https://eprints.cdu.edu.ua/448/1/conf2015.pdf#page=14> (accessed March 24, 2024).
3. Tkach K. (2015) Vplyv fazy zhyttievoho tsykladu proektu na yoho realizatsiiu [The influence of the project life cycle phase on its implementation]. *Ekonomika Ukrainy: shliakhy vykhodu z kryzy*. Available at: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/materiali-konferentsij/conf-krok-2015-12-11_materialy.pdf#page=80 (accessed March 24, 2024).
4. Shtepa O. (2021) Zhyttievyy tsykl proektu v ramach metodolohii upravlinnia proektamy [Project life cycle within project management methodology]. *Suchasni tendentsii rozvytku ekonomiky, finansiv ta upravlinnia: novi mozhlyvosti, problemy, perspektivy*. Available at: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45227/1/Zbirnuk_conf_10112021%284%29.pdf#page=209 (accessed March 24, 2024).

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОЦІНКИ РИЗИКУ ДЕФОЛТУ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

IMPROVEMENT OF THE CREDIT PORTFOLIO DEFAULT RISK ASSESSMENT SYSTEM OF A COMMERCIAL BANK

Мета дослідження: удосконалення системи оцінки ризику дефолту кредитного портфеля комерційного банку за допомогою сучасних методів аналізу та прогнозування кредитних ризиків. У статті здійснено аналіз наукової літератури з питань управління кредитними ризиками, досліджено емпіричні дані про кредитний портфель комерційного банку, застосовано метод Value-at-Risk (VaR) для оцінки кредитного ризику, розроблено моделі оцінки ймовірності дефолту позичальника за допомогою логіт-моделі, здійснено моделювання кредитного ризику портфеля методом Монте-Карло. Запропонована система оцінки ризику дефолту кредитного портфеля дозволяє банкам більш точно оцінювати кредитні ризики, приймати обґрунтовані рішення щодо надання кредитів, мінімізувати збитки та підвищити прибутковість кредитної діяльності. Ефективна система оцінки ризику дефолту кредитного портфеля дозволить банкам мінімізувати збитки, підвищити прибутковість кредитної діяльності та зміцнити довіру клієнтів.

Ключові слова: банківські ризики, кредитний ризик, дефолт, кредитний портфель, Value-at-Risk, логіт-модель, метод Монте-Карло.

УДК 336.77:332

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-14>

Кочорба В.Ю.

к.е.н., доцент, заступник директора,
Навчально-науковий інститут
«Каразінський банківський інститут»,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Коломієць Ю.Ю.

здобувач PhD кафедри фінансів,
банківської справи та страхування,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Kochorba Valeriia

Educational and Scientific Institute
"Karazin Banking Institute"
of Kharkiv National University
named after V.N. Karazin

Kolomiets Yulia

Kharkiv National University
named after V.N. Karazin

This research aims to improve the credit portfolio default risk assessment system of a commercial bank using modern credit risk analysis and forecasting methods. The paper analyzes scientific literature on credit risk management. It identifies several key elements of a bank's credit risk management system: identification of credit risk factors, credit risk assessment, development of credit risk protection methods, credit risk monitoring and control, and credit risk management efficiency assessment. The factors of credit risk occurrence and their assessment methods are considered. Empirical data on the credit portfolio of a commercial bank are investigated. The Value-at-Risk (VaR) method is applied to assess credit risk. Credit risk under VaR is the maximum possible loss of a bank on a credit portfolio at a given confidence level. The estimated amount of losses with a confidence probability is compared with the losses of the credit portfolio over a certain period of time. The paper develops models for assessing the probability of borrower default using a logit model. The Monte Carlo statistical simulation method is used to construct a credit loss distribution curve and simulate portfolio credit risk. The study is based on data on the credit history of borrowers of one of the Ukrainian banks for the period from 2020 to 2023. The analysis was carried out using the methods of mathematical statistics. To build a credit risk assessment model with the implementation of the VaR model, data on loans issued by a commercial bank to individuals were processed. The volume of the analyzed sample was 1000 loans. The following information was known for each borrower: the amount of the received loan; its internal credit rating and other information. The empirical distribution function allows for credit portfolio risk assessment based on the Value-at-Risk methodology. The proposed credit portfolio default risk assessment system allows banks to more accurately assess credit risks, make informed decisions on lending, minimize losses, and increase the profitability of lending activities. An effective credit portfolio default risk assessment system will allow banks to minimize losses, increase the profitability of lending activities, and strengthen customer confidence.

Key words: credit risk, credit portfolio, default risk, Value-at-Risk, logit model, Monte Carlo simulation, commercial bank.

Постановка проблеми. Сьогодні банківська система України переживає складний період, зумовлений наслідками повномасштабного вторгнення, фінансової кризи, політичною та законодавчою нестабільністю, минулою пандемією COVID-19, а також багатьма іншими факторами. Все це спричинило зростання безробіття, банкрутства малих та середніх підприємств, гальмування економіки та інфляції та негативно вплинуло на діяльність комерційних банків, зокрема на ймовірність повернення кредитів та виплати відсотків. У зв'язку з цим виникає потреба у перегляді та вдосконаленні системи управління кредитними ризиками в банках.

Управління кредитними ризиками є критично важливим для стабільності та ефективності діяльності банків. У сучасних умовах, глобалізація, нестабільність економічного середовища, зростання конкуренції та вдосконалення методів та інструментів управління кредитними ризиками

актуалізують потребу в постійному удосконаленні цієї системи. Розбудова ефективної системи управління кредитними ризиками дозволить: знизити ймовірність збитків від кредитних ризиків, підвищити стійкість банку до несприятливих економічних умов, збільшити прибутковість кредитної діяльності, підвищити довіру клієнтів до банку. Організація управління кредитними ризиками – це безперервний процес, який потребує постійного вдосконалення. Важливість організації управління кредитними ризиками зростає в сучасних умовах, що робить її необхідною умовою успішного функціонування будь-якого банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань управління та оцінки банківських ризиків займалися багато науковців. Серед вітчизняних дослідників слід відмітити наукові праці наступних: О. Вовчак досліджувала методи оцінки та аналізу кредитних ризиків, а також розробляла та впроваджувала рекомендації щодо їх

мінімізації [2], Волкова В. В вивчала вплив кредитних ризиків на фінансову стабільність банків та пропонувала шляхи їхнього подолання [2-3], О. Дзюблюк досліджував системний підхід до управління кредитними ризиками в банках [5], Л. Слобода аналізувала динаміку кредитних ризиків в Україні та розробляла прогнози їх розвитку [14], О. Стешенко досліджувала особливості управління кредитними ризиками в умовах нестабільної економіки [17].

Закордонні вчені також приділяють увагу оцінці банківських ризиків, а саме: Е. Карлетті розробив модель оцінки кредитного ризику CreditMetrics, Дж. Сінкі досліджував методи управління кредитними ризиками в комерційних банках, Ж. Altman розробив Z-Score модель для оцінки ймовірності банкрутства, К. Мертон: розробив модель Merton Model для оцінки кредитного ризику [16].

Багато інших науковців досліджували різні аспекти кредитних ризиків, такі як: методи оцінки та аналізу кредитних ризиків, шляхи мінімізації кредитних ризиків, вплив кредитних ризиків на фінансову стабільність банків а також особливості управління кредитними ризиками в різних умовах.

Однак, сучасний стан макро- та мікро-середовища функціонування банківської системи України вимагає перегляду існуючого інструментарію ідентифікації та оцінювання ризиків, удосконалення методології з метою підвищення стійкості банків до несприятливих економічних умов та зниження ймовірності фінансових втрат, а також зміцнення банківської системи в цілому.

Формулювання цілей статті: метою дослідження є удосконалення системи оцінки ризику дефолту кредитного портфеля комерційного банку за допомогою сучасних методів аналізу та прогнозування кредитних ризиків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективне управління кредитними ризиками є невід'ємною частиною діяльності будь-якого банку. Це комплексний процес, який охоплює ряд етапів, від виявлення факторів ризику до постійного моніторингу та контролю (рис. 1).

Система управління кредитними ризиками банку складається з декількох ключових елементів: виявлення факторів кредитних ризиків, оцінка ступеня кредитних ризиків, формування методів захисту від кредитних ризиків, моніторинг та контроль кредитних ризиків, оцінка ефективності управління кредитними ризиками [11; 18].

Для оцінки ступеня кредитних ризиків банк використовує різні методи, такі як (рис. 2): аналітичний метод, коефіцієнтний метод (аналіз відносних показників), статистичний метод (теорія ймовірностей), стрес-тестування [12; 13].

Ефективне управління кредитними ризиками є ключовим фактором стійкості та стабільності банку. Це дозволяє знизити ймовірність збитків, підвищити прибутковість кредитної діяльності та зміцнити довіру клієнтів та інвесторів.

Концептуальну модель оцінки кредитного ризику комерційного банку було запропоновано автором у [6]. Поточне дослідження має на меті удосконалення оцінки ризику дефолту кредитного

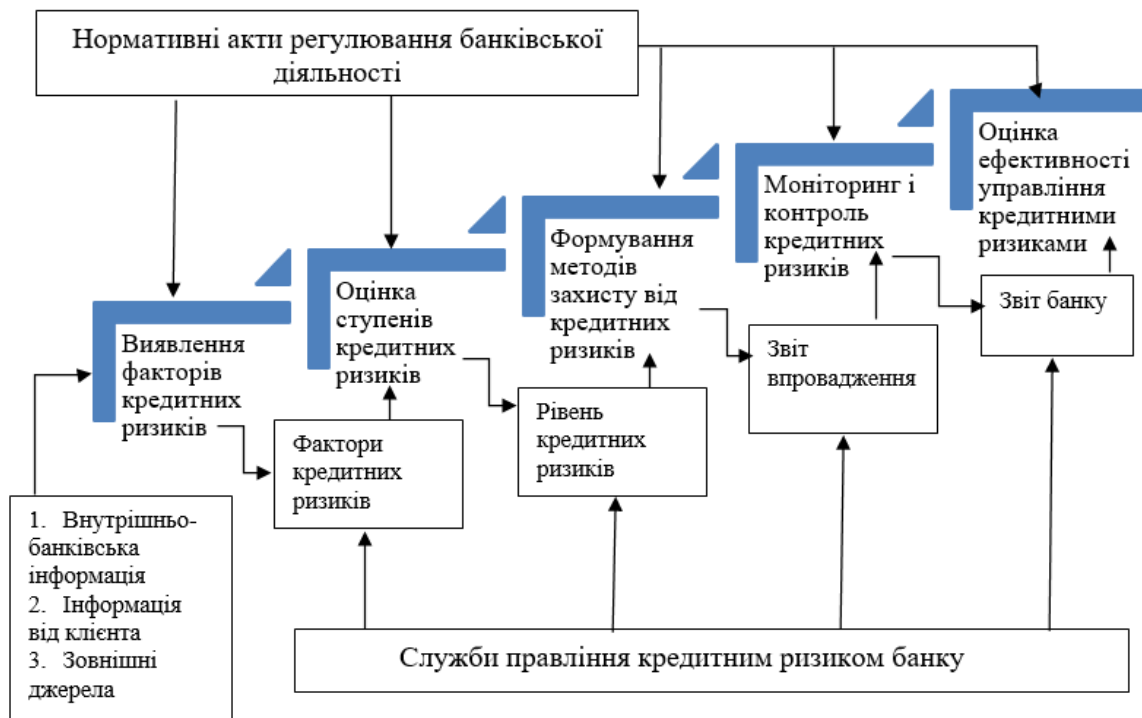

Рис. 1. Система організації управління кредитними ризиками банку

Джерело: розроблено автором на основі [4; 5; 11; 18]

портфеля комерційного банку за допомогою методології Value-at-Risk [1], загальний алгоритм якої наведено на рис. 3.

Методологія Value-at-Risk (VaR) дає змогу оцінити величину ймовірних втрат кредитного портфеля протягом певного періоду часу. Важливими параметрами при цьому є рівень довіри та часовий горизонт. Для розрахунку VaR спочатку будується емпірична функція розподілу грошових втрат за кредитним портфелем, а потім визначається квантиль потрібного порядку. Найпоширеніші методи розрахунку VaR – це метод Монте-Карло, аналітичний метод та метод історичного моделювання.

Кредитний ризик за VaR – це максимально можливі втрати банку за кредитним портфелем при заданому рівні довіри. Оцінка величини втрат із довірчою ймовірністю порівнюється з втратами кредитного портфеля впродовж деякого певного періоду часу [11; 15]:

$$P\{Loss_p < VaR\} = p, \quad (1)$$

де $Loss_p$ – величина збитків за портфелем;
 p – задана довірна ймовірність.

Ці втрати можна поділити на очікувані (Expected Loss, EL) та неочікувані (Unexpected Loss, UL):

$$VaR^a = Expected Loss + Unexpected Loss. \quad (2)$$

Очікувані втрати – це середній рівень кредитних збитків, що виникають при невиконанні позичальником своїх зобов'язань. Неочікувані втрати показують відхилення збитків від розрахованого середнього значення.

Очікувані втрати розраховуються за наступною формулою:

$$EL_p = \sum_{i=1}^N (PD_i * CE_i * (1 - RR_i)), \quad (3)$$

де PD_i – ймовірність того, що дефолт позичальника відбудеться;

CE_i – вартість активів, що є схильними до ризику у момент настання дефолту;

RR_i – рівень відшкодування завданих втрат.
 Неочікувані втрати:

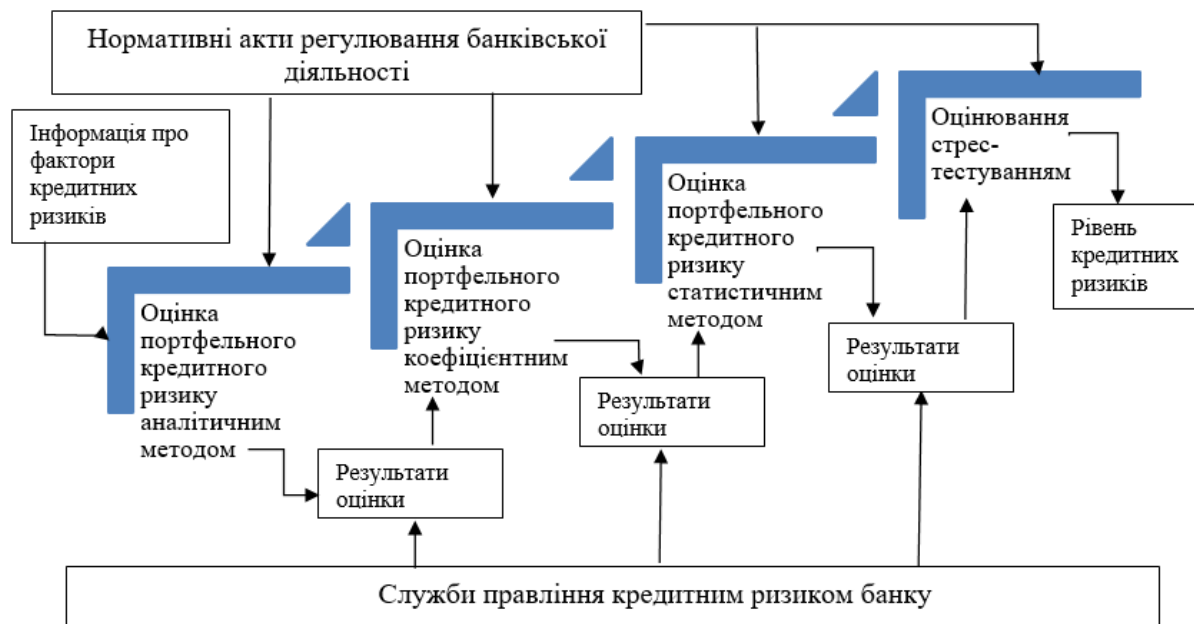

Рис. 2. Система оцінки ступеня кредитних ризиків

Джерело: розроблено автором на основі [12; 13; 17]

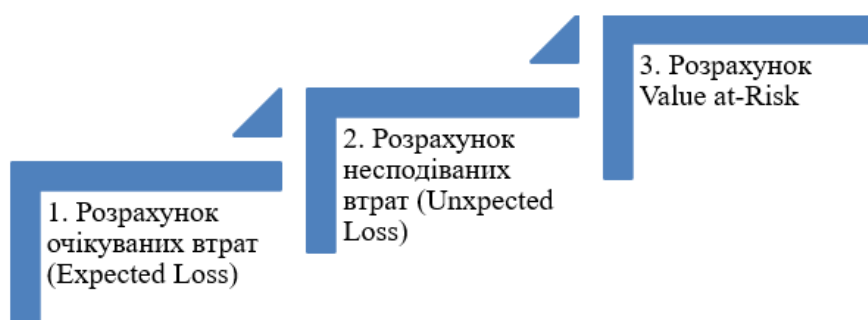

Рис. 3. Оцінка кредитного ризику за допомогою Var-моделі

Джерело: розроблено автором на основі [1]

$$Unexpected Loss = VaR^a - Expected Loss. \quad (4)$$

Метод статистичного моделювання Монте-Карло використовується для побудови кривої розподілу кредитних втрат. Цей метод дозволяє генерувати випадкові числа, що імітують дефолтні дані позичальників, які потім об'єднуються в портфель, утворюючи сукупну оцінку збитків. Важливо зазначити, що розподіл збитків по кредитному портфелю не завжди відповідає відомим класам розподілів. Тому метод Монте-Карло є гнучким інструментом для моделювання будь-яких видів розподілів.

Очікувані втрати, як правило, мають прямий вплив на прибуток і рентабельність банку від наданого їм кредитного продукту, оскільки за кожним кредитом потрібно відраховувати резервну суму в розмірі не менше EL , в спеціальний передбачений резервний фонд. Оцінене значення величини очікуваних втрат (EL_p) показує, в яких масштабах і обсягах банку необхідно формувати резерви на можливі втрати за виданими позиками. Величина несподіваних втрат або Credit VaR знаходить власний рівень надійності як кредитного портфеля, так і банку в цілому. Власний рівень надійності визначають відповідністю капіталу банку можливим неочікуваним втратам. Головна функція банківського капіталу виражається в захисті банку від банкрутства, він виступає своєрідною «подушкою безпеки», яка надає вкладникам і кредиторам можливість відшкодувати свої кошти навіть у випадках виникнення великих непередбачених втрат збитків.

В комерційному банку основною є рейтингова система аналізу та оцінки позичальників, яка надає змогу проведення перевірки кредитоспроможності останнього. Така методика базується на якісних та кількісних характеристиках клієнтів. До таких відносяться: показники фінансової звітності, кредитної історії позичальника, тощо. Причому, перелік параметрів з яких складається рейтингова оцінка, розголошувати не можна. В кінці аналізу кредитний рейтинг та група ризику приписуються кожному позичальнику.

Виділяють п'ять класів боржників (фізичних осіб). Рейтингові групи дозволяють об'єднати схожих по фінансовому стану позичальників. Такий поділ представлений у табл. 1.

Дослідження ґрунтується на даних про кредитну історію позичальників одного з українських банків за період з 2020 по 2023 рік. Аналіз проводився за допомогою методів математичної статистики. Для побудови моделі оцінки кредитного ризику з впровадженням моделі VaR, обробці піддалися дані за кредитами, видані комерційним банком фізичним особам. Обсяг проаналізованої вибірки склав 1000 позик [9]. За кожним позичальником була відома наступна інформація: сума отриманого кредиту; його внутрішній кредитний рейтинг та інша інформація.

Дефолтом у даному випадку вважаються позики за якими закріплено статус «поганий». Загальна кількість кредитних операцій у вибірці становить 1000, з них 270 – дефолтні. Вихідні дані наведено у табл. 2.

Таблиця 1

Рейтингові класи позичальників

Клас	Фінансовий стан	Кредитний рейтинг		Кількість календ-х днів прострочення погашення боргу	Динаміка абсолютних і відносних показників фінансової звітності
		за міжнародною шкалою	за класифікацією RA "Standard & Poor's" / "Fitch Ratings" / "Moody's Investors Service"		
Клас 1	високий	не нижчий, ніж рівень "A-"	рівень "A3"	< 3 днів	стабільно позитивна
Клас 2	добрий	не нижчий, ніж рівень "BBB-"	рівень "Baa3"	< 7 днів	переважно позитивна
Клас 3	задовільний	не нижчий, ніж рівень "B-"	рівень "B3"	< 15 днів	різноспрямована
Клас 4	незадовільний	не нижчий, ніж рівень "C"	рівень "Ca", або боржник (нерезидент) не має кредитного рейтингу за міжнародною шкалою	< 30 днів	негативна
Клас 5	критичний	рівня "D"	рівень "Ca", або боржник (нерезидент) не має кредитного рейтингу за міжнародною шкалою	більше 30 днів	стабільно негативна динаміка

Джерело: [2; 8; 10]

Таблиця 2

Кредитний портфель комерційного банку

Клас	Кредитний рейтинг за міжнародною шкалою за класифікацією рейтингових агентств "Standard & Poor's" або "Fitch Ratings"	Внесок у % від поточного доходу (в середньому)	Кількість позичальників	Кількість дефолтів	Сума позики, грн
Клас 1	від AAA до A-	<15	317	159	15 000 704
Клас 2	від BBB+ до BBB-	15-25	112	45	4 342 323
Клас 3	від BB+ до B-	25-35	199	32	16 214 259
Клас 4	від CCC+ до C	>35	102	34	9 640 934
Клас 5	D	-	-	-	-
Сума		-	1000	270	45 198 220

Джерело: розроблено автором

У межах дослідження було проаналізовано загальну кількість позичальників кожного класу та виявлено, яка кількість з них виявилися нездатними виконати свої зобов'язання перед банком. Ймовірність дефолту позичальників розраховувалася як відношення кількості позичальників, що не здатні виконати свої зобов'язання, до загальної їх кількості (табл. 3).

Отримані розрахунки є основою для вирішення задачі обчислення очікуваних втрат кредитного портфеля на основі формул (1)-(4).

Очікувані втрати є важливим показником кредитного ризику. Вони показують, скільки грошей банк очікує втратити внаслідок дефолтів за кредитами протягом певного періоду часу.

У дослідженні було здійснено розрахунок очікуваних втрат по кожному з 5 позичальників та загальною по кредитному портфелю (рис. 5). Результати розрахунків наведено на рис. Значення ймовірних втрат складе 10912 тис. грн., що дорівнює 24% вартості портфелю.

Наступним етапом реалізації запропонованого алгоритму стала оцінка рівня несподіваних втрат по кредитному портфелю за наступним алгоритмом:

1. Для кожного рейтингу були згенеровані випадкові величини, що відповідають ймовірності дефолту.

2. Було здійснено розрахунок рівня збитків для кожного позичальника.

3. Шляхом підсумовування втрат по кожному клієнту визначені сумарні збитки по кожній групі позичальників.

4. Розраховано сукупний рівень втрат по портфелю.

5. Кроки 1-4 були повторені багато разів та побудована емпірична функція розподілу втрат по портфелю (рис. 6).

У результаті реалізації цих кроків було отримано оцінку кредитного ризику портфеля з ймовірністю 0,99.

$$\text{Credit VaR} = \text{VaR}^{0,99\%} - EL_p = \\ = 34\,308 - 10\,911 = 23\,396 \text{ тис. грн.}$$

Таким чином, рівень очікуваних збитків за 1 рік становить 34 308 тис. грн. Це 52,76% від загальної суми кредитного портфеля. У сумі VaR кредитного портфеля має $52,76\% + 24,14\% = 76,9\%$ від суми всіх кредитів портфеля.

Запропонований метод оцінювання ризику кредитного портфеля слід застосовувати повторно при будь-якій зміні структури портфеля: у такому випадку необхідна його повторна оцінка. База даних з інформацією про клієнтів також потребує регулярного оновлення.

Висновки з проведеного дослідження. Результати дослідження свідчать про те, що ймовірність дефолту значно вища у позичальників з низьким кредитним рейтингом. Метод Монте-Карло дозволив згенерувати дефолтні дані

Таблиця 3

Ймовірність дефолту позичальників за групами

Клас	Рейтинг	Ймовірність дефолту
Клас 1	від AAA до A-	$P_A = 0,50$
Клас 2	від BBB+ до BBB-	$P_B = 0,40$
Клас 3	від BB+ до B-	$P_C = 0,16$
Клас 4	від CCC+ до C	$P_D = 0,33$
Клас 5	D	$P_E = 0$

Джерело: розроблено автором

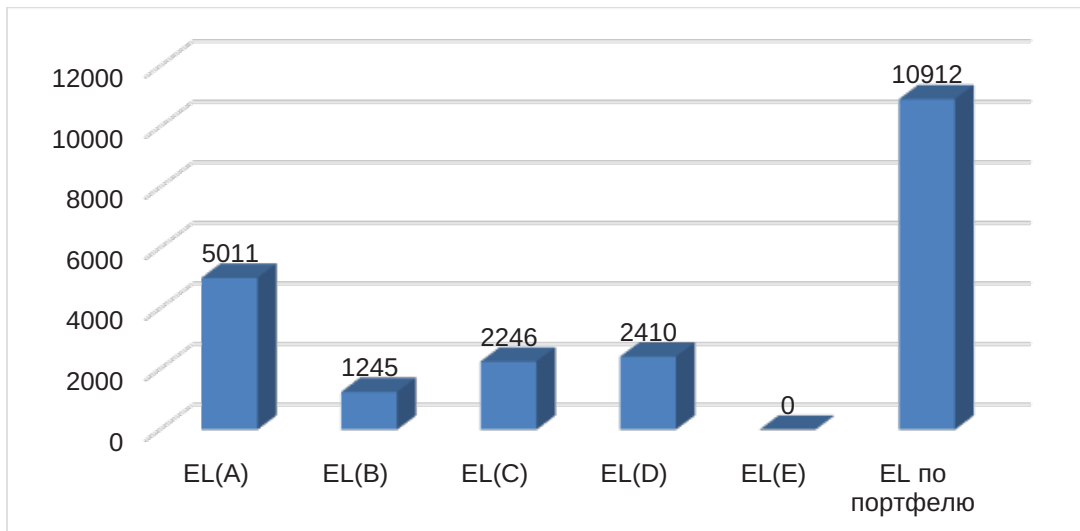

Рис. 4. Сума очікуваних втрат кредитного портфелю, тис. грн

Джерело: розроблено автором

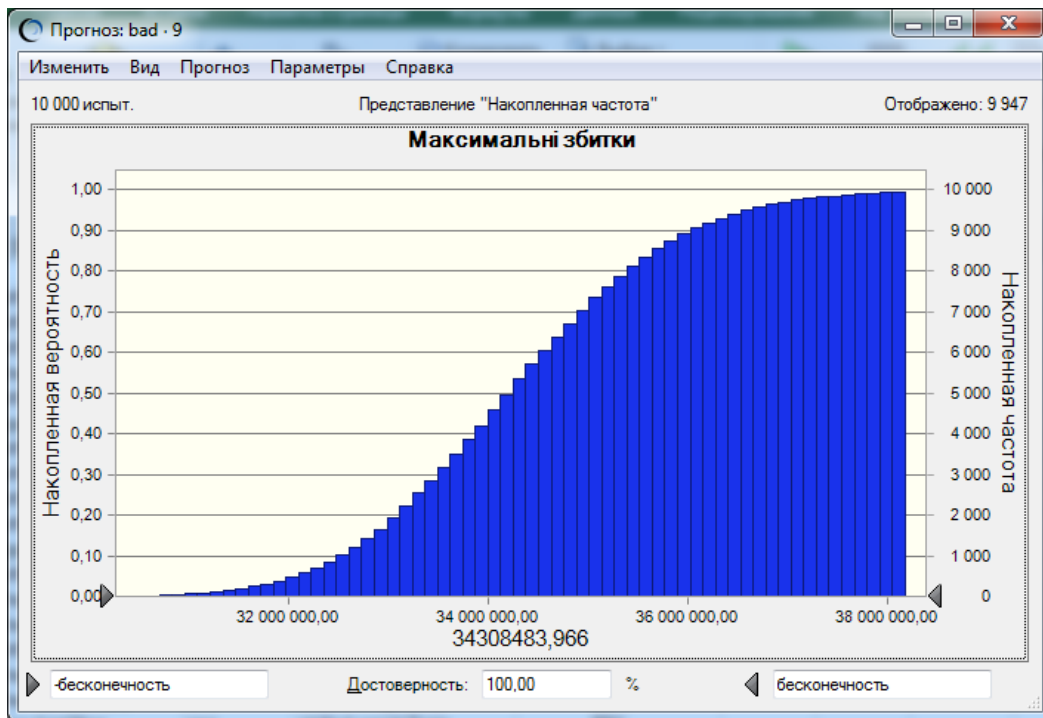

Рис. 5. Розподіл неочікуваних втрат за кредитним портфелем

Джерело: розроблено автором

позичальників та здійснити сукупну оцінку збитків. У результаті дослідження було підтверджено, що розподіл збитків по кредитному портфелю не завжди відповідає відомим класам розподілів. Тому запропонований підхід дозволив врахувати складні взаємозв'язки між позичальниками та кредитними установами, водночас проявити гнучкість у моделюванні різних факторів ризику.

Запропонований підхід до оцінки ризику дефолту кредитного портфелю має певну

обчислювальну складність, потребує великої кількості спостережень, водночас дозволяє адаптувати систему аналізу ймовірності дефолту з урахуванням нових моделей.

Загалом дослідження показало, що для забезпечення ефективності банківського функціонування, необхідно зменшити й удосконалити методи оцінки та управління кредитним ризиком. Саме в компетенції держави знаходиться можливість забезпечення умов доступності позичальників до

кредитних ресурсів банків через створення нормального бізнес-середовища для їх діяльності. На банки ж покладається необхідність впровадження ефективних й надійних методів вдосконалення процесу кредитування та інструментів мінімізації рівня кредитного ризику з метою покращення ефективності банківського функціонування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Башкіров О.В. Порівняльний аналіз VAR-методів оцінки ризику активів банку. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб.наук.праць. Суми : УАБС НБУ. 2005. Вип. 14. С. 302–309.*
2. Вовчак О.Д., Онуфрієнко М.П. Поняття кредитного ризику в банківській системі України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 8. Част. 6. С. 171–174.*
3. Волкова В.В., Волкова Н.І. Розвиток системи страхування кредитних ризиків банків. *Економіка і організація управління. 2023. № 2(50). С. 86–95.*
4. Волкова В.В. Методичні аспекти управління ризиком кредитного портфеля банку. *Економіка і організація управління. 2016. № 1(21). С. 45–52.*
5. Дзюблук О.В., Прийдун Л.М. Кредитний ризик і ефективність діяльності банку: монографія. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2015. 295 с.
6. Коломієць Ю.Ю., Кочорба В.Ю. Моделювання ризиків діяльності банків. *Бізнес Інформ. 2023. № 8. С. 138–148.*
7. Кудіна В.Г. Класифікація ризиків у банківській сфері: теорія та практика. URL: <http://masters.donntu.ru/2013/iem/voloxina/library/kudina.pdf> (дата звернення: 14.03. 2024)
8. Матвійчук В.І. Золотар А.К. Практичне використання методів мінімізації кредитного ризику на прикладі ПАТ АБ «Укргазбанк» *Економіка і організація управління. 2020. № 4(40). С. 100–106.*
9. Офіційний сайт Національного банку України URL: <https://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 20.02.2024)
10. Постанова Національного банку України від 30.06.2016 № 351 «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#Text> (дата звернення: 20.03.2024)
11. Просович О.П., Процак К.В. Ідентифікація та оцінка кредитного ризику комерційних банків. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/mar/9657/ilovepdfcom-88-96.pdf>. (дата звернення: 2.02.2024)
12. Садчикова, І. Оцінка кредитного ризику комерційного банку в умовах коронакризи / І. Садчикова, А. Онопрієнко. *Проблеми і перспективи економіки та управління. 2022. № 2 (30). С. 115–124.*
13. Сирчин О.Л. Оцінка кредитного ризику української банківської системи. *Вісник соціально-економічних досліджень. 2013. Вип. 3 (50). Ч. 2. С. 195–201.*
14. Слобода Л.Я. Дослідження факторів кредитних ризиків банків. *Регіональна економіка. 2015. № 1. С. 125–135.*

15. Слюсарчук Л.І. Базельський комітет з банківського нагляду. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Базельський_комітет_з_банківського_нагляду (дата звернення: 16.03.2024).

16. Сохацька О., Патряк Т. Моделювання кредитного ризику в контексті здійснення операцій з кредитними деривативами. *Світ фінансів. 2010. № 2. С. 87–93.*

17. Стешенко О.Д. Ризикологія: Навч. посібник. Харків : УкрДУЗТ, 2019. 180 с.

18. Шпильовий В.А. Андрушкевич Н.В. Управління кредитним ризиком, як інструмент забезпечення економічної безпеки комерційного банку. *Гроші, фінанси і кредит. 2016. № 7. С. 854–859.*

REFERENCES:

1. Bashkirov O.V. (2005) Porivnialnyi analiz VAR-metodiv otsinky ryzyku aktyviv banku [Comparative analysis of VAR methods for assessing the risk of bank assets]. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy: zb.nauk.prats. – Problems and prospects of development of the banking system of Ukraine: collection of scientific works. Sumy: UABS NBU, vol. 14, pp. 302–309.*
2. Vovchak O.D., Onufrienko M.P. (2014). Poniattia kredytnoho ryzyku v bankivskii systemi Ukrainy [The concept of credit risk in the banking system of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University, vol. 8, no. 6, pp. 171–174.*
3. Volkova V.V., Volkova N.I. (2023). Rozvytok systemy strakhuvannia kredytnykh ryzykiv bankiv. [Development of the credit risk insurance system of banks]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and management organization, vol. 2(50), pp. 86–95.*
4. Volkova V.V. (2016) Metodychnni aspekty upravlinnia ryzykom kredytnoho portfelia banku [Methodical aspects of risk management of the bank's credit portfolio]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and management organization, vol. 1(21), pp. 45–52.*
5. Dzyublyuk O.V., Priydun L.M.(2015) *Kredytnyi ryzyk i efektyvnist diialnosti banku: monohrafiia. [Credit risk and efficiency of bank activity: monograph]. (in Ukrainian).*
6. Kolomiets Yu.Yu., Kochorba V.Yu. (2023). Modeliuvannia ryzykiv diialnosti bankiv [Modeling of banks' activity risks] *Biznes Inform – Business Inform, vol. 8, pp. 138–148.*
7. Kudina V.G. (2013) *Klasyfikatsiia ryzykiv u bankivskii sferi: teoriia ta praktyka [Classification of risks in the banking sphere: theory and practice]. Available at: <http://masters.donntu.ru/2013/iem/voloxina/library/kudina.pdf> (accessed March, 14, 2024).*
8. Matviychuk V.I. Zolotar A.K.(2020) *Praktychne vykorystannia metodiv minimizatsii kredytnoho ryzyku na prykladi PAT AB «Ukrhazbank» [Practical use of credit risk minimization methods on the example of PJSC "Ukrghasbank"]. Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and management organization, vol. 4(40), pp. 100–106.*
9. Ofitsiyni sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official website of the National Bank of Ukraine]. Available

at: <https://www.bank.gov.ua> (accessed February, 20, 2024).

10. Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy vid 30.06.2016 # 351 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vyznachennia bankamy Ukrainy rozmiru kredytnoho ryzyku za aktyvnymy bankivskymy operatsiiamy». [Resolution of the National Bank of Ukraine dated 30.06.2016 No. 351 "On the approval of the Regulation on determination by banks of Ukraine of the amount of credit risk for active banking operations"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#Text> (accessed March, 20, 2024).

11. Prosovykh O.P., Protsak K.V. (2018). Identyfikatsiia ta otsinka kredytnoho ryzyku komertsiiynykh bankiv [Identification and assessment of credit risk of commercial banks]. Available at: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/mar/9657/ilovepdfcom-88-96.pdf>. (accessed February, 2, 2024).

12. Sadchikova, I., Onoprienko A., (2022). Otsinka kredytnoho ryzyku komertsiiinoho banku v umovakh koronakryzy [Assessment of credit risk of a commercial bank in the conditions of the corona crisis]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, vol. 2 (30), pp. 115–124.

13. Sirchyn O.L. (2013) Otsinka kredytnoho ryzyku ukrainskoi bankivskoi systemy [Credit risk assessment

of the Ukrainian banking system]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen – Herald of socio-economic research*, vol. 3 (50), no. 2, pp. 195–201.

14. Sloboda L.Ya. (2015) Doslidzhennia faktoriv kredytnykh ryzykiv bankiv [Study of credit risk factors of banks]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, vol. 1, pp. 125–135.

15. Slyusarchuk L. I. Bazelskyi komitet z bankivskoho nahliadu. Velyka ukrainska entsyklopediia [Basel Committee on Banking Supervision. Great Ukrainian encyclopedia]. Available at: [https://vue.gov.ua/Basel Committee on Banking Supervision](https://vue.gov.ua/Basel%20Committee%20on%20Banking%20Supervision) (Accessed March, 16, 2024).

16. Sokhatska O., Patryak T. (2010) Modeliuvannia kredytnoho ryzyku v konteksti zdiisnennia operatsii z kredytnymy deryvatyvamy [Credit risk modeling in the context of transactions with credit derivatives]. *Svit finansiv – The world of finance*, vol. 2, pp. 87–93.

17. Steshenko O. D. (2019). *Ryzykologhiia: Navch. posibnyk* [Riskology: Education. Manual]. Kharkiv: UkrDUZT. (in Ukrainian).

18. Shpylovy V.A. Andrushkevich N.V. (2016) Upravlinnia kredytnym ryzykom, yak instrument zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky komertsiiinoho banku [Credit risk management as a tool for ensuring the economic security of a commercial bank]. *Hroshi, finansy i kredyt – Money, finance and credit*, vol. 7, pp. 854–859.

МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

MEDICAL INSURANCE IN UKRAINE: STATUS AND PROSPECTS

УДК 614.2:368.0.06(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure78-15>**Абдуллаєва А.Є.**к.е.н., доцент,
Вінницький торговельно-економічний
інститутДержавного торговельно-економічного
університету**Гнидюк І.В.**к.е.н., доцент,
Вінницький торговельно-економічний
інститутДержавного торговельно-економічного
університету**Людковська Ю.Ю.**здобувач кафедри фінансів,
Вінницький торговельно-економічний
інститутДержавного торговельно-економічного
університету**Abdullaieva Anastasiia**Vinnytsia Institute
of Trade and Economics**Hnydiuk Inna**Vinnytsia Institute
of Trade and Economics**Lyudkovska Yuliia**Vinnytsia Institute
of Trade and Economics

Стаття присвячена дослідженню системи медичного страхування в Україні. У роботі проводиться порівняльний аналіз обов'язкового та добровільного медичного страхування, визначаються їхні відмінності та схожості. Також проведений аналіз ринку медичного страхування в Україні, зосереджуючись на діяльності провідних страхових компаній. Висвітлюються тенденції у розвитку цього ринку, зокрема зменшення кількості компаній, які надають послуги добровільного медичного страхування, та зростання популярності приватного медичного страхування. Дослідження також охоплює вплив військового конфлікту на ринок медичного страхування в Україні. На прикладі страхової компанії "Уніка" аналізуються зміни в обсягах премій та витрат на страхові виплати у зв'язку зі складною економічною ситуацією та нестабільністю.

Ключові слова: медичне страхування, страхові компанії, доступність медичних послуг, фінансування, військовий конфлікт.

The article provides a comprehensive analysis of the medical insurance system in Ukraine, focusing on comparing mandatory and voluntary types of insurance. It examines the specifics of each type of insurance, their role in providing access to medical services for the population, financing methods, and coverage possibilities. The first part of the paper is dedicated to a detailed comparative analysis of mandatory and voluntary medical insurance. Legislative aspects, purposes, coverage scopes, funding methods, and insurance contributions for each type of insurance are studied. It also explores the trends in the development of the medical insurance market based on the rating of insurance companies offering voluntary medical insurance in Ukraine, noting a decrease in the number of companies providing voluntary insurance and an increase in the popularity of private medical insurance every year. The second part of the paper analyzes the impact of the military conflict on the medical insurance market through the activities of leading insurance companies. Changes in premium volumes, expenses on insurance payouts, and client acquisition are studied in relation to the complex economic situation and instability in the country due to military actions on Ukrainian territory. The author examines the impact of the military conflict on the medical insurance market in Ukraine, focusing on the activities of the leading insurance company "Unika." The research results show a decrease in premium volumes and an increase in expenses on insurance payouts and client acquisition due to the complex economic situation and instability. However, the company has shown some resilience and positive results in its insurance activities, indicating its effectiveness in crisis conditions. Overall, the conducted research points to the necessity of further development of the medical insurance system in Ukraine to ensure accessibility and quality of medical services for the entire population. Additionally, it underscores the importance of improving the state program of medical reforms and supporting insurance companies in challenging conditions during the military conflict.

Key words: medical insurance, insurance companies, accessibility of medical services, funding, military conflict.

Постановка проблеми. У сучасному світі медичне страхування визначається як ключовий елемент системи забезпечення доступу до медичних послуг для населення. Україна, як і багато інших країн, стикається з численними викликами у цій галузі, такими як недостатнє фінансування, низький рівень якості послуг, а також нестабільність в умовах військового конфлікту. Однак, відомо, що медичне страхування може стати ефективним інструментом для забезпечення всебічного доступу до медичної допомоги, якщо воно буде ретельно розроблене та реалізоване.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні проблеми, пов'язані з дослідженням медичного страхування в Україні, входять до кола наукових інтересів багатьох вчених. Вони знайшли відображення у працях Коваль О.А., Ночвай О.І., Климчук Н.Я., Сташенко О.Д., Ус Ю.В.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у дослідженні системи медичного страхування в Україні. Завдання включає порівняльний аналіз обох видів страхування, вивчення впливу військового конфлікту на ринок страхування, аналіз тенденцій розвитку ринку та розробку рекомендацій для його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Кожна людина має право на доступ до засобів підтримки свого здоров'я, одним з таких засобів є медичне страхування, яке забезпечує гарантованість та додаткові ресурси у сфері охорони здоров'я.

Медичне страхування – це система громадської охорони здоров'я, економічною основою якої є фінансування медичних витрат зі спеціальних страхових фондів [1, с. 8].

Медичне страхування в Україні є досить різноманітним, але загалом його можна поділити на державне та комерційне (рис. 1).

Обов'язкове медичне страхування (ОМС) забезпечує базовий рівень медичного обслуговування для всіх громадян України через загальнонаціональне медичне страхування та медичні фонди. Добровільне медичне страхування (ДМС) дозволяє отримувати розширений пакет медичних послуг за додаткову плату, включаючи консультації у висококваліфікованих лікарів, обстеження, лікування в приватних клініках та покриття витрат на ліки та інші послуги. Корпоративне медичне страхування часто пропонується роботодавцями як частина соціального пакету для співробітників.

Рис. 1. Види медичного страхування в Україні [1, с. 9]

Воно може бути подібним до ДМС, але покриття та умови можуть відрізнятися.

Обов'язкові та добровільні види страхування мають свої особливості та роль у забезпеченні доступу до медичних послуг населення. Проведення детального порівняльного аналізу їх відмінностей та схожостей допоможе краще розуміти ці системи (табл. 1).

В Україні, система медичного страхування постійно розвивається. Державна програма медичних реформ спрямована на поліпшення якості медичного обслуговування та доступність послуг для всіх громадян, але обмеженість фінансових ресурсів держави викликає низьку якість медичних послуг та неспроможність оновлення матеріально-технічної бази державних медичних закладів. Це призводить до обмеженого доступу до медичної допомоги для частини населення і негативно впливає на рівень захворюваності та загальний рівень життя громадян України, тому спостерігається зростання популярності приватного медичного страхування, оскільки воно дає можливість отримати більше послуг та швидший доступ до медичної допомоги.

Але кількість страхових компаній, які надають послуги добровільного медичного страхування щороку зменшується, що зумовлено тим,

що населення не має можливості брати участь у добровільному медичному страхуванні через низький рівень життя, що не дозволяє сплачувати страхові внески в необхідному обсязі. У 2023 році, серед лідерів на ринку добровільного медичного страхування першість посідає страхова компанія "УНІКА" (табл. 2).

Аналізуючи дані таблиці, можна побачити, що страхова компанія "УНІКА" видається лідером за обсягом премій та виплат у сфері добровільного медичного страхування за 2023 рік. Протягом багатьох років страхова компанія має провідні позиції на українському ринку за зборами страхових премій, виплатами, активами та часткою ринку non-life страхування. Крім того, компанії "ІНГО" та "UNIVERSALNA" також мають значні суми премій та виплат, що підтверджує їхню конкурентоспроможність на ринку. Інші компанії, хоча й мають менші обсяги, все ж є активними учасниками ринку. Загалом, більшість компаній мають більше премій, ніж виплат, що може свідчити про їхню прибутковість та стабільність під час складних політико-економічних труднощів.

Щоб розглянути ефективність роботи страхових компаній у галузі медичного страхування, їхню фінансову стабільність та здатність виплачувати компенсації своїм клієнтам пропонуємо

Таблиця 1

Порівняльна таблиця обов'язкового та добровільного медичного страхування

Особливості	Обов'язкове медичне страхування	Добровільне медичне страхування
Законодавство	Регулюється законами та нормативними актами, обов'язкове для всіх громадян	Регулюється законодавством, але не є обов'язковим для всіх громадян
Цільове призначення	Забезпечення доступу до базових медичних послуг для всього населення	Надає додатковий страховий захист та доступ до розширеного спектру медичних послуг за додаткову плату
Покриття витрат	Зазвичай покриває основні медичні послуги, що включені до переліку обов'язкового медичного страхування	Покриває різноманітні медичні послуги в залежності від умов договору
Фінансування	Фінансується з обов'язкових страхових внесків громадян та державних асигнувань	Фінансується за рахунок страхових внесків від індивідуальних або корпоративних клієнтів
Страхові внески	Фіксовані та встановлені законом	Залежать від обраного пакету послуг та ризиків, пов'язаних зі станом здоров'я
Доступність	Гарантує доступ до базових медичних послуг для всіх громадян	Надає додатковий захист та можливість вибору медичних послуг за власним бажанням

Рейтинг страхових компаній за ДМС за 2023 рік, тис. грн. [2]

№	Страховик	Премії, тис. грн.	Виплати, тис. грн.
1	УНІКА	1 069 341	573 174
2	ІНГО	658 480	450 669
3	UNIVERSALNA	571 966	271 316
4	ARX	524 209	265 448
5	ВУСО	492 170	279 140
6	ТАС СГ	385 008	164 310
7	УСГ	380 157	240 672
8	PZU УКРАЇНА	237 890	144 692
9	АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ	229 007	90 881
10	КРАЇНА	164 845	103 781

проаналізувати рівень виплат найбільших страхових компаній (рис. 2).

Багато компаній показали стабільний або зростаючий тренд у виплатах протягом років, незважаючи на коливання, загальний тренд у більшості компаній залишається позитивним, що свідчить про стійкість системи медичного страхування в Україні.

З 2022 року Україна продовжує перебувати в умовах військового конфлікту, що впливає на різні сфери економіки, включаючи страхування. Для аналізу впливу цього стану на добровільне медичне страхування в Україні розглянемо динаміку показників компанії "Уніка" за 2021 та 2022 роки (табл. 3).

У 2021 році компанія "Уніка" заробила премії на суму 950 162 тис. грн, але в 2022 році цей показник скоротився до 921 053 тис. грн. Це може свідчити про зниження інтересу населення до медичного

страхування у зв'язку зі складною економічною ситуацією та нестабільністю. Чисті зароблені страхові премії також зменшилися з 927 532 тис. грн у 2021 році до 899 215 тис. грн у 2022 році. Це може вказувати на зниження обсягу укладених договорів страхування та відповідно зниження доходів компанії.

Негативним впливом військового стану є також збільшення чистих виплат страхових відшкодувань у 2022 році, які склали -461 387 тис. грн, порівняно з -625 833 тис. грн у 2021 році. Аквізиційні витрати на рік 2022 зросли до -138 684 тис. грн порівняно з -117 537 тис. грн у 2021 році. Це може свідчити про підвищені витрати на привернення нових клієнтів в умовах нестабільності та конкуренції на ринку.

Незважаючи на це, результат від страхової діяльності до вирахування адміністративних та інших операційних витрат на страхову діяльність виявився позитивним і зріс до 274 509 тис. грн у

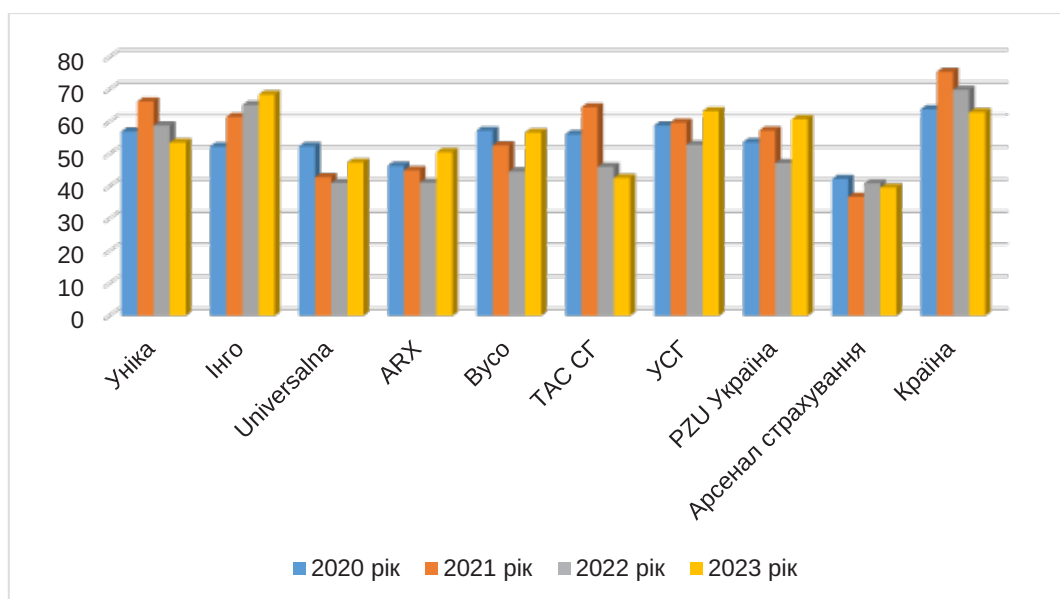

Рис. 2. Рівень виплат найбільших страхових компаній України, % [2]

Таблиця 3

Результати діяльності СК "УНІКА"
за добровільним видом медичного страхування 2021–2022 рр., тис. грн. [3; 4]

Показники	Роки		Відхилення	
	2021	2022	Абсолютне, тис. грн	Відносне, %
Премії зароблені, загальна сума	950 162	921 053	-29 109	96,9
Чисті зароблені страхові премії	927 532	899 215	-28 317	96,9
Чисті виплачені страхові відшкодування	-625 833	-461 387	164 446	73,7
Чиста сума витрат на страхові відшкодування	-617 850	-486 022	131 828	78,7
Аквізичні витрати	-117 537	-138 684	-21 147	118,0
Результат від страхової діяльності до вирахування адміністративних та інших операційних витрат на страхову діяльність	192 145	274 509	82 364	142,9

2022 році, порівняно з 192 145 тис. грн у 2021 році. Це може бути вказівкою на успішність стратегій управління ризиками та фінансової діяльності компанії "Уніка" в умовах війни.

Таким чином, військовий стан впливає на добровільне медичне страхування в Україні, зокрема на діяльність страхової компанії "Уніка", зменшуючи обсяги премій та збільшуючи витрати на страхові виплати та аквізицію клієнтів. Однак, компанія виявила певну стійкість та позитивний результат від страхової діяльності, що може свідчити про її ефективність у роботі в умовах кризи.

Висновки з проведеного дослідження. У результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Порівняльний аналіз обов'язкового та добровільного медичного страхування показав, що обидва види страхування мають свої переваги та недоліки, але разом вони забезпечують широкий спектр послуг для населення. Вплив військового конфлікту на ринок медичного страхування свідчить про необхідність адаптації стратегій управління та фінансування страхових компаній до умов нестабільності. Тенденції розвитку ринку показують зростання популярності приватного медичного страхування, що вимагає уваги з боку держави та регуляторів.

Отже, для подальшого удосконалення системи медичного страхування в Україні необхідно розглядати можливість розвитку обох видів страхування, здійснювати ефективні заходи з управління ризиками та фінансами в умовах нестабільності, а також створювати стимули для розвитку приватного медичного страхування з метою покращення доступності та якості медичних послуг для всього населення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Огнєв В.А., Кравченко В.І., Чухно І.А. Економіка охорони здоров'я : методичні вказівки для студентів «Основи медичного страхування» для підготовки студентів. Харків : ХНМУ, 2018. 9 с.
2. Рейтинг страхових компаній України за 12 місяців 2023 р. *Форіншурер – журнал про стархування*. URL: <https://forinsurer.com/ratings/nonlife/23/12/45> (дата звернення: 01.05.2024).
3. Фінансова звітність ПрАТ СК «Уніка» за 2021 рік. URL: https://unika.ua/content/uploads/!!234%20IFRS%20UNIQA%20Non-life%202021%20UKR%20Auditors%20report_Stat%20forms.pdf (дата звернення: 01.05.2024).
4. Фінансова звітність ПрАТ СК «Уніка» за 2022 рік. URL: https://unika.ua/content/uploads/IFRS%20FS%202022_UNIQA%20Non-life_UKR_28.03.2023%20signed%20with%20Auditors%20report.pdf (дата звернення: 01.05.2024).

REFERENCES:

1. Ohniev V.A., Kravchenko V.I., Chukhno I.A. (2018) Ekonomika okhorony zdorovia : metodichni vka-zivky dlia studentiv «Osnovy medychnoho strakhuvan-nia» dlia pidhotovky studentiv. Kharkiv : KhNMU, 9 p.
2. Reitynh strakhovykh kompanii Ukrainy za 12 misiatsiv 2023 r. Forinshurer – zhurnal pro starkhu-vannia. Available at: <https://forinsurer.com/ratings/non-life/23/12/45> (data zvernennia: 01.05.2024).
3. Finansova zvitnist PrAT SK «Unika» za 2021 rik. Available at: https://unika.ua/content/uploads/!!234%20IFRS%20UNIQA%20Non-life%202021%20UKR%20Auditors%20report_Stat%20forms.pdf (data zvernennia: 01.05.2024).
4. Finansova zvitnist PrAT SK «Unika» za 2022 rik. Available at: https://unika.ua/content/uploads/IFRS%20FS%202022_UNIQA%20Non-life_UKR_28.03.2023%20signed%20with%20Auditors%20report.pdf (data zvernennia: 01.05.2024).

ОБЛІК ТА АУДИТ ДЕПОЗИТНИХ ОПЕРАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВИХ РІШЕНЬ У КОМЕРЦІЙНОМУ БАНКУ

FEATURES OF ACCOUNTING AND AUDIT OF DEPOSIT OPERATIONS IN A COMMERCIAL BANK

Депозитні операції є невід'ємною частиною діяльності будь-якого банку. В даній статті висвітлено особливості депозитних операцій у комерційному банку в сучасних умовах. Доведено важливість проведення таких операцій для всіх учасників фінансово-кредитних взаємовідносин, таких як держава, банк і звичайні громадяни. Подано визначення комерційного банку, депозитів, кредитів. Проаналізовано прямий і опосередкований зв'язок між кредитними і депозитними операціями. Сформовано головну функцію депозитів у комерційному банку. Представлено розширену класифікацію депозитних операцій. Розкрито перелік основних особливостей обліку депозитних операцій у комерційному банку в системі бухгалтерського обліку банків, яка значно відрізняється від облікової системи звичайних підприємств. Також детально досліджено аспект проведення аудиту депозитних операцій, як внутрішнього, так і зовнішнього. Окреслено значення обліку та аудиту депозитних операцій у контексті фінансових рішень комерційного банку.

Ключові слова: комерційний банк, депозит, кредит, бухгалтерський облік депозитних операцій, аудит депозитних операцій.

Banks are an important component of the financial system of any country, as they help the development of the economy by saving the savings of the population and providing loans for business development or personal needs. The largest part of the bank's monetary resources is occupied by borrowed funds. Because of this, the problem of increasing the number of deposits is always the most acute. Banks should accumulate free funds of depositors in order to invest them in the development of the economy in the future. At the same time, the resources involved are the basis for the development of credit activity, which gives the bank the greatest profit. The mutual benefit of deposit operations is that for the bank's client, they are an opportunity to safely save savings and receive interest income; it is the simplest type of investment available to everyone. Therefore, deposit operations are an integral part of the activity of any bank. This article highlights the peculiarities of deposit operations in a commercial bank in modern conditions. The importance of conducting such operations for all participants in financial and credit relations, such as the state, the bank and ordinary citizens, has been proven. The definition of a commercial bank, deposits, loans is provided. The direct and indirect connection between credit and deposit operations is analyzed. The text of the article also considers the concept of banking services, especially lending and deposits, which are the main source of funds for banks. It also addresses the functions of deposit operations, including the acceptance of deposits, the provision of customer security, and the use of deposits for lending. In this publication, you can also familiarize yourself with the extended classification of deposit operations in a commercial bank. The text of the article considers the list of the main features of accounting in banks, emphasizing the specifics of operations, such as loans and deposits, which is significantly different from the accounting system of ordinary enterprises. The main features of the accounting of deposit operations include the registration of contributions and interest, control over the movement of funds, the formation of reserves and the preparation of financial statements. Also, banks are guided by their specific plan of accounting accounts. In this article, it is also possible to familiarize yourself with the list of some basic typical accounting transactions. Also, the text of the article considers the process of auditing deposit operations in the bank, which includes planning, gathering and analyzing information, evaluating internal control, performing special tests, analyzing risks, preparing a report and checking the main aspects, such as the correctness of deposit registration, compliance with internal procedures and compliance with legislation. The content and differences of internal and external audit have been clarified. This process helps ensure effective management and control in the bank, and also provides an objective assessment of financial statements. The importance of accounting and auditing of deposit operations in the context of financial decisions of a commercial bank is outlined. General conclusions are made.

Key words: commercial bank, deposit, credit, accounting of deposit operations, audit of deposit operations.

УДК 657:336.717.3(045)

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-16>

Овсюк Н.В.

д.е.н., професор,
професор, професор кафедри фінансів,
обліку та оподаткування,
Національний авіаційний університет

Афанас'єва І.І.

к.е.н., децент,
доцент кафедри фінансів,
обліку та оподаткування,
Національний авіаційний університет

Лебедєва А.О.

студентка,
Національний авіаційний університет

Ovsiuk Nina

National Aviation University

Afanasieva Inna

National Aviation University

Lebedieva Anastasiia

National Aviation University

Постановка проблеми. Банки – важлива складова фінансової системи будь-якої країни, так як вони допомагають розвитку економіки шляхом збереження заощаджень населення та надання займів для розвитку бізнесу чи на особисті потреби. Найбільшу частину грошових ресурсів банку займають залучені кошти. Через це проблема збільшення кількості депозитів завжди стоїть найгостріше. Комерційні банки фінансові посередники мають акумулювати вільні кошти вкладників аби інвестувати їх у розвиток економіки в подальшому. Водночас залучені ресурси – основа для розвитку кредитної діяльності, яка дає банку найбільший

прибуток. Взаємовигідність депозитних операцій полягає в тому, що для клієнта банку, вони є можливістю для безпечного збереження заощаджень та отримання прибутку з нарахування відсотків; це найпростіший вид інвестицій, доступний кожному. Достовірна інформація про депозитні операції формується у системі бухгалтерського обліку комерційного банку, що має бути підтверджено незалежними аудитором. Тому фінансові рішення щодо залучення коштів у депозити мають прийматися у тому числі на підставі обґрунтованих висновків, сформованих на підставі певних аудиторських доказів та аудиторських процедур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Банківська діяльність цікавить багатьох науковців та вчених в сфері економіки. Тож депозитним операціям, як ключовому аспекту роботи комерційних банків України, приділяли увагу в своїх дослідженнях такі експерти як Бєлікова Т.В., Добровольська О.В., Мулик Т.О., Кучерук І.В., Федішин М.П., Зюкова М.М., Петраковська О.В., Андросова О.Ф. Та інші. Перераховані вчені здебільшого зосереджують свою увагу на сучасному стані депозитних операцій в Україні та формуванні шляхів його удосконалення.

Постановка завдання. Метою проведеного дослідження є визначення облікового відображення і аудиту депозитних операцій та формування на цій підставі фінансових рішень комерційних банків України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У відповідності з Законом України № 2121-III, банк – це юридична особа, яка отримала банківську ліцензію та має виключне право на надання банківських послуг [1], таких як приймання депозитів, надання кредитів, інвестиційні послуги, ведення рахунків та валютні операції.

Кредитування перебуває у нероздільному зв'язку із депозитами і являє собою процес, за якого банк або фінансова установа надає грошові кошти клієнтові на умові подальшого повернення з відсотками. Кредитні операції створюють більшу частину доходів банку та становлять основну частину його чистого прибутку. Отже, депозити є ресурсною базою для надання кредитів аби отримати дивіденди, адже залучені кошти є найбільш прибутковою частиною ресурсної бази банку, яка в декілька разів перевищує його власні кошти.

Як джерело залучених коштів депозит – це гроші в національній або іноземній валюті, коштовні метали, які передаються від клієнта до банківської установи на умовах повернення, строковості і нарахування відсотків, що обов'язково підтверджується договором [1].

Зазначимо, що ключова функція депозитних операцій банку полягає в залученні, розміщенні та управлінні депозитами, залученими від клієнтів та інших учасників фінансового ринку [2, с. 87]. Основні аспекти цієї функції включають:

- приймання депозитів;
- забезпечення безпеки клієнтів та забезпечення ліквідності для виплати коштів в разі потреби [3];
- нарахування відсотків;
- надання послуг з управління депозитами (такі як автоматичні перекази, інвестиційні опції або фінансове планування);
- використання депозитів для кредитування.

Загалом, функція депозитних операцій відіграє важливу роль у фінансовій системі, допомагаючи забезпечити стабільність та ліквідність банку, а

також надаючи клієнтам можливість зберігання та збільшення своїх фінансових активів.

Існують різноманітні класифікації депозитних операцій, в даній статті ми пропонуємо розглянути поділ депозитних операцій з точки зору особливостей їх відображення в системі бухгалтерського обліку (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація депозитних операцій у комерційному банку

Критерії поділу депозитів	Види депозитів
За економічним значенням	- активні депозити - пасивні депозити
За критеріями депонентів	- депозити суб'єктів господарської діяльності - депозити фізичних осіб - депозити інших банківських установ
За строками використання	- депозити на визначений термін (строкові) - депозити на запит - ощадні вклади
За валютою	- депозити в національній валюті - депозити в іноземній валюті

Джерело: розроблено авторами на основі [4, с. 802]

Бухгалтерський облік в банках має свої особливості порівняно з підприємствами. Основна відмінність полягає в специфіці операцій: банки працюють з фінансовими інструментами, такими як позики, депозити, інвестиції тощо, що вимагає специфічних методів обліку та контролю за ризиками. Закономірно до цього, План рахунків бухгалтерського обліку банків суттєво відрізняється від звичайного плану рахунків. Крім того, банківський облік підлягає строгому регулюванню з боку фінансових органів, що впливає на ведення фінансової звітності.

Основні особливості бухгалтерського обліку саме депозитних операцій полягають в наступному:

1. Облік внесків – реєстрація внесків клієнтів на їх депозитні рахунки;
2. Облік відсотків – розрахунок та облік відсотків, що нараховуються на збережені кошти клієнтів є чи не найвизначнішою за складністю особливістю;
3. Реєстрація руху коштів – відображення руху коштів від внесення до зняття з депозитного рахунку;
4. Резервування – формування резервів на покриття можливих втрат по депозитах;
5. Звітність – підготовка фінансової звітності, яка відображає стан депозитних операцій та їх вплив на фінансове становище підприємства [5, с. 136].

Для більшого унаочнення доцільно буде розглянути облік депозитів на прикладі типових проводок бухгалтерського обліку банків щодо депозитних операцій (табл. 2).

Звісно, це лише деякі типові проводки. Реальні проводки можуть відрізнятися в залежності від конкретних умов договорів з клієнтами, внутрішніх політик банку та регулятивних вимог.

Закон України № 679-XIV від 20.05.1999 р. зазначає, що банки зобов'язані подавати НБУ фінансову звітність, враховуючи вимогу щорічно проводити аудит власної фінансово-господарської діяльності [6].

Аудит депозитних операцій банку – це процес незалежного огляду та перевірки всіх аспектів та процедур, пов'язаних з прийманням, управлінням та використанням депозитів від клієнтів. Основна мета аудиту полягає у забезпеченні того, що депозитні операції банку відповідають встановленим внутрішнім положенням, регулятивним вимогам та стандартам бухгалтерського обліку [7, с. 261].

Розділяють два основних види аудиту, які відіграють важливу роль у забезпеченні ефективного управління та нагляду за фінансовою діяльністю банку: внутрішній та зовнішній.

Зовнішній аудит здійснюється зовнішньою аудиторською фірмою, яка надає об'єктивну та незалежну думку щодо фінансової звітності банку; підлягає вимогам законодавства та стандартам аудиту, таким як Міжнародні стандарти аудиту та охоплює перевірку фінансової звітності банку та видачу думки щодо її правильності, достовірності та повноти.

Внутрішній аудит проводиться внутрішньою аудиторською службою, яка зазвичай є складовою частиною банку. Внутрішній аудит спрямований на оцінку ефективності внутрішніх контрольних процедур, процесів та політик, а також на надання рекомендацій з їх поліпшення. Він може охоплювати широкий спектр аспектів діяльності банку, включаючи фінансовий управлінський облік, управління ризиками, дотримання внутрішніх положень та політик, а також інші області [8, с. 20].

Хоча зовнішній та внутрішній аудит мають різні функції та характер, вони взаємодоповнюють один одного, сприяючи забезпеченню ефективного управління та контролю в банку.

На відміну від підприємств, всі банки зобов'язані законом щорічно проходити незалежний аудит та приєднувати отриманий аудиторський висновок до фінансової звітності.

Аудит депозитних операцій банку є важливою частиною процесу перевірки фінансової діяльності банку і включає наступні кроки:

1. Планування: аудитор встановлює обсяг та область аудиту, визначає об'єкти, процедури та ризики, які необхідно врахувати;

2. Збір і аналіз інформації про депозитні операції, включаючи контрольні розрахунки, перевірку документації та виконання тестів;

3. Оцінка внутрішнього контролю, що забезпечують правильність та достовірність депозитних операцій, включаючи процедури, контрольні механізми та розподіл обов'язків;

4. Виконання спеціальних тестів контролю, в тому числі перевірку документів, спостереження за процесами та інші процедури.

5. Аналіз ризиків, пов'язаних з депозитними операціями, такі як кредитний ризик, ліквідність, процентний ризик та інші фактори, що можуть вплинути на фінансовий стан банку;

6. Підготовка звіту, в якому висловлюють свої думки щодо правильності та достовірності фінансової звітності банку, включаючи депозитні операції, та надають рекомендації щодо поліпшення систем внутрішнього контролю по завершенню перевірки.

Під час аудиту аудитори перевіряють наступні основні аспекти:

- правильність реєстрації та обліку депозитів;
- дотримання внутрішніх процедур, призначених для захисту депозитів та запобігання шахрайству;
- перевірка відповідності законодавства, всім відповідним законодавчим вимогам та регулятивним стандартам;

Таблиця 2

Типові проводки бухгалтерського обліку щодо депозитних операцій банку

Назва операції	Кореспонденція рахунків бухгалтерського обліку
Отримання депозиту від клієнта	- Дебет «Грошові кошти» (або іншого відповідного активного рахунку) - Кредит «Зобов'язання перед клієнтами за депозитами»
Нарахування відсотків на депозит	- Дебет «Витрати на відсотки» (або іншого відповідного витратного рахунку) - Кредит «Вклади клієнтів» або «Зобов'язання перед клієнтами за відсотками»
Виплата відсотків клієнту	- Дебет «Зобов'язання перед клієнтами за відсотками» - Кредит «Грошові кошти»
Вилучення коштів з депозиту клієнта	- Дебет «Зобов'язання перед клієнтами за депозитами» - Кредит «Грошові кошти»
Забезпечення резервів на покриття ризиків	- Дебет «Резерви на покриття ризиків» (або іншого відповідного рахунку) - Кредит «Грошові кошти» або «Доходи з відсотків»

Джерело: розроблено авторами

– аналіз фінансових результатів, проводиться оцінка фінансових результатів депозитних операцій, включаючи прибутки та збитки, а також визначення факторів, які впливають на їх ефективність.

Всі ці кроки допомагають аудиторам зрозуміти, як ефективно та надійно управляються депозитні операції банку та які можливі ризики можуть існувати.

Висновки з проведеного дослідження.

Детальний аналіз ключових аспектів банківських послуг, особливо щодо кредитування та депозитних операцій, доводить, що вони є основним джерелом коштів для банків. Прийняття комерційним банком ефективних фінансових рішень реалізується через функції депозитних операцій, включаючи приймання депозитів, забезпечення безпеки клієнтів та використання депозитів для кредитування. Депозитні операції відіграють важливу роль у фінансовій системі, забезпечуючи стабільність банків та надаючи можливість клієнтам зберігати та збільшувати свої фінансові активи. Основні особливості обліку депозитних операцій включають реєстрацію внесків та відсотків, контроль за рухом коштів, формування резервів та підготовку фінансової звітності. Підтвердженням достовірності інформації, що міститься у фінансовій звітності, слугують результати процесу аудиту депозитних операцій в банку, який включає планування, збір та аналіз інформації, оцінку внутрішнього контролю, виконання спеціальних тестів, аналіз ризиків, підготовку звіту та перевірку основних аспектів, таких як правильність реєстрації депозитів, дотримання внутрішніх процедур, відповідність законодавству та разом з даними генерованими системою бухгалтерського обліку стає підґрунтям фінансових рішень комерційного банку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 08.03.2024 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 15.05.2024).
2. Матвійчук Н. Сучасні тенденції залучення депозитів банками України. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2023. № 3. С. 87–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echcenu_2023_3_11 (дата звернення: 15.05.2024).
3. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 01.01.2024 № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text> (дата звернення: 15.05.2024).
4. Колодязна Т. В., Бакуменко Т. О. Економічна сутність та класифікація депозитних операцій комерційних банків. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 22. С. 802–805. URL: <http://global-national.in.ua/issue-22-2018/30-vipusk-22-kviten-2018-r/4003-kolodyazhna-t-v-bakumenko-t-o-ekonomichna-sutnist-ta-klasifikatsiya-depozitnikh-operatsij-komertsijnikh-bankiv> (дата звернення: 15.05.2024).

t-o-ekonomichna-sutnist-ta-klasifikatsiya-depozitnikh-operatsij-komertsijnikh-bankiv (дата звернення: 15.05.2024).

5. Джулій Л.В. Організаційні аспекти та система обліку депозитних операцій комерційних банків. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. № 3(1). С. 136–139. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_3\(1\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_3(1)_26) (дата звернення: 15.05.2024).

6. Про Національний банк України: Закон України від 19.04.2024 № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 15.05.2024).

7. Петраковська О.В. Мета та завдання аудиту депозитних операцій банку. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації*. 2014. № 1. С. 261–270. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boaa_2014_1_30 (дата звернення: 15.05.2024).

8. Заднепровська С. Організаційні та методичні аспекти внутрішнього аудиту депозитних операцій банку. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 1. С. 20–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2015_1_20 (дата звернення: 15.05.2024).

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro banky i bankivsku diialnist» [Law of Ukraine «On banks and banking activities»] dated March 8, 2024 No. 2121-III. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (accessed May 15, 2024). (in Ukrainian)
2. Matviichuk N. (2023). Suchasni tendentsii zaluchennia depozytiv bankamy Ukrainy [Modern trends in attraction of deposits by banks of Ukraine]. *Ekonomichnyi chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, vol. 3, pp. 87–94. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echcenu_2023_3_11 (accessed May 15, 2024). (in Ukrainian)
3. Zakon Ukrainy «Pro systemu harantuvannia vkladiv fizychnykh osib» [Law of Ukraine «On the system of guaranteeing deposits of natural persons»] dated January 1, 2024 No. 4452-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text> (accessed May 15, 2024). (in Ukrainian)
4. Kolodiazna T.V., Bakumenko T.O. (2018) Ekonomichna sutnist ta klasyfikatsiia depozytnykh operatsii komertsiiynykh bankiv [Economic essence and classification of deposit operations of commercial banks]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 22, pp. 802–805. Available at: <http://global-national.in.ua/issue-22-2018/30-vipusk-22-kviten-2018-r/4003-kolodyazhna-t-v-bakumenko-t-o-ekonomichna-sutnist-ta-klasifikatsiya-depozitnikh-operatsij-komertsijnikh-bankiv> (accessed May 15, 2024). (in Ukrainian)
5. Dzhulii L. V. (2017) Orhanizatsiini aspekty ta systema obliku depozytnykh operatsii komertsiiynykh bankiv [Organizational aspects and the accounting system of deposit operations of commercial banks]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 3(1), pp. 136–139. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_3\(1\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_3(1)_26) (accessed May 15, 2024).

6. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnyi bank Ukrainy» [Law of Ukraine «About the National Bank of Ukraine»] dated April 19, 2024 No. 679-XIV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (accessed May 15, 2024). (in Ukrainian)

7. Petrakovska O.V. (2014) Meta ta zavdannia audytu depozytnykh operatsii banku [The purpose and tasks of the audit of the bank's deposit operations]. *Bukhhalter-skyi oblik, analiz ta audyt: problemy teorii, metodolohii, orhanizatsii*, vol. 1, pp. 261–270. Available at:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/boaa_2014_1_30 (accessed May 15, 2024). (in Ukrainian)

8. Zadneprovska S. (2015) Orhanizatsiini ta metodychni aspekty vnutrishnoho audytu depozytnykh operatsii banku [Organizational and methodical aspects of the internal audit of the bank's deposit operations]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, vol. 1, pp. 20–28. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2015_1_20 (accessed May 15, 2024). (in Ukrainian)

BANKING REGULATION OF GREEN FINANCIAL MARKETS

БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕЛЕНИХ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ

The article examines contemporary international approaches to the regulation of green financial markets from the perspective of central banks, whose regulatory activity in this field is defined by the demand to neutralize the performance of environmental hazards at the macroeconomic level. The research is aimed to illuminate the central banks' methods and levers in environmental risk management. The following instruments of green financial regulation and green financial markets development are identified and analysed: stress-testing; reserve requirements; capital requirements; creating prerequisites for the issuance, purchase and sale of green financial instruments. Based on the international theoretical and statistical data study on the specified levers, it is proven that the European Central Bank applies almost all the highlighted instruments. The development tendencies of sustainable debt instruments are assessed. It is revealed that the amount of green debt securities in central banks' portfolios is continuously growing: in the Euro area, their outstanding amount has more than doubled over 2021–2023, with their share in the amount of all debt securities having increased from 3% to 6%. Ultimately, the conducted research reflects that today central banks are only at the first stage of financial markets greening. For their further development, it is necessary to clearly specify relevant effective tools.

Key words: central banks, environmental and climatic risks, stress-testing, green debt securities, financial market.

У статті розглянуто сучасні світові підходи до регулювання зелених фінансових ринків з позиції центральних банків. Наразі загострюється проблема зміни навколишнього середовища, що негативно впливає не тільки на екологічну складову розвитку людства, але й на економіку країн світу. Тому метою дослідження є висвітлення методів і важелів центральних банків з управління екологічними ризиками та «озеленення» фінансових ринків. Визначено та проаналізовано такі інструменти зеленого фінансового регулювання та розвитку зелених фінансових ринків: стрес-тестування; резервні вимоги; вимоги до капіталу; створення умов для емісії та купівлі-продажу зелених фінансових інструментів на фондових ринках. На підставі аналізу міжнародних теоретичних та статистичних даних щодо означених важелів доведено, що Європейський центральний банк (ЄЦБ) використовує майже всі висвітлені інструменти. Насамперед, у 2021 році ЄЦБ провів стрес-тестування світової економіки, результати якого довели перевагу поетапного запровадження засад зеленої економіки над «тепличним» сценарієм, за якого імовірність дефолту підвищується на 7%. Досліджено питання екологізації резервних вимог на основі диференціації ставок з метою перенаправлення фінансових потоків від традиційних виробництв до «чистих» проєктів. У свою чергу, запровадження такого інструменту сприятиме створенню «зелених» нормативів капіталу комерційних банків шляхом підтримки центральними банками «зеленого фактору», якщо позиковий капітал спрямовується на розвиток ресурсозберігаючого бізнесу, та застосування підвищених вимог, якщо позикові кошти використовуються підприємствами з великими викидами забруднюючих речовин в навколишнє середовище. Оцінено тенденцію розвитку зелених боргових цінних паперів. Обсяги зелених боргових інструментів в портфелі центральних банків постійно зростають: за 2021–2023 рр. в Єврозоні їх непогашена сума зростає більше, ніж у два рази, причому їх частка у сумі всіх цінних паперів збільшилась з 3% до 6%. Означена тенденція свідчить про переосмислення проблем зміни навколишнього середовища. Отже, проведене дослідження показало, що сьогодні центральні банки знаходяться тільки на першому етапі озеленення фінансових ринків. Для подальшого їх розвитку потрібно чітко визначитися з ефективними інструментами цього процесу, підвищувати результативність регуляторної діяльності центральних банків.

Ключові слова: центральні банки, екологічні та кліматичні ризики, стрес-тестування, зелені боргові цінні папери, фінансовий ринок.

UDC 336.7+339.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastuct78-17>

Pohorielova Tetiana

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor
of the Department of Statistics
and Mathematical Methods in Economics,
Odesa National Economic University

Pohorielova Maryna

Student of the first (bachelor's) level,
Odesa National Economic University

Погорєлова Т.В.

Одеський національний економічний
університет

Погорєлова М.Ю.

Одеський національний економічний
університет

Formulation of the problem. These days, worsening of climate conditions is being increasingly recognised as an undeniable and severe process. Not only does the escalating issue of climate change raise environmental alarms all around the world but also it inflicts much harm on national economies.

Particularly, such an intricate relation between climate change and economic performance has prompted a revaluation of the role of regulators, especially central banks, in mitigating these challenges. In recognition that economic agents are often driven by short-term benefits and hence overlook long-term implications of climate change-related risks, central banks now try to guide actors on financial markets towards green transition more.

Analysis of recent research and publications.

In fact, primary sources of information are to be divided into two large groups: data of a predominantly statistical nature collected and provided by the recognised international organizations, such as the UN, NASA, ECB, BIS, NGFS, UNEP, and private research.

In the framework of information retrieved from the credible international organizations, one can specifically highlight not only its factual but also methodological novelty. In particular, the European Central Bank (ECB) has recently introduced a new approach for performing a quantitative analysis of phenomena associated with the impact of climate change. It distinguishes between three groups of experimental statistical indicators encompassing

sustainable finance, carbon emissions and physical risks [1].

Regarding private research, a significant variance in its goals, objects of analysis, results, and critical argumentation is observed. In general, it can be noted that recent works have rooted many of the latest economic terms with an environmental lining: for example, green swans (derivation from so-called black swans), green finance and instruments, green banking and “greening” monetary policy. Most authors use the concept of “green” in the sense of “environmentally friendly” and “aware of climate change” here.

For instance, in the ADBI Working Paper, green central banking is interpreted as “central banking that takes account of environmental risks, including risks from climate change” [2, p. 1]. And in the Asian Journal of Sustainability and Social Responsibility, green banking altogether is described as “financing activities ... with an aim to reduce greenhouse gas emissions and increase the resilience of the society to negative climate change impacts”, what quite falls in line of the first declaration [3, p. 4]. Therefore, semantic unity of terms and their respective definitions is expected to be found within all scientific works on climate change considerations in central banks policies.

On the other hand, there are several questions that cause some conceptual frictions between different authors. Namely, disagreements concern the extent (contents) of a toolkit within central banks mandate to address climate change-related challenges. A common breakdown of instruments that central banks can use to mitigate environmental risks encompasses monetary policy, bank capital regulation and stress-testing components [4, p. 3]. However, some authors also include central bank soft power and guidelines, tailoring a more detailed approach [2, p. 5]. On top of that, not all instruments from these areas are equally recognised for their efficiency amongst researchers. For example, profound criticism has been inflicted upon capital regulation for “the impact of green or brown capital requirements on financial stability [being] unimportant from a macroprudential standpoint” [4, p. 33]. Furthermore, stress-testing is sometimes criticized for being inaccurate in terms of long-term predictions because this technique was originally designed for testing within the 3-5 years timeframe [5, p. 2].

Overall, the literature on climate change in the central banks’ framework contains vast empirical research and is abundant with varying opinions on the matter.

Formation of the objectives of the article. The aim objective of the article is to explore the question: can central banks manage climate change problems, and if so, through what tools and methods? Delving into this inquiry is crucial not only for understanding

the evolving role of central banks in the face of environmental challenges but also for interpreting the potential impact of their “greening” interventions on the financial system’s capacity of navigating complexities of climate change.

Presentation of the main research material. With respect to the deteriorating effects climate change has on economy, regulatory authorities are beginning to incorporate environmental considerations into their policies. Central banks are naturally found within such regulatory authorities but they need a legal mandate to take on a proactive role in green transition. Therefore, it is high time the question whether or not central banks really have sufficient credentials to manage climate change risks is addressed.

Scholastically, central banks are public institutions which main (but not the only) activity centres around managing monetary policy in order to achieve objectives determined by their national frameworks. In the majority of cases, a core task specifically mandated to a central bank lies within acquisition and support of price stability, as evidenced by the European Central Bank (ECB), the Sveriges Riksbank (Sweden), and the Swiss National Bank. However, there are central banks that arrange more diverse responsibilities. For instance, the US Federal Reserve System pursues maximum employment and moderate long-term interest rates, aside from stable prices; the monetary policy goals of the Bank of England include delivering price stability and supporting the government policy aimed at ensuring growth and employment; social equality is one of the objectives set for the Banco Central de la República (Argentina) [6, p. 7].

Despite such a plethora of central banks’ mandates, it is now being argued that their role should be interpreted to incorporate environmental considerations, indeed. This statement is supported by the surveys of central bankers conducted in 2020 and 2021. The results point that while in 2020 only 46% of the respondents believed that tackling climate change falls within central bank mandates, in 2021 this number amounted for 63% [4, p. 8].

Proceeding on this assumption, several initiatives to include climate change considerations in central banks’ practice have been recently supplemented. In particular, in 2017, eight central banks and supervisors established the Network of Central Banks and Supervisors for Greening the Financial System (NGFS) aiming “to help strengthening the global response ... to enhance the role of the financial system to manage risks and to mobilize capital for green and low-carbon investments in the broader context of environmentally sustainable development” [7]. In 2021, NGFS cooperated with other supranational organizations to launch the Climate Training Alliance (CTA), an online platform tailored to promote awareness and expertise amongst central

banks and supervisors [8]. So far, implementation of these projects has led to the co-development of scenario testing methodologies that allow central banks evaluate risks associated with climate change.

Another straightforward example of fostering climate change consideration within central banks credentials is found within the ECB. Due to climate change threatening financial stability, management of environmental risks falls within the ECB's purview [9]. Some other central banks (for instance, the Bank of England, the US Federal Reserve, the Bangladesh Bank,) tend to regard dealing with climate change implications as their mandates component, too.

Altogether, it can be concluded that nowadays the majority of central banks becomes increasingly disturbed by the effects of environmental risks on economy and hence explicitly includes management of these risks to their mandates.

With the Bank of England pioneering in addressing climate change issues since 2015, awareness of environmental risks has now spread among most central banks, pushing them to rearrange their existing toolkits. As it has been mentioned, there are several ways of approaching contents of these toolkits. For the sake of performing a comprehensive analysis, two main fields of applying monetary authorities' credentials are going to be researched: establishment of green financial regulations and green financial markets development.

To achieve greening effects of financial regulation, central banks can calibrate and employ various instruments from their vast toolkit. In particular, they can arrange stress-testing of financial and credit institutions and the whole financial system for climate change impact assessment; prescribe their engagement in green transition by enforcing adjustments to reserve and capital requirements.

In general, stress-testing marks "simulation techniques used to test the resilience of institutions and investment portfolios against possible future financial situations" [4, p. 21]. Performance of stress tests for different climate change related scenarios could be especially useful because they are meant to provide a "footage" of the economy development after passing a certain landmark, which, for example, could be such an extremum as sudden drastic worsening of climate.

In 2021, the ECB conducted an economy-wide climate stress test. It was aimed at evaluating the impact of 3 alternative climate scenarios distinguished by the measures of transition and physical risks on the resilience of non-financial companies and banks over the next 30 years. The test's bank-level findings revealed that most banks would benefit from an orderly transition rather than from a hot house scenario because of the 7% higher probability of default. As for non-financial companies, in the hot house scenario they are going to undergo loss of profit

by up to 40% because of production disruptions, and their default probabilities could be up to 6% higher in 2050 in comparison with the orderly transition scenario [10, p. 42–55]. Therefore, stress-testing for climate change provide monetary authorities with information as to current robustness of financial institutions and the system overall and hence the capacity to adjust their regulatory decisions.

Let us consider reserve requirements, which are defined by the minimum amount of reserve funds that commercial banks are obliged to form. To encourage advancement of sustainable banking practices, they could be adjusted in two strategic ways. Primarily, central banks can establish differential reserve requirements tied to the composition of banks' portfolios. This way, the reserves rates for the portfolios emphasizing greener, less carbon-intensive assets would be low, and vice versa, potentially shaping sustainable credit allocation and investments. The second approach that is featured in the literature involves inclusion of "...carbon certificates to commercial banks' reserves, aiming to boost the carbon certificates market" [2, p. 7]. Overall, both in theory and in practice, tailoring specific reserve requirements allows to steer credit toward investments in more eco-friendly projects.

Likewise, central banks modify capital regulation criteria to address climate change risks. As a result, different capital requirements for loans are settled, and depending on the asset profile, they could be either loosened as a so-called green supporting factor, or "GSF", or increased under a so-called brown penalising factor, or "BPF" [4, p. 8]. Currently, there is no solid evidence of practical usage of greening capital requirements by central banks. The necessity to introduce greening capital regulations is high, though, since 40% of banks' portfolios consist of loans to the biggest contributors to overall CO₂ emissions: manufacturing, wholesale and retail, transport and electricity and gas. Capital regulation could potentially become an efficient instrument in addressing climate change implications in the process of bank lending as a means of direct modulation of credit flows by central banks.

In addition to financial regulations, financial markets represent another domain for central banks pursuits of "greening" initiatives. Specifically, central banks can play a pivotal role in promoting active trading of environmentally friendly assets through issuance of green bonds guidelines, as well as set example of purchasing sustainable debts securities from business with minor carbon footprint.

In order to encourage financial institutions to issue sustainable debt instruments, central banks can prepare and publish respective guidelines with extensive explanation of criteria for identification of sustainable projects and businesses, specifications of usage of bond proceeds and disclosure standards. It

is expected that rising awareness in such a way could significantly promote sustainable debt instruments issuance thanks to “establishing and enforcing criteria for green bond labels” [4, p. 13].

On top of the aforementioned, central banks can signal financial institutions about the importance of purchasing sustainable debt securities through holding them in their own portfolios. By setting a positive example, they can influence other actors on financial markets to diversify their assets in a way that would benefit not only the environment but also financial stability in the long run. Nowadays, central banks, governments and second-tier institutions could choose to buy from a wide range of sustainable debt securities thanks to their growing supply. In particular,

in the Euro area their outstanding amount has more than doubled over 2021-2023, with their share in the amount of all debt securities having increased from 2.97% to 6.08% (Figure 1). Such tendency could pinpoint awareness of climate change risks.

In this regard, the breakdown of sustainable debt securities based on a sustainability criterion is worth mentioning. There are green, social, sustainability, and sustainability-linked debt securities. Green securities are the ones that are called for funding projects with evident environmental advantages; and the Figure 1 clearly illustrates that in the beginning of 2023 their supply, which comprises the biggest part of sustainable debt securities issuance overall, was 2.27 times greater than in the beginning of 2021.

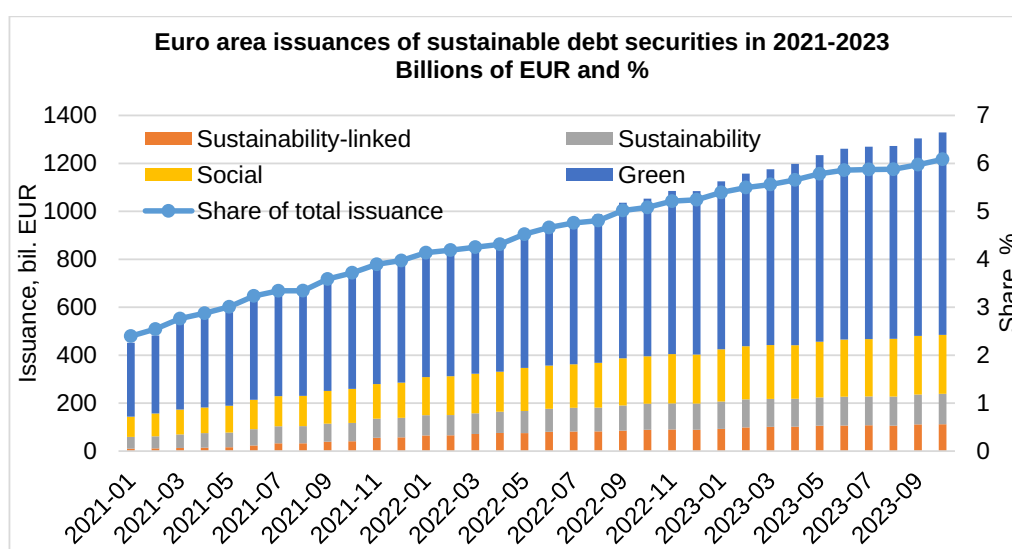

Figure 1. Euro area issuances of sustainable debt securities in 2021–2023, bil. EUR and %

Source: the ECB Data Portal [1]

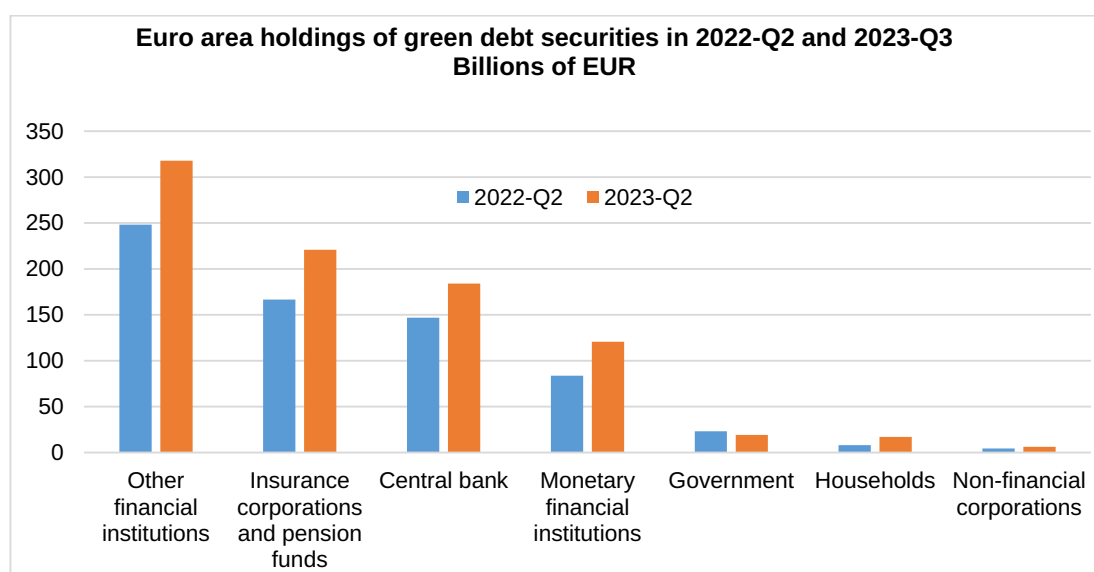

Figure 2. Euro area holdings of green debt securities in 2022-Q2 and 2023-Q3, billions of EUR

Source: the ECB Data Portal [1]

So by choosing from this abundant pool of sustainable debt certificates, participants of financial markets can enrich their assets portfolio with green no-carbon-footprint assets. Central banks might do so to realise their environmentally oriented mandate. Actually, from the Figure 2, it can be clearly seen that it is exactly central banks who are one of the most active buyers of green debt securities. In the second quarter of 2023 central banks in the EA held 25.35% more green debt securities than in the second quarter of a previous year, coming third to insurance corporations and pension funds and non-monetary financial institutions by nominal value of their holdings. It perfectly fits into a pattern of promoting operations with sustainable debt securities by the example of monetary authorities engagement.

Altogether, central banks in the EA have been multiplying the outstanding amounts of overall

sustainable securities in their holding since 2021, as the Figure 3 highlights: while they held 132.948 billion of euro as of 31.03.2022, this number increased up to 174.373 billion of euro, what is 31.16% greater, as of 31.03.2022. At the same time, if consider the streak of annual percentage changes of these increments to the sustainable assets portfolio from the Figure 4, then it becomes evident that growth rate features a tendency of eventually slowing down. It might come naturally from the initial boom or result from losses associated with green transition and therefore decrease of interest in environmental projects, what is way worse, considering the earlier discussed results of the stress-testing of economy for varying climate change scenarios.

To sum up, it should be noted that by purchasing and holding sustainable debt securities central banks guide financial and other institutions that act

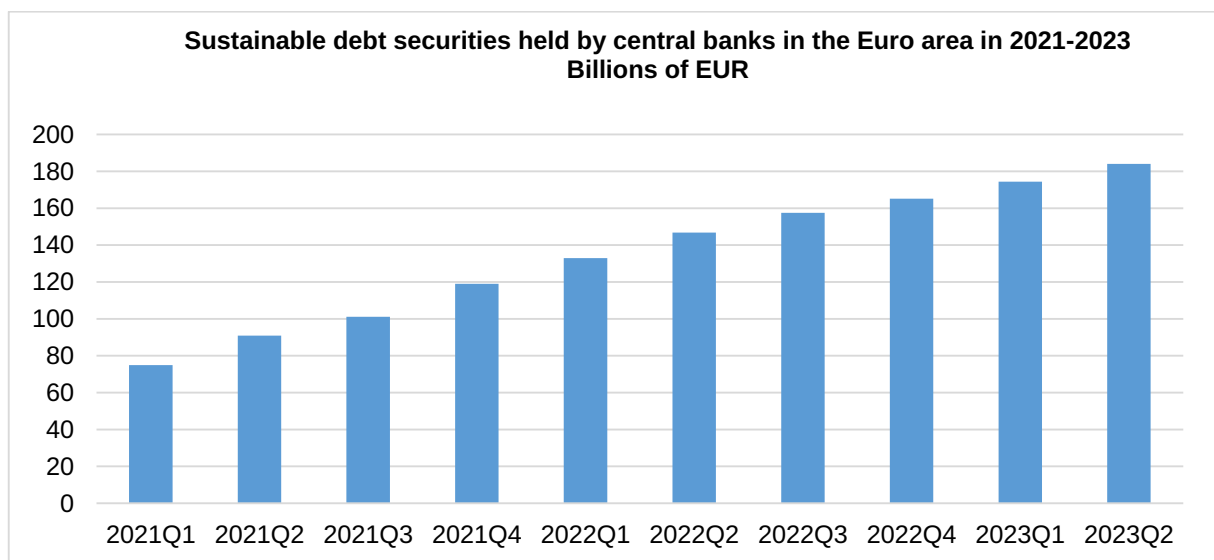

Figure 3. Sustainable debt securities held by central banks in the Euro area in 2021–2023, millions of EUR

Source: the ECB Data Portal [1]

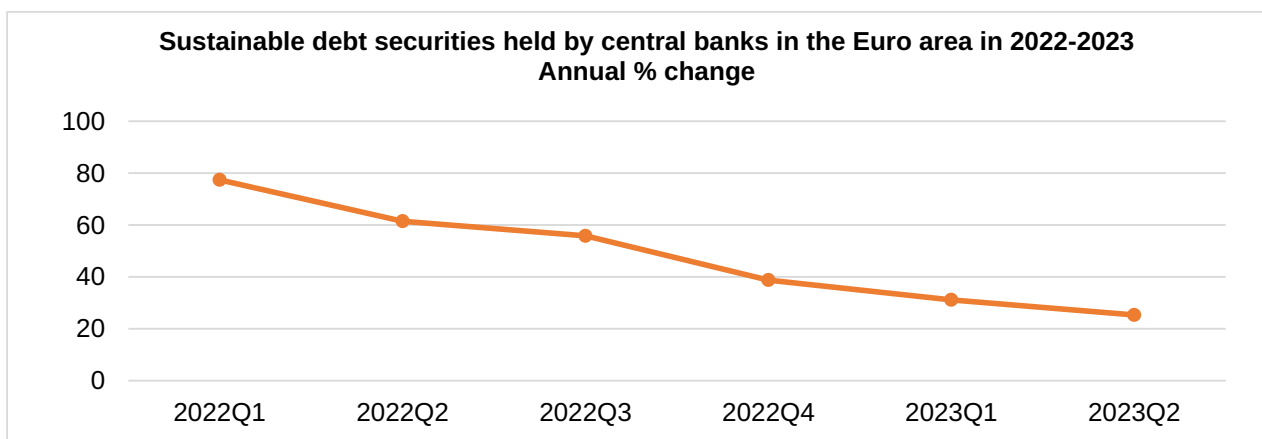

Figure 4. Sustainable debt securities held by central banks in the Euro area in 2021–2023, annual % change

Source: the ECB Data Portal [1]

on financial markets in direction of allocating their money resources in “greener” industries and feeding initiatives of ceasing climate changes with sufficient funds. This way, central banks realize their mandate of addressing environmental challenges.

Conclusions from the study. The research proves that in the 21st century climate change has become one of the key challenges for society and economy worldwide. Although at first glance it may seem like environmental problems cannot influence economic development, this is not true. Pollution and long-term changes in weather patterns are expected to impact supply and demand formation on financial and labour markets, as well as to distort ratio of money expenditures to savings, thereby decreasing numbers and amounts of transactions. Because of such strong connection between the development of national economies and climate change, regulators across the globe are paying more attention to green issues. And central banks are beginning to include consideration of sustainable problems to their mandated tasks. However, the latest research papers reflect that today central banks are only at the first stage of pursuing sustainability-related objectives. Ultimately, this is due to the lack of a clearly defined efficient toolkit. Summing up all the results obtained, it can be expected that in the future we are likely to evidence an even more rapid development of green finance and an increasing performance of central banks in this field.

REFERENCES:

1. European Central Bank. (2023). ECB publishes new climate-related statistical indicators to narrow climate data gap. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2023/html>
2. Dikau, S. (2020). Central banking, climate change, and green finance. *Asian Development Bank*. URL: <https://www.adb.org/publications/central-banking-climate-change-and-green-finance>
3. Park, H., & Kim, J. D. (2020). Transition towards green banking: role of financial regulators and financial institutions. *Asian Journal of Sustainability and Social Responsibility*, 5(1). DOI: <https://doi.org/10.1186/s41180-020-00034-3>
4. Cullen, J. (2022). Central Banks and Climate Change: Mission Impossible? *ResearchGate*. URL: <https://www.researchgate.net>
5. Aufauvre, N., & Bourgey, C. (2019). The role of central banks and supervisory authorities in stimulating consideration for long-term issues: The case of climate change. *Réalités Industrielles*, Novembre 2019 (4), 60. DOI: <https://doi.org/10.3917/rindu1.194.0060>
6. Honohan, P. (2019). Should Monetary Policy Take Inequality and Climate Change into Account? *Social Science Research Network*. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3478285>
7. NGFS. (n.d.). Network of Central Banks and Supervisors for Greening the Financial System (NGFS). URL: <https://www.ngfs.net/en>
8. BIS CTA. (n.d.). URL: <https://fsi.bis.org/cta>
9. European Central Bank. (2021). ECB presents action plan to include climate change considerations in its monetary policy strategy. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2021/html>
10. Alogoskoufis, Dunz & Emambakhsh, Henning & Kaijser, Kouratzoglou & Muñoz, Parisi & Salleo. (2021). ECB economy-wide climate stress test. *Occasional Paper Series. European Central Bank*. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op281~05a7735b1c.en.pdf>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

CONCEPTUAL APPROACHES TO IMPROVING THE EFFICIENCY OF ATTRACTING FOREIGN DIRECT INVESTMENT

У статті розглянуто проблематику необхідності активізації залучення прямих іноземних інвестицій як ключового фактора для стимулювання розвитку національної економіки. Досліджено, що прямі іноземні інвестиції є однією з важливих складових забезпечення умов для виходу країни з економічної кризи. Проаналізовано динаміку прямих іноземних інвестицій як у світі, так і в Україні, визначено основні фактори, які впливають на обсяги ПІІ. Зазначено, що обсяги прямих іноземних інвестицій в українську економіку є низькими та залежать від політичної та економічної кон'юнктури. Проведено кореляційно-регресійний аналіз для розуміння взаємозв'язку між показниками прямих іноземних інвестицій та іншими показниками економічного розвитку, такими як ВВП та середня заробітна плата. На основі отриманих результатів запропоновано концептуальні підходи для поліпшення інвестиційного клімату та збільшення притоку прямих іноземних інвестицій в українську економіку.

Ключові слова: інвестиції, прямі іноземні інвестиції, інвестиційний клімат.

The article shows that in today's globalized economy, foreign direct investment (FDI) plays a key role in stimulating economic growth and development of any country, including Ukraine, which seeks to overcome the consequences of the economic crisis and integrate into the global economic space. The need for significant investment resources in the Ukrainian economy makes attracting FDI one of the priorities of the state's economic policy. The purpose of the study is to investigate the problems of intensifying FDI attraction to Ukraine and to develop practical recommendations for improving the investment climate. To achieve this goal, a set of methods was used, including the analysis of scientific literature and official statistics (website of the World Bank, Ministry of Finance of Ukraine, NBU, etc.), comparative analysis and correlation and regression analysis. The results of the study include an analysis of the essence and importance of FDI for the Ukrainian economy, the dynamics of FDI in the world and in Ukraine, as well as the main factors influencing the volume of FDI. It is proved that the volume of FDI in the Ukrainian economy is low and depends on the political and economic situation. The direct relationship between FDI and GDP, as well as the inverse relationship between FDI and average wages are also shown. Based on the study, a set of measures was developed to improve the investment climate and increase FDI inflows to Ukraine. These recommendations include improving political and economic stability, improving FDI legislation, creating a favorable business environment, reducing corruption, conducting marketing campaigns, and creating special economic zones. Intensifying FDI attraction to Ukraine is an important factor for stimulating economic growth, increasing the country's competitiveness, and improving the welfare of the population. Implementation of the measures proposed in this study will improve the investment climate and significantly increase FDI in the Ukrainian economy. This is expected to facilitate Ukraine's integration into the global economic space and strengthen its position in the international arena.

Key words: investment, foreign direct investment, investment climate.

УДК 339.727.22(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-18>

Поліщук Н.В.

д.е.н., професор кафедри фінансів
і банківської справи,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса
Янішевський Б.С.
здобувач вищої освіти,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса

Polishchuk Nataliia

Vasyl' Stus Donetsk National University
Yanishkevskiy Bohdan
Vasyl' Stus Donetsk National University

Постановка проблеми. Важливість прямих іноземних інвестицій (ПІІ) обумовлюється стимулюванням економічного розвитку, проте економіка України зазнає низьких обсягів ПІІ, що зумовлено несприятливою політичною та економічною кон'юнктурою. Відсутність ефективних заходів для активізації залучення ПІІ перешкоджає виходу країни з економічної кризи та належному розвитку. Таким чином, існує необхідність в дослідженні та розробці конкретних стратегій для покращення інвестиційного клімату та збільшення обсягів прямих іноземних інвестицій в українську економіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема залучення прямих іноземних інвестицій завжди привертала увагу вчених, серед яких: Дропа Я.Б., Макаренко М.П., Маркевич К.Л., Маценко А.А., Свідрак О.В., Юрчик І.Б. та інші. Проте слід зазначити, що воєнний стан та наслідки повномасштабного вторгнення потребують подальшого розгляду та вдосконалення організації інвестиційного клімату в Україні.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в аналізі проблем та можливостей щодо

активізації залучення прямих іноземних інвестицій як ключового чинника для стимулювання розвитку української економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інвестиції є ключовим стимулом економічного розвитку. Вони визначаються економічним станом країни та сприяють його поліпшенню, маючи ряд позитивних наслідків, таких як: модернізація виробництва, підвищення конкуренції та розвиток інфраструктури. Інвестиції у сучасні технології особливо важливі, оскільки сприяють модернізації виробничих процесів, підвищенню якості продукції та збільшенню продуктивності праці. Вони також стимулюють ринкову конкуренцію і позитивно впливають на платіжний баланс країни. Крім того, інвестиції сприяють соціальному розвитку, створюючи нові робочі місця та підвищуючи рівень доходів населення. Прямі іноземні інвестиції є важливим елементом для економіки, що розвивається, оскільки сприяють впровадженню новітніх технологій та створюють можливості для максимізації прибутку [3, с. 597].

Згідно з оцінками МВФ, прямі іноземні інвестиції (ПІІ) визначаються як випадки, коли інвестор

контролює не менше 10% капіталу підприємства, у той час як інші види інвестицій розглядаються як портфельні. Цей розподіл між інвестиціями є значущим у контексті міжнародного капіталу, оскільки ПІІ відіграють важливу роль у розвитку економіки [2].

Перш за все, ПІІ є фактичними інвестиціями, які відрізняються від портфельних, оскільки вони не обмежуються фінансовими активами, але охоплюють реальні активи, такі як земля, підприємства та інші капітальні об'єкти. Друге, вони дозволяють інвесторам контролювати об'єкт інвестування, що відрізняє їх від портфельних інвестицій [7, с. 177].

Історично перевага надавалася портфельним інвестиціям, але ситуація змінилася з появою транснаціональних корпорацій, які мають значний вплив на міжнародні економічні відносини.

У контексті іноземних інвестицій можна виділити країни-донори, які надають капітал іншим країнам, та країни-одержувачі, що отримують іноземні інвестиції. Інвестиції часто спрямовані у країни з високим рівнем промислового розвитку, але також можуть потрапляти до країн, що розвиваються за наявності сприятливих умов [7, с. 179].

ПІІ мають численні переваги перед іншими формами економічної підтримки. Вони сприяють підвищенню ефективності економіки країни-одержувача, внесенням новітніх технологій у виробництво і сприяють зниженню боргового навантаження.

В залежності від специфіки галузей економіки, прямі інвестиції можна класифікувати за наступними секторами [2]:

1. Первинний сектор включає в себе сільське господарство, лісове господарство, рибальство, добувну промисловість та інші види діяльності, що пов'язані з видобутком природних ресурсів.

2. Вторинний сектор охоплює промисловість та будівництво, включаючи виробництво товарів, машинобудування, металургію, хімічну промисловість, будівельну сферу тощо.

3. Третинний сектор включає сферу послуг і поділяється на декілька підсекторів, таких як зв'язок, торгівля, туризм, послуги у сфері транспорту, інформаційні технології (ІТ), освіту, банківську справу та інші види послуг.

За напрямом потоку, інвестиції розрізняються на зовнішні та внутрішні. Прямі іноземні інвестори можуть бути класифіковані на три основні категорії:

- транснаціональні корпорації (ТНК), які складаються з материнських компаній, їхніх дочірніх та асоційованих підприємств за кордоном. Ці інвестиції зазвичай є довгостроковими і здійснюються у формі не грошових активів, таких як обладнання та технології, з метою розширення ринків та отримання доступу до ресурсів;

- приватні інвестори-підприємці, які мають за мету швидке отримання прибутку. Вони зазвичай

інвестують у малі та середні підприємства, які мають потенціал для швидкого розвитку;

- інституціональні інвестори, до яких відносяться банки, інвестиційні та страхові компанії, міжнародні фінансові організації, які привертають кошти через емісію акцій. Ці інвестиції, як правило, мають короткостроковий характер і полягають у покупці великих пакетів акцій компаній.

Прямі іноземні інвестиції, які враховуються в системі національних рахунків, складаються з наступних складових [2]:

- первинні вкладення за кордоном власного капіталу. Це охоплює операції, в результаті яких прямий інвестор придбає понад 10% акцій компанії за кордоном, а також може включати у себе філії, дочірні або асоційовані підприємства, а також операції з поглинання, злиття та створення спільних підприємств;

- реінвестиції, які представляють собою частину прибутку від об'єкта інвестування, що не виплачується або не переказується прямому інвестору, а знову вкладається у розвиток цього об'єкта;

- внутрішньо-корпоративні трансфери капіталу у формі надання кредитів, субсидій або позик між прямим інвестором та його філіями, дочірніми або асоційованими компаніями.

Прямі іноземні інвестиції також залежать від різних чинників, які можна поділити на наступні групи [10, с. 50]: загальні чинники, які охоплюють очікування високих прибутків від інвестування; торговельні обмеження, пов'язані з торговельними бар'єрами та перевагами вітчизняних продуктів, що можуть впливати на прийняття рішення про інвестування; маркетингові чинники, які стосуються ринку, такі як його розмір, динаміка, частка, експортні можливості, відносини з покупцями та конкуренція; вартісні чинники, що охоплюють вартість виробництва, такі як джерела постачання, трудові ресурси, сировина, капітал, технології, ціни на працю, транспорт та фінансові стимули.

Проаналізуємо ПІІ, які надходили в економіку України протягом 2012–2022 рр. (рис. 1). Динаміка прямих іноземних інвестицій протягом 2012–2022 рр. мала хвилюподібну структуру. За останні 10 років найбільше прямих іноземних інвестицій в економіку України залучено у 2012 р – 8,175 млрд дол. США та у 2021 р на суму 7,954 млрд дол. США. Суттєве скорочення ПІІ відбулося у 2020 р. через наслідки пандемії COVID-19, а у 2022 р. – через воєнний стан, політичну та економічну нестабільність в країні.

Одним з цікавих аспектів для аналізу є розподіл прямих іноземних інвестицій за країнами. За даними Національного банку України найбільшу частку інвестицій в економіку України мали Кіпр – 31,7%, Нідерланди – 21,6%, Швейцарія – 5,8%, Велика Британія – 4,6%, Німеччина – 4,6%, Австрія – 3,0%, Люксембург – 2,4% та Франція – 2,0%.

Рис. 1. Динаміка ПІІ в економіку України протягом 2012–2022 рр., млрд дол. США [4; 5]

Ці країни є традиційними лідерами за обсягом інвестицій в Україну протягом багатьох років, але в зв'язку із повномасштабним вторгненням росії на територію України до даного списку можна віднести і США.

Щоб розуміти залежність зміни ПІІ в Україні від інших індикаторів розвитку економіки проведемо також кореляційно-регресійний аналіз. Для проведення даного дослідження було вибрано наступні показники (табл. 1):

– Y – прямі іноземні інвестиції в Україні, млрд дол. США;

– X1 – рівень ВВП, млрд дол. США;

– X2 – середня заробітна плата, млрд дол. США.

Кореляційно-регресійний аналіз дозволяє виявити статистичні зв'язки між ПІІ та іншими показниками розвитку економіки, а також оцінити силу та напрямок цих зв'язків. За допомогою кореляційно-регресійного аналізу можна також перевірити гіпотези про причинно-наслідкові відносини між змінними, або прогнозувати значення однієї змінної на основі значень інших змінних.

На основі проведеного економетричного аналізу найкращою виявилася регресійна модель (1):

$$Y = -1,905 + 0,135X_1 - 43756847,31X_2. \quad (1)$$

Оскільки R-квадрат (коефіцієнт детермінації) дорівнює 0,781, це свідчить про високу якість моделі та свідчить про те, що 78,1% коливань Y залежить від коливань аргументів. Решта залежить від неврахованих факторів.

Так як, фактичний критерій Фішера більший у порівнянні з табличним, то статистична значимість рівняння регресії визнається в цілому. Коефіцієнт кореляції дорівнює 0,883, що означає за шкалою

Чеддока тісний зв'язок результативної ознаки з досліджуваним фактором.

Таблиця 1

Показники регресійного аналізу [1; 8; 9]

Роки	Y	X1	X2
2012	8,175	182,6	3,411E-07
2013	4,509	190,5	3,7546E-07
2014	0,847	133,5	3,6435E-07
2015	-0,198	91,0	2,0914E-07
2016	4,128	93,4	1,633E-07
2017	3,68	112,1	2,1768E-07
2018	4,975	130,9	2,6718E-07
2019	5,796	153,9	3,274E-07
2020	0,304	156,6	4,3694E-07
2021	7,954	199,8	4,3287E-07
2022	0,366	160,5	4,041E-07

Тож на основі проведеного економетричного аналізу можемо визначити, що так як коефіцієнт регресії X1 додатний, що свідчить про пряму залежність між рівнем ВВП та прямими іноземними інвестиціями: зі збільшенням рівня ВВП на 1 млрд дол. США прямі іноземні інвестиції зростають на 0,1348 млрд дол. США. Коефіцієнт регресії X2 від'ємний, що свідчить про обернену залежність між середньою заробітною платою та прямими іноземними інвестиціями: зі збільшенням середньої заробітної плати на 1 млрд дол. США прямі іноземні інвестиції зменшуються на 43,7568 млрд дол. США.

Для покращення інвестиційного клімату пропонуємо концепцію підвищення ефективності залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України (рис. 2).

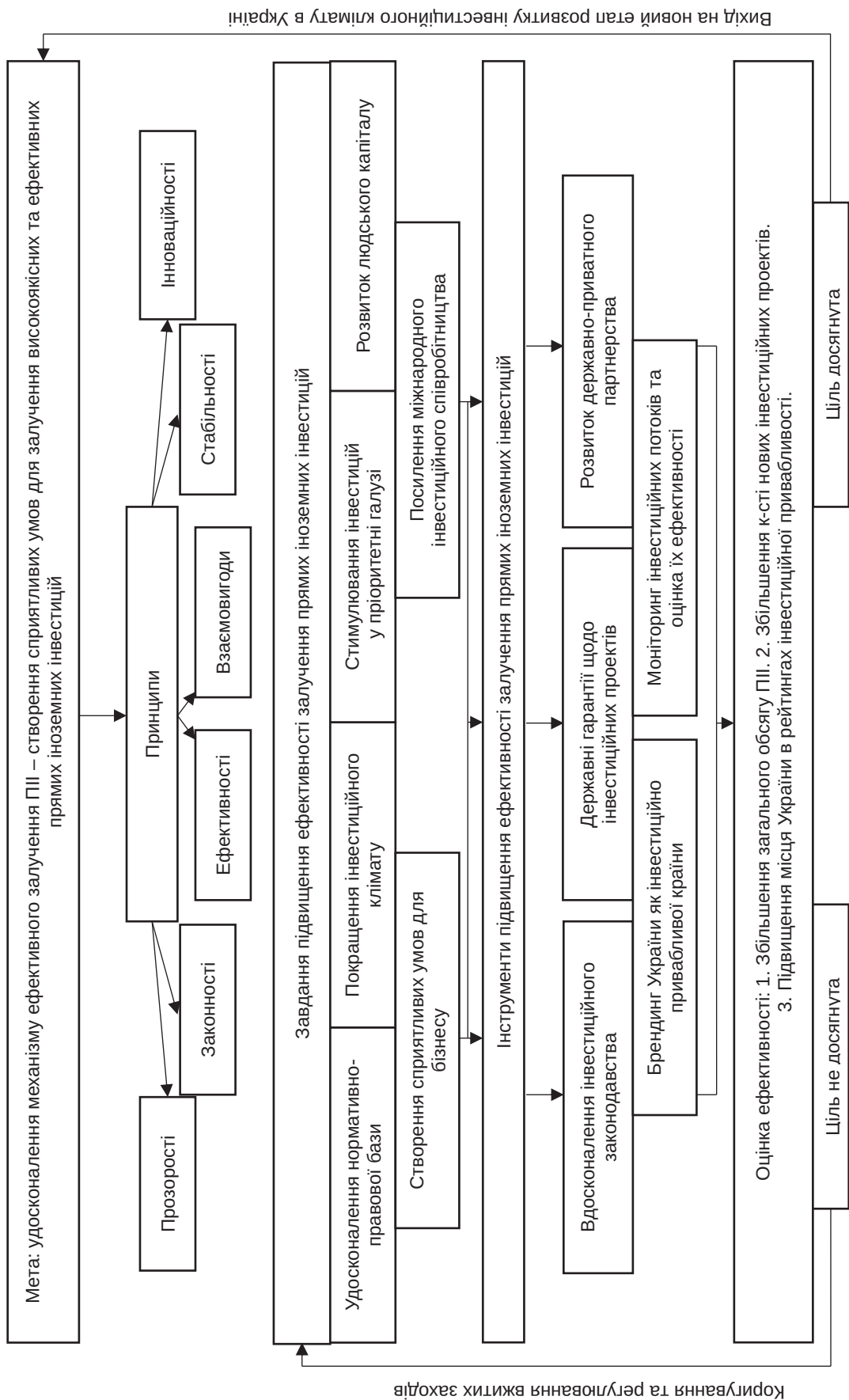

Рис. 2. Концепція підвищення ефективності залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України

Метою концепції підвищення ефективності залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України є створення сприятливих умов для збільшення обсягів якісних та ефективних ПІІ, що сприятимуть економічному зростанню, модернізації виробництва, інноваціям, створенню робочих місць, підвищенню конкурентоспроможності підприємств та інтеграції України у світовий економічний простір. Основні завдання: вдосконалення нормативно-правової бази, покращення інвестиційного клімату, стимулювання інвестицій у пріоритетні галузі, розвиток людського капіталу, створення сприятливих умов для бізнесу, посилення міжнародного інвестспівробітництва.

Висновки з проведеного дослідження. Кореляційно-регресійний аналіз показав, що ПІІ в економіку України мають статистично значимий зв'язок з рівнем ВВП та середньою заробітною платою. Рівень ВВП позитивно впливає на ПІІ, а середня заробітна плата негативно впливає на ПІІ. Це може свідчити про те, що іноземні інвестори вибирають Україну як країну з низькими витратами на оплату праці та високим потенціалом економічного зростання.

Для збільшення ПІІ в економіку України необхідно поліпшити інвестиційний клімат, забезпечити правову та економічну безпеку для іноземних інвесторів, спростити процедури для реєстрації та ведення бізнесу, зменшити податкове та адміністративне навантаження, розширити доступ до фінансування та інфраструктури, стимулювати інноваційну діяльність та розвиток галузей з високою доданою вартістю, підвищити якість та кількість робочої сили, залучати діаспору та повертати втрачені активи, підписувати та реалізовувати угоди про вільну торгівлю та інвестиції з іншими країнами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. ВВП – Україна. *World Bank*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (дата звернення: 03.03.2024).
2. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо інвестиційного клімату в Україні. *Міністерство економіки України*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents> (дата звернення: 03.03.2024).
3. Ковальчук О.Я., Стрельбіцька Н.Є., Слободян А.Ю., Прямі іноземні інвестиції та їх вплив на економічний розвиток. *Молодий вчений*. 2017. №5. С. 596–602.
4. Прямі іноземні інвестиції, чистий відтік – Україна. *World Bank*. URL: <https://data.worldbank.org/net-outflows-Ukraine> (дата звернення: 03.03.2024).
5. Прямі іноземні інвестиції, чисті надходження – Україна. *World Bank*. URL: <https://data.worldbank.org/net-inflows-Ukraine> (дата звернення: 03.03.2024).
6. Поліщук Н.В., Попадюк Я.А. Теоретико-методичні аспекти інвестиційного механізму підприємства. *Бізнес Інформ*. 2023. № 11. С. 161–167.

7. Рибчук А.В., Фомішина В.М., Фомішин С.В. Міжнародні економічні відносини: навч.-метод. посіб. Херсон : Видавничий дім «Гельветика». 2018. 180 с.

8. Світовий банк в Україні. *World Bank*. URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (дата звернення: 03.03.2024).

9. Середня заробітна плата (2022). *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/2022/> (дата звернення: 03.03.2024).

10. Софієнко О. Вплив іноземних інвестицій на розвиток економіки України. *Ефективна економіка*. 2016. № 5. С. 45–51.

REFERENCES:

1. VVP – Ukraina. *World Bank* [GDP – Ukraine. *World Bank*]. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/> (accessed March 3, 2024)
2. Informatsiino-analitychni materialy shchodo investytsiinoho klimatu v Ukraini. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy* [Information and analytical materials on the investment climate in Ukraine. *Ministry of Economy of Ukraine*]. Available at: <https://www.me.gov.ua/Documents> (accessed March 3, 2024)
3. Kovalchuk O.Y., Strelbitska N.Y., Slobodian A.Y. (2017) Priami inozemni investytsii ta yikh vplyv na ekonomichni rozvytok [Foreign direct investment and its impact on economic development]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, vol. 5, pp. 596–602.
4. Priami inozemni investytsii, chystyi vidtik – Ukraina. *World Bank* [Foreign direct investment, net outflow - Ukraine. *World Bank*]. Available at: <https://data.worldbank.org/net-outflows-Ukraine> (accessed March 3, 2024)
5. Priami inozemni investytsii, chysti nadkhodzhenia – Ukraina. *World Bank* [Foreign direct investment, net inflows – Ukraine. *World Bank*]. Available at: <https://data.worldbank.org/net-inflows-Ukraine> (accessed March 3, 2024)
6. Polishchuk N.V., Popadiuk Ya.A. (2023) *Teoretyko-metodychni aspekty investytsiinoho mekhanizmu pidpriemstva* [Theoretical and methodological aspects of the investment mechanism of an enterprise]. *Biznes Inform – Business Inform*, vol. 11, pp. 161–167.
7. Rybchuk A.V., Fomishina V.M., Fomishin S.V. (2018) *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny: navchalno-metodychnyi posibnyk* [International economic relations: a textbook]. Kherson: Vydavnytstvo «Helvetyka» (in Ukrainian)
8. Svitovyi bank v Ukraini. *World Bank* [The World Bank in Ukraine. *World Bank*]. Available at: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (accessed March 3, 2024)
9. Serednia zarobitna plata. *Minfin* [Average wage. *Minfin*]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua> (accessed March 3, 2024)
10. Sofiyenko O. (2016) Vplyv inozemnykh investytsii na rozvytok ekonomiky Ukrainy [The impact of foreign investment on the development of Ukraine's economy]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, vol. 5, pp. 45–51.

РОЗДІЛ 4. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКАСУЧАСНІ ТРЕНДИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ПРАЦІ
CURRENT TRENDS IN THE INTERNATIONAL LABOUR MARKET

У статті розглянуто сучасні тренди в системі міжнародного ринку праці. Обґрунтовано, що міжнародний ринок праці – це глобальна система, що об'єднує покупців та продавців праці з різних країн, на ньому відбуваються транскордонні потоки робочої сили, де працівники можуть пересуватися та знаходити роботу за межами своїх національних кордонів, він також включає в себе механізми регулювання пропозиції та попиту на робочу силу на міжнародному рівні. Досліджено, що міжнародний ринок праці у 2023 р. зазнав значних змін через низку факторів: війна призвела до значного переміщення людей, втрати робочих місць та порушення ланцюгів постачання, що негативно вплинуло на світову економіку та ринок праці; інфляція призвела до зменшення реальних доходів працівників, що спричинило зростання соціальної напруги та забастовок; хоча пандемія COVID-19 пішла на спад, вона все ще мала вплив на ринок праці, зокрема через обмеження та зміни у поведінці людей; автоматизація та штучний інтелект продовжують змінювати характер роботи, що призводить до зникнення професій та виникнення нових.

Ключові слова: міжнародний ринок праці, зайнятість, безробіття, робоча сила, трудова міграція, заробітна плата, ефективність праці.

The article examines current trends in the international labor market system. It is substantiated that the international labor market is a global system that brings together buyers and sellers of labor from different countries, it has cross-border labor flows, where workers can move and find work outside their national borders, and it also includes mechanisms for regulating the supply of and demand for labor at the international level. It is shown that the international labor market in 2023 underwent significant changes due to a number of factors: the war led to significant displacement of people, job losses and supply chain disruptions, which negatively affected the global economy and labor market; inflation led to a decrease in real incomes of workers, which led to increased social tensions and strikes; although the COVID-19 pandemic has subsided, it still had an impact on the labor market, in particular through restrictions and changes in human behavior; automation and artificial intelligence continue to change the nature of the labor market. To successfully integrate into the international labor market, Ukraine is suggested to: invest in education and training – it is important to improve the qualifications of the Ukrainian labor force to meet the requirements of the international labor market; create favorable conditions for doing business, which will attract foreign investment and create new jobs; reduce bureaucracy and corruption, which will make it easier to do business and make Ukraine more attractive to foreign workers; protect workers' rights, which is important to ensure that Ukrainian workers have decent conditions. Successful integration of Ukrainian refugees into EU labor markets will depend on providing refugees with access to language courses, vocational training and retraining programs. After the war ends and the country recovers, demand for labor is expected to increase, which may lead to the return of Ukrainian refugees from abroad. The war may stimulate the development of new industries, such as the defense industry and information technology, which will require new qualifications and competencies from the labor force.

Key words: international labor market, employment, unemployment, labor force, labor migration, wages, labor efficiency.

УДК 331.556

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-19>

Дядик Т.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри маркетингу,
Полтавський державний аграрний
університет

Мищенко О.В.

здобувач ступеня PhD,
Полтавський державний аграрний
університет

Бублій А.С.

здобувач ступеня PhD,
Полтавський державний аграрний
університет

Diadyk Tetyana

Poltava State Agrarian University

Mishchenko Oleh

Poltava State Agrarian University

Bublii Andrii

Poltava State Agrarian University

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку світової спільноти стають очевидними фундаментальні зміни на ринку праці – стійкість робочих місць на фоні зростаючої нестабільності, економічне відновлення сповільнилося. Макроекономічне середовище значно погіршилося протягом 2023 р., а триваюча геополітична напруженість, а також стійка інфляція, що поглиблюється, спричинили часті та агресивні дії центральних банків. Зміни в розстановці сил в економіці спричиняють перерозподіл влади, матеріальних багатств, конкурентних переваг та можливостей у всьому світі, проривні інновації, нові ідеї та технології, бізнес-моделі та дефіцит ресурсів впливають на всі сфери життя сучасного суспільства. Пандемія COVID-19, війна між Україною та росією наклала свій відбиток ринку праці в усьому світі.

Міжнародний ринок праці у 2023 р. зазнав значних змін через низку факторів, найголовнішими з яких є: війна призвела до значного переміщення людей, втрати робочих місць та порушення ланцюгів постачання, що негативно вплинуло на світову економіку та ринок праці; зростання інфляції призвело до зменшення реальних доходів працівників, що спричинило зростання соціальної напруги та протестів; хоча пандемія йшла на спад, вона все ще мала вплив на ринок праці, зокрема через обмеження та зміни у поведінці людей; автоматизація та штучний інтелект продовжують змінювати характер роботи, що призводить до зникнення одних професій та виникнення нових.

За даними МОП, рівень безробіття у світі у 2023 р. становив 5,1%. Це трохи нижче, ніж у 2022 р., коли рівень безробіття становив 5,2%.

Проте, важливо зазначити, що ці цифри є середніми по світу і значно відрізняються в різних країнах та регіонах. У країнах з високим рівнем доходу рівень безробіття у 2023 р. становив 3,8%. У країнах з низьким та середнім рівнем доходу рівень безробіття у 2023 р. склав 6,2%. У регіонах Близького Сходу та Північної Африки рівень безробіття у 2023 р. становив 12,2%, у Європі – 6,7%, в Україні – 21,1% [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми глобалізації міжнародного ринку праці, інтеграції України у міжнародний ринок праці досліджуються у наукових працях видатних вчених як зарубіжних, так і вітчизняних. Інтенсивно досліджують ці питання HR-спеціалісти сучасності та виділяють такі перешкоди інтеграції України до світової спільноти:

1. Дефіцит кваліфікованих кадрів – недостатня кількість фахівців у деяких галузях, що шкодить розвитку бізнесу, інтенсивно посилюється конкуренція за талановитих працівників.

2. Мобілізація – чоловіки призовного віку не завжди можуть працевлаштуватися або залишатися на роботі, що призводить до нестабільності в деяких сферах.

3. Бажання працевлаштуватися віддалено – зростає популярність віддаленої роботи, що не відповідає потребам деяких роботодавців та ускладнює контроль та мотивацію віддалених працівників.

4. Відтік кваліфікованих кадрів за кордон – українські фахівці їдуть працювати в інші країни, де їм пропонують кращі умови праці та зарплати, що призводить до збіднення кадрового потенціалу країни.

5. Вигорання і втома співробітників – інтенсивна робота в умовах стресу та невизначеності негативно впливає на здоров'я та працездатність людей, зростає плинність кадрів.

6. «Тіньовий» сектор – частина українського бізнесу працює неофіційно, що робить його не таким привабливим для працівників, що призводить до недоотримання державою податків та зборів.

7. Невідповідність зарплатних очікувань і можливостей – очікування зарплати багатьох кандидатів не відповідають фінансовим можливостям роботодавців, що ускладнює процес пошуку й утримання кадрів.

8. Низький рівень заробітної плати – зарплата в Україні часто не відповідає ринковому рівню та не задовольняє потреби працівників, а це мотивує людей шукати роботу з кращими умовами оплати праці.

9. Нестача фахівців зі знанням англійської мови – знання англійської мови стає все більш важливим для роботи в багатьох галузях, а дефіцит таких фахівців обмежує можливості розвитку бізнесу.

10. Проблеми з боку HR-відділів: ейджизм та упередженість щодо гендерних ролей можуть призводити до дискримінації під час працевлаштування, а це негативно впливає на імідж компаній та їхню здатність залучати талановитих працівників.

11. Офіційне працевлаштування військовозобов'язаних – існує ризик мобілізації чоловіків призовного віку, що може стримувати їх від офіційного працевлаштування, що створює додаткові складнощі для бізнесу.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення та оцінка сучасних трендів в системі міжнародного ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ринок праці України у 2023 році був нестабільним, на нього вплинули війна, інфляція та глобальні економічні потрясіння. Рівень безробіття спочатку різко зріс через війну, але поступово знижувався протягом року. За оцінками Державної служби зайнятості, станом на березень 2023 р. 150 тис. людей мали статус безробітних, 3 млн українців працюють без офіційного оформлення (20% працездатного населення), жінки складають 70% зареєстрованих безробітних. Кількість вакансій, які пропонують роботодавці, ще далека від довоєнного періоду, але з кожним місяцем пропозицій стає дедалі більше [1; 2].

Економічна стійкість утримала умови на ринку праці стабільними у 2023 р. Завдяки вищим, ніж очікувалося, темпам економічного зростання у 2023 р. загальний рівень участі робочої сили перевищив свій довгостроковий лінійний тренд. Можливо, завдяки кращому, ніж очікувалося, стану ринку праці, рівень участі зріс у кількох регіонах світу у 2023 р., зокрема в країнах з високим рівнем доходу (на 0,3 відсоткових пункти) та країнах з рівнем доходу нижче середнього (на 1,5 відсоткових пункти) (табл. 1).

У країнах з низьким рівнем доходу та з доходом вище середнього, рівень участі в робочій силі знизився (на 0,1 та 0,3 відсоткових пункти відповідно). Тенденція до зниження рівня безробіття збереглася і в 2023 р. У 2023 р. рівень безробіття у світі знизився на 0,2 відсоткових пункти до 5,1%, причому зниження відбулося в більшості груп країн, за винятком країн з низьким рівнем доходу, де рівень безробіття зріс, і країн з високим рівнем доходу, де безробіття залишалося стабільним. Більше того, за винятком країн з низьким рівнем доходу, рівень безробіття у 2023 році був стабільно нижчим за допандемічний рівень 2019 р.

Дефіцит робочих місць за останні роки зменшився, але у 2023 р. становив майже 435 млн. З розпаду пандемії у 2020 р. дефіцит робочих місць продовжував зменшуватися і наразі є нижчим за рівень 2019 р., що передувало пандемії. Очікується, що в глобальному масштабі дефіцит робочих місць у 2023 р. становитиме 434,8 млн.

**Динаміка дефіциту робочих місць та темпи скорочення робочих місць, 2019–2023 рр.,
за статтю та дохідними групами у світі**

Групи країн	Стать	Рівень нестачі робочих місць (у відсотках)					Дефіцит робочих місць (мільйонів)				
		2019	2020	2021	2022	2023	2019	2020	2021	2022	2023
Світ	Жінки	14,4	16,1	15,3	14,2	13,7	219,7	244,7	238,0	223,0	220,7
	Чоловіки	10,0	11,6	10,7	9,6	9,3	219,3	254,8	238,3	217,5	214,1
	Всього	11,8	13,4	12,6	11,5	11,1	439,0	499,5	476,4	440,4	434,8
Країни з низькими доходами	Жінки	24,1	25,5	25,1	24,4	24,3	31,7	34,7	35,2	34,9	35,7
	Чоловіки	16,6	17,8	17,8	17,5	17,4	25,8	28,5	29,4	30,1	30,9
	Всього	20,0	21,4	21,1	20,6	20,5	57,6	63,3	64,5	65,0	66,6
Країни з доходом нижче середнього	Жінки	16,2	17,4	16,8	16,0	15,4	67,3	72,2	72,2	71,1	73,7
	Чоловіки	10,1	11,6	10,5	9,1	8,9	84,0	97,3	90,1	79,6	79,5
	Всього	12,1	13,5	12,6	11,4	11,1	151,3	169,4	162,3	150,6	153,2
Країни з доходом вище середнього	Жінки	13,2	14,8	14,0	12,6	12,0	89,8	99,8	96,4	86,7	82,4
	Чоловіки	9,6	11,1	10,2	9,4	9,0	81,2	93,2	86,6	80,2	77,3
	Всього	11,2	12,8	11,9	10,8	10,4	171,0	193,0	183,0	166,9	159,7
Країни з високим рівнем доходів	Жінки	10,4	12,8	11,4	10,0	9,5	30,9	38,0	34,2	30,3	28,9
	Чоловіки	7,8	9,9	8,9	7,6	7,2	28,2	35,9	32,3	27,6	26,4
	Всього	8,9	11,2	10,1	8,7	8,2	59,1	73,9	66,6	57,9	55,3

Джерело: розраховано на основі [9, с. 23]

осіб, що дорівнює 11,1%. Це на 5,6 мільйона осіб менше, ніж у 2022 р. Серед жінок дефіцит робочих місць у 2023 р. становив 220,7 мільйона, а серед чоловіків – 214,1 мільйона. Коефіцієнт розриву робочих місць для жінок у 2023 р. становив 13,7% проти 9,3% для чоловіків [3].

Рівень зайнятості у світі у 2023 р. був нестабільним, з повільним зростанням та численними викликами. Зростання зайнятості сповільнилося: глобальне зростання зайнятості різко сповільнилося до 1% у 2023 році порівняно з 2,3% у 2022 році, через війну в Україні, високу інфляцію та посилення монетарної політики. Це призвело до того, що кількість безробітних у світі зросла до 208 мільйонів людей (на 3 мільйони більше), а реальна заробітна плата не змогла обігнати інфляцію.

Починаючи з 2021 р., глобальне зростання зайнятості загалом сповільнилося. У 2023 р. темпи зростання зайнятості, залишаючись позитивними, знизилися в більшості дохідних груп (виняток становлять країни з доходами нижче середнього). На глобальному рівні зайнятість зросла на 2,2% у 2023 р. порівняно з 2,8% попереднього року. Уповільнення темпів зростання зайнятості було особливо помітним у країнах з доходами вище середнього та високими доходами. Хоча загальне зростання зайнятості сповільнилося у 2023 р., темпи зростання зайнятості жінок перевищили або зрівнялися з темпами зростання зайнятості чоловіків у всіх дохідних групах. Незважаючи на уповільнення темпів зростання кількості робочих

місць, особливо в країнах з високим рівнем доходу, дисбаланс на ринку праці зберігся в кількох країнах і секторах [3].

У всіх групах країн за рівнем доходу дефіцит робочих місць для жінок вищий, ніж для чоловіків, але гендерні відмінності найбільш виражені в країнах з низьким рівнем доходу та доходом нижче середнього, де дефіцит робочих місць для жінок перевищує дефіцит робочих місць для чоловіків майже на 7 відсоткових пунктів. У країнах з доходами вище середнього та високими доходами у 2023 р. показник розриву між робочими місцями для жінок був вищим, ніж для чоловіків, на 3,0 та 2,3 відсоткових пункти відповідно. Зростання зайнятості залишалося позитивним в усіх дохідних групах, незважаючи на несприятливі економічні умови. У 2023 р. зниження рівня безробіття стало наслідком того, що зайнятість зростала швидше, ніж участь на ринку праці (табл. 2).

Очікується, що економічне сповільнення наразі наздожене створення робочих місць у 2024 році. Певна стійкість ринку праці у 2023 р. може бути зумовлена тим, що зайнятість, як правило, є відстаючим індикатором, тому слабкі місця у створенні робочих місць, найімовірніше, проявляться через деякий час після уповільнення економічного зростання. Таким чином, на глобальному рівні зростання зайнятості, як очікується, залишиться позитивним у 2024 р., але становитиме лише 0,8% у 2024 р. та 1,1% у 2025 р. (менше половини зростання зайнятості у 2023 р.). Ситуація викликає особливе занепокоєння в країнах з високим

рівнем доходу, де зростання зайнятості, як очікується, стане від'ємним у 2024 р., а у 2025 р. очікується лише незначне покращення (табл. 3).

Аналогічно, у країнах з доходами вище середнього протягом наступних двох років очікується

незначне зростання зайнятості. Натомість у країнах з низьким рівнем доходу та доходом нижче середнього зростання кількості робочих місць залишатиметься значним. На відміну від 2023 р., коли зростання зайнятості жінок

Таблиця 2

Динаміка зростання зайнятості за статтю та дохідними групами у світі, 2019–2023 рр., %

Країни	Роки				
	2019	2020	2021	2022	2023
Всього					
Світ	1,3	-2,0	2,8	2,8	2,2
Країни з низькими доходами	2,9	1,3	3,3	3,9	3,0
Країни з доходом нижче середнього	2,1	-1,1	3,3	4,3	4,5
Країни з доходом вище середнього	0,3	-2,9	2,8	1,5	0,6
Країни з високим рівнем доходів	1,3	-2,8	1,6	2,5	1,1
Чоловіки					
Світ	1,2	-1,8	2,5	3,0	1,5
Країни з низькими доходами	3,0	1,4	3,2	4,6	2,9
Країни з доходом нижче середнього	2,0	-1,0	3,1	4,3	2,5
Країни з доходом вище середнього	0,1	-2,7	2,4	1,6	0,6
Країни з високим рівнем доходів	1,1	-2,8	1,1	2,3	0,9
Жінки					
Світ	1,4	-2,3	3,2	2,5	3,2
Країни з низькими доходами	2,8	1,1	3,4	3,1	3,1
Країни з доходом нижче середнього	2,2	-1,2	3,9	4,3	8,6
Країни з доходом вище середнього	0,6	-3,2	3,3	1,3	0,6
Країни з високим рівнем доходів	1,6	-2,8	2,3	2,7	1,5

Джерело: розраховано на основі [9, с. 23]

Таблиця 3

Прогноз зростання зайнятості, за статтю та дохідними групами у світі 2023–2025 рр., %

Країни	2023 р.	2024 р.	2025 р.
Всього			
Світ	2,2	0,8	1,1
Країни з низькими доходами	3,0	3,2	3,3
Країни з доходом нижче середнього	4,5	1,2	2,0
Країни з доходом вище середнього	0,6	0,3	0,4
Країни з високим рівнем доходів	1,1	-0,2	0,1
Чоловіки			
Світ	1,5	1,1	1,3
Країни з низькими доходами	2,9	3,2	3,3
Країни з доходом нижче середнього	2,5	1,8	2,1
Країни з доходом вище середнього	0,6	0,4	0,4
Країни з високим рівнем доходів	0,9	0,0	0,2
Жінки			
Світ	3,2	0,3	0,9
Країни з низькими доходами	3,1	3,1	3,2
Країни з доходом нижче середнього	8,6	0,1	1,7
Країни з доходом вище середнього	0,6	0,2	0,3
Країни з високим рівнем доходів	1,5	-0,4	-0,0

Джерело: розраховано на основі [9, с. 26]

випереджало зростання зайнятості чоловіків, у 2024 р. очікується, що зростання зайнятості серед жінок буде нижчим, ніж серед чоловіків.

Отже, рівень зайнятості на міжнародному ринку праці очікується на невисокому рівні, з повільним зростанням та низкою проблем: очікується, що зростання зайнятості на міжнародному

ринку праці буде нестабільним, з уповільненням у деяких регіонах через геополітичні напруги, інфляцію та посилення монетарної політики. У світі буде зростати дефіцит кваліфікованої робочої сили, особливо в галузях, пов'язаних з технологіями, наукою, охороною здоров'я та інженерією. Неформальна зайнятість буде зростати, особливо

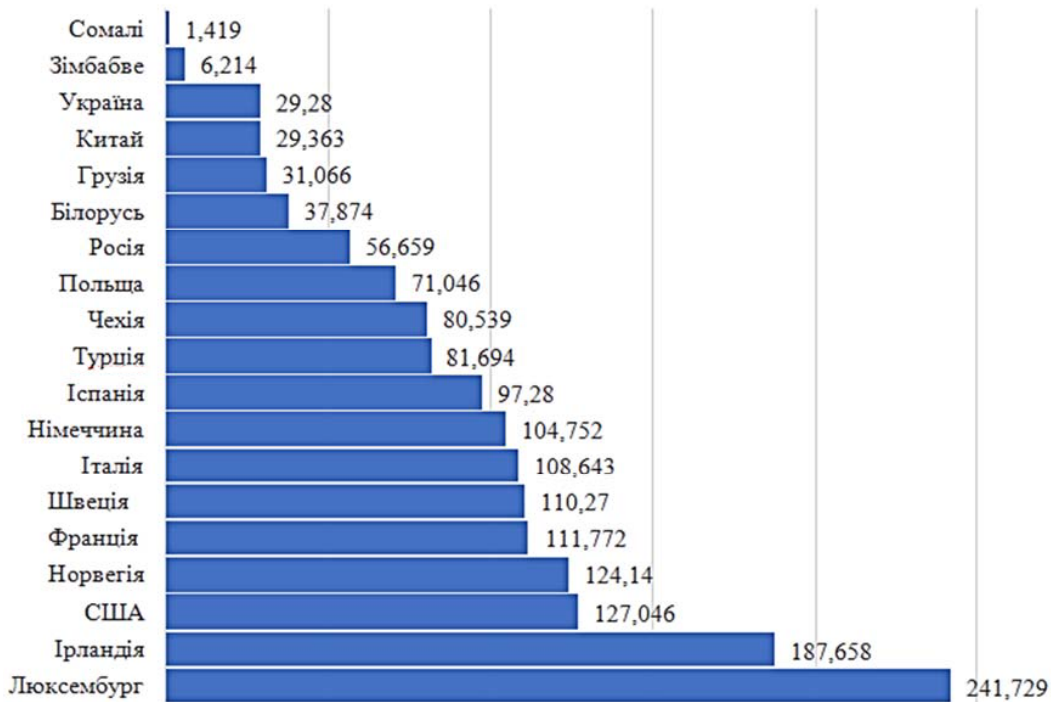

Рис. 1. Продуктивність праці в різних країнах світу, 2022 р., дол. ВВП за годину роботи

Джерело: складено за даними [4]

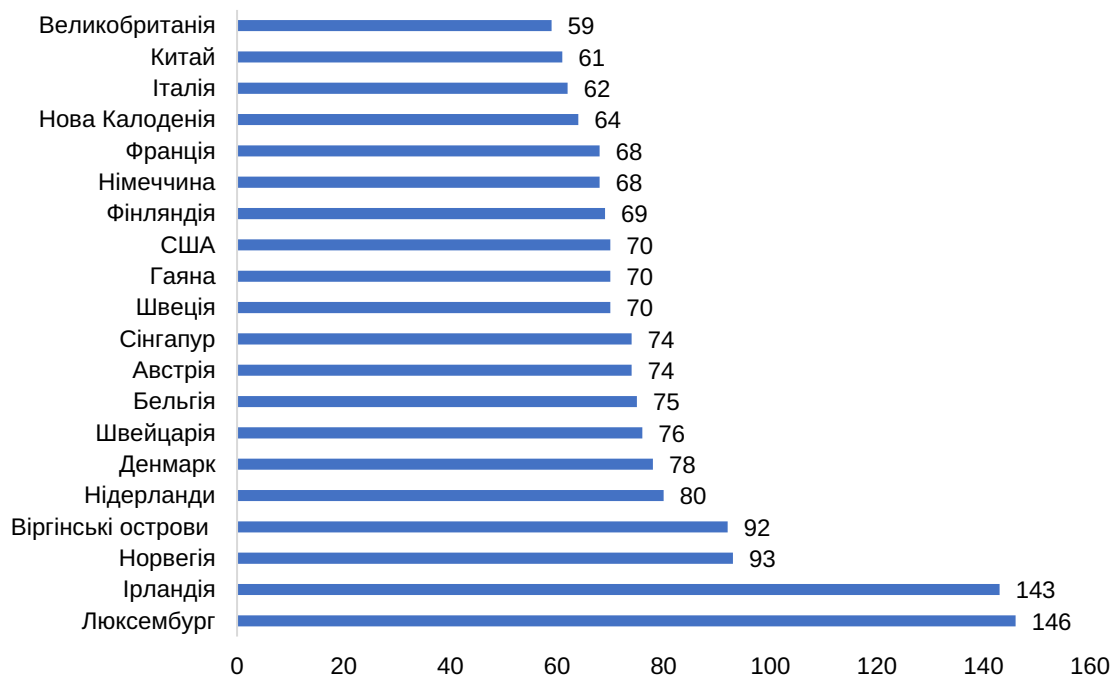

Рис. 2. Продуктивність праці в різних країнах світу, 2023 р., дол. ВВП за годину роботи

Джерело: складено за даними [9]

в країнах, що розвиваються. Міграція робочої сили, ймовірно, залишатиметься важливим фактором на міжнародному ринку праці [5].

Ефективність праці є важливим економічним показником, який сильно впливає на економічне зростання, конкурентоспроможність та рівень життя в країні. Україна має критичне відставання у продуктивності праці, що є значущим фактором обмеження подальшого економічного розвитку. За даними паритету купівельної спроможності, ВВП на душу населення в Україні в 2,8 рази менший, ніж у Польщі та Естонії, в 3,3 рази менший, ніж у Словаччині, в 3,7 рази менший, ніж у Чехії, в 4,7 рази менший, ніж у Франції, в 5,4 рази менший, ніж у Німеччині та в 7 разів менший, ніж у США. За індексом продуктивності праці, розрахованим МВФ і МОП для 85 країн, Україна займає 72-ге місце, хоча значення цього показника подвоїлося за останнє десятиліття (рис. 1, 2) [6; 7].

Згідно з дослідженням Світового банку «Ведення бізнесу» Україна має один із найнижчих показників індексу свободи праці порівняно з іншими країнами [8]. Це може бути пов'язано з багатьма чинниками, включаючи відсутність відповідних законодавчих актів та регуляторних рамок, складність процедур з найму та звільнення працівників, низький рівень захисту працівників та несприятливі умови праці.

Висновки з проведеного дослідження. Світ праці постійно змінюється під впливом різних факторів, таких як технологічний прогрес, глобалізація, демографічні зміни та інші. Дослідження показало, що велика різниця вартості робочої сили між Україною та країнами-членами ЄС створює можливості для української трудової міграції. Сучасний стан українського ринку праці є складним через кризу, що відбулась на світовому ринку праці, і призвів до зростання рівня безробіття та неефективного використання робочої сили. Наразі в Україні немає достовірних даних щодо стану ринку праці, адже Державна служба статистики припинила дослідження ринку робочої сили.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України: Інтернет видання. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Державна служба зайнятості. Аналітика та статистика. URL: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/analityka-ta-statystyka>
3. Євростат. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10159296/3-30012020-AP-EN.pdf/b9a98100-6917-c3ea-a544-ce288ac09675>

4. Міжнародна організація праці. Офіційний сайт. URL: <https://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm>

5. MOM ООН Міграція. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, Молдова, Грузія. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_regional_ct_survey_ukr_print.pdf

6. The Global Competitiveness Index. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05Full-Report/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%93932018.pdf>

7. The Global Competitiveness Index. 7th pillar: Labour market efficiency. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=GCI.B.07>

8. Sustainable Society Index – your compass to sustainability. Sustainable Society Foundation. URL: <http://www.ssindex.com/results/ranking-all-countries>

9. World Employment and Social Outlook. Trends 2024. International Labour Office. Geneva. 2024. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_908142

REFERENCES:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: Internet-vydannia [Derzhavna sluzhba zainiatiosti. Analitika ta statystyka [State Employment Service. Analytics and statistics]. Available at: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/analityka-ta-statystyka>
2. Ievrostat [Eurostat]. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10159296/3-30012020-AP-EN.pdf/b9a98100-6917-c3ea-a544-ce288ac09675>
3. Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi [International Labor Organization. Official website]. Available at: <https://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm>
4. MOM OON Mihratsiia. Doslidzhennia z pytan mihratsii ta torhivli liudmy: Ukraina, Moldova, Hruziia. [IOM Migration. Research on migration and human trafficking: Ukraine, Moldova, Georgia]. Available at: http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_regional_ct_survey_ukr_print.pdf
5. The Global Competitiveness Index. Available at: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05Full-Report/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%93932018.pdf>
6. The Global Competitiveness Index. 7th pillar: Labour market efficiency. Available at: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=GCI.B.07>
7. Sustainable Society Index – your compass to sustainability. Sustainable Society Foundation. Available at: <http://www.ssindex.com/results/ranking-all-countries>
8. World Employment and Social Outlook. Trends 2024. International Labour Office. Geneva. 2024. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_908142

РОЗДІЛ 5. ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ТОРГІВЛЯ

ГЕЙМІФІКАЦІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

GAMIFICATION AS AN INNOVATIVE APPROACH TO TRAINING AND DEVELOPMENT OF ENTERPRISE

У статті розглянуто сучасні аспекти використання інноваційних технологій для навчання та розвитку працівників підприємств. Визначено поняття гейміфікації та ігрових елементів, які використовуються в бізнес-діяльності, їх вплив на трудовий персонал та споживачів, методи впровадження ігрових елементів у трудовий процес. Проаналізовано статистичні дані щодо впровадження гейміфікації в робочий процес понад 2000 світових компаній, а саме вплив на продуктивність праці співробітників, залученість і концентрацію їхньої роботи, мотивацію персоналу, прибутковість компаній, вартість гейміфікації на світовому ринку, тенденції розвитку, а також визначено переваги та проблеми, які пов'язані з впровадженням підходу ігрових елементів у бізнес-процеси. Розглянуто застосування VR та AR технологій провідними компаніями для оптимізації робочого процесу в бізнесі, визначено їхні переваги та недоліки використання.

Ключові слова: гейміфікація, HR, розвиток та навчання персоналу, VR технології, AR технології.

УДК 005.95:331.1:658.3

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-20>

Вербівська Л.В.

д.е.н., доцент,
доцент кафедри бізнесу
та управління персоналом,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Блеско Н.В.

аспірант,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Verbivska Liudmyla

Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University

Blesko Nazar

Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University

The article examines modern aspects of the use innovative technologies for training and development of company employees. The article considers the concept of gamification and game elements used in business activities, their impact on the workforce and consumers, methods of introducing game elements into the work process of an employee using innovative technologies. The author analyzes statistical data about the introduction of gamification into the workflow of more than 2,000 global companies, namely, the impact on employee productivity, engagement and concentration of their work, staff motivation, company profitability, the cost of gamification in the global market, development trends, and identifies the advantages and problems associated with the introduction of the game elements approach into business processes. The introduction of gaming elements in the activities of HR services can have a significant impact on the efficiency of recruitment, selection, and evaluation of employees. Examples of the use of nonconventional gaming products in solving team issues in the context of the 2019 coronavirus pandemic, when remote work has become an integral part of the present, are given. The application of VR and AR technologies to optimize workflow in business is considered, their advantages, disadvantages and risks are identified. Examples of well-known companies that have implemented and directly use VR headsets in business, as well as apply AR technologies in the daily routine of not only employees but also ordinary consumers are considered. The relevance of using a gamification approach in the process of training, development, adaptation, and motivation of personnel is determined. The result of this study is to draw attention to the introduction of game elements in the work of HR services of enterprises, in the labor process of production or in the final product, etc. Accordingly, the use of such approaches to the implementation of gaming innovative technologies, such as augmented and virtual reality, which are widespread abroad, will allow domestic companies to increase their financial performance, efficiency, and employee satisfaction.

Key words: gamification, HR, staff development and training, VR technologies, AR technologies.

Постановка проблеми. У сучасних складних й динамічних умовах господарювання та впливу на економіку таких чинників як війна в Україні, пандемія COVID-19, розвиток штучного інтелекту, глобалізація тощо ефективність управління суб'єктами підприємництва залежить від раціонального та стратегічного використання усіх його активів. Одним із найцінніших активів підприємства є, безперечно, його персонал. Підходи до управління персоналом, процеси відбору, найму, навчання, адаптації, розвитку та мотивації працівників є ключовими факторами для формування повноцінного та ефективного трудового колективу й відіграє важливу роль у формуванні конкурентоспроможності підприємства на ринку. Отож, необхідність пошуку інноваційних рішень та використання новітніх підходів і технологій до процесу управління, навчання та розвитку персоналу допоможуть

організаціям успішно адаптуватися до нових умов господарювання та ефективно управляти своїм кадровим потенціалом. Використання таких технологій як VR та AR, штучного інтелекту та підходу гейміфікації у діяльності підприємств допоможуть розширити можливості традиційних HR процесів, підвищити їхню ефективність і результативність, а також заощадити час у відборі, процесі найму, навчанні чи адаптації персоналу тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання пошуку нових та інноваційних підходів до управління, навчання та розвитку персоналу завжди були актуальними і привертати увагу багатьох як закордонних, так і вітчизняних науковців, HR-менеджерів, а тому кількість наукових праць, які присвячені цій проблематиці постійно зростає. Зокрема, проблеми впровадження нових підходів та технологій у бізнес-процеси досліджено у

наукових працях авторів Rasure E [1], Shome A. [2], Boskamp E. [3].

Автор Абдулаєва Р. [4] стверджує, що використання інноваційних технологій в управлінні та розвитку персоналу підвищують зацікавленість працівників у результатах роботи, зростає оптимізація та залученість співробітників, виникає бажання до прогресу та професійного зростання, відбувається оптимізація робочого часу та пришвидшується ведення звітності. Крім того, зростає лояльність клієнтів, залученість аудиторії до діяльності підприємства, а це може призвести до зростання продажів продукції, зниження витрат та загального збільшення прибутку для компанії.

Науковці Шкода В. та Савич О. [5] дослідили, що успішність інноваційних підходів до управління персоналом в організаціях значною мірою залежить від середовища, в якому вони функціонують, що змушує підприємства постійно шукати нові та інноваційні рішення для збереження працездатності персоналу й конкурентоспроможності на ринку.

Чернікова Н, Вороніна В., Чеботарьов К.Г. [6] стверджують, що інноваційні підходи до управління персоналом на вітчизняних підприємствах, а також використання сучасних трендів, спричинених цифровими трансформаціями дозволяють покращити здатність персоналу адаптуватись до змін, підвищити продуктивність праці, швидко та професійно розвиватись за рахунок здатності навчатись та підвищувати свою кваліфікацію, а також розвивати у працівників критичне, аналітичне, креативне та стратегічне мислення. А це, в свою чергу, сприяє створенню творчого клімату на підприємстві задля можливості генерації креативних ідей та прийняття нестандартних рішень, зростання згуртованості трудового колективу та концентрації уваги на інтересах не тільки організації, але й самих працівників.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження інноваційних технологій та можливостей впровадження сучасних бізнес-підходів, які допомагають або можуть допомогти у майбутньому вдосконалити систему управління, навчання, розвитку персоналу в умовах технологічних можливостей та соціальних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вже досить тривалий час можливості навчання та розвитку персоналу є невід'ємною складовою для успіху у підприємницькій діяльності. Для створення конкурентних переваг на ринку підприємства особливу увагу приділяють не тільки якості товарів чи послуг, а й кваліфікації та навичкам персоналу, адже саме вміння адаптуватися до нових викликів й створює конкурентну боротьбу на ринку праці. Опанування нових інноваційних технологій, інструментів та методик (до прикладу в IT-індустрії це може бути вивчення інших мов програмування,

у ігровій індустрії – використання таких ігрових рушіїв, як Unity чи Unreal, у бізнесі – запровадження CRM систем для оптимізації бізнес процесів, у сфері HR – застосування нових методик на базі психологічних досліджень у процесі відбору, адаптації та роботи з персоналом) дозволяє підвищувати ефективність праці та оптимізацію здійснення бізнес-операцій.

Сучасними ключовими викликами для підприємств та організацій є:

- кардинальна зміна характеру праці, адже автоматизація та роботизація рутинних завдань у трудовому процесі, зростання можливостей штучного інтелекту та використання Big Data у підприємницькій діяльності призводять до того, що багато професій втрачають свою актуальність, а, натомість виникають нові, які потребують від працівників нових навичок та компетенцій [7, с. 6];

- цифрова трансформація ринку праці, відповідно до якої попит на певні навички та знання працівників постійно змінюється, що призводить до дисбалансу між наявними професіями на ринку та потребами роботодавців. А це, в свою чергу, потребує активної політики перекваліфікації та апгрейду наявних компетенцій працівників [8 с. 37];

- необхідність навичок гнучкості та адаптивності персоналу, оскільки підприємства змушені швидко реагувати на зміни в зовнішньому середовищі, що потребує від них зміни методів в управлінні персоналом [9; 10, с. 73–74];

- необхідність залучення та утримання талановитих кадрів в компаніях, адже в умовах жорсткої конкуренції за кадри підприємствам важливо створювати сприятливе робоче середовище, пропонувати конкурентні пакети винагород й пільг, а також забезпечувати можливості для їх професійного розвитку та кар'єрного зростання [11];

- етика та відповідальність, адже використання штучного інтелекту, Big Data та інших нових цифрових технологій в управлінні та розвитку персоналу ставить перед організаціями ряд етичних чи юридичних питань, які потребують ретельного вивчення й якісного вирішення [12].

У процесі здійснення навчання та перекваліфікації персоналу, компанії використовують різні підходи для опанування співробітниками певних кваліфікаційних навичок, але найбільшого поширення на сьогодні зазнав саме підхід гейміфікації. Такий підхід можна визначити як включення певних аспектів ігрових функцій, дизайну та стимулів у трудову повсякденну діяльність [1]. Також цей підхід може бути використаний не тільки під час навчального процесу персоналу, а й у комерційних та некомерційних цілях компаній, до прикладу, в мобільних додатках від банків, від торговельних мереж чи в соціальних мережах.

В період пандемії коронавірусу цифровізація майже всіх аспектів бізнес-процесів дала поштовх

до утворення різноманітних підходів та методів ведення бізнесу, одним із яких став підхід гейміфікації. До прикладу, переведення працівників на дистанційну роботу у 2020 році було досить важким кроком для бізнесу, певні негативні наслідки залишилися і до тепер, але однією із основних проблем стали на той час відеоконференції, оскільки вони були досить нудними і монотонними. Працівникам не подобалося використовувати Zoom чи Skype для відео зустрічей, і ось одна письменниця та ілюстратор Бівіан Шварц разом зі своїми колегами вирішили проводити зустрічі, з обговореннями робочих питань та проектів на дикому заході в Red Dead Redemption 2. Це була однокористувачка та багатокористувачка комп'ютерна гра в жанрі екшн-пригод та шутера від третьої особи з відкритим світом дикого заходу зразку 1899 року. Ключовою особливістю онлайн режиму було те, що можна створити свій сервер зі світом, створити свого аватара, запросити друзів і зібратися разом із командою біля вогнища [13]. Зважаючи на вищезгаданий приклад можна зробити висновок, що ігрові елементи в неігровому середовищі притягують до себе більше уваги та викликають більшу зацікавленість працівників, ніж спеціально створені програми для відео конференцій. Хоча такий ігровий продукт не набув широкої популярності серед організації онлайн зустрічей, але певні ігрові елементи є досить оригінальними. Варто відмітити, що додатки типу Zoom, Skype, Google Meet та інші вже не такі, що були на початку пандемії. Їхні сучасні оновлені версії адаптуються до запитів споживачів та деякі з них намагаються використовувати певні ігрові елементи.

Тенденція до впровадження елементів гейміфікації зростає з кожним роком й кількість компаній, що використовують елементи ігор у навчанні персоналу також збільшується. За результатами

статистичного дослідження Zipria було зроблені висновки, що близько 70% компаній зі списку Global 2000 користуються на сьогодні елементами гейміфікації. Понад 90% співробітників із 2000 опитуваних компаній стверджують, що після впровадження гейміфікації у діяльність їхніх фірм продуктивність праці зросла; прибутковість компанії, котрі використовують елементи гейміфікації у роботі з персоналом та споживачами зросла приблизно у сім разів. Саме завдяки використанню гейміфікації у діяльності компаній залученість працівників зросла на 48%, а 72% співробітників компаній стверджують, що використання елементів гейміфікації спонукають працівників виконувати завдання якісніше та більше працювати. Приблизно 61% працівників у США успішно проходять навчання на роботі з використанням елементів гейміфікації [3].

Згідно статичних даних вартість глобального ринку гейміфікації на 2021 рік склала понад 11,94 мільярда доларів, у порівнянні з 2016 роком – 4,9 мільярда доларів. За прогнозами дослідників до 2025 року вартість гейміфікації у діяльності компаній зросте до 30,7 мільярдів доларів (рис. 1).

На сьогодні світовий ринок гейміфікації продовжує стрімко зростати, оскільки у 2028 прогнозується його вартість на рівні 58,7 мільярда, причому в секторі управління людським капіталом фіксуються найвищі темпи зростання – у середньому 27,8% на рік [13]. У сфері HR, гейміфікація може відігравати, насамперед, ключову роль при здійсненні набору, адаптації та навчанні персоналу. Деякі процеси подачі резюме чи заявок можуть містити елементи гейміфікації, що в подальшому допоможуть виявити певні якості працівників та зрозуміти поведінку, яка пов'язана з майбутньою роботою.

Згідно здійснених опитувань 500 працівників щодо впливу бізнес-гейміфікації на співробітників

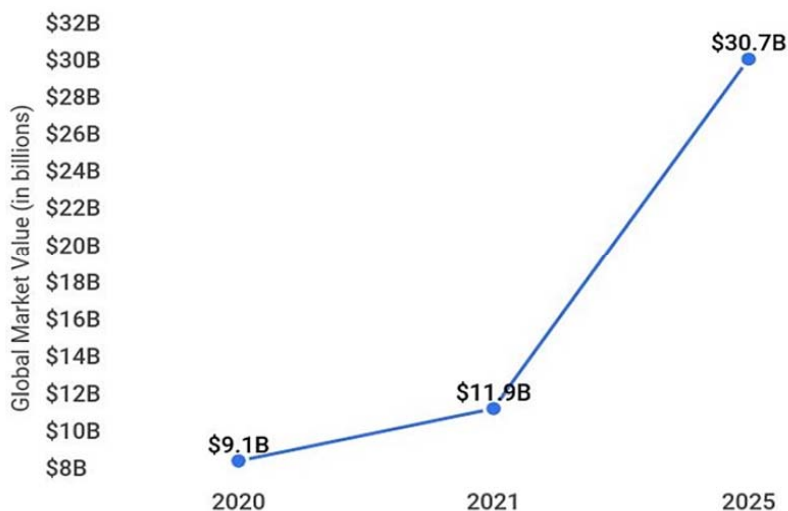

Рис. 1. Прогнозована глобальна ринкова вартість гейміфікації за 2020–2025 рр.

Джерело: [3]

компаній визначено, що рівень залученості персоналу на робочому місці зріс у 30% респондентів, 27% стверджують про збільшення продуктивності праці, а уникнення відволікань та підвищення зосередженості на роботі підтверджують 20% респондентів (рис. 2).

Виходячи наведених статистичних даних за результатами використання гейміфікації в управлінні персоналом, його навчанні та розвитку варто виділити такі її ключові переваги:

- зростання бажання працівників брати участь у виконанні певних завдань;
- підвищення мотивації, оскільки ігрові елементи, такі як бали, значки та рейтинги, можуть заохочувати працівників до кращого навчання та досягнення вищих результатів;
- збільшення залученості, адже ігри роблять навчання більш цікавим та захоплюючим, що може призвести до кращого засвоєння інформації;
- розвиток нових навичок, оскільки ігрові симуляції та вправи можуть допомогти працівникам розвинути такі важливі навички, як критичне мислення, прийняття рішень та здатність ефективної командної роботи;
- покращення внутрішніх комунікацій в організації між працівниками;
- покращення зберігання інформації та підвищення рівня отримання навичок співробітниками;
- зростання прибутковості діяльності підприємств та продуктивності праці [14, с. 220–221].

Необхідно зазначити також і можливі проблеми гейміфікації для навчання персоналу, а саме: створення некорисної системи заохочень, коли до навчальних відео створюють гейміфіковані тести, основним завданням яких є оцінка того, наскільки працівник зрозумів відео чи презентацію та отримав реальні практичні знання, але, насамперед, стимулом виступає проходження вікторини та отримання високих балів чи його завершення; деяким працівникам можуть не сподобатися елементи гейміфікації через складність освоєння або вони надаватимуть перевагу традиційним

програмам навчання з чіткими інструкціями [16]. Також спостерігається неефективність гейміфікації у довгостроковому мотивуванні персоналу, у зміщенні фокусу мотивації із внутрішньої мотивації на зовнішнє стимулювання, що може викликати у працівників відчуття маніпулювання та контролю [14, с. 222].

Основними платформами на сьогодні, якими користуються провідні компанії для оптимізації свого бізнесу є персональні комп'ютери (ПК) та в більшості мобільні телефони, для тих самих наприклад відео конференцій чи ігрових продуктів. Але за останнє десятиліття особливу увагу до себе почали привертати AR та VR технології. Створена за допомогою технічних засобів віртуальна реальність (VR) та доповнена реальність (AR) розширили кругозір людини в мультизадачності, який не обмежується лише екраном комп'ютера. Віртуальна та доповнена реальність (VR та AR) стрімко набирають популярності й стають затребуваними інструментами на ринку навчання та підвищення продуктивності праці працівників [15].

В основному перевага імерсивних технологій полягає в тому, що вони допомагають оптимізувати бізнес-операції, а тому можливості є необмеженими: візуалізація складних даних, пошук інноваційних рішень, підвищення ефективності роботи на ремоуті, створення прототипів у віртуальному середовищі і швидке навчання співробітників завдяки цим технологіям – і такими методами вже користуються провідні бренди [17].

Зручність AR технології полягає в тому, що для неї не потрібне дороге та потужне обладнання. Основними споживачами доповненої реальності є власники смартфонів, тому і створення цієї технології на пристрої є найпростішим. А з розвитком AR з'явилися нові гаджети такі як AR-окуляри, які можуть використовуватися дизайнерами, проєктувальниками, архітекторами, хірургами тощо [18].

VR технології також розвиваються і кожного року з'являються все новіші і досконаліші моделі

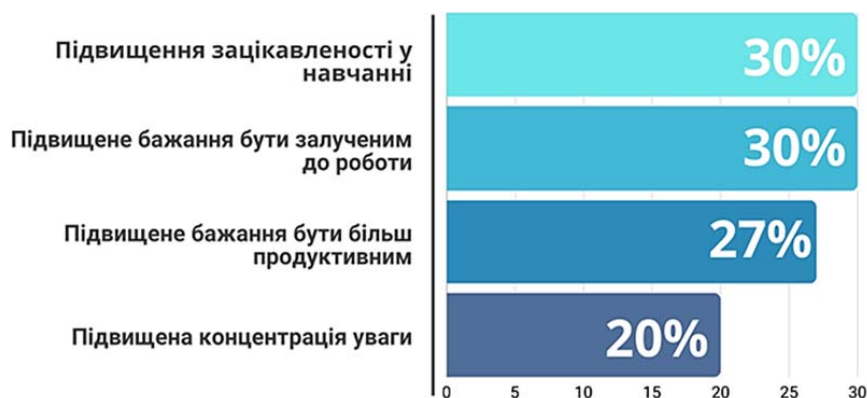

Рис. 2. Вплив гейміфікації на співробітників

Джерело: побудовано авторами на основі [3]

гарнітур, як до прикладу Apple Vision Pro. Згаданою гарнітурою та додатками VisionPro вже користуються декілька компаній зі списку Fortune 500, де за допомогою віртуальних середовищ та просторових обчислень здійснюються спілкування, навчання та оптимізація робочих процесів [13].

Використання гейміфікації в управлінні персоналом також спрямоване на стимулювання й мотивацію та ефективне навчання працівників за допомогою ігрових технік та розвитку ігрового мислення, оскільки саме ігрові елементи в навчанні здатні суттєво підвищити мотивацію персоналу, а підсумком гри завжди є отримання призу, володіння ресурсами, підвищення статусу працівника.

Висновки з проведеного дослідження. Отож, застосування інноваційних технологій навчання персоналу дозволяють сучасному підприємству стати більш стійким на ринку та здатним краще конкурувати з іншими компаніями, сприяють покращенню фінансових результатів та підвищують ефективність діяльності персоналу й підприємства в цілому. Гейміфікація є однією із ключових тенденцій для застосування у розвитку персоналу з огляду практичного застосування, оскільки сприяє зростанню рівня якості навчання працівників, дозволяє знизити витрати на навчання, а також отримати прискорений практичний результат. Використання ігрових елементів у навчанні та підвищенні кваліфікації персоналу допомагає стимулювати співробітників підприємств, залучати нову аудиторію споживачів, підвищувати лояльність працівників, і зрештою – збільшувати прибутковість та кадровий потенціал, що сприятиме зростанню конкурентоспроможності підприємства на ринку. А в поєднанні з технологіями VR та AR навчання, розвиток та мотивація співробітників значно мірою покращить ефективність та продуктивність праці, а також задоволення робочим процесом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Rasure E. (2021) Gamification: What it is, How it Works, Risks. URL: <https://www.investopedia.com/terms/g/gamification.asp>
2. Shome A. (2024). Gamification of Education Can Be a Game Changer: Traders Education's CEO. URL: <https://www.financemagnates.com/executives/interview/gamification-of-education-can-be-a-game-changer-traders-educations-ceo/>
3. Boskamp E. (2023). 25 Gamification Statistics [2023]: Facts + Trends You Need To Know. URL: <https://www.zippia.com/advice/gamification-statistics/>
4. Абдулаєва Р. Зробити операційку цікавою. Як гейміфікація підвищує ефективність бізнесу. 2022. URL: <https://vctr.media/ua/zrobiti-operacijku-czikavoyu-yak-gejmifikacziya-pidvishhuye-efektivnist-biznesu-156084/>
5. Шкода Т.Н., Савич О.П. Інноваційні підходи до управління персоналом організації у воєнний період.

Економіка. Фінанси. Право. 2023. № 8. С. 26–29. URL: <http://efp.in.ua/en/journal-article/1115>

6. Чернікова Н.М., Вороніна В.Л., Чеботарьов К.Г. Інноваційні підходи в управлінні HR-процесами на вітчизняних підприємствах. *Трансформаційна економіка.* 2023. № 3(03). DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-3-12>

7. Скрипник С.В., Обіход С.В., Вербівська Л.В. Зайнятість в умовах цифрової економіки. *Економіка та держава.* № 12. 2021. С. 20–21. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=5066&i=0>

8. Резнікова Н.В., Булатова О.В., Панченко В.Г., Іващенко О.А. Цифрова трансформація ринку праці: платформна економіка і нові загрози нерівності в умовах техноглобалізму. *Агросвіт.* 2023. № 18. С. 34–42. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/2060>

9. Адаптивність бізнесу в HR (Agility). URL: <https://peopleforce.io/uk/hr-glossary/business-agility>

10. Тимошенко В.А. Економічні аспекти професійної адаптації персоналу організацій в сучасних умовах (на підприємствах виробничої сфери). *Актуальні проблеми економіки.* 2022. № 1 (247). С. 71–78. URL: <https://eco-science.net/wp-content/uploads/2022/01/01.22>

11. Джогола А. Створення стратегії залучення талантів: узгоджуємо найм із бізнес-цілями. 2024. URL: <https://dev.ua/blogs/posts?author=20114456>

12. Леонова О. Корпоративна етика: що це і навіщо вона потрібна в 2023 році. URL: <https://hurma.work/blog/korporativna-etika-shho-cze-i-navishho-vona-potribna-v-2020-rocz>

13. Гейміфікація в HR: грають співробітники – виграє бізнес. 2023. URL: <https://hr.smart-it.com/uk/blog-post/gejmifikatsiya-v-hr-grayut-spivrobotniki-vigraye-biznes>

14. Середа Г.В. Гейміфікація в менеджменті персоналу: зарубіжний та український досвід. *Економіка і організація управління.* 2017. Вип. 4. С. 216–223. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2017_4_22

15. Wan K. (2024). 5 businesses proving the Apple Vision Pro is breathing new life into the enterprise. URL: <https://www.msn.com/en-us/money/other/5-businesses-proving-the-apple-vision-pro-is-breathing-new-life-into-the-enterprise/ar-BB1lkVVY>

16. Федорова Ю., Ельникова Г. Інноваційні інформаційні технології в підготовці та управлінні персоналом. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка.* 2021. № 11(22). URL: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-11\(22\)-11](https://doi.org/10.33296/2707-0654-11(22)-11)

17. Голицин І. Як AR та VR технології змінюють правила гри для бізнесу. 2023. URL: <https://proit.org.ua/iak-ar-ta-vr-tiekhnologhiyi-zminiuiut-pravila-ghri-dlia-biznesu/>

18. Мусієнко О. AR, VR, MR, XR: що це за реальності та чим вони відрізняються?. 2023. URL: <https://www.imena.ua/blog/what-is-ar-vr-mr-xr/>

REFERENCES:

1. Rasure E. (2021). "Gamification: What it is, How it Works, Risks". Available at: <https://www.investopedia.com/terms/g/gamification.asp> (accessed May 23, 2024)

2. Shome A. (2024). "Gamification of Education Can Be a Game Changer: Traders Education's CEO". Available at: <https://www.financemagnates.com/executives/interview/gamification-of-education-can-be-a-game-changer-traders-educations-ceo/> (accessed May 23, 2024)

3. Boskamp E., Zippia. (2023). "25 Gamification Statistics [2023]: Facts + Trends You Need To Know". Available at: <https://www.zippia.com/advice/gamification-statistics/> (accessed May 23, 2024)

4. Abdulaieva R. (2022). Zrobyty operatsiiku tsikavoiu. Yak heimifikatsiia pidvyshchue efektyvnist biznesu [Making the operating system interesting. How gamification improves business efficiency]. Available at: <https://vctr.media/ua/zrobiti-operacziyku-czikavoyu-yak-gejmifikacziya-pidvishhuye-efektyvnist-biznesu-156084/> (accessed May 23, 2024)

5. Shkoda T.N., Savych O.P. (2023). Innovatsiini pidkhody do upravlinnia personalom orhanizatsii u voiennyi period [Innovative approaches to human resources management in wartime]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, vol. 8, pp. 26–29. Available at: <http://efp.in.ua/en/journal-article/1115> (accessed May 23, 2024)

6. Chernikova N.M., Voronina V.L., Chebotarov K.H. (2023). Innovatsiini pidkhody v upravlinni HR-protseamy na vitchyznianykh pidpriemstvakh [Innovative approaches to managing HR processes at domestic enterprises]. *Transformatsiina ekonomika*, vol. 3(03). DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-3-12> (accessed May 23, 2024)

7. Skrypnyk S.V., Obikhod S.V., Verbiivska L.V. (2021). Zainiatist v umovakh tsyfrovoy ekonomiky [Employment in the digital economy]. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 12, pp. 20–21. Available at: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=5066&i=0> (accessed May 23, 2024)

8. Reznikova N.V., Bulatova O.V., Panchenko V.H., Ivashchenko O.A. (2023). Tsyfrova transformatsiia rynku pratsi: platformna ekonomika i novi zahrozy nerivnosti v umovakh tekhnoglobalizmu [Digital transformation of the labor market: platform economy and new threats of inequality in the context of technoglobalization]. *Ahrosvit*, vol. 18, pp. 34–42. Available at: <https://nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/2060> (accessed May 23, 2024)

9. Adaptivnist biznesu v HR (Agility) [Business adaptability in HR (Agility)]. Available at: <https://peopleforce.io/uk/hr-glossary/business-agility> (accessed May 23, 2024)

10. Tymoshenko V.A. (2022). Ekonomichni aspekty profesiinoi adaptatsii personalu orhanizatsii v suchasnykh umovakh (na pidpriemstvakh vyrobnychoi

sferi) [Economic aspects of professional adaptation of personnel of organizations in modern conditions (at enterprises of the production sphere)]. *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 1(247), pp. 71–78. Available at: <https://eco-science.net/wp-content/uploads/2022/01/01.22> (accessed May 23, 2024)

11. Dzholohol A. (2024). Stvorennia stratehii zaluchennia talantiv: uzgodzhuiemo naim iz biznes-tsiliamy [Creating a talent acquisition strategy: aligning hiring with business goals]. Available at: <https://dev.ua/blogs/posts?author=20114456> (accessed May 23, 2024)

12. Leonova O. (2023). Korporatyvna etyka: shcho tse i navishcho vona potribna v 2023 rotsi [Corporate ethics: what it is and why it is needed in 2023]. Available at: <https://hurma.work/blog/korporativna-etika-shhoczze-i-navishcho-vona-potribna-v-2020-roczii/> (accessed May 23, 2024)

13. Heimifikatsiia v HR: hraiut spivrobitnyky – vyhraie biznes [Gamification in HR: employees play – business wins]. Available at: <https://hr.smart-it.com/uk/blog-post/gejmifikatsiya-v-hr-grayut-spivrobitniki-vigraye-biznes/> (accessed May 23, 2024)

14. Sereda H. V. (2017). Heimifikatsiia v menedzhmenti personalu: zarubizhnyi ta ukraïnskyi dosvid [Gamification in HR Management: Foreign and Ukrainian Experience]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, vol. 4, pp. 216–223. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2017_4_22 (accessed May 23, 2024)

15. Wan K. (2024). 5 businesses proving the Apple Vision Pro is breathing new life into the enterprise. Available at: <https://www.msn.com/en-us/money/other/5-businesses-proving-the-apple-vision-pro-is-breathing-new-life-into-the-enterprise/ar-BB1lkVVY> (accessed May 23, 2024)

16. Fedorova Yu., Yelnykova H. (2021). Innovatsiini informatsiini tekhnolohii v pidhotovtsi ta upravlinni personalom [Innovative information technologies in personnel training and management]. *Adaptivne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriia Ekonomika*, vol. 11(22). Available at: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-11\(22\)-11](https://doi.org/10.33296/2707-0654-11(22)-11) (accessed May 23, 2024)

17. Holitsyn I. (2023). Yak AR ta VR tekhnolohii zminiuiut pravyla hry dlia biznesu [How AR and VR technologies are changing the game for business]. Available at: <https://proit.org.ua/iak-ar-ta-vr-tiekhnologhiyi-zminiuiut-pravila-ghri-dlia-bizniesu/> (accessed May 23, 2024)

18. Musiienko O. (2023). AR, VR, MR, XR: shcho tse za realnosti ta chym vony vidrizniaiutsia? [AR, VR, MR, XR: what are these realities and how do they differ?]. Available at: <https://www.imena.ua/blog/what-is-ar-vr-mr-xr/> (accessed May 23, 2024)

РЕАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ІНФРАСТРУКТУРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУБ'ЄКТІВ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

IMPLEMENTATION OF THE INTERRELATED ELEMENTS OF INFRASTRUCTURAL SUPPORT FOR TRANSFORMING THE COMPETITIVE POTENTIAL OF TOURISM INDUSTRY ENTITIES

Досліджено реалізацію взаємопов'язаних елементів інфраструктурного забезпечення трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії. Охарактеризовано причини необхідності інфраструктурного забезпечення у повоєнний період. Розглянуто функції інфраструктурного забезпечення. Визначено фактори інфраструктурного забезпечення. Визначено, що кожен із елементів інфраструктурного забезпечення повинен відповідати фазі трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії. Проаналізовано напрями інфраструктурного забезпечення. Визначено, що для фази турбулентності – підвищення ефективності діяльності об'єктів інфраструктурного забезпечення розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії; для фази флуктуації – ліквідація нерентабельних об'єктів інфраструктурного забезпечення розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії; для фази біфуркації – формування нових об'єктів інфраструктурного забезпечення розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії; для фази деформації – зростаюча стабілізація об'єктів інфраструктурного забезпечення розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії; для фази трансформації – активізація поступу об'єктів інфраструктурного забезпечення розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії. Встановлено, що реалізація усіх взаємопов'язаних елементів інфраструктурного забезпечення трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії дозволить отримати розвинені конкурентні переваги, сталий розвиток та безпечність розвитку туристичної індустрії, що дозволить збалансувати ринок туристичних послуг/продуктів.

Ключові слова: туристична інфраструктура, інфраструктурне забезпечення, суб'єкти туристичної індустрії, трансформація, конкурентний потенціал.

The article examines the ways of implementing the interconnected elements of infrastructural support for the transformation of the competitive potential of tourism industry entities and the reasons for their provision in the post-war period. The functions and factors of infrastructural support are determined. The factors worth highlighting are the following: touristic, ecological, social, demographic, economic, innovative, geopolitical, and personal. The study argues that each of the elements of infrastructural support must correspond to the particular phase of transforming the competitive potential of the tourism industry entities. The ways of infrastructural support for transforming the competitive potential of tourism industry entities are determined and characterized. The study substantiates that at the phase of turbulence, it is important to increase the efficiency of the infrastructure facilities supporting the development of the competitive potential of tourism industry entities; in the fluctuating phase – liquidation of the unprofitable objects of infrastructural support for the development of the competitive potential of the tourism industry subjects; at the bifurcation phase – the formation of new objects of infrastructural support for the development of the competitive potential of the subjects of the tourism industry; at the deformation phase – increasing stabilization of the infrastructure facilities, and at the transformation phase – intensification of the development and modernization of infrastructure facilities, which is the basis for improving the competitiveness of tourism industry entities. The implementation of all interrelated elements of infrastructural support for the transformation of the competitive potential of the subjects of the tourism industry will allow it to obtain competitive advantages and support sustainable and secure development of the tourism industry, thus creating a favorable environment for balancing the market of tourist services/products.

Key words: tourist infrastructure, infrastructural support, subjects of the tourist industry, transformation, competitive potential.

УДК 338.48/49:005.332.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-21>

Єрмо І.В.

к.географ.н., доцент кафедри туризму та готельного господарства, Волинський національний університет імені Лесі Українки

Ierko Iryna

Lesya Ukrainka Volyn National University

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням інфраструктурного забезпечення займалось чимало вітчизняних вчених. Зокрема, фактори розвитку туристичного господарства в регіонах України досліджував Лепкий М.І.; фактори розвитку туристичної галузі – Комліченко О.О.; систематизацію факторів розвитку туристичного ринку охарактеризувала Румянцева І.Б.

Постановка завдання. Цілі статті полягають у реалізації взаємопов'язаних елементів інфраструктурного забезпечення трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії. Основними завданнями статті є: визначити

фактори інфраструктурного забезпечення, проаналізувати напрями інфраструктурного забезпечення трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Незважаючи на посилення конкуренції на ринку туристичних послуг та військового конфлікту в країні, попит на елементи туристичної інфраструктури буде зростати, що зумовлено, з однієї сторони, необхідністю отримання позитивних емоцій та вражень, відновлення психоемоційного стану населення, який загострюється під час війни, а з іншої – актуалізацією таких видів туризму як

медичний, професійний та ін. Тому, це потребує відповідного умовам повоєнного періоду інфраструктурного забезпечення трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії.

Необхідність інфраструктурного забезпечення трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії у повоєнний період обумовлена наступними причинами:

- невідповідність розвитку існуючих об'єктів туристичної інфраструктури умовам воєнного та повоєнного періодів;
- недотримання національних та міжнародних стандартів туристичного обслуговування;
- низький рівень інформаційного супроводу надання туристичних послуг;
- неефективні програми збереження та адаптації до потреб туристів об'єктів культурної спадщини;
- відсутність екологічної свідомості населення, недотримання вимог забезпечення екологічної безпеки під час надання/отримання туристичних послуг;
- низький рівень розвитку транспортної інфраструктури (незадовільний стан автомобільних доріг сполучення, застарілий транспортний парк).

До елементів інфраструктурного забезпечення відносимо: суб'єкти туристичної індустрії (турагенти, туроператори), заклади ресторанного господарства та торговельного обслуговування, колективні засоби розміщення, транспортні компанії, заклади дозвілля, заклади вищої освіти, страхові компанії, фінансово-кредитні та банківські установи, заклади охорони здоров'я, центри туристичної інформації, органи державного та регіонального менеджменту, інформаційно-комунікаційні

заклади, житлово-комунальне господарство, екологічні структури (природоохоронні), прикордонні структури. Кожен із розглянутих елементів забезпечує реалізацію функцій інфраструктурного забезпечення трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії, які наведено у таблиці 1.

Варто зауважити, що рівень розвитку інфраструктурного забезпечення трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії визначається певними факторами. Серед таких факторів варто виокремити такі як туристичні, екологічні, соціальні, демографічні, економічні, інноваційні, геополітичні, особистісні (рис. 1).

Туристичні чинники визначаються наявністю туристичних ресурсів (оздоровчі, історико-культурні, природно-кліматичні ресурси), які відіграють важливу роль як у формуванні туристичної привабливості дестинації, так і у задоволенні потреб туристів. Фактично це об'єкти туристичного показу, які сприяють культурному та духовному збагаченні споживачів, відновлюють їх фізичні властивості та підтримують їх нормальну життєдіяльність. Забезпеченість дестинації туристичними ресурсами формують туристичну інфраструктуру, забезпечують розвиток суб'єктів туристичної індустрії та визначають їх конкурентні переваги.

Екологічні фактори визначають чистоту довкілля та ефективність роботи природоохоронних структур в процесі надання туристичних послуг. Як зазначає Лепкий М.І. «природно-кліматичні чинники містять потужність, різноманітність природно-географічного потенціалу, сприятливість природно-кліматичних умов, стан довкілля, його екологічність тощо» [1].

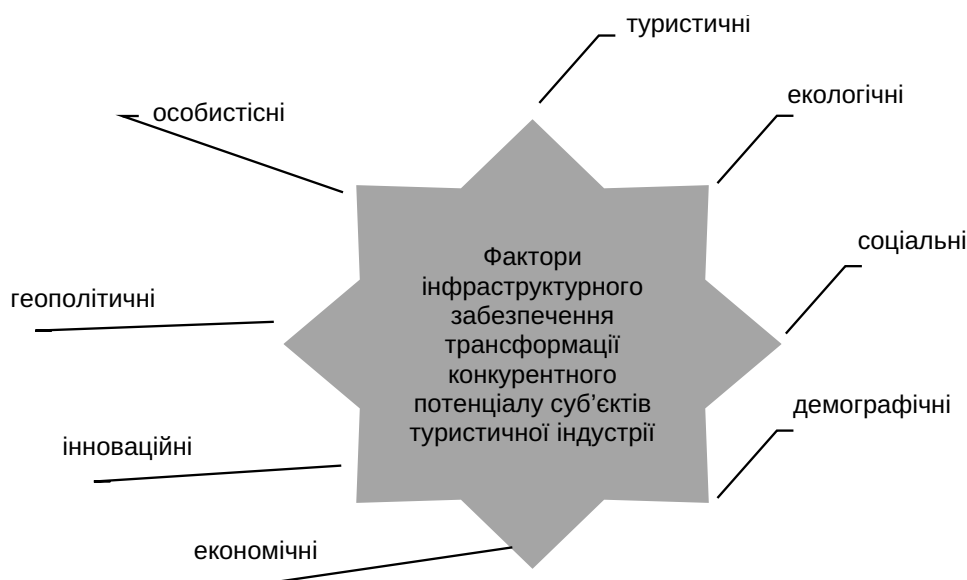

Рис. 1. Фактори інфраструктурного забезпечення трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії

Джерело: розроблено автором

Функції інфраструктурного забезпечення трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії

Елемент інфраструктурного забезпечення трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії	Функції
<i>Сфера виробництва туристичних послуг/продуктів</i>	
Суб'єкти туристичної індустрії	аналізують ринок туристичних послуг/продуктів, визначають кон'юнктуру ринку туристичних послуг/продуктів, формують та розвивають конкурентні переваги дестинації, забезпечують сталість та безпечність туристичної дестинації
Заклади ресторанного господарства (громадського харчування) та торговельного обслуговування	забезпечують гастрономічну потребу споживачів (туристів), формують товарний асортимент, забезпечують високу якість торговельного обслуговування, надають торговельні послуги, формують продовольчу безпеку споживачів, використовують різні методи торговельного обслуговування та різні формати торгівлі
Колективні заклади розміщення	забезпечують високу якість побутового обслуговування, формують достатній рівень побутового сервісу, організацію прийому, розміщення та ночівлі туристів
Транспортні компанії	Надають транспортні послуги по перевезенню пасажирів (туристів) та вантажів (багажу туристів), формують високу якість транспортного обслуговування туристів, забезпечують трансфер туристів до місць відпочинку та дому, визначають цінову політику щодо вартості перевезень пасажирів (туристів) та вантажів (багажу туристів), розробляють та оптимізують маршрути перевезень
Заклади дозвілля	надають розважальні послуги, відновлюють емоційний та психологічний стан туристів
<i>Сфера туристичного сервісу</i>	
Заклади вищої освіти	здійснюють підготовку фахівців в сфері туристичної індустрії, проводять моніторинг ринку праці та формують на цій основі нові освітні програми, які відповідають ринку туристичних послуг/продуктів, формують пропозицію робочої сили на ринку туристичних послуг/продуктів, забезпечують конкурентні переваги дестинації
Страхові компанії	надають страхові послуги під час подорожі, забезпечують страховий захист ризиків
Фінансово-кредитні та банківські установи	здійснюють фінансування діяльності суб'єктів туристичної індустрії та розвитку їх конкурентного потенціалу
Заклади охорони здоров'я	надають медичні послуги під час подорожі, забезпечують життєдіяльність населення
Центри туристичної інформації	надають інформацію споживачу (туристу) про туристичну дестинацію, її визначні місця, найбільш цікаві туристичні локації, інформаційний супровід та забезпечення цікавої та безпечної подорожі туриста
<i>Допоміжна інфраструктура</i>	
Органи державного та регіонального менеджменту	приймають управлінські рішення щодо здійснення трансформаційних процесів конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії, регулюють процеси збалансування ринку туристичних послуг/продуктів
Інформаційно-комунікаційні заклади	забезпечують комунікацію між споживачами туристичних послуг та суб'єктами туристичної індустрії, формують комплексні інтегровані комунікаційні мережі
Житлово-комунальне господарство	здійснюють тепло-, водо- та енергозабезпечення
Екологічні структури (природоохоронні)	регулюють природоохоронну діяльність в процесі надання туристичних послуг
Прикордонні структури	формують пропускну спроможність туристів

Джерело: розроблено автором

Соціальні чинники обумовлені покращенням соціальної стабільності у суспільстві, зростанням доходів населення та їх купівельної спроможності як індикаторів зростання попиту на туристичні послуги/продукти та пришвидшення їх обіговості,

формуванням свідомості туристичних можливостей споживача, наданням оплачуваних відпусток та збільшенням їх тривалості, що позитивно впливатиме на ринок туристичних послуг/продуктів. Наявність вільного часу позитивно впливає

на туристичну індустрію та спонукає населення до подорожі. Соціалізація економіки сприятиме масштабуванню туристичної інфраструктури, зростанню конкурентних переваг, забезпеченню безпеки як суб'єктів туристичної індустрії, так і споживачів туристичних послуг/продуктів, та таким чином дозволить збалансувати ринок туристичних послуг/продуктів.

Демографічні фактори визначають розвиток туристичної інфраструктури через тривалість життя, зростання якої дозволяє особам маючи вільний час та кошти подорожувати; зростання природного приросту населення, зміну вікової структури населення, процеси урбанізації. Чисельність населення, його розміщення можуть виступати одночасно показниками-стимуляторами та показниками-дестимуляторами розвитку туристичної інфраструктури та збільшувати туристичний потенціал дестинації. Деталізуючи структуру населення та його вплив на об'єкти туристичної інфраструктури, варто зауважити, що збільшення питомої ваги осіб похилого віку є передумовою для формування таких інфраструктурних об'єктів як закладів охорони здоров'я, колективних засобів розміщення (пансіонатів, будинків відпочинку); натомість зростання частки молодого покоління сприятиме розвитку інфраструктури розважального типу та активних видів туризму. Також варто зауважити, що національний та міжнародний туризм за віковими групами населення суттєво різняться: вікова група національного ринку туристичних послуг/продуктів, в основному становить 25–40 років [2]; в той час міжнародний туристичний ринок формується із категорії населення у пенсійному віці.

Економічні фактори характеризуються рівнем розвитку економіки, податковою, фінансово-кредитною системою, які визначають загальний стан економіки країни та напряму впливають на стимулювання підприємницької діяльності в сфері туристичної індустрії. Водночас, вони визначають структуру виробництва та споживання товарів і послуг, де збільшення питомої ваги споживання послуг, в т.ч. і туристичних позитивно впливатиме на інфраструктурне забезпечення розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії. Важливим економічним чинником, який впливає на інфраструктурне забезпечення розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії є валютний курс, який «визначає умови діяльності організаторів та агентів з продажу заходів виїзного туризму. Зміна курсів валют окремих країн особливо небезпечна для невеликих туроператорів, які спеціалізуються на поїздках до певних країн: коли курс цих країн зростає, вони не мають простору для маневру і можуть не витримати сезон» [3].

Інноваційні чинники формують потужну матеріально-технічну базу для розвитку туристичної

індустрії, визначають рівень інфраструктурного забезпечення поступу конкурентних переваг суб'єктів туристичної індустрії. Вони формують сучасні технології туристичного обслуговування споживачів, забезпечують інформатизацію розвитку туристичної індустрії, її програмний супровід.

Геополітичні чинники – визначають вигідність розташування дестинації відносно привабливих туристичних об'єктів, а також політичні умови, які присутні на даній дестинації (відсутність воєнних чи інших політичних конфліктів, політична стабільність, ментальне сприйняття іноземних та внутрішніх туристів).

Особистісні чинники – формують внутрішні поведінкові стимули особи та бажання до подорожі, емоційне задоволення споживача туристичною дестинацією чи подорожжю, виправдання очікувань споживача щодо якості туристичного обслуговування.

Кожен із елементів інфраструктурного забезпечення повинен відповідати фазі трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії. Варто зауважити, що доцільно індивідуалізувати напрями інфраструктурного забезпечення залежно від фаз трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії (рис. 2).

Пропонуються наступні напрями інфраструктурного забезпечення трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії:

– для фази турбулентності – підвищення ефективності діяльності об'єктів інфраструктурного забезпечення розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії. В умовах зародження трансформатора, який призводить до появи деструктивних чинників впливу на конкурентний потенціал суб'єктів туристичної індустрії, внаслідок чого порушується стійкість та безпечність розвитку туристичної індустрії, вагоме значення відіграють заходи, які спрямовані на стабілізацію стану дестинації, усунення негативних проявів та незначних відхилень від стійкості та безпечності. Запобігти таким негативним явищам може більш ефективна робота об'єктів туристичної інфраструктури, діяльність яких має бути адаптована до викликів та загроз середовищ;

– для фази флуктації – ліквідація нерентабельних об'єктів інфраструктурного забезпечення розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії. Дана фаза супроводжується ростом трансформатора, який призводить до посилення кризових явищ розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії та значними відхиленнями від безпечно порогових значень, які характеризують туристичну індустрію та її стійкість. Тому, в межах даної фази важливим є усунення нерентабельних елементів розвитку туристичної індустрії, ті, які не забезпечують

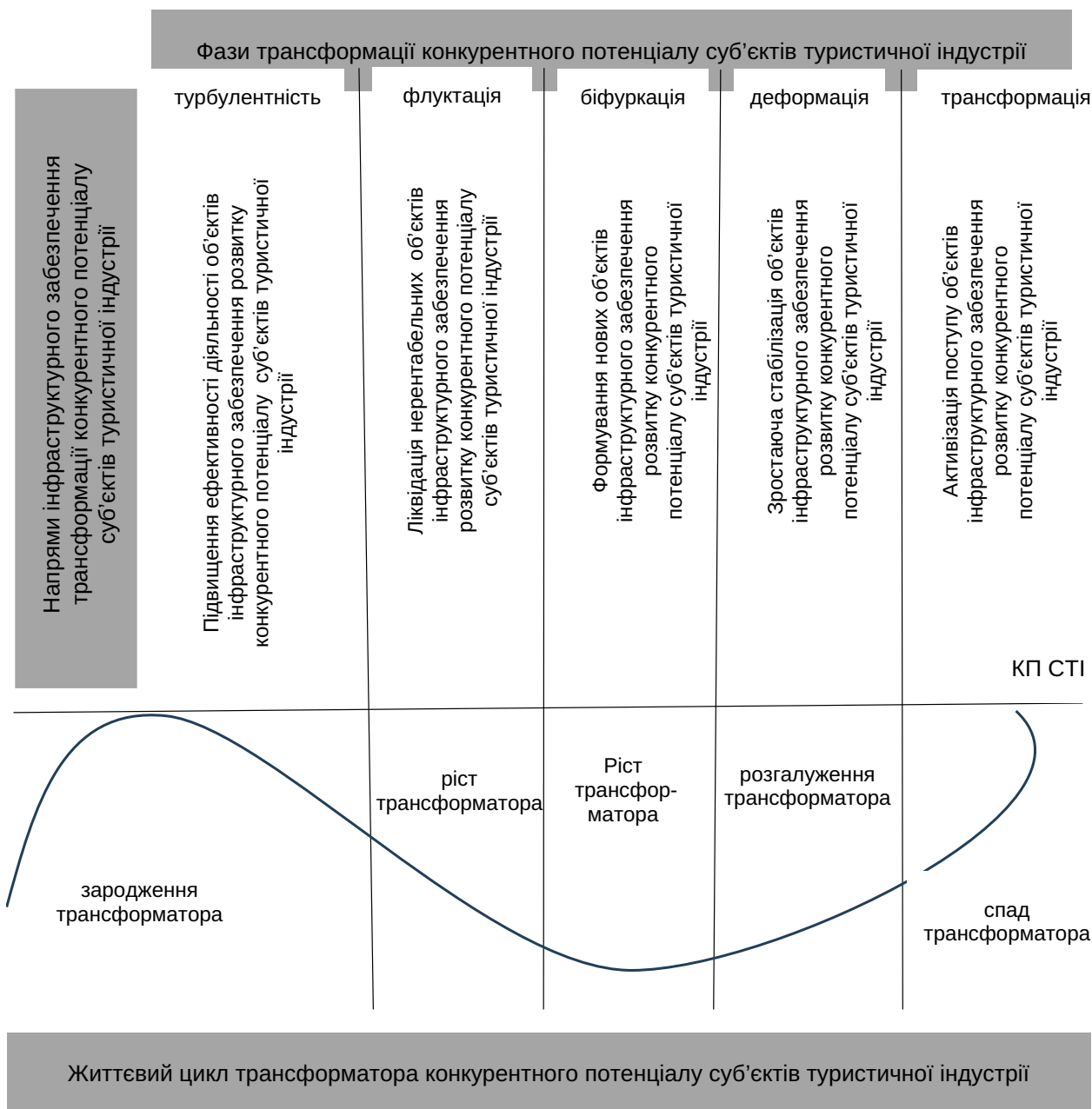

Рис. 2. Напрями інфраструктурного забезпечення трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії

Джерело: розроблено автором

віддачі та результативності щодо трансформаційних процесів конкурентного потенціалу суб'єктів господарювання в сфері туризму;

– для фази біфуркації – формування нових об'єктів інфраструктурного забезпечення розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії. Тут теж спостерігається ріст трансформатора, проте він діє більш уповільненими темпами, ніж в межах фази флуктації. Ліквідувавши на фазі флуктації низьколіквідні об'єкти туристичної інфраструктури, на даному етапі постає завдання її розбудови відповідно до тих умов та викликів, які склались для біфуркаційного стану конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії;

– для фази деформації – зростаюча стабілізація об'єктів інфраструктурного забезпечення розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії. В умовах розгалуження трансформатора спостерігається повна руйнація існуючої моделі розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії, її сталості та безпечності. Формується новий тип трансформаційної моделі розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії, який потребує стабілізації функціонування об'єктів туристичної індустрії, яка дозволить підвищити результативність їх діяльності та забезпечити стійкість, безпечність та збалансованість ринку туристичних послуг/продуктів;

– для фази трансформації – активізація поступу об'єктів інфраструктурного забезпечення розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії. Для даної фази характерний спад трансформатора, абсолютна стабілізація процесів розвитку конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії, забезпечення балансу інтересів між попит та пропозицією туристичних послуг/продуктів.

Висновки з проведеного дослідження. Реалізація усіх взаємопов'язаних елементів інфраструктурного забезпечення трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії дозволить отримати позитивний результат, а саме – розвинені конкурентні переваги, сталий розвиток та безпечність розвитку туристичної індустрії, що дозволить збалансувати ринок туристичних послуг/продуктів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК :

1. Лепкий М.І. Фактори розвитку туристичного господарства в регіонах України. *Інфраструктура ринку*. Випуск 25. 2018. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/25_2018_ukr/94.pdf (дата звернення: 10.05.2024).
2. Комліченко О.О. Фактори розвитку туристичної галузі. *Науковий вісник Херсонського держав-*

ного університету. Випуск 8. Частина 3. 2014. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_08/126.pdf (дата звернення: 10.05.2024).

3. Румянцева І.Б. Систематизація факторів розвитку туристичного ринку. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Том 8. № 4. URL: <http://ujae.org.ua/systematyzatsiya-faktoriv-rozvytku-turystychnogo-rynku/> (дата звернення: 10.05.2024).

REFERENCES:

1. Lepkyi M.I. (2018) Faktory rozvytku turystychnoho hospodarstva v rehionakh Ukrainy [Factors of the development of tourist industry in the Ukrainian regions]. *Infrastruktura rynku*, vol. 25. Available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/25_2018_ukr/94.pdf (in Ukrainian)
2. Komlichenko O.O. (2014) Faktory rozvytku turystychnoi haluzi [Factor for the development of tourism industry]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, vol. 8. Chastyna 3. Available at: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_08/126.pdf (in Ukrainian)
3. Rumiantseva I.B. (2023) Systematyzatsiia faktoriv rozvytku turystychnoho rynku [Systematization of tourist market development factors]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky*. Tom 8, no. 4. Available at: <http://ujae.org.ua/systematyzatsiya-faktoriv-rozvytku-turystychnogo-rynku/> (in Ukrainian)

МІЛІТАРІ-ТУРИЗМ В УКРАЇНІ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМОК

MILITARY TOURISM IN UKRAINE AS AN INNOVATIVE DIRECTION

У статті представлено результати анкетування українців та іноземців щодо розуміння суті й перспектив мілітарного туризму в Україні, проаналізовано основні рушійні чинники відвідування місць зосередження військових об'єктів у світі, визначено потенціал мілітарі-туризму (військового туризму) в Україні та обґрунтовано перспективні шляхи його розвитку, умотивовано доцільність запровадження основних принципів організації мілітарі-туризму в діяльність суб'єктів туристичної галузі. Доведено, що в умовах сьогодення швидка адаптація туристичних компаній до запитів туристів є перспективною, такий підхід сприятиме підвищенню ефективності й конкурентоспроможності в наданні послуг військового туризму. Використання в повоєнний час територій бойових дій визнано інструментом просування туристичного бізнесу та перспективною галуззю економіки. Прогнозовано зростання прибутку від військового туризму в економіці країни за умови розбудови інфраструктури, нових туристичних локацій (атракцій) військового характеру.

Ключові слова: мілітарі-туризм, військовий туризм, військова спадщина, атракція, інноваційна діяльність туристичних підприємств, прибуток, воєнні ризики.

The article presents the results of a survey of Ukrainians and foreigners regarding the understanding of the essence and prospects of military tourism in Ukraine, analyzes the main motives for visiting places of concentration of military facilities in the world, determines the potential of military tourism (military tourism) in Ukraine and substantiates promising ways of its development, the expediency of introducing the basic principles of the organization of military tourism into the activities related to the tourism industry key subjects of interest. Among the desired or predicted results of the development of the industry, international tourism organizations indicate an increased interest in visiting Ukraine after the end of the war. It has been proven that in today's conditions, the rapid adaptation of tourist companies to the requests of tourists (taking into account the international experience of identifying objects and forming routes of military-historical significance) is promising, such an approach will contribute to increasing the efficiency and competitiveness in the provision of military tourism services. In the post-war period, the use of the territories of hostilities was recognized as a tool for the promotion of tourism business and a promising branch of the economy. The development of the tourism industry, aimed at different groups of tourists, will affect the number of new jobs created, replenishment of the state budget through the payment of taxes. Modernization of the innovative activity of tourist enterprises, provided that the experience of other countries is taken into account, is able to overcome the crisis during economic instability. It is predicted that the development of military tourism, which will reveal to the civilized world the military heritage of the Russian-Ukrainian war, will contribute to the growth of profits from military tourism in the country's economy and the development of infrastructure, new tourist locations (attractions) of a military nature. The study allows us to outline the prospects for restoring demand for tourism products in Ukraine with an emphasis on a new military direction, taking into account protection against military risks.

Key words: military tourism, war tourism, military heritage, places of interest/attractions, innovative activities of tourist enterprises, profit, military risks.

УДК 338.48:355.01

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure78-22>

Малюга Л.А.

аспірантка кафедри економіки підприємства,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Maliuga Lina

Ivan Franko National University of Lviv

Постановка проблеми. Ознаки розвитку мілітарного туризму, або військового, туризму набувають усе чіткіших обрисів і перспективи в післявоєнний період в Україні. Аналіз результатів проведеного власного опитування щодо зростання інтересу до відвідування місць зосередження військових об'єктів демонструє розбіжність уподобань потенційних споживачів послуг такого типу. Прогнозовано, що розвиток мілітарі-туризму, який відкриє цивілізованому світу військову спадщину російсько-української війни, сприятиме зростанню фінансових потоків із військового туризму в економіці країни та розбудові інфраструктури, нових туристичних локацій (атракцій) військового характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення військового туризму в Україні є новим та малодослідженим напрямком. Наукові розвідки зосереджені на розробці й просуванні нових туристичних маршрутів із поєднанням збереження культурної спадщини та національної ідентичності у військовій історії країни. Перспективам розвитку нового напрямку приділено увагу в

працях таких дослідників, як-от: В. Гуменюк, М. Зверяков, Ю. Кіндзерський, О. Шапран та ін.; практичні питання військового туризму розглядають І. Дульцева, А. Іванов, В. Ільницький, М. Каднічанська, Д. Каднічанський, М. Кляп, Р. Корсак, М. Лущик, М. Матушкіна, О. Поліщук, З. Шильнікова та ін.; проблематику військового туризму порушують Н. Корнілова, В. Кушнар'єв, О. Любіцева, А. Мельник, К. Скупенко, Ф. Шандор та ін. Зокрема, В. Кушнар'єв та О. Поліщук характеризують мілітарі-туризм як основний напрям екстремального та пізнавально-розважального туризму, накреслюють перспективи його поширення в Україні, здійснюють аналіз міжнародного досвіду у формуванні об'єктів і маршрутів військово-історичного значення [2]. М. Лущик обґрунтувала сутність військового туризму як інноваційного напрямку, описала засади його функціонування в туристично-рекреаційній діяльності, проаналізувала класифікації військового (мілітарного) туризму й запропонувала авторську, на яку спиратимемося у своєму дослідженні [4]. Н. Барвінок окреслила перспективи

розвитку воєнно-історичного туризму в Україні після закінчення російсько-української війни, акцентувала на основних туристичних ресурсах, які є основою для організації воєнного туризму [1]. О. Роїк та О. Недзвельська обґрунтовують потребу «політологічного осмислення розвитку туристичної сфери як об'єкта та суб'єкта політичного процесу, а також соціально-економічного атрактора» [5], прогнозують можливі наслідки російсько-української війни для функціонування й розбудови туристичної галузі, накреслюють її перспективи в умовах воєнного часу.

Постановка завдання. Метою статті є визначення потенціалу розвитку інноваційного напрямку мілітарі-туризму в повоєнній Україні. Дослідження передбачає аналіз об'єктів зацікавлення, локацій розвитку військового туризму, обґрунтування мотивації відвідування місць бойових дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці 2023 року ми проводили опитування серед українців щодо розуміння суті й перспектив мілітарного туризму в Україні. До анкетування залучили іноземних громадян трьох країн: Польщі, Чехії, Німеччини – саме тих, що прийняли найбільшу кількість українських переміщених осіб і надали їм притулку.

Міжнародні туристичні організації, зокрема й UNWTO, серед бажаних чи прогнозованих результатів розвитку галузі вказують на підвищений інтерес до відвідання України після завершення війни. Наше дослідження, що спирається на статистичні дані, отримані методом анкетування, засвідчує нижчі від бажаних показники (у %). Допомогати й співчувати, донатити й волонтерити, працювати з українцями за кордоном та вирішувати їхні проблеми із соціалізацією, на жаль, не є рушійним чинником дії – одразу їхати на звільнені території. Відчуття страху, неготовність власної психіки побачити і сприйняти наслідки геноциду українського народу, екоциду його природного середовища, масштаби руйнувань культурних пам'яток європейської держави гальмують бажання відвідувати повоєнну Україну з туристичною метою.

Спершу розглянемо результати анкетування українців. Серед опитаних переважають жінки – 86,6 %. Найбільшу частку серед респондентів складає молодь 18–25 років – 48,8 %; інші вікові категорії представлені так: 25–35 – 13,4 %; 35–45 – 11 %; 45–60 – 14,6 %; понад 60 років (пенсіонери) – 12,2 %. За сферою занять (праці) у процентному відношенні переважають здобувачі освіти (48,8 %); далі за спадною градацією розташувалися особи, задіяні в освітній галузі (23,2 %); наданні туристичних послуг (6,1 %); промисловості (4,9 %); державному управлінні (4,9 %); охороні здоров'я (3,7 %).

На запитання «Чи відвідували раніше місця мілітарного туризму в Україні до війни?» відповідь «ні» складає 68,3 %. Відсоток людей, які відвідували раніше об'єкти мілітарного туризму за кордоном (виставки військової техніки, концтабори, поховання), становить 31,7 %; прикметно, що опитані вказують географічно віддалені атракції, виникнення яких хоч і пов'язане з новітньою історією, однак у часовому вимірі не збігається: два бункери та музей війни у Празі; «Поле смерті» у Пномпені (Камбоджа); «Славін» – військовий цвинтар у Братиславі; музей Другої світової війни у Гданську; музей Леннусадам у Таллінні; Тевтобургський ліс у Німеччині; арену військових подій на півострові Превлака в Хорватії.

Серед відповідей на запитання «Чи плануєте візит до місць бойових дій, населених пунктів, які були під окупацією, після закінчення війни?» такий розподіл: 28 % – «важко сказати»; 26,8 % – «думаю, що так»; 17,1 % – «точно так»; 12,2 % – «планую, але не з туристичною метою»; 11 % – «не думаю»; 4,9 % – «точно ні».

У відповідях на запитання «Які міста, місця бойових дій плануєте відвідати?» фігурують відомі нам та всьому світові (через частотність використання назв у новинах) топоніми, а саме: Маріуполь, Херсон, Харків, Буча, Донецьк, Бахмут, Крим, Запоріжжя, Луганськ, Ірпінь, Токмак, Бердянськ; зафіксовано й поодинокі відповіді: Енергодар, Василівка, с. Снігурівка, Оріхів, Чернігів, Волноваха, Ізюм, Нікополь (частину вказаних назв пов'язуємо з особистими мотивами респондентів, як-от: місце народження; місце, де проживають чи поховані батьки; місце, звідки змушені були виїхати через окупацію, тощо). Частотність назв подано в процентному відношенні на рис. 1.

Респонденти вказують, що їх приваблює в мілітарному туризмі та спонукає до подорожей: це музеї військових об'єктів, виставки, відвідування пам'ятників (42,7 %); відвідування територій бойових дій (52,4 %); інсталяція (реконструкція) бойових дій (31,7 %); бункери, інші місця укриття (32,9 %). Не має попиту в українців нова технологія – онлайн-присутність екскурсії (0 %). Можливо, це наслідок необізнаності й недостатнього інформування, хоч ми схилиємося до думки про втому від заходів онлайн і внутрішню потребу власної присутності в певному місці у визначений час.

73,2 % опитуваних ніколи не відвідували місця, де відбуваються реконструкції бойових подій, лише 26,8 % респондентів мають уявлення після побаченого і зазначають, що це цікаво, а використання матеріальної спадщини військового туризму визнають корисним для вивчення історії, ушанування пам'яті героїв та жертв воєн. Учасники анкетування рекомендують такі раніше відвідані ними військові об'єкти: Лінія Арпада,

Рис. 1. Міста, місця бойових дій, запланованих до відвідання

Марсове поле на Личаківському цвинтарі Львова, Хотин, Сапун-гора в Севастополі, гора Маківка, Тмутараканський форт, Крути, виставки знищеної російської техніки у Києві, зокрема біля Михайлівського собору, бункерна лінія оборони біля Києва (район Віта Поштова), 411 батарея. У коментарях щодо окреслення перспективних напрямків часто повторюване «наразі, всі міста України будуть актуальними», а стосовно оцінки досвіду інших країн заслуговує на увагу відповідь, яку наведемо дослівно: «вміння репрезентувати мілітарний туризм на прикладі Чехії».

У відповідях на запитання «Яке Ваше улюблене місце в Україні, де вам добре (було добре) і хочете повернутися?» прослідковується ностальгія (відвідування родичів, дому): Крим, Київ, Харків, Запоріжжя, Дніпро, Одеса, Кривий Ріг, Закарпаття, Львів, біля моря; поодинокі відповіді – Кирилівка, Токмак, Бахмут, Херсон, Маріуполь, Карпати, Самбір, Синельникове, Вінниця, Коблево, Донецьк, Яблуниця, Тернопіль, Лазурне. Але, як показує практика, у місця болю, жаху та втрат люди не дуже хочуть повертатися. Тому перелік міст лише частково корелює з місцями бойових дій, які б хотіли відвідати.

Пропонуємо ознайомитися з відповідями іноземців щодо відвідування України з мілітарною метою та критично переглянути наші очікування значного в'їзного туризму в післявоєнний період. Частка тих, хто не відвідував раніше об'єкти мілітарного туризму за кордоном, становить 71,3 %, лише 28,7 % респондентів написали про такий досвід, зазначивши, що відвідували берегові укріплення

Атлантичного валу в Раверсейді (Бельгія); концтабори Аушвіц та Треблінка (Польща); місце битви на Моравському полі (Чехія); систему укріплень Лінія Мажино (Франція), місце висадки військ у Нормандії, операція «Нептун» (Франція); Брестську фортецю й оборонний укріпрайон «Лінія Сталіна» (Білорусь); Донецьк (Україна).

На запитання «Чи плануєте візит до місць бойових дій, населених пунктів, які були під окупацією, після закінчення війни в Україні?» 28,6 % опитаних відповіли «важко сказати»; 7,1 % – «думаю, що так»; 7,1 % – «точно так»; 7,1 % – «планую, але не з туристичною метою»; 28,6 % – «не думаю»; 21,4 % – «точно ні». Ми бачимо низький відсоток респондентів, які б хотіли відвідати місця або міста, де відбуваються бойові дії. Процитуємо фрагмент однієї з негативних відповідей, де вказано причину: «Я надто чутлива і чуйна щодо цього, ймовірно, мені б снилися кошмари до кінця мого життя» (Jsem na to příliš citlivá a empatická, asi bych měla noční můry do konce života).

Серед мотивів, які приваблюють європейців, названо онлайн-присутність екскурсії (9,7 %), чого ніхто не зазначив серед українців. Прослідковуються й інші розбіжності інтересу до атракцій мілітарі-туризму: музеї військових об'єктів, виставки, відвідування пам'ятників (29 %); відвідування територій бойових дій (16,2 %); інсталяція (реконструкція) бойових дій (12,9 %); бункери, інші місця укриття (32,2 %). Лише щодо відвідування бункерів та інших місць укриття зацікавлення українців та іноземців майже не різняться, коливання в межах похибки (<1 %), інші

об'єкти для закордонного туриста менш привабливі. Особливо відчутна різниця у відповідях, які стосуються відвідування територій бойових дій: такі атракції обирають 52,4 % респондентів-українців і лише 16,2 % респондентів-іноземців, тобто цей показник нижчий більш ніж утричі; інтерес до інсталяцій (реконструкцій) бойових дій нижчий майже у 2,5 рази (31,7 % проти 12,9 %). Надання переваги бункерам та укриттям, відкидання можливості відвідати з туристичною метою територію, де нещодавно точилися бойові дії, або ж місця реконструкцій пояснюємо психологічними причинами. Водночас 73,6 % іноземних респондентів хоч раз у житті були глядачами чи активними учасниками заходів із реконструкції бойових дій.

Іноземні респонденти, спираючись на пережитий власний досвід відвідування, рекомендують іншим такі локації: знищене містечко Лідичі, артилерійську фортецю Буда (Bouda), бункер у готелі «Ялта» в Празі, меморіал Паттона – пам'ятник американській армії у Пльзені, музей на лінії розмежування в Рокицани, де представлено військову техніку Другої світової війни (Чехія); Освенцім, комплекс «Вольфсшанце», що був головною ставкою фюрера (Польща); меморіал висадки союзників у Нормандії (Франція); Орлине гніздо – будинок Гітлера на горі Кельштайн, концентраційний табір Дахау, транзитний табір Берген-Бельзен, а також Берлін (Німеччина); Донецьк, Севастополь (Україна). Серед пам'яток більш давнього періоду – Карфаген (Туніс), Гастінгс (Велика Британія).

Мілітарі-туризм став популярним видом туризму в другій половині ХХ ст., хоч передумови сформувалися раніше (відомо, наприклад, що під час громадянської війни в США організовували екскурсії для британських туристів у місця воєнних дій), однак цей період історії військового туризму можна схарактеризувати як епізодичний [3, с. 35]. У праці В. Кушнар'ова та О. Поліщук [2, с. 113] наведено перелік привабливих для відвідувачів об'єктів, як-от французька оборонна лінія Мажино, німецька лінія Зігфрида, італійська лінія Густава, фінська лінія Маннергейма, подано їхню стислу характеристику, що, по суті, пояснює інтерес до них. Із багатої музейної спадщини військового туризму автори статті виокремили кілька тих, що мають унікальні колекції експонатів, аби продемонструвати цільовому сегменту експозиційне багатство і різноплановість об'єктів такого типу. Це, зокрема, Королівський музей армії та військової історії (Брюссель), Авіаносець Intrepid (Нью-Йорк), Національний музей авіації та космонавтики США (Вашингтон), Військовий музей у Белграді, Музей танкової техніки «Бейт ха-Шаріон» (Шаріон). Зауважимо, що в названому Королівському музеї, розташованому в Брюсселі, зберігається одна з найбільших колекцій предметів

(реліквій) української воєнної історії початку ХХ ст., там є Український відділ.

Якщо говорити про цікавість туристів до оборонних ліній, то, напевне, слід наголосити, що лінія Арпада, створювана угорськими військами в Східних Карпатах, проходить територією України, відтак на кількох ділянках туристи мають змогу на власні очі побачити збережені вузли оборони. Крім того, на відпочинок можна зупинитися в мілітарі-садибі, як-от «Grün Hof» (Воловець), відвідати мілітарі-атракції.

Однією з причин для вибору туру в Україні є унікальний Музей Ракетних військ стратегічного призначення під Первомайськом (Миколаївська обл.). Ця філія Національного військово-історичного музею України зберігає в первісному вигляді захищену фортифікаційну споруду радянського періоду, а по суті являє собою бойову стартову позицію з шахтно-пусковою установкою. Є доступ до командного пункту запуску ракети шахтного базування, можна ознайомитися з наземним обладнанням, вартівними приміщеннями тощо. На території розгорнуто експозицію спеціальної техніки для обслуговування ракетної бойової позиції. І таких туристичних атракцій чимало. Крім того, ще до повномасштабного вторгнення РФ складено програми використання танкової техніки Харківським бронетанковим заводом з туристичною метою, проведення щорічних танкових біатлонів на військових полігонах Яворова та Десни, участі в бойових навчаннях 95-ї окремої десантно-штурмової Поліської бригади тощо [3, с. 36]. Оскільки закордонні туристичні компанії мають досвід використання Близького Сходу як військової туристичної дестинації, вважаємо, що вони легко переорієнтуються на новий напрямок, аби забезпечити собі прибуток від потенційних клієнтів.

Підхід до планування подорожі та відвідування місць військової спадщини в іноземців та українців різниться (див. Табл. 1): українці більше обирають організовані тури, вони схильні користатися послугами туристичного оператора, туристичної агенції (майже кожна п'ята відповідь), натомість лише 4,3 % іноземців готові перекладати завдання з організації мілітарі-туру на посередника. Крім того, кількість українців, охочих скористатися послугами військовика з досвідом, який брав участь у бойових діях, більше ніж удвічі перевищує цільову групу іноземців (29,3 % проти 13 %), що, напевне, свідчить про довіру наших співвітчизників до безпосередніх учасників війни, прагнення дізнатися більше, ніж про це написано в офіційних джерелах, сприйняти події через емоції очевидця.

Ми свідомі того, що коли іноземці говорять про планування поїздки в Україну, мета їхнього візиту швидше за все буде не тільки мілітарного характеру (частка мілітарного (військового) туризму

Планування подорожі та відвідування місць військової спадщини

	іноземці	українці
Скористалися послугами туристичного оператора, туристичної агенції	4,3 %	19,5 %
Самостійне відвідування	39,1 %	37,8 %
Обрали гідів з досвідом екскурсій за тематикою військової історії	43,5 %	42,7 %
Скористалися послугами військового, який брав участь у бойових діях	13 %	29,3 %

15,6 %). У відповідях зафіксовано такі інтереси: культурно-пізнавальний туризм 31,2 %; канікули, відпустка, свята 18,8 %; візит до родичів або друзів 18,8 %; професійна діяльність 3,1 %; інше 12,5 %. І на це варто звернути увагу, адже, по суті, названо й інші види туризму, де також очікується невід'ємний приріст.

У відповідях на запитання анкети зазначено, що від 24 лютого 2022 року не було спланованих подорожей до України, що цілком закономірно, однак 79 % опитаних і не розглядали для себе таку можливість. Лише 5,2 % учасників моніторингу перспектив мілітарного туризму в повоєнний період почали менше ніж рік тому розмірковувати про відвідування нашої країни, а 15,8 % респондентів до такої думки прийшли понад рік тому. Це бажання пізнати Україну є показником її міжнародної привабливості, демонструє позитивну динаміку зміни ставлення європейців до сучасних історичних подій, відмову від толерування злочинів через їхнє замовчування, аби не вийти із зони комфорту.

За даними минулого 2023 року, в'їзний туризм серед іноземців склав 2,5 мільйони відвідувань. Цей показник в'їзного туризму дорівнює рокам пандемії (2020–2021 рр.). Варто зазначити, що допандемійний показник в'їзного туризму 2019 року сягав 13 млн 709 тисяч, а 2018 року був ще на 1 мільйон вищим. Найвищий відсоток відвідувань дають Молдова, Румунія, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Ізраїль, Туреччина, Німеччина, Велика Британія, що, правда, головна мета візитів – це волонтерство, гуманітарна допомога, висвітлення подій у медіа.

До подорожей в Україну слід добре підготуватися: насамперед подбати про страхування від воєнних ризиків, яке потрібно оформити в місцевих провайдерів (включає стандартну медичну допомогу, лікування, діагностику, нещасні випадки, травми, викликані пасивними або прямими воєнними ризиками); забезпечити себе застосунками-картами, де поблизу місцевості перебування знаходяться бомбосховища, бункери, укриття.

Для успішного розвитку інноваційного напрямку мілітарі-туризму в Україні важливо задіяти ключових партнерів у співпраці, насамперед, органи місцевого самоврядування та органи влади, у повноваження яких входить надання документального

погодженого доступу туристичним агенствам та туроператорам до військових об'єктів. Просування послуг, якими можуть скористатися туристи, мають забезпечувати кваліфіковані гідів із досвідом за тематикою військової історії, експерти історико-військових установ та науковці-дослідники. У популяризації мілітарі-туризму, як і будь-якого іншого, важливу роль відіграє маркетингова подача, просування продукту онлайн через веб-сайти, соціальні мережі. Сегмент реклами в налаштуваннях скоординовано так, щоб показувати його певній категорії клієнтів. У нашому випадку для зростання інтересу та прибутків цільовою є категорія людей, які шукають неординарних вражень, любителі історії, студенти й науковці, зацікавлені в історико-військових дослідженнях, міжнародні туристи.

Забезпечення турів (послуг) військового тематичного характеру в Україні надають туроператори «Voyage Organization Group», «Wonder&Holiday», «Чорнобиль»; туристичні агенції «Hika-Typ-Vojazh», «Еко-тур», «Дельфін-тур», «Tam-tam travel», «Консул Тревел»; клуб активного відпочинку «Тяжкий дощ»; молодіжний оздоровчий спортивно-туристичний функціональний центр «Садніста»; Громадська організація «Всеукраїнський військово-патріотичний центр-музей «Шампаньтранс»; СВІМ – система воєнізованих ігор та ін., що вже напрацювали досвід на туристичному ринку, а також новоутворені, серед яких нас зацікавили пропозиції «VisitUkraine» (надає супровід деокупованими містами [6]) та «Adventure tours in Ukraine». Споживачам пропонують унікальні враження від дослідження автентичних місць і бункерів, уявлення про воєнну історію, детальну інформацію з експертним супроводом, безпеку й організацію туристів з урахуванням ризиків військового туризму. Швидка адаптація туристичних компаній до запитів сприятиме підвищенню ефективності й конкурентоспроможності в наданні послуг.

Дійство на полі бою, що має вигляд історичних реконструкцій, серед європейців популярне на тематику середньовіччя, в Америці – подій громадянської війни, а українці в післявоєнний період зможуть зайняти свою нішу на цьому ринку послуг, відтворюючи фрагменти ведення військових операцій. І це, прогнозуємо, зацікавить туриста, який для себе уподобав напрямки мілітарі.

Державне агентство з туризму України та Київська обласна державна адміністрація в умовах воєнного стану розробляють національний проєкт «Маршрути пам'яті» з локаціями Київщини, як-от Ірпінь, Буча, Гостомель. Зауважимо, що Київщина стане пілотним проєктом для розробки маршрутів меморіалізації трагічних і героїчних подій, куди з туристичними візитами приїжджатимуть українці та іноземці.

Використання в повоєнний час територій бойових дій визнаємо інструментом просування туристичного бізнесу та перспективною галуззю економіки. Розвиток туристичної галузі, орієнтований на різні групи туристів, впливатиме на кількість створених нових робочих місць, поповнення державного бюджету за допомогою сплати податків, а модернізація інноваційної діяльності туристичних підприємств, за умови врахування досвіду інших країн, сприятиме подоланню кризи під час економічної нестабільності.

Висновки з проведеного дослідження.

Велика кількість збережених військових об'єктів на території України, насамперед тих, що виникли за часів Радянського Союзу, заклали підґрунтя для розвитку мілітарі-туризму. Наразі популярним у туристів є відвідування місць, які вирізняються своєю роллю у формуванні військової історії.

Інтерес іноземців до російсько-української війни з часу повномасштабного вторгнення полягає в можливості відвідувань деокупованих територій, локацій, де відбувалися чи зараз відбуваються бойові дії. Для подорожей в Україну необхідно подбати про страхування від воєнних ризиків, а також забезпечити себе застосунками-картами, аби поблизу місцевості перебування швидко знаходити бомбосховища, укриття.

Виклики війни спричинили зміни векторів туристичної галузі, наслідком чого є удосконалення продукту військового туризму в Україні, що спирається на досвід інших країн. Для успішного розвитку інноваційного напрямку мілітарі-туризму необхідно задіяти ключових партнерів у співпраці, насамперед органи місцевого самоврядування та органи влади. У популяризації мілітарі-туризму важливу роль відіграє маркетингова подача, просування продукту онлайн через вебсайти, соціальні мережі, а зростання прибутків головно залежить від вміння правильно визначити цільову категорію, готову скористатися послугою.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Барвінок Н.В. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2022. Вип. 18 (2). С. 206–217. DOI: 10/15330/apred.2.18.206-217
2. Кушнарєв В., Поліщук О. Мілітарі-туризм як інноваційний напрям екстремального та пізна-

вально-розважального туризму. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Туризм*. 2018. № 1. С. 107–118. DOI: 10.31866/2616-7603.1.2018.151825

3. Левченко М. Розвиток військового туризму як складова державної гуманітарної політики. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2021. Вип. 1 (60). С. 34–37. DOI: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2021-1\(60\)-6](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2021-1(60)-6)

4. Лущик М.В. Про поняття та види військового туризму. *Наукові перспективи* 2021. № 7 (13). С. 241–254. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-7\(13\)-241-254](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-7(13)-241-254)

5. Роїк О.Р., Недзвецька О.В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2022. Вип. 46. С. 11–15. DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2

6. Тури деокупованих міст. *Visitukrajine.today*. URL: <https://visitukraine.today/uk/tours/search/interests/de-occupied-cities>

REFERENCES:

1. Barvinok, N.V. (2022). Perspektyvy rozvytku voiennoho turyzmu na terytorii Ukrainy pislia zakinchennia rosiisko-ukrainskoi viiny [Prospects for the development of military tourism on the territory of Ukraine after the end of the Russian-Ukrainian war]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 18 (2), pp. 206–217. DOI: 10/15330/apred.2.18.206-217 [in Ukrainian].
2. Kushnarov, V., Polishchuk, O. (2018). Militarizmyz yak innovatsiynyy napriamok ekstremalnoho ta piznavalno-rozvezhalnoho turyzmu [Military tourism as an innovative direction of extreme and educational and entertainment tourism]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriya : Turyzm*, vol. 1, pp. 107–118. DOI: 10.31866/2616-7603.1.2018.151825 [in Ukrainian].
3. Levchenko, M. (2021). Rozvytok viiskovoho turyzmu yak skladova derzhavnoi humanitarnoi polityky [Development of military tourism as a component of state humanitarian policy]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*, vol. 1 (60), pp. 34–37. DOI: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2021-1\(60\)-6](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2021-1(60)-6) [in Ukrainian].
4. Lushchik, M.V. (2021). Pro poniattia ta vydy viiskovoho turyzmu [About concepts and types of military tourism]. *Naukovi perspektyvy*, vol. 7 (13), pp. 241–254. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-7\(13\)-241-254](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-7(13)-241-254) [in Ukrainian].
5. Roik, O.R., Nedzvetska, O.V. (2022). Shliakhy rozvytku turystychnoi sfery Ukrainy u voiennyi period [Ways of development of the tourist sphere of Ukraine during the war period]. *Naukovyi visnykh Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomicni nauky»*, vol. 46, pp. 11–15. DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2 [in Ukrainian].
6. Tury deokupovanykh mist [Tours of de-occupied cities]. *Visitukrajine.today*. URL: <https://visitukraine.today/uk/tours/search/interests/de-occupied-cities> [in Ukrainian].

РОЗДІЛ 6. МЕНЕДЖМЕНТ

ОСОБЛИВОСТІ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

FEATURES OF THE MATERIAL AND TECHNICAL SUPPLY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES USING BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES IN TODAY'S CONDITIONS

Ця стаття розглядає потенційні переваги використання блокчейн-технологій у сільському господарстві з урахуванням їх впливу на матеріально-технічне забезпечення підприємств даної галузі. Вона аналізує особливості застосування цифрових технологій для трасування продукції, оптимізації логістики та автоматизації операційних процесів, зниження витрат виробництва та реалізації. Визначає вплив блокчейну на відстежування всіх кроків вирощування продукції, ведення точного обліку та автоматизації процесів логістики, автоматизації платіжних операцій та контролю виконання угод між учасниками ланцюга постачання. Стаття закликає до уважного розгляду можливостей, які блокчейн може надати сільському господарству, з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності галузі в умовах сучасного ринкового середовища.

Ключові слова: блокчейн-технології, сільське господарство, оптимізація, автоматизація операційних процесів, цифрові технології.

УДК 339.188.4:004.75

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure78-23>

Вакулєнко В.Л.

к.е.н., доцент кафедри,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Сметан Д.С.

аспірант 1-го курсу
економічного факультету,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Лю Юнтао

доцент Школи бізнесу,
Новий Західний Університет,
Каліфорнія, США

Vakulenko Vitalii

National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine

Smetan Denys

National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine

Liu Yuntao

New Western University, California, USA

This article examines the potential benefits of using blockchain technologies in agriculture, taking into account their impact on the logistics of enterprises in this industry. It analyzes the application features of these technologies for product tracing, logistics optimization, and operational process automation. The article calls for careful consideration of the opportunities that blockchain can provide to agriculture in order to increase the efficiency and competitiveness of the industry in the current market environment. In the modern world, there is an active implementation of digital technologies in all spheres of the economy, which allows us to assume a direct connection between competitiveness and the level of digitization of the industry. The development of the agricultural sector is due to the rapid development of technologies throughout the world. The current state of agriculture is characterized by an insufficient level of digitalization, due to a number of reasons: first, the low qualification of employees for the implementation of innovative technologies; secondly, the system of logistics, storage and delivery is insufficiently developed; thirdly, regulation of the price and quality of products (new technologies assume control of the entire process); fourth, high financial costs during implementation, as well as the lack of equipment for production. The use of digital technologies in agriculture is aimed at increasing productivity and reducing losses during cultivation. Digitization in agriculture will reduce material and technical costs. First, digital technologies allow all participants in the production of agricultural products to sell products quickly and efficiently, for consumers the opportunity to choose products even at long distances. Secondly, the reduction of transaction costs (rental of agricultural equipment for soil cultivation, harvesting equipment, vehicles), which brings agricultural enterprises to a new level, makes it possible to use modern technologies, even in the absence of funds. Assistance to small farmers, the use of complex equipment from a common pool with payment only for the power consumed, has become widespread in the world. Thirdly, the sale of products becomes more profitable, by combining a small number of high-quality products, it becomes possible to sell them more expensively, while reducing transportation costs (choosing the best option). It should be noted that in recent years special attention of the state has been paid to the development of agriculture. Investment support for the industry certainly expands the possibility of using digital technologies, thereby increasing competitiveness.

Key words: blockchain technologies, agriculture, optimization, automation of operational processes, digital technologies.

Постановка проблеми. У сучасному світі спостерігається активне впровадження цифрових технологій у всіх сферах економіки, що дозволяє припустити прямий зв'язок між конкурентоспроможністю і рівнем цифровізації галузі. Розвиток аграрного сектора обумовлено стрімким розвитком технологій у всьому світі.

Сучасний стан сільського господарства характеризується недостатнім рівнем цифровізації, через низку причин: по-перше, низька кваліфікація працівників для впровадження інноваційних технологій; по-друге, система логістики, зберігання і доставки, недостатньо розвинена;

по-третє, регулювання ціни і якості продукції (нові технології припускають контроль всього процесу); по-четверте, високі фінансові витрати при впровадженні, а також відсутність техніки для виробництва.

Використання цифрових технологій в сільському господарстві направлено на підвищення продуктивності і зниження втрат при вирощуванні. Цифровізація в сільському господарстві дозволить знизити матеріально-технічні витрати [2].

По-перше, цифрові технології дозволяють всім учасникам виробництва сільськогосподарської продукції швидко ефективно реалізовувати

продукцію, для споживачів можливість вибору товару навіть на далеких відстанях.

По-друге, зниження транзакційних витрат (оренда сільськогосподарської техніки для обробки ґрунту, збиральної техніки, транспортних засобів), що виводить сільськогосподарські підприємства на новий рівень, дає можливість використання сучасних технологій, навіть за відсутності коштів. Широке поширення в світі отримала допомога дрібним фермерам, використання складної техніки із загального пулу з оплатою тільки за спожиту потужність [1].

По-третє, реалізація продукції стає більш вигідною, об'єднавши невелику кількість виробленої продукції високої якості, з'являється можливість продати її дорожче, знижуючи при цьому витрати на транспортування (вибір оптимального варіанту).

Необхідно відзначити, що в останні роки особлива увага держави приділяється розвитку сільського господарства. Інвестиційна підтримка галузі, безумовно, розширює можливість використання цифрових технологій, як наслідок підвищуючи конкурентоспроможність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств при застосуванні інноваційних технологій присвячені праці таких авторів: Гадзало Я.М., Саблук П.Т., Доценко Ю.С., Олійник О.В., Вакуленко В.Л., Ющенко Н.Л.

Постановка завдання. Метою є дослідження особливостей матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств при застосуванні блокчейн технологій в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифрові технології здатні перевести агропромисловий сектор на якісно новий рівень, спрямований на імпортозаміщення та конкурентоспроможний розвиток.

На наш погляд, цифровізація сільського господарства повинна бути спрямована на:

1) аналіз даних ґрунту, рослин, тварин за допомогою високопродуктивних систем, з метою передачі даних фермеру для коригування поливу, оранки, посадки рослин, годівлі тварин;

2) на ефективність впливає використання інтернету, що дозволяє оптимізувати роботу техніки, і відповідно отримати дані для цілісного аналізу, і швидкого прийняття стратегічних рішень;

3) стабільні поставки і відвантаження товару, є невід'ємною частиною технологічного прогресу;

4) значущий вплив для фермерів надає доступ до мобільних технологій, який дає можливість відстежити в будь-який момент стан ґрунту, тварини, техніки і прийняти оперативне рішення;

5) не можна не виділити скорочення паперових робіт як при цифровізації в цілому, так і зокрема

при впровадженні блокчейна, де багато звітності заповнюються автоматично, а документи не вимагають залучення юридичних послуг;

6) з'являється можливість отримання знань, обмін досвідом із зарубіжними колегами, використання в роботі передових методик і як наслідок підвищення якості виробленої продукції [5].

Блокчейн-технології – це система збереження та передачі інформації, яка базується на децентралізованому реєстрі. У сільському господарстві вони можуть застосовуватись для відстеження всього процесу від вирощування продукції до постачання її на ринок. Це дозволяє забезпечити прозорість, надійність та безпеку даних [4].

Вплив блокчейн-технологій на матеріально-технічне забезпечення:

1. За допомогою блокчейну можна відстежити всі кроки вирощування продукції, від насіння до готового продукту. Це дозволяє покупцям перевірити якість продукції та переконатися в її походженні.

2. Блокчейн дозволяє вести точний облік та автоматизувати процеси постачання сировини та готової продукції. Це дозволяє підприємствам ефективніше управляти запасами та знижувати витрати на логістику.

3. Використання смарт-контрактів на базі блокчейну дозволяє автоматизувати платіжні операції та контролювати виконання угод між учасниками ланцюга постачання [3].

Технологія "блокчейн", включає в себе принцип децентралізації транзакційних процесів, пов'язаних з передачею цінних інформації [2]. Здійснюючи транзакцію учасник направляє запит, який розсилається і перевіряється всіма іншими учасниками мережі. Учасники системи, що перевіряють справжність скоєних дій називаються майнерами, надалі вони формують блоки транзакцій. Ланцюжок блоків являє собою пов'язаний список, нові перевірені блоки завжди додаються в кінець. Необхідно також відзначити контроль безпеки продукції, який може бути досягнутий через прозорість всього ланцюга поставок [7].

Зниження фінансових витрат в сільському господарстві, направлено на усунення посередників при здійсненні транзакцій. Реалізація сільськогосподарської продукції з використанням технології «блокчейн», дозволяє прискорити процес отримання грошей за продукцію (всі документи, платежі проводяться миттєво), відрізняється високим ступенем прозорості операцій і підзвітністю (контроль будь-яким з учасників всього ланцюга виробництва).

В даний час ринок сільськогосподарської продукції існує в умовах наявності ряду технологічних проблем. Наприклад, практично неможливо підвищити ефективність транзакцій і зберегти ринкову стабільність. Дослідники розробили систему

Рис. 1. Запит на транзакцію та формування блокчейн-ланцюга

торгівлі продуктами харчування із застосуванням технології блокчейн (FTSCON) для усунення інформаційної асиметрії у торгівлі продуктами харчування. Для створення стійкого і надійного торгового середовища система використовує технологію блокчейн для вирішення завдань різних аутентифікацій і дозволів для різних ролей в торгівлі продуктами харчування. Зокрема, використаний механізм подвійного аукціону для усунення непродуктивної конкуренції [8].

Аналіз показує, що сільськогосподарський сектор гостро потребує інформації, яка підтримує простежуваність. Кожна із зацікавлених сторін повинна звернутися до іншої частини ланцюжка створення вартості, щоб краще зрозуміти можливі зовнішні фактори і нові технології [6].

Результати досліджень показують, що ланцюжок поставок сільськогосподарської продукції, заснований на дворівневій структурі запису, може підвищити відкритість і безпеку інформації про транзакції, а також конфіденційність інформації про підприємство. Це дозволяє самостійно адаптувати пошук і зіставлення ресурсів, значно підвищити рівень довіри до органів державної влади, що займаються збором інформації, і загальну ефективність системи [9].

Останнім часом з розширенням технології блокчейн, застосовуваної в міжгалузевій сфері, незмінні можливості збережених даних відкривають нові перспективи забезпечення безпеки зберігання відстежуваних даних. Найчастіше технологія блокчейн застосовується безпосередньо у відстеженні і зберіганні сільськогосподарських продуктів, при цьому складно автоматизувати зберігання і отримання хеш-даних, наявних в блокчейні. Для вирішення цієї проблеми дослідниками запропонована структура зберігання з подвійним ланцюгом на основі блокчейна. Це гарантує, що дані про

сільськогосподарську продукцію не будуть підроблені або знищені [2].

Інші дослідники відзначають наявність інформаційної асиметрії серед зацікавлених сторін у ланцюжку поставок продуктів харчування. Це може відбуватися через відсутність стандартизації у форматі даних, відсутність правил і розрізнених інформаційних систем. Представлена комплексна теоретична модель дозволяє виробляти наскрізне відстеження продуктів харчування, що інтегрує блокчейн Ethereum і пристрої IoT. Мета полягає в тому, щоб створити розподілену базу даних, доступну для всіх зацікавлених сторін у ланцюжку поставок [10].

Безпека харчових продуктів стає все більш серйозною темою в усьому світі. Дослідники з Тайваню запропонували надійну, самоорганізовану, відкриту і екологічну систему відстеження харчових продуктів, засновану на технологіях блокчейн і Інтернету речей (IoT). Дана система функціонує з використанням пристроїв Інтернету речей, що дозволяє замінити значну кількість записів і верифікацій, вироблених вручну, що, в свою чергу, сприяє зниженню втручання людини в систему. Крім того, передбачається використовувати технологію смарт-контрактів для своєчасного виявлення та обробки виникаючих проблем [1].

Крім проблеми ідентифікації продуктів харчування, в аграрному секторі існують інші напрямки досліджень із застосуванням технології блокчейн. Стрімко розвивається теплична технологія у сільському господарстві на основі IoT, що використовується для дистанційного моніторингу та автоматизації.

Застосування IoT пов'язане з генеруванням великого потоку різної інформації від датчиків і пристроїв. Для вирішення проблем безпеки дослідниками представлено додаток на основі блокчейнів

для інтелектуальних теплиць, що дозволяє забезпечити безпеку і конфіденційність обробки і зберігання даних.

Дана система має інфраструктуру безпеки, яка поєднує технологію блокчейна з пристроями IoT, дозволяючи забезпечити безпечну комунікаційну платформу в інтелектуальному тепличному господарстві [2].

Знаходять розвиток концепції, пов'язані з цифровими платформами, заснованими на блокчейні. Дослідниками пропонується використовувати на місцевому та регіональному рівнях модель системи електронного сільського господарства з інфраструктурою блокчейна. Зокрема, дана модель може бути використана для екологічного моніторингу, збору різних даних і управління ними. Пропонована система та інструменти можуть бути використані для подальшого розвитку систем електронного сільського господарства [8].

Завдяки блокчейну стало можливо автоматизувати процеси, переводити їх в цифровий формат і прискорювати. Наприклад, розумні контракти та комп'ютерні алгоритми, які формують, керують та надають інформацію, працюють за допомогою цієї технології.

Іншою перевагою блокчейна є його масштабованість і розподіленість, завдяки чому проект, побудований на цій технології, може швидко розвиватися і залучати клієнтів та інвесторів з різних країн.

Поговоримо про складнощі і ризики технології.

- Інтегрування. Незважаючи на те, що існує безліч блокчейн-стартапів, поки немає готових галузевих рішень для моментального використання, особливо в сільському господарстві.

- Відсутність стандартів і законодавчої бази. Без необхідних стандартів роботи досить складно ефективно реалізувати блокчейн-рішення. До того ж, законодавча основа потрібна і для того, щоб підвищити довіру людей, незнайомих з блокчейном.

- Висока вартість проектів. Для успішної реалізації проектів необхідно враховувати цілий комплекс факторів: галузь, країна, досвід програмістів і експертів, які розробляють технології [2].

Завдяки блокчейну можна відстежувати якість продукції і зробити процеси виробництва і поставок прозорими. Глобальні ланцюги поставок сьогодні – це неймовірно довгий і комплексний процес, в який включені сотні міжнародних компаній. Покупці також хочуть знати, наскільки якісну продукцію вони споживають. За допомогою блокчейна виробники можуть контролювати якість своїх товарів, а дистриб'ютори – збільшити швидкість перевірки вироблених продуктів і необхідних документів. Після цього покупець може простежити за процесом створення продукції.

Розглянемо, які компанії/стартапи використовують блокчейн для перевірки якості товарів.

Міжнародна компанія з торгівлі сільськогосподарською продукцією Louis Dreyfus разом з нідерландською мережею супермаркетів Albert Heijn і виробником безалкогольних напоїв і соків Refresco, зробили ланцюжок поставок власного бренду асептичного апельсинового соку Albert Heijn повністю прозорою, використовуючи технологію блокчейна. За допомогою QR-коду на упаковці споживач може простежити весь шлях свого апельсинового соку до того, як він потрапив у кошик – від ферм до полиці супермаркету – і бути впевненим, що він був отриманий та виготовлений за найвищими етичними стандартами [1].

Arc-Net – шотландська компанія, яка допомагає брендам створити довірчі відносини з клієнтами. За допомогою QR-коду споживачі можуть перевірити продукти на справжність і дізнатися, як виробники створюють свій товар. Крім блокчейна, в Arc-Net використовують технології на основі Інтернету речей.

Ripe.io – американська компанія працює з кожним учасником ланцюжка поставок (виробники, дистриб'ютори і покупці). За словами засновників бренду, за допомогою своєї компанії вони хочуть створити світ, де доступ до даних допомагає забезпечити цілісність бренду, прозорість, безпеку та найякіснішу їжу для всіх.

Технологія блокчейн може допомогти фермерам зі збутом їх продукції: зробити розрахунки між бізнес-партнерами швидшими, скоротити обсяг паперової роботи і підвищити точність записів за допомогою оцифровки продуктів на платформі. Також це мінімізує кількість спорів по рахунках і знизить загальну вартість закупівель завдяки відсутності посередників в ланцюжку. З огляду на те, що написану у вигляді блоків інформацію не можна змінити, виключається маніпуляція даними [4].

Мета проекту AgriLedger з Великобританії – забезпечити облік врожаю. У компанії стверджують, що договори на папері досить часто укладаються з помилками, через які до 50% зібраного врожаю не доходить до кінцевого споживача. AgriLedger являє собою багатофункціональну цифрову платформу, де можна укладати безпечні угоди, вести переговори і відстежувати, на якому з етапів знаходиться продукція. Завдяки проекту фермери можуть збільшити свої доходи і налагодити відносини з бізнес-партнерами.

AgriDigital – австралійська компанія, що займається оцифруванням і розширенням ланцюжків поставок зерна для скорочення часу обробки документів. Її клієнтами є такі великі австралійські ферми, як Inghams Enterprises, Fletcher, Lawson Grains і багато інших.

AgriChain – це програмна платформа, яка об'єднує всіх учасників ланцюга поставок сільськогосподарської продукції. Кожен учасник в режимі реального часу може спостерігати за процесом доставки продукції. За допомогою технологій

блокчейна користувачі можуть приймати більш обґрунтовані рішення, позбутися від непотрібних документів і відомостей, підвищити ефективність і збільшити свій прибуток [4].

У сільському господарстві існують значні операційні витрати: фермери беруть кредит на невідповідних їм умовах, що може негативно позначитися на їхньому бізнесі. За допомогою блокчейна існує можливість зробити ринок кредитування глобальним – фермери з країн, що розвиваються, можуть брати кредити на прийнятних умовах в банках інших країн з більш вигідними умовами.

Також завдяки блокчейн-технологіям звичайні люди можуть почати інвестувати в сільськогосподарські підприємства по всьому світу – така модель агро-краудфандинга працює на токенизації, що позбавить інвесторів і фермерів від шахрайства і бюрократії.

Приклади кількох компаній, які змінюють ринок кредитування для фермерів.

Fishcoin відстежує поставки товарів на основі блокчейна, а також використовує токен ERC20 для стимулювання спільного використання даних. Система збирає дані від усіх учасників процесу (від рибалок до продавців) і пропонує взаємін транзакційні платежі через блокчейн. Компанія стверджує, що це призведе до зменшення відходів та створення більш стійкої галузі.

Agunity працює з фермерами "останньої милі", тобто тими, хто працює у віддалених регіонах світу. Зазвичай ці фермери мають низький дохід і не мають доступу до необхідного фінансування. За допомогою інструментів Agunity фермери можуть підтвердити свою особу, записати свої продажі, а також отримати доступ до необхідних товарів, кредитів та освіти [7].

За допомогою EthicHub будь-хто може покращити рівень життя невеликих фермерських господарств, інвестуючи в їхні проекти, купуючи їхню продукцію та надаючи ліквідність для позик. За допомогою спеціального токена Ethix можна також застрахувати кредити фермерів.

Висновки. Отже, завдяки блокчейну можна отримати повну інформацію про виробництво, транспортування та зберігання продуктів харчування. Використання цієї технології знижує витрати на логістику і підвищує швидкість транспортування швидкопсувної продукції.

Застосування блокчейн-технологій в сільському господарстві може значно покращити управління матеріально-технічним забезпеченням підприємств цієї галузі. Прозорість, ефективність та безпека, що надає блокчейн, допоможе оптимізувати процеси виробництва та постачання сільськогосподарської продукції, що в свою чергу призведе до підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств в умовах сучасного ринкового середовища.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Макснет. Інтернетресурс. URL: <https://maxnet.ua/blog/blokchejn-sho-ce-za-tehnologiya-ta-yak-vona-zminit-nashe-zvichne-zhittya/>
2. Гадзало Я.М., Гладій М.В., Саблук П.Т. Аграрний потенціал України. Київ. Аграрна наука. 2016. 332 с.
3. Дощенко Ю.С. Обліково-аналітичне забезпечення логістичної діяльності підприємств аграрної сфери. Кваліфікаційна робота. Миколаївський національний аграрний університет. 2022. URL: <http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10901/1/Кваліфікаційна%20робота%20Дощенко%20Юлія%20Сергіївна.pdf>
4. Олійник О.В., Сідельнікова І.В. Інноваційна діяльність: особливості розвитку і активізації в аграрному виробництві. 36. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія: Економіка. 2017. Вип. 17. С. 73–82.
5. Саблук П.Т. Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки України та роль науки в її становленні. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія : Економіка та менеджмент.* 2016. № 9. С. 34–42.
6. Ющенко Н.Л. Розвиток блокчейн-технологій в Україні та світі. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/40.pdf
7. Вакуленко В., Сметан Д. Управління виробничими процесами сільськогосподарських підприємств з використанням блокчейн технологій в умовах забезпечення продовольчої безпеки. *Економічний вісник Національного технічного університету України. «Київський політехнічний інститут.* Вип. 27. 2023.
8. Вакуленко В.Л., Сяовой Л. Особливості інформаційно-комунікаційних технологій сільськогосподарських підприємств Китаю. *Економічний простір.* 2024. № 189. С. 333–336.
9. Вакуленко В., Сяовой Л. Використання системи інформаційного забезпечення в управлінні діяльністю сільськогосподарських підприємств Китаю. *Сталий розвиток економіки: Випуск 1(48).* С. 165–169.
10. Вакуленко В., Мялковський В., Сяовой Л. Організація системи інформаційного забезпечення управління витратами сільськогосподарських підприємств. *Економіка та суспільство.* 2023/11. Випуск 54.

REFERENCES:

1. Maksnet. Internet resurs [Maxnet. Digital source]. URL: <https://maxnet.ua/blog/blokchejn-sho-ce-za-tehnologiya-ta-yak-vona-zminit-nashe-zvichne-zhittya/>. (accessed May 21st, 2024).
2. Hadzalo Y.M., Hladii M.V., Sabluk P.T. (2016) Ahrarnyi potentsial Ukrainy [Agrarian potential of Ukraine]. Kyiv. *Ahrarna nauka – Agrarian science*. P. 332.
3. Doshchenko Y.S. (2022) Oblikovo-analitychne zabezpechennia lohistychnoi diialnosti pidpriemstv ahrarnoi sfery. Kvalifikatsiina robota [Accounting and analytical support of logistics activities of agrarian enterprises. Qualification work]. *Mykolaivskyi natsionalnyi ahrarnyi universytet – Mykolaiv National Agrarian university*. Available at: <http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/>

bitstream/123456789/10901/1/Кваліфікаційна%20робота%20Дощенко%20Юлія%20Сергіївна.pdf (accessed May 21st, 2024).

4. Oliinyk O.V., Sidelnikova I.V. (2017) Innovatsiina diialnist: osoblyvosti rozvytku i aktyvizatsii v ahrarnomu vyrobnytstvi [Innovative activity: features of development and activation in agricultural production]. *Zb. nauk. prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. – Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University of H.S. Skovorody. Series: Economy*, vol. 17, pp. 73–82.

5. Sabluk P.T. (2016) Innovatsiina model rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy ta rol nauky v yii stanovleni. *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku [An innovative model of the development of the agricultural sector of the economy of Ukraine and the role of science in its formation. Problems of innovation and investment development]. Seriya : Ekonomika ta menedzhment – Economics and management journal*, no. 9, pp. 34–42.

6. Yushchenko N.L. (2018) Rozvytok blokchein-tekhnologii v Ukraini ta sviti [Development of blockchain technologies in Ukraine and the world], pp. 269–27. Available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/40.pdf (accessed May 21st, 2024).

7. Vakulenko V., Smetan D. (2023) Upravlinnia vyrobnychymy protsesamy silskohospodarskykh pidpriem-

stv z vykorystanniam blokchein tekhnologii v umovakh zabezpechennia prodovolchoi bezpeky [Management of production processes of agricultural enterprises using blockchain technologies in terms of ensuring food safety]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy .Kyivskiy politekhnichnyi instytut – Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine. Kyiv Polytechnic Institute*, vol. 27.

8. Vakulenko V. L., L. Siaovei (2024) Osoblyvosti informatsiino-komunikatsiinykh tekhnologii silskohospodarskykh pidpriemstv Kytaiu [Features of information and communication technologies of agricultural enterprises of China]. *Ekonomichnyi prostir –Economic space journal*, vol. 189, pp. 333–336.

9. Vakulenko V., L. Siaovei. Vykorystannia systemy informatsiinoho zabezpechennia v upravlinni diialnistiu silskohospodarskykh pidpriemstv Kytaiu [The use of the information support system in the management of the activities of agricultural enterprises in China]. *Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable economic development journal*, vol. 1(48), pp. 165–169.

10. Vakulenko V., Mialkovskiy V., L. Siaovei. (2023) Orhanizatsiia systemy informatsiinoho zabezpechennia upravlinnia vytratamy silskohospodarskykh pidpriemstv [Organization of the information support system for cost management of agricultural enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society journal*, vol. 54.

ВПЛИВ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ НА ПРОЦЕС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

THE INFLUENCE OF INTELLECTUALIZATION OF THE ECONOMY ON THE PROCESS OF ENSURING PERSONNEL SECURITY OF THE ENTERPRISE

Домінуючі на сьогодні позиції в забезпеченні кадрової безпеки підприємства передбачають розгляд в якості об'єкта безпеки працівника з акцентом на його фізичну здатність та пошуком варіантів зменшення втрат й збитків, що спричинені його діями чи бездіяльністю. Питання генерування нових знань, творчої активності та креативності у вирішенні нових проблем як таке не розглядається. Фактично має місце не врахування в існуючій на українських підприємствах практиці безпекової діяльності процесів інтелектуалізації економіки. Проблема загострилася із початком нової фази військової агресії через зміни на ринку праці та вимушеним виїздом за межі країни значної кількості висококваліфікованих працівників. Ретельно розглянуто й уточнено зміст понять «інтелект» та «інтелектуалізація економіки», що дало змогу обґрунтувати зміни, які повинні бути внесені у методичний базис забезпечення кадрової безпеки. Доведено, що збереження конкурентних позицій українських підприємств можливе не лише у випадку врахування поточних трансформаційних змін, але й довгострокових тенденцій, що визначаються необхідністю слідування за країнами лідерами стосовно інтелектуалізації економіки задля переходу до постіндустріального суспільства.

Ключові слова: кадрова безпека підприємства, інтелект, інтелектуалізація, знання, інформація, загроза.

Today's dominant positions in ensuring personnel security of the enterprise provide consideration of the employee as an object of security with an emphasis on his physical ability and the search for options for reducing losses and damages caused by his actions or inaction. The issue of generating new knowledge, creative activity and creativity in solving new problems as such is not considered. In fact, there is a failure to take into account the processes of intellectualization of the economy in the current practice of security activities at Ukrainian enterprises. The problem worsened with the beginning of a new phase of military aggression due to changes in the labor market and the forced departure of a significant number of highly qualified workers. The purpose of the article is to clarify and substantiate the changes that should take place in the practice of ensuring personnel security of the enterprise under the influence of the intellectualization of the economy. In order to justify changes in the methodological principles of ensuring the company's personnel security, the following methods were applied: induction and deduction, comparison and systematization – in the study of the essential characteristics of the terms "intelligence" and "intellectualization of the economy"; synthesis and analysis – to adjust the positions of interaction of subjects and security objects in the field of ensuring personnel security of the enterprise; morphological analysis – to clarify the parameters of the intellectualization of the economy; graphic – for visual representation of theoretical and methodical material; abstract-logical – for theoretical generalizations and research conclusions. The meaning of the concepts "intelligence" and "intellectualization of the economy" was carefully considered and clarified, which made it possible to justify the changes that should be made to the methodological basis for ensuring personnel security. The generalizations made made it possible to clarify the moments of interaction with security objects, i.e. employees as carriers of intelligence, in terms of the introduction of: mandatory assessment of inherited endowments; systematic monitoring of professional knowledge; procedures for monitoring labor discipline and the psychological and moral climate in the team; identifying the facts of the manifestation of creative initiative and creativity in accepting and performing tasks. It has been proven that the preservation of the competitive positions of Ukrainian enterprises is possible not only in the case of taking into account the current transformational changes, but also long-term trends determined by the need to follow the leaders of the countries regarding the intellectualization of the economy in order to transition to a post-industrial society.

Key words: personnel security of the enterprise, intelligence, intellectualization, knowledge, information, threat.

УДК 658:65.012.8:339

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure78-24>

Вітик Б.М.

аспірант кафедри
фінансово-економічної безпеки,
обліку і оподаткування,
Українська академія друкарства

Vityk Bohdan

Ukrainian Academy of Printing

Постановка проблеми. У формуванні теоретичного базису забезпечення кадрової безпеки підприємства прослідковується певна незмінність позицій, що обмежується врахуванням лише факту трансформації національної економіки на основі переходу від адміністративно-командно моделі у напрямі до ринкової. Ключові зміни стосуються конкретизації складу, функцій та завдань внутрішніх суб'єктів безпеки для самостійного здійснення безпекової діяльності. Раніше існуюча монополія правоохоронних органів щодо ліквідації правопорушень зі сторони працівників підприємства чи сторонніх осіб поступилася необхідністю недопущення виникнення, протидії та ліквідації

загроз на основі організації власної системи кадрової безпеки із розширенням складу об'єктів безпеки. Такі зміни можна вважати важливими, але тимчасовими для українських підприємств, оскільки в інших країнах процес забезпечення кадрової безпеки розглядається із врахуванням глобальніших зрушень, тобто у ракурсі переходу від аграрного (доіндустріального) суспільства, де ключовим ресурсом створення суспільного блага була земля, до індустріального, що визначило пріоритетність природних ресурсів і капіталу, із наступним поступом до формування постіндустріального суспільства, де ваги набули знання й інформація. Поточний етап, який відбувається

з різною інтенсивністю в кожній країні, визначається інтелектуалізацією усіх економічних процесів, адже створення та використання інформації й знань можливий лише за активної участі людини. Відтак результативність безпекової діяльності залежить не лише від кардинальних змін в межах національної економіки, а більш суттєвіших зрушень для вибудовування стратегії дій у боротьбі за трудові ресурси при відкритості ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До з'ясування суті процесу інтелектуалізації долучилися такі науковці як І. Булеєв [1], О. Другов [3], С. Манів [4], В. Петрушенко [5], І. Ревак [6], С. Степаненко [7] та інші. В наукових публікаціях зазначених та інших дослідників належна увага приділена змістовому наповненню поняття «інтелект» в контексті обґрунтування важливості посилення інтелектуальної активності працівників задля розроблення й представлення на ринку наукоємної продукції.

Формування цілей статті. Метою статті є з'ясування та обґрунтування змін, які повинні мати місце в практиці забезпечення кадрової безпеки підприємства під впливом інтелектуалізації економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для уточнення змістового наповнення інтелектуалізації економіки вважаємо за необхідне першочергово з'ясувати семантичну основу цього процесу, тобто розглянути суть терміну «інтелект». З позиції забезпечення кадрової безпеки носієм інтелекту є людина, тобто працівник, який являється основним об'єктом безпеки. Сучасне розуміння поняття «інтелект» спирається на початковий латинський термін *intellectus*, що означав розум, здатність пізнавати, сприймати, розуміти. В довідниковій літературі ці параметри збережені, оскільки йдеться про «...розум, здатність людини думати, мислити, рівень розумового розвитку» [2, с. 140]. Серед сучасних поглядів на інтелект можна виділити кілька трактувань, які безпосередньо стосуються економічних процесів. С. Манів доводить важливість розуміти інтелект як здібності, що проявляються у «...здатності швидко і легко набувати нових знань і вмінь, на основі чого досліджувати оточуючий світ та будувати пояснюючі теорії спостережуваних явищ» [4, с. 52]. Певним дискусійним моментом є те, що С. Манів вказує на спроможність «набувати нових знань» задля пізнання навколишнього середовища, тобто домінує індивідуальність над необхідністю генерування нових знань, які можна комерціалізувати через інноваційну діяльність підприємства. Цей важливий момент більш якісно окреслений у твердженні С. Степаненка, згідно якого інтелект потрібно сприймати як «...унікальну здатність створювати нові знання, творчість нових знань шляхом переосмислення, інтуїтивного

передбачення, ... на основі розрізнених і ще не осмислених даних (інформації), так і попередньо набутих знань, здібностей, досвіду» [7, с. 224]. Імпонує те, що С. Степаненко розрізняє існуючий стосовно певної особи інтелект та процеси його розвитку, що дозволяє генерувати нові знання. Водночас наголошується на унікальності інтелектуального рівня кожного працівника, що, в умовах посилення конкурентної боротьби, в якій одним із найбільш ефективних засобів виступає інтелектуальний потенціал, визначає характер змін в засадах кадрової безпеки.

Серед інших позицій нами виділено дві, з причини їх близькості до засад провадження безпекової діяльності підприємства. Так, В. Петрушенко акцентує увагу, поміж інших, на такій характеристиці інтелекту як «...здатності людини діяти цілеспрямовано» [5, с. 77]. Організація виробничого, в т.ч. творчого, процесу передбачає створення певних умов, тобто сприятливих і з відповідним рівнем безпеки для особи й підприємства, але досягнення очікуваного результату визначається саме цілеспрямованістю дій виконавців. Заходи стимулювання відіграють важливу роль, але ключовими залишаються внутрішні мотиватори, які реалізуються у цілеспрямованості. І. Ревак з безпекової позиції наголошує, що інтелект також визначається «...здатністю мислити, адекватно реагувати на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища, швидко приймати правильні рішення та брати на себе відповідальність за прийняті рішення» [6, с. 136]. Фактично І. Ревак підкреслює, що інтелектуальний рівень визначає спроможність кожного працівника залучати в певній якості і щодо окремого переліку завдань до безпекової діяльності, тим самим збільшуючи ресурсну базу, зокрема кадрову, системи економічної безпеки підприємства. В питаннях забезпечення кадрової безпеки цей момент є важливим, адже виклики стосовно персоналу ідентифікуються та перевіряються на підставі спостереження інших працівників, які повинні усвідомлювати важливість досягнення корпоративних інтересів як підстава реалізації власних інтересів. В цілому уявлення економістів щодо інтелекту спирається на доробок філософів, психологів, педагогів тощо, що створює необхідну основу, але повинно в подальшому поглиблюватися уже із врахуванням того місця й значення, яке йому відводиться у процесі переходу до постіндустріального суспільства. Сьогодні є спроба применшити значення інтелекту людини через можливість більш ширшого застосування цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту. Наша позиція полягає в тому, що подальший прогрес вимагатиме зростання інтелектуального рівня особи і через необхідність у все більшій мірі взаємодіяти із машинами, але ключовим є і залишається творчий підхід, коли штучний

інтелект обмежений у виконанні наперед сформованих завдань. Зроблені узагальнення дають змогу покращити роботу з об'єктами безпеки в частині запровадження:

- обов'язкового оцінювання спадкових задатків;
- систематичного моніторингу професійних знань;
- процедури стеження за трудовою дисципліною та психологічно-моральним кліматом в колективі;
- виявлення фактів прояву творчої ініціативи та креативності у прийнятті й виконанні завдань.

Загалом можна стверджувати, що питання інтелекту в безпековій діяльності стосовно кадрової безпеки перебуває на початках вибудовування базових засад здійснення. Існує розуміння важливості інтелектуального рівня працівників як об'єкта безпеки, але питання конкурентної боротьби, створення умов, стимулювання, ефективного використання не вирішено, оскільки спадковою є прив'язка до фізичної праці. Зазначене повинно бути змінено не лише через встановлені орієнтири для нашої країни у післявоєнній відбудові на формування постіндустріального суспільства, але під тиском зростаючої конкурентної боротьби зі сторони іноземних товаровиробників за найманих працівників.

Як зазначалося вище, актуальна на сьогодні інтелектуалізація спирається на трактування базового терміну, тобто інтелекту в контексті дієвості стосовно його носія – людини. Першими інтелектуалізацію розпочали досліджувати психологи, що і визначило її зміст в широкому розумінні, який подається у довідникових джерелах як «...проникнення інтелектуалізму в життя людей, насичення його розумовою діяльністю...збільшення, посилення в чому-небудь духовних, розумових, інтелектуальних засад» [2, с. 117]. Визначальною є не лише вища інтенсивність розумової діяльності людини при створенні благ для задоволення потреб, але формування у суспільстві більш наукоємного середовища, тобто без обмежень, що і є основою для змін, зокрема в питаннях забезпечення кадрової безпеки підприємства. Поруч з тим потрібно згадати, що передумови були створені у публікаціях таких відомих дослідників як М. Вебер, який інтелектуалізацію визначав як основу більш раціонального використання ресурсів, К. Маркс, котрий обґрунтовував умови накопичення знань, Б. Санто, якому належить твердження стосовно поступової втрати значення рутинної фізичної праці на противагу інноваційному саморозвитку.

Перш ніж зосередитися на питаннях сучасного трактування інтелектуалізації необхідно підкреслити її ієрархічність, що проявляється у встановленні характеру такий процесів стосовно особи, виробництва, підприємства та економіки. Безперечно, що багаторівневі наукові пошуки

взаємодоповнюються, але водночас знижують чіткість протікання процесів стосовно певного об'єкта. З врахуванням цього моменту нами виділено лише кілька трактувань на рівні економіки, коли інтелектуалізацію підприємства ми розглянемо в наступному підрозділі.

В межах першого підходу наявний наголос на посиленні впливу інтелектуальних здібностей особи у більш якісному задоволенні потреб суспільства. Зазначене чітко відображено у визначенні І. Булеєва, згідно якого інтелектуалізація являє собою «...об'єктивно-суб'єктивний процес збільшення питомої ваги творчої розумової праці персоналу у створенні суспільно необхідних продуктів, що задовольняють суспільно корисні потреби населення (держави)» [1, с. 120–126.]. З позиції забезпечення кадрової безпеки такий аспект встановлює потребу уточнення структуризації об'єктів безпеки із відповідним ранжуванням пріоритетності реалізації безпекових заходів. Умовний поділ працівників на тих, що виконують одноманітну фізичну працю та задіяні у розумовій діяльності встановлює не лише критерії відбору претендентів на робочі місця, але й параметри системи мотивації, участі в програмах розвитку інтелектуального капіталу, покращення лояльності, індивідуального захисту тощо.

Другий підхід нами сформований на основі надання переваги не просто розумовій праці, а творчому підходу, тобто згідно В. Степаненка йдеться про «...процес, який супроводжується широким залученням у виробництво людей творчих і винахідливих, генеруванням нових ідей, застосуванням новітніх методів і прийомів роботи, продукуванням інновацій» [7, с. 224]. Частка осіб з творчими здібностями є незначною, але саме вони стають умовними локомотивами, які завдяки своєму неординарному баченню спроможні знайти новий варіант вирішення існуючих проблем або обґрунтувати виникнення раніше не існуючої потреби, результатом чого є формування конкретної переваги підприємства. Поведінка та характер активності творчо обдарованих осіб є специфічною, що визначає необхідність адаптації засад забезпечення кадрової безпеки.

Відмінністю третього із виділених підходів є конкретизація очікуваного результату. О. Другов доводить, що інтелектуалізація економіки повинна сприяти «...соціально-економічному зростанню, спричинити структурні зміни, підвищити частку сфер нематеріального виробництва, інтелектуальної праці, інформаційних і високих технологій, збільшити продуктивність трудової діяльності» [3, с. 21]. Фактично окреслені зміни обумовлюють можливість за рахунок інтелектуалізації пришвидшити економічний розвиток певної національної економіки, а для України – частково зменшити технологічне відставання, яке утворилося в межах

останніх тридцяти років. О. Другов також очікуваний ефект розподіляє на прямий та опосередкований. В першому випадку йдеться про ті покращення, що стосуються виробників, які за рахунок створення й застосування знань спроможні виробляти інноваційну продукцію, а в другому – зміни в суспільстві, які визначають як зростання попиту на наукоємну продукцію, так й потребою самовдосконалення кожного учасника ринку праці в наслідок зміни критеріїв до претендентів на робочі місця. В ракурсі забезпечення кадрової безпеки такий ракурс інтелектуалізації економіки дозволяє більш чітко встановлювати цільові орієнтири для суб'єктів безпеки та контролювати їх поетапне досягнення.

На нашу думку дискусійним є розгляд інтелектуалізації економіки виключно через автоматизацію,

роботизацію й широке застосування цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту, при цьому відсуваючи на другий план процеси генерування нових знань із комерціалізацією їх у формі наукоємної продукції через покращення формування й використання інтелектуального капіталу. В інших розглянутих нами позиціях стосовно інтелектуалізації економіки наявні незначні відмінності, які систематизовано графічно на рис. 1.

Висновки. Наша країна, будучи складовою глобального економічного простору, слідує за країнами-лідерами, які орієнтовані на перехід до постіндустріального суспільства. Відкритість національної економіки створює можливості для більш швидкого проходження окремих етапів за рахунок використання кращих практик, але й має місце виникнення нових ризиків й загроз як результат

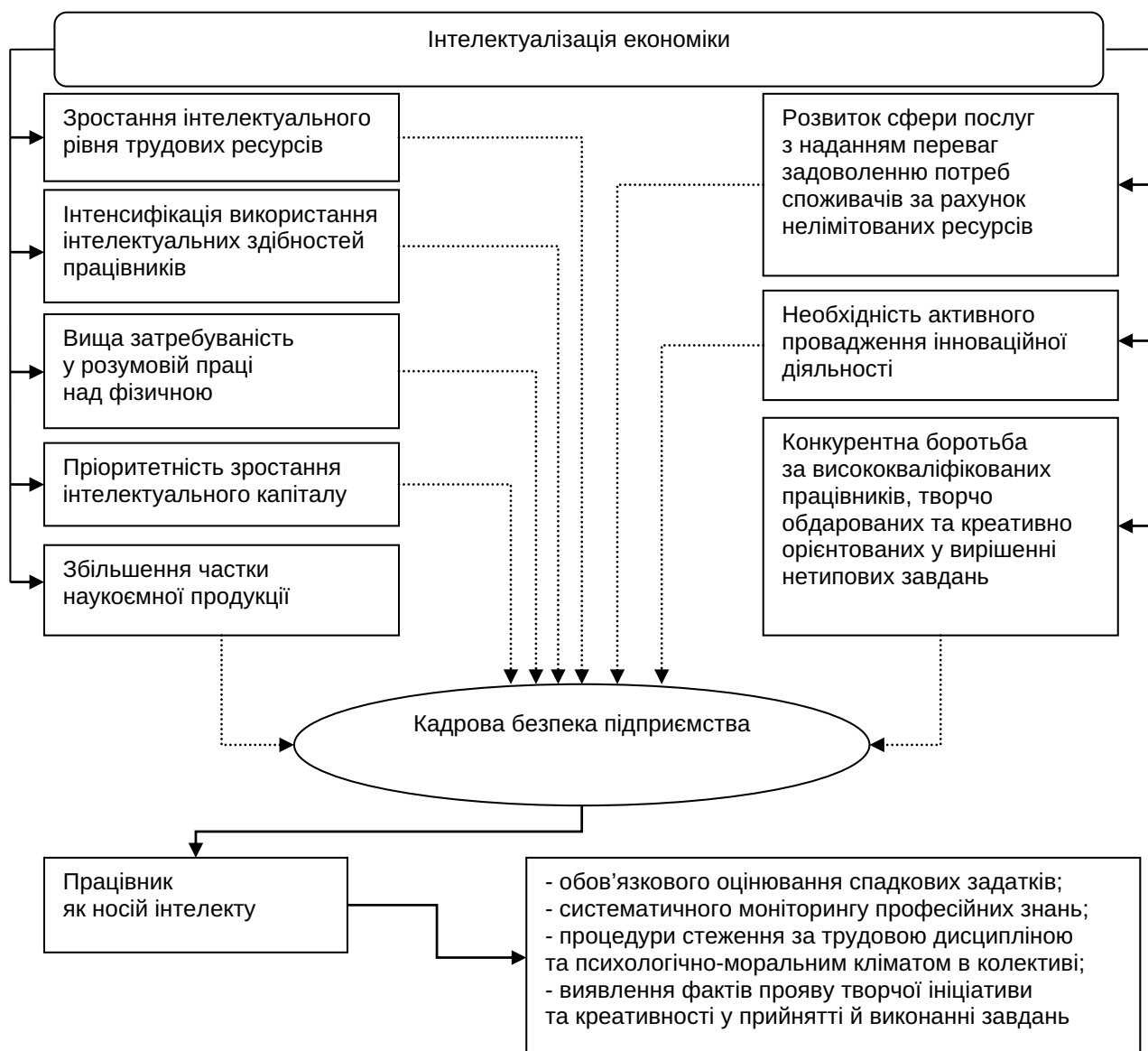

Рис. 1. Окремі аспекти інтелектуалізації економіки, які дотичні до проблематики забезпечення кадрової безпеки підприємства

Джерело: сформовано автором

трансформації, протидія яким ускладнена в умовах існуючої практики безпекової діяльності на рівні кожного окремого підприємства. Сьогодні ще відсутнє розуміння домінуючої важливості творчої праці, яка може забезпечити необхідну в конкурентній боротьбі інноваційну активність підприємства. Інвестування в інтелектуальний капітал поступається перед можливістю підтримання в робочому стані фізично й морально зношеного устаткування. На відміну від підходів посилення трудової дисципліни, створення сприятливого морально-психологічного клімату сприймається як безрезультатні витрати. Теоретичні узагальнення дозволили виявити ще багато інших моментів, які вимагають переосмислення та доопрацювання засад провадження безпекової діяльності стосовно кадрової безпеки підприємства.

Подальше обґрунтування позицій забезпечення кадрової безпеки підприємства під стиком інтелектуалізації економіки доцільно здійснювати шляхом розгляду та уточнення таких понять як «інтелектуальні ресурси», «інтелектуальний потенціал» й «інтелектуальний капітал».

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Булеєв І.П. Інтелектуалізація підприємств в Україні: передумови та перспективи. *Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (16–17 листопада 2017 р. Харків). Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2017. 264 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В.Т. Бусел. Київ : Ірпін : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
3. Другов О.О. Інвестиційне забезпечення інтелектуалізації економіки України : монографія. Київ : УБС НБУ, 2010. 284 с.
4. Манів С.З. Інтелектуальний потенціал: його суть та складові. *Економіка та держава*. 2009. № 6. С. 51–55.
5. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2009. 264 с.
6. Ревак І.О. Наукові підходи до тлумачення сутності інтелектуального потенціалу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 132–146.
7. Степаненко С.В. Нова економіка в постіндустріальному суспільстві: до питання про співвідношення понять. *Академічний огляд*. 2005. № 2. С. 22–26.

REFERENCES:

1. Bulieiev I.P. (2017) *Intelektualizatsiia pidpriemstv v Ukraini: peredumovy ta perspektyvy* [Intellectualization of enterprises in Ukraine: prerequisites and prospects]. *Konkurentospromozhnist ta innovatsii: problemy nauky ta praktyky*: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia (Kharkiv, November 16nd–17rd, 2015). Kharkiv: FOP Liburkina L.M. (in Ukrainian)
2. Busel V.T. (ed.) (2002) *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv : Irpin : VTF «Perun». (in Ukrainian)
3. Дрюгов О.О. (2010) *Investytsiine zabezpechennia intelektualizatsii ekonomiky Ukrainy* [Investment support for the intellectualization of the economy of Ukraine]. Kyiv : UBS NBU. (in Ukrainian)
4. Maniv S.Z. (2009) *Intelektualnyi potentsial: yoho sut ta skladovi* [Intellectual potential: its essence and components]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, no. 6, pp. 51–55.
5. Petrushenko V. (2009) *Tлумachnyi slovnyk osnovnykh filosofskykh terminiv* [Explanatory dictionary of basic philosophical terms]. Lviv: Vyd-vo NU «Lvivska politekhnika» (in Ukrainian)
6. Revak I.O. (2013) *Naukovi pidkhody do tлумachennia sutnosti intelektualnoho potentsialu* [Scientific approaches to the interpretation of the essence of intellectual potential]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, no. 2, pp. 132–146.
7. Stepanenko S.V. (2005) *Nova ekonomika v postindustrialnomu suspilstvi: do pytannia pro spivvidnoshennia poniat* [The new economy in the post-industrial society: to the question of the relationship of concepts]. *Akademichnyi ohliad – Academic review*, no. 2, pp. 22–26.

ЕНЕРГОМЕНЕДЖМЕНТ ЯК НАПРЯМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ENERGY MANAGEMENT AS A DIRECTION OF SOCIO-ECONOMIC AND ENERGY SECURITY IN UKRAINE

У статті здійснена поетапна оцінка розробки нормативно-правових документів з впровадження та організації енергоменеджменту в Україні за останні 20 років. Наведено історичну ретроспективу актуалізації формування системи енергетичного менеджменту в Україні за 2005–2024 рр. Доведено доцільність впровадження та функціонування Єдиної державної системи моніторингу виробництва, постачання, транспортування, споживання та оплати за паливно-енергетичні ресурси і комунальні послуги, як єдиного державного інструменту по організації формування балансів для стратегічного планування і прогнозування соціально-економічних процесів. Відображено вплив Євроінтеграційних процесів у сфері функціонування паливно-енергетичного комплексу України. Розкрито основні етапи Плану діяльності України з енергоменеджменту на 2023–2026 рр., що здійснює Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження. Наведено проблеми енергоспоживання та енергоефективності у контексті формування середнього класу суспільства, відновлення економіки, зміцнення національної безпеки. Здійснена оцінка структури витрат домогосподарств України за 2010–2021 рр. Встановлено, що за останні 15 років частка витрат на теплову енергію, електроенергію, газ, тверде паливо, інші комунальні та транспортні послуги набула стійкої тенденції до зростання. Українська сім'я у 2010 р. витрачала на це 12,9 % сукупних витрат, а на початок 2022 р. 20 %, тобто п'яту частину своїх грошових коштів. Наведено оцінку рівня оснащеності будівель вузлами комерційного обліку по тепловій енергії, гарячого водопостачання, питної води у розрізі житлових будинків та нежитлових будівель. Сформовано довгострокові пріоритети для України у сфері енергоменеджменту з урахуванням Європейської енергетичної політики.

Ключові слова: енергетичний менеджмент, соціально-економічна безпека, енергетична безпека, національна безпека.

The article reviews the development of regulatory and legal documents regarding the implementation and organization of energy management in Ukraine. A historical retrospective analysis is presented and the modern update of the national energy management system formation for 2005–2024 is outlined. The expediency of the implementation and operation of the Unified state system for monitoring production, supply, transportation, consumption and payment for fuel and energy resources and communal services, as a single state tool for organizing the formation of balance sheets for strategic planning and forecasting of socio-economic processes, has been proven. The impact of European integration on the functioning of the fuel and energy complex in Ukraine is considered. The main planning stages of Ukraine's activities in the field of energy management for 2023–2026, which are coordinated by the State Agency for Energy Efficiency and Energy Saving, are given. The problems of energy consumption and energy efficiency are identified in the context of the formation of the middle class of society, the recovery of the economy of Ukraine during the war and the support of its national security. An assessment of the expenditure structure of Ukrainian households for 2010–2021 was carried out. It was established that over the past 15 years, the share of expenditure on thermal energy, electricity, gas, solid fuel, and other communal and transport services has acquired a steady upward trend. It is substantiated that the energy costs of the Ukrainian family in 2010 accounted for 12.9% of the total costs of national households, unlike in 2022, as their specific weight increased to 20%, i.e. a fifth of the population's income. The assessment of the level of equipment of buildings with nodes of commercial accounting for thermal energy, hot water supply, drinking water in the section of residential buildings and non-residential premises is presented. Proposals regarding long-term priorities for Ukraine at the current stage in the field of energy management have been formulated, taking into account the European energy policy.

Key words: energy management, socio-economic security, energy security, national security.

УДК 303.1:338.5

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-25>

Кільницька О.С.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки,
підприємництва та туризму,
Поліський національний університет

Яремova M.I.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки,
підприємництва та туризму,
Поліський національний університет

Афонін О.М.

магістрант,
Поліський національний університет

Kilnitska Olena

Polissia National University

Yaremova Maryna

Polissia National University

Afonin Oleksandr

Polissia National University

Постановка проблеми. З вторгненням росії на територію України була порушена не тільки наша національна безпека, а й уся Європейська система, і зокрема одна з найголовніших її складових – енергетична. Порушення міжнародних прав, дестабілізація України, війна та її наслідки: вбивства людей, міграція, захоплення територій, затяжні конфлікти у регіонах Чорноморського узбережжя, знищення та пошкодження об'єктів енергетичної інфраструктури стали викликом для основ Європейської системи безпеки.

Війна в Україні та глобальні проблеми тероризму, кібератак, соціально-економічної нестабільності, зміни клімату, порушення логістики, ненадійності енергопостачання наразі представляють

значну небезпеку для громадян і національної безпеки. Отже, нині варто сконцентрувати значні зусилля на обороні країни, боротьбі з тероризмом, кібербезпеці, відновленні енергетики, стратегічних комунікаціях тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців [4; 10] «енергоменеджмент» трактується як процес управління формуванням та використанням паливно-енергетичних ресурсів (далі – ПЕР), що передбачає ефективність та безпеку в умовах ринкової соціально-орієнтованої економіки. В Україні функції енергоменеджменту здійснює Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження (далі – ДЕЕ) за відповідним Планом

діяльності на 2023–2026 рр. [7], що передбачає ряд послідовних етапів: 1) обмін інформацією (забезпечення комунікаціями) відповідно до вимог ДСТУ ISO 50001. Системи енергетичного менеджменту; 2) планування; 3) інформаційно-роз'яснювальна діяльність; 3) контроль; 4) енергомоніторинг; 5) оцінка споживання енергії; 6) оприлюднення інформації про споживання; 7) фінансова, тендерних закупівель; 8) енерго-сервісу, термомодернізації будівель, ефективності інженерних систем; 9) сертифікації; 10) навчання персоналу та енергоменеджерів; 11) укладання договорів на постачання енергії та послуг, розрахунок базових рівнів споживання енергії та послуг [7].

Валерій Безус – голова Держенергоефективності вважає, що «впровадження енергетичного менеджменту є найбільш ефективним з огляду на співвідношення інвестицій та результату як у коротко-, так і у довготерміновій перспективі» [6]. Тим самим підкреслює доцільність його функціонування у досягненні цілей сталого розвитку та стратегічних пріоритетів зміцнення національної безпеки. Наразі у результаті війни порушено міжнародні угоди; змінено умови, технології,

енергетичні та відповідні фінансові потоки; пошкоджено об'єкти енергетичної інфраструктури, тому енергоменеджмент в Україні є необхідним, доцільним і має велике практичне значення.

Постановка завдання. Мета роботи полягає в узагальненні та оцінці процесів енергоменеджменту в Україні як наряду зміцнення її соціально-економічної та енергетичної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Євроінтеграційні процеси України передбачають ряд зобов'язань у сфері паливно-енергетичного комплексу. Ще у 2005 р. було підписано Договір про приєднання України до Енергетичного Співтовариства [1], що передбачає об'єднання європейських енергетичних систем та формування єдиного ринку електроенергії та газу, а також досягнення інформаційного забезпечення та відкритості ринків енергетичних ресурсів (вугілля, газу, електричної енергії, комунальних послуг); створення умов для добросовісної конкуренції та забезпечення дієвого контролю на державному рівні. Нами здійснена поетапна оцінка розробки нормативно-правових документів з впровадження та організації енергоменеджменту в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Історична ретроспектива актуалізації формування системи енергетичного менеджменту в Україні

№ з/п	рік	Назва правової норми, проєкту, рішення	Стислий зміст правової норми, проєкту, рішення
1	2	3	4
1	2005	Договір про приєднання України до Енергетичного Співтовариства [1]	Досягнення інформаційного забезпечення та відкритості ринків енергетичних ресурсів (вугілля, газу, електричної енергії, комунальних послуг); створення умов для добросовісної конкуренції та забезпечення дієвого контролю на державному рівні.
2	2006	Рекомендації Президії НАН України: Інституту економіки та прогнозування, Інституту кібернетики ім. В.М. Глушкова, Інституту науково-практичних розробок комплексних систем	Доведена доцільність, впровадження та функціонування Єдиної державної системи моніторингу виробництва, постачання, транспортування, споживання та оплати за паливно-енергетичні ресурси і комунальні послуги (далі – ЄДСМ), розробленої з використанням найсучасніших ІТ-технологій, як єдиного державного інструменту з організації формування балансів для стратегічного планування і прогнозування економічних процесів в країні.
3	2006	Положення про Державну енергоефективність	Створення та впровадження системи моніторингу показників ефективного використання ПЕР, енергобалансу України.
4	2010	Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17.11.2010 «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 р.»	Формування єдиного державного інструменту збирання, накопичення, опрацювання та аналізу інформації для прийняття оперативних та стратегічних рішень для сталої реалізації реформ по стратегічному розвитку економіки України.
5	2012	Постанова Президії НАН України "Щодо розробки національної системи обліку та контролю за споживанням енерго-ресурсів у житлово-комунальному господарстві України» № 101 від 16.05.2012	Розробка національної системи обліку та контролю за споживанням енергоресурсів у житлово-комунальному господарстві України на основі інтелектуальних програмно-технічних засобів, які напрацьовані вітчизняними науково-дослідними установами.

1	2	3	4
6	2012	Постанова Верховної ради України «Про прийняття за основу проекту ЗУ «Про основні засади впровадження та функціонування ЄДСМ» № 4972-VI 19.06.2012	Річний економічний ефект від впровадження ЄДСМ, виходячи з отриманих з офіційних джерел даних за 2012 р. (об'єм реального ВВП – 1388,3 млрд. грн., 63,5 % – витрати енергоресурсів на його виробництво, 6,46 % середньорічний темп росту ВВП) складає 17,012 млрд. грн. Розрахунки виконані за методикою, яка була застосована НАН України на запит Верховної Ради України [8].
7	2012	Енергетична стратегія України на період до 2030 року, схвалена Колегією Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 22.06.2012	Вирівнювання добового графіку споживання електричної потужності. Регулювання передбачає тарифні методи (посилення різниці між ціною на електроенергію в різні періоди доби) та нетарифні – роз'яснення переваг використання теплових насосів, термонакопичувачів забезпечення та використання «інтелектуальних мереж» [5].
8	2013	Закон України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України» від 24.10.2013 № 663-VII	Запровадження комерційного обліку електричної енергії як сукупності процесів та процедур із забезпечення формування даних щодо обсягів відпущеної, переданої, розподіленої, спожитої, імпортованої та експортованої електричної енергії у визначений проміжок часу з метою використання даних для здійснення розрахунків між суб'єктами ринку.
9	2014	Проект Закону № 1640 від 26.12.2014 «Про ЄДСМ»	Створення необхідних умов для впровадження і функціонування ЄДСМ, що, в свою чергу, визначить основні організаційно-методологічні та правові засади формування регіональних, територіальних і загальнодержавних енергобалансів за всіма видами енергоресурсів, в тому числі утворення повного, постійно діючого державного енергоаудиту.
10	2015	Указ Президента від 25.05.2015 № 287/2015 «Про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 «Про Стратегію національної безпеки України»	Визначено необхідність створення єдиної державної системи моніторингу у паливно-енергетичному та житлово-комунальному комплексах на засадах формування прозорих ринкових механізмів у енергетичній, фінансовій, економічній та соціальній сферах України.
11	2015	План законодавчого забезпечення реформ в Україні, схвалений Постановою ВРУ від 04.05.2015 № 509-VIII	Запровадження єдиного державного інструменту збирання, накопичення, опрацювання та аналізу інформації для прийняття оперативних та довгострокових рішень для сталої реалізації реформ із стратегічного розвитку економіки України. Створення привабливих умов для інвестицій в енергетику та комунальне господарство.
12	2016	Проект Закону № 4844 від 17.06.2016 «Про ЄДСМ»	Забезпечення прозорості та уніфікованості формування й достовірності даних енергетичного балансу у натуральному та вартісному вимірах, побудованого на основі сучасних інформаційно-комунікаційних систем моніторингу.
13	2017	Закон України від 21.10.2021 № 1818-IX «Про енергетичну ефективність»	Впровадження системи енергоменеджменту в органах державної влади, місцевого самоврядування, бюджетній сфері з її сертифікацією за стандартами ISO
14	2017	Закон України від 22.06.2017 № 2119-VIII «Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання»	Моніторинг ДЕЕ щодо стану оснащення вузлами комерційного обліку комунальних послуг у розрізі областей України
15	2020	Проект Закону № 3359 від 17.04.2020 про «ЄДСМ».	Ефективне використання можливостей сучасних інформаційних технологій і систем, а саме: впровадження ЄДСМ, що сприятиме мінімізації наслідків впливу світової економічної кризи на економіку України.
16	2021	Закон України «Про енергетичну ефективність» від 21.10.2021 № 1818-IX	Впровадження системи енергоменеджменту в бюджетній сфері, місцевому самоврядуванні та державній владі на основі стандартів і сертифікованих систем ISO
16	2022	Зміни до Закону України «Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання» зі змінами від 29.07.2022 р. № 2479-IX	Оснащення вузлами комерційного обліку будівель, що приєднані до зовнішніх інженерних мереж, зобов'язаний здійснити оператор зовнішніх інженерних мереж протягом 2-ох років з дня скасування воєнного стану в Україні

Джерело: побудовано за матеріалами [1; 2; 5; 8; 9]

На виконання умов Договору про приєднання України до Енергетичного Співтовариства [1], фахівці 3-х визначних наукових установ, зокрема: Інституту економіки та прогнозування, Інституту кібернетики ім. В.М. Глушкова й Інституту науково-практичних розробок комплексних систем НАНУ, розробили ряд рекомендацій щодо доцільності впровадження та функціонування Єдиної державної системи моніторингу виробництва, постачання, транспортування, споживання та оплати за ПЕР і комунальні послуги (ЄДСМ), як єдиного державного інструменту по організації формування балансів для стратегічного планування і прогнозування соціально-економічних процесів. Цей напрям підтримали фахівці Ради національної безпеки і оборони України, підкресливши у рішенні від 17.11.2010 «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році» необхідність формування ЄДСМ. У Законопроектах ЄДСМ трактують як багаторівневий (щодо виробництва, споживання та фіксації (обліку)) територіально розподілений інтегрований комплекс уніфікованих організаційних, технічних, комунікаційних, інформаційних, програмних засобів і методів формування зведеного енергетичного балансу держави та його індикативних показників за єдиними стандартами. Саме ця система була б значною основою для організації енергоменеджменту як інструменту зміцнення

соціально-економічної, енергетичної та екологічної безпеки в Україні.

У 2011 році Україна стала учасником Енергетичного Співтовариства, що обумовило необхідність гармонізувати відповідно до стандартів ЄС виробництво, споживання, облік, прогнозування ПЕР, а також їх ефективну генерацію, накопичення, зберігання, транспортування, розподіл та використання на основі функціонування ринкових механізмів. Крім того, виникає потреба забезпечити розвиток конкурентоспроможних, прозорих і недискримінаційних енергетичних ринків на основі правил та стандартів ЄС.

Найбільшої уваги нині потребують вирішення проблем енергоспоживання та енергоефективності у контексті формування середнього класу суспільства, відновлення економіки, зміцнення національної безпеки, євроінтеграційних та глобальних міжнародних процесів. За матеріалами Державної служби статистики України [11] протягом останніх 10 років середньо статистична українська сім'я все менше витрачає коштів на продовольчі ресурси та товари стимулятори (алкоголь і тютюн) частка яких зменшилась з 55% у 2010 р. до 48,9% у 2021 р. На противагу формується зростання витрат домогосподарства на воду, електроенергію, житло, газ та інші види палива частка яких збільшилась з 9,2% у 2010 р. до 15,2% у 2021 р. За 10 років питома вага транспортних

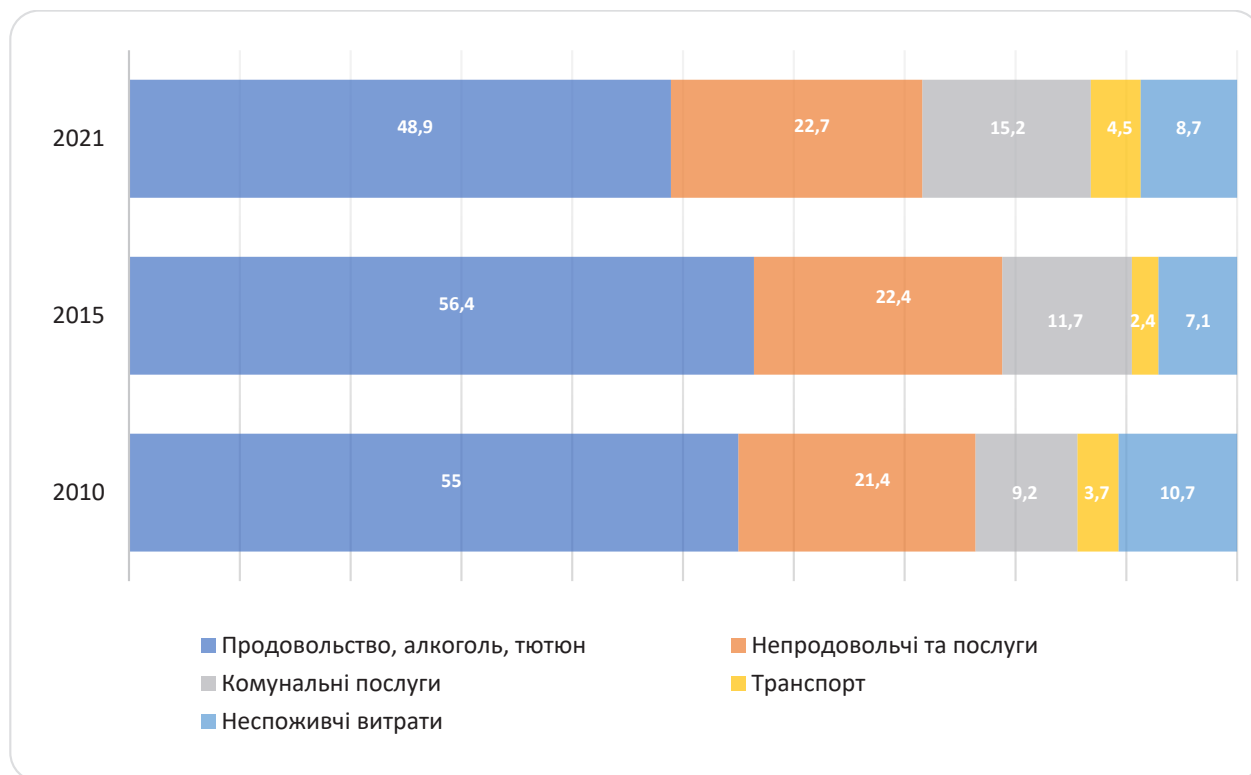

Рис. 1. Структура сукупних середньомісячних витрат на 1-не домогосподарство в Україні у 2010, 2015, та 2021 рр., %

Джерело: побудовано автором за матеріалами Державної служби статистики України [11]

Таблиця 2

Рівень оснащення будівель вузлами комерційного обліку окремих видів комунальних послуг в Україні на початок 2023 р., %

№ п/п	Постачання комунальних послуг за видами	Житлових будинків	Нежитлових будівель
1	Теплової енергії	84,4	83,0
2	Гарячої води	20,1	51,4
3	Питної води	78,9	95,7

Джерело: Звіт голови ДЕЕ про підсумки діяльності у 2022 році [3]

витрат української сім'ї також зросла з 3,7% до 4,5% відповідно (рис. 1). Отже, витрати української сім'ї на користування паливно-енергетичними та відповідними послугами набули стійкої тенденції до зростання за рахунок зменшення витрат на продовольство та статті неспоживчих витрат.

Згідно Звіту Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження в Україні найбільший рівень оснащення будівель вузлами комерційного обліку здійснюється по тепловій енергії, що становить 84,4% по житлових будинках і 83% по нежитлових будівлях (табл. 2). Облік гарячого водопостачання обліковується гірше: у нежитлових приміщеннях 51,4%, у житлових – лише 20,1%, тобто лише кожен 5-й будинок.

Отже проведена недостатня кількість робіт і їх фінансування, щодо впровадження ефективного енергоменеджменту. За досліджений нами історичний період – майже 20 останніх років, в Україні змінилося не тільки законодавство, технології і техніка, фінансування, інформаційно-комунікаційні засоби, але й умови та цілі енергоменеджменту. Якщо до війни головний наслідок реформ полягав у тому, що споживач повинен отримати можливість вибору постачальника енергопродуктів та послуг, які мають конкурувати між собою, а не вступати в картельні змови та мати змогу змінювати постачальника енергопродуктів та послуг. То нині основна ціль це відновлення та захист енергетичної інфраструктури в країні, диверсифікація ПЕР з пріоритетом розвитку відновлювальної енергетики, формування об'єднаних мереж з можливостями масового накопичення і збереження енергії та її реверсу.

Висновки з проведеного дослідження.

Аналізуючи рекомендації, правові норми, стандарти та інші матеріали Європейського Союзу щодо енергетичної політики виокремлено її основні довгострокові пріоритети: декарбонізація; розширення потужностей відновлювальної енергетики, цифровізація та оптимізація енергомереж; інтегровані енергетичні ринки; енергомікси, диверсифікація джерел, маршрутів, постачальників; Енергетичний Союз як стратегічний імператив у зовнішній енергетичній політиці ЄС.

Наразі можна виокремити наступні пріоритети для України на сучасному етапі у сфері енергоменеджменту:

- захист критичної енергетичної інфраструктури;
- завершення реформ паливно-енергетичного сектору, формування ЄДСМ;
- енергоефективність та енергозаощадження;
- захист уразливих прошарків населення;
- прискорене використання біомаси й заміщення нею газу та вугілля;
- продовження політики диверсифікації через кооперацію з ЄС та США в постачанні енергоресурсів до України;
- інтенсифікація ядерної кооперації з ЄС та США;
- розвиток видобутку власних вуглеводневих енергоресурсів (мінімізація імпорту газу);
- розширення ніші відновлювальних джерел енергії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Договір про заснування Енергетичного співтовариства від 25.10.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_926#Text (дата звернення: 09.01.2024).
2. Заключний звіт про результати виконання Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2021 роки. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL: https://saee.gov.ua/sites/default/files/Zvit_EE_program_all.pdf (дата звернення: 09.01.2024).
3. Звіт голови Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України про підсумки діяльності у 2022 році. URL: https://saee.gov.ua/sites/default/files/SAEE_report_2022.pdf
4. Гончар М.М. Центр глобалістики «Стратегія XXI». Реформи енергосектору України та енергетична політика ЄС. Презентація. Єврошкола. Житомир, 08 лютого 2019 р.
5. Енергетична стратегія України на період до 2035 року / Міністерство енергетики та захисту довкілля України. URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358> (дата звернення 07.11.2023).
6. Енергетичний аудит та менеджмент. URL: <https://saee.gov.ua/uk/business/energy-audit-and-management>

7. План діяльності системи енергетичного менеджменту Держенергоефективності на період 2023–2026 років. URL: https://saee.gov.ua/sites/default/files/blocks/SAEE_Plan_SEnM.pdf

8. Пояснювальна записка до проекту Закону України від 26.12.2014 № 1640 «Про Єдину державну систему моніторингу виробництва, постачання, транспортування, споживання та оплати за паливно-енергетичні ресурси і комунальні послуги» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH19K00A?an=4>

9. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2010 № 243 «Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2021 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

10. Скидан О., Кільницька О., Яремова М., Ста-рунська А. Регулювання цін на паливно-енергетичні ресурси як напрям зміцнення соціально-економічної та енергетичної безпеки України. *Сталий розвиток економіки*. 2023. № 2(47). С. 216–225. DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2023-47-31>

11. Структура сукупних витрат. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/gdv-dg/ssv/arh_ssv_u.htm

REFERENCES:

1. Dohovir pro zasnuvannya Enerhetychnoho spivtovarystva vid 25.10.2005 [Agreement on establishing the Energy Community dated October 25, 2005]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_926#Text (accessed January 9, 2024)

2. Zaklyuchnyy zvit pro rezul'taty vykonannya Derzhavnoyi tsil'ovoyi ekonomichnoyi prohramy enerhoefektyvnosti i rozvytku sfery vyrobnytstva enerhonosiyiv z vidnovlyuvanykh dzherel enerhiyi ta al'ternatyvnykh vydiv palyva na 2010–2021 roky. Derzhavne ahentstvo z enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennya Ukrainy [Final report on the results of the implementation of the State Targeted Economic Program for Energy Efficiency and Development of Energy Production from Renewable Energy Sources and Alternative Fuels for 2010–2021. State Agency for Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine]. Available at: https://saee.gov.ua/sites/default/files/Zvit_EE_program_all.pdf (accessed January 9, 2024).

3. Zvit holovy Derzhavnoho ahentstva z enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennya Ukrainy pro pidsumky diialnosti u 2022 rotsi [Report of the head of the State Agency for Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine on the results of activities in 2022]. Available at: https://saee.gov.ua/sites/default/files/SAEE_report_2022.pdf (accessed January 9, 2024).

4. Honchar M.M. (2019) *Tsentr hlobalistyky «Stratehiia KhKhI»*. Reformy enerhosektoru Ukrainy ta enerhetychna polityka YeS. *Prezentatsiia*. Yevroshkola [Center for Global Studies «Strategy XXI». Energy sector

reforms of Ukraine and EU energy policy. Presentation]. Zhytomyr. (in Ukrainian)

5. Enerhetychna stratehiya Ukrainy na period do 2035 roku. Ministerstvo enerhetyky ta zakhystu dovkillia Ukrainy [Energy strategy of Ukraine for the period until 2035. Ministry of Energy and Environmental Protection of Ukraine]. Available at: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358> (accessed November 7, 2023).

6. Enerhetychnyi audyt ta menedzhment [Energy audit and management]. Available at: <https://saee.gov.ua/uk/business/energy-audit-and-management> (accessed November 7, 2023).

7. Plan diialnosti systemy enerhetychnoho menedzhmentu Derzhenerhoefektyvnosti na period 2023–2026 rokiv [Activity plan of the energy management system of the State Energy Efficiency for the period 2023–2026]. Available at: https://saee.gov.ua/sites/default/files/blocks/SAEE_Plan_SEnM.pdf (accessed November 7, 2023).

8. Poyasnyval'na zapyska do proyektu Zakonu Ukrainy vid 26.12.2014 № 1640 «Pro Yedynu derzhavnu systemu monitorynhu vyrobnytstva, postachannya, transportuvannya, spozhyvannya ta oplaty za palyvno-enerhetychni resursy i komunal'ni posluhy» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine dated 26.12.2014 No. 1640 «On the Unified State Monitoring System of Production, Supply, Transportation, Consumption and Payment for Fuel and Energy Resources and Communal Services»]. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/GH19K00A?an=4> (accessed November 7, 2023).

9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.03.2010 № 243 «Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi tsil'ovoyi ekonomichnoyi prohramy enerhoefektyvnosti i rozvytku sfery vyrobnytstva enerhonosiyiv z vidnovlyuvanykh dzherel enerhiyi ta al'ternatyvnykh vydiv palyva na 2010–2021 roky» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 1, 2010 No. 243 «On the approval of the State targeted economic program of energy efficiency and development of the sphere of energy production from renewable energy sources and alternative fuels for 2010–2021»]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2010-%D0%BF#Text> (accessed November 7, 2023).

10. Skydan O., Kilnitska O., Yareмова M., Starunska A. (2023) Rehuliuвання tsin na palyvno-enerhetychni resursy yak napriam zmitsnennia sotsialno-ekonomichnoi ta enerhetychnoi bezpeky Ukrainy [Regulation of prices for fuel and energy resources as a direction of strengthening the socio-economic and energy security of Ukraine]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, vol. (2(47), pp. 216–225. DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2023-47-31> (accessed November 7, 2023).

11. Struktura suкупnykh vytrat. Ofitsiynny sayt Ofitsiyniyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [The structure of aggregate costs. Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/gdv-dg/ssv/arh_ssv_u.htm (accessed November 7, 2023).

СТРАТЕГІЇ ОПТИМІЗАЦІЇ ЛОГІСТИКИ ДЛЯ УСПІШНОГО ВЕДЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

LOGISTICS OPTIMIZATION STRATEGIES FOR SUCCESSFUL INTERNATIONAL TRADE

УДК 339.5(045)

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure78-26>**Ковтун Е.О.**

к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту
та адміністрування,
Вінницький торговельно-економічний
інститут
Державного торговельно-економічного
університету
Марченкова А.Г.
здобувач першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти,
Вінницький торговельно-економічний
інститут
Державного торговельно-економічного
університету

Kovtun Eduard

Vinnitsia Institute
of Trade and Economics
of State University of Trade and Economics
Marchenkova Anastasiia
Vinnitsia Institute
of Trade and Economics
of State University of Trade and Economics

У цій статті досліджуються ключові аспекти оптимізації логістичних процесів у міжнародній торгівлі. ґрунтовно проаналізовано принципи та завдання логістичної діяльності в цій сфері, визначаючи функціональні компоненти міжнародної логістики. Особливу увагу приділено дослідженню загроз та ризиків, з якими стикаються логістичні компанії на міжнародному ринку. Визначено фундаментальні цілі та інструменти оптимізації логістичних систем, що використовуються сучасними підприємствами. Завдяки їм можна знизити витрати, економити ресурси, підвищити ефективність функціонування та покращити якість обслуговування клієнтів. Також окреслено перспективні завдання оптимізації ланцюгів поставок в контексті розвитку логістичних процесів на підприємствах. Це дозволяє налагодити систему збуту та реалізації продукції максимально ефективно.

Ключові слова: логістика, міжнародна торгівля, оптимізація логістичних систем, міжнародна логістика, логістичні компанії, ланцюги поставок.

This article examines the key aspects of optimizing logistics processes in international trade. The principles and objectives of logistics activities in this area are thoroughly analyzed, defining the functional components of international logistics. Particular attention is paid to the study of threats and risks faced by logistics companies in the international market. The author identifies the fundamental goals and tools for optimizing logistics systems used by modern enterprises. They help to reduce costs, save resources, increase efficiency and improve the quality of customer service. The article also outlines the perspective tasks of supply chain optimization in the context of the development of logistics processes at enterprises. This allows to establish a system of sales and marketing of products as efficiently as possible.

Key words: logistics, international trade, optimization of logistics systems, international logistics, logistics companies, supply chains.

Постановка проблеми. Глобальна економіка відкриває безліч можливостей для розвитку підприємництва, особливо у контексті міжнародної торгівлі та експорту. Однак успішне проведення міжнародних торгових операцій вимагає уважного розгляду ключових аспектів та врахування практичних рекомендацій, що стосуються міжнародного постачання та логістики.

Міжнародна торгівля та логістика тісно пов'язані та відіграють важливу роль у функціонуванні світової економіки. Логістика забезпечує ефективний рух товарів від виробництва до споживача, тоді як міжнародна торгівля формує попит та пропозицію на ці товари. Важливо розуміти, що для досягнення успіху у цих сферах потрібні спеціальні знання та навички.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань щодо розвитку теорії та практики оптимізації логістичного забезпечення міжнародної торгівлі присвячені праці таких вчених як Гіжевського В.К., Сабодаш В.В., Назаренко В.М., Мельника Л.Г., Алькема В.Г. досліджував принципи та методи оптимізації логістичних систем в міжнародній торгівлі, а також Мішук І.П., Шевчук А.Л. та Міценко Н.Г., які глибоко вивчили системи міжнародної логістики в умовах невизначеності.

Однак, попри значний обсяг досліджень, все ще залишаються невирішені питання, що потребують подальшого вивчення.

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає у вивченні та дослідженні можливостей оптимізації логістичних процесів у сфері міжнародної торгівлі. Її завдання включає аналіз перспектив розвитку міжнародної логістики та ідентифікацію основних цілей та інструментів оптимізації логістичних процесів у міжнародній торгівлі. Завдяки цьому аналізу, планується розкрити сутність та значення різних аспектів логістики у міжнародному контексті, щоб підтримати розвиток ефективних стратегій для підприємств, що здійснюють міжнародну торгівлю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародна торгівля – це складний процес, що потребує взаємодії між різними країнами та організаціями. Управління цими відносинами неможливе без ефективної логістики, яка забезпечує безперебійну доставку товарів між країнами. Логістика виступає важливою ланкою в системі міжнародних економічних відносин та забезпечує оптимізацію процесів переміщення товарів з однієї країни до іншої.

Однією з основних функцій логістики є забезпечення безпечної та ефективної доставки товарів

на міжнародні ринки під час експорту та їх переміщення на внутрішні ринки під час імпорту [1, с. 21]. Логістичні процеси, такі як експедиція, зберігання, транспортування та доставка, сприяють зменшенню часу і витрат на транспортування товарів та зниженню ризиків. Міжнародна логістика охоплює компоненти, такі як перевезення, митниця, страхування, складське господарство та інші, які всі разом забезпечують ефективність та надійність глобальних логістичних ланцюгів.

Логістика також відіграє ключову роль у спрощенні митних процедур, пов'язаних з експортом та імпортом товарів, допомагаючи скоротити час та витрати на оформлення документів та отримання необхідних дозволів та сертифікатів.

Ще однією важливою складовою логістики є експедиція, що передбачає організацію та координацію перевезень товарів від місця відправлення до місця призначення. У цьому процесі логістика здійснює функцію вибору та контролю підрядників, а також відповідає за виконання умов доставки та дотримання графіка.

Експедирування, як процес організації та контролю вантажних перевезень, також підпорядковане логістичному управлінню [2, с. 157]. Вона відповідає за відстеження вантажів, контроль термінів доставки та координацію дій всіх учасників логістичного ланцюга, крім того, забезпечує логістичну підтримку через складські послуги, управління запасами та інформаційне управління.

Отже, логістика має важливе значення у глобальному управлінні, забезпечуючи ефективність та надійність у всіх процесах експорту та імпорту товарів. Логістична підтримка, включаючи транспортування, митне оформлення, контейнерні перевезення та експедирування, допомагає компаніям успішно розвивати свої зовнішньоторговельні відносини та досягати міжнародного успіху.

Міжнародна торгівля стикається з численними викликами, для подолання яких потрібна

ефективна логістична підтримка. Нові технології та інновації відкривають нові перспективи для розвитку логістики у міжнародній торгівлі (табл. 1).

Отже, логістика є необхідним елементом розвитку економічних зв'язків між країнами, оскільки її ефективне використання сприяє збільшенню обсягів міжнародної торгівлі, покращенню конкурентоспроможності компаній та розвитку економіки загалом. Особливо в сучасному світі, де існують складні зовнішньоторговельні відносини та країни тісно співпрацюють у рамках глобальних ринків, оптимізація логістичних процесів є невід'ємною необхідністю.

У світі електронної комерції, де швидкість та надійність доставки є критичними факторами успіху, ефективна логістика відіграє вирішальну роль. Компанії, що займаються експортом та імпортом товарів, мають забезпечити точну організацію доставки, дотримання митних процедур та термінів, а також зовнішньоторговельного контролю [3, с. 128]. В такому контексті, використання спеціалізованих інструментів для оптимізації логістики стає важливою стратегією, яка допомагає знизити витрати та підвищити ефективність логістичних процесів.

Оптимізація логістичних систем означає удосконалення логістичних процесів з метою збільшення їх ефективності, автоматизації та зниження витрат без втрати якості [4, с. 120]. Перед тим, як розпочати процес оптимізації логістичної системи, необхідно чітко сформулювати цілі та завдання цього процесу, щоб зрозуміти, для чого він потрібен і який результат ми хочемо досягти.

Цілі оптимізації логістики може варіюватися залежно від конкретних потреб компанії та її логістичного процесу. Проте узагальнено їх можна розглядати як:

1. Економізація логістичних витрат – оптимізація процесів для скорочення витрат на транспортування, зберігання, управління запасами та інші логістичні функції.

Таблиця 1

Шляхи подолання логістичних бар'єрів у міжнародній торгівлі

Фактори, що ускладнюють логістику у міжнародній торгівлі	Інноваційні рішення для покращення логістики у міжнародній торгівлі
Різноманіття законодавства та митних процедур у різних країнах	Впровадження автоматизованих систем керування складом та транспортуванням
Тривалі терміни доставки та складнощі у транспортуванні через кордони	Використання дронів та безпілотних транспортних засобів для доставки товарів
Необхідність дотримання міжнародних стандартів та вимог до якості товарів	Впровадження штучного інтелекту та аналітики даних для оптимізації логістичних процесів
Управління складними ланцюгами поставок та безліччю стейкхолдерів	Розвиток екологічно стійких та енергоефективних транспортних рішень
Ризик втрати та пошкодження товарів під час транспортування	Посилення співпраці між логістичними компаніями та державними органами для покращення митних процедур та управління ризиками

Джерело: сформовано авторами

2. Підвищення рівня обслуговування клієнтів – забезпечення швидкої та безперебійної доставки товарів, точного виконання замовлень та ефективного вирішення проблем клієнтів.

3. Оптимізація використання ресурсів – покращення використання складських приміщень, транспортних засобів, трудових ресурсів та інших ресурсів для підвищення ефективності логістичних процесів.

4. Адаптація до мінливих умов ринку – здатність швидко реагувати на зміни попиту, ціноутворення, конкуренції та інших факторів ринку.

5. Мінімізація негативного впливу на довкілля – зниження викидів парникових газів, використання екологічно чистих транспортних засобів та інших методів для зменшення екологічного впливу логістичних операцій.

У зв'язку з економічною кризою, політичним та демографічним станом в Україні, витрати на оптимізацію, а також на інші складові, зростають. Це робить особливо важливим чітке визначення першочергових завдань, які допоможуть досягти цілей логістичних операцій [5, с. 208]. Саме через актуальність проблеми з невчасним постачанням товарів до торгових підприємств на сьогодні в Україні, необхідно акцентувати на наступних завданнях:

1. Проведення аналізу та оптимізація логістичних процесів, включаючи ретельне вивчення всіх етапів логістичного ланцюжка, оцінку їх ефективності та ідентифікацію найбільш надійних та проблемних зон.

2. Оптимізація складських операцій, включаючи автоматизацію процесів зберігання, управління запасами та відвантаження, з метою скорочення часу обробки та зниження витрат виробництва.

3. Оптимізація маршрутів доставки, шляхом використання цифрових технологій у логістиці для покращення маршрутів доставки, що дозволяє зменшити час доставки та витрати на транспортування.

4. Управління запасами, що передбачає розробку ефективної системи управління запасами для уникнення надлишкових запасів, зменшення втрат та підвищення оборотності товарів.

5. Впровадження сучасних технологій у логістику, оскільки вони є ключовим інструментом оптимізації, допомагаючи досягти вищезазначених цілей.

Застосування програмного забезпечення для оптимізації логістичних процесів у підприємстві передбачає використання різних функцій та процесів, які спрощують управління складською справою та доставкою товарів. Існують різноманітні автоматизовані системи, що можуть бути використані для оптимізації логістичних процесів. Програми для управління логістикою охоплюють широкий спектр від великих ERP-систем, що містять комплексні та інтегровані функції, до спеціалізованих додатків, які фокусуються лише на обробці обмеженого набору операцій [6, с. 47]. У таблиці 2 наведено приклади сучасних програмних забезпечень для управління логістикою.

Висновки із проведеного дослідження. Розвиток логістики відіграє вагомий роль у підтримці торговельно-економічних зв'язків між країнами. Шляхом забезпечення безпеки та ефективності у транспортуванні товарів, вона допомагає скорочувати час та витрати на виконання зовнішньоторговельних операцій, сприяючи розвитку міжнародної торгівлі в цілому.

Принципи логістики включають оптимізацію процесів, мінімізацію витрат та забезпечення високого рівня обслуговування клієнтів. У міжнародній сфері логістики існують свої виклики, такі як митні процедури, регулювання та потреба у співпраці з різними транспортними та логістичними компаніями.

Впровадження новітніх технологій та інновацій у логістичні процеси допомагає підвищити їх ефективність та знизити витрати. Попри безліч переваг, які надає логістика у міжнародних економічних

Таблиця 2

Програмні забезпечення для управління ланцюжками постачання

Система	Опис
Система керування замовленнями (OMS)	Програмне забезпечення, що керує замовленнями клієнтів. Автоматизує обробку замовлень, зменшує помилки, прискорює обробку та покращує точність доставки. OMS також контролює запаси та повідомляє клієнтів про статус їх замовлень.
Система керування складом (WMS)	Програмне забезпечення, що оптимізує складські операції. Допомагає організувати склад, відстежувати товари, зменшити помилки та прискорити роботу. WMS також автоматизує керування запасами, економлячи кошти на їх зберігання.
Система керування транспортом (TMS)	Програмне забезпечення, що керує транспортуванням товарів. Дозволяє планувати маршрути, обирати транспорт, відстежувати вантажі та знаходити транспортні засоби. TMS знижує витрати на транспортування та прискорює доставку.
Система керування ланцюгом постачання (SCM)	Програмне забезпечення, що керує всіма етапами ланцюжка постачання, від закупівель до доставки. Допомагає краще планувати, синхронізувати та координувати всі аспекти логістики.

Джерело: сформовано авторами

відносинах, вона також стикається з викликами, такими як складність координації та управління у глобальному середовищі.

Загалом, логістика є невід'ємною складовою міжнародної торгівлі та відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності та конкурентоспроможності бізнесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Міценко Н.Г., Мішук І.П. Сутність та проблеми функціонування системи міжнародної логістики в екстремальних умовах. *Економічні науки*. 2022. № 68. С. 20–27. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2022-68-03>
2. Шевчук А.Л. Система логістичного забезпечення міжнародного товароруку. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 2. С. 155–162. URL: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/40/60>
3. Павлюк Т.С., Полусмяк Ю.І., Онопрієнко І.М., Потапенко А.О. Інструменти оптимізації логістичних процесів на підприємстві. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*. 2024. № 1 (27). С. 126–137. DOI: <https://doi.org/10.26661/2522-1566/2024-1/27-11>
4. Ковальська Л., Барський Ю., Оніщук В. Логістичні бізнес-процеси у підприємстві: сутність та види. *Економічний форум 2023*. 2023. Т. 1. № 4. С. 118–124. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2023-4-15>
5. Зотов Р.В., Позняк О.В. Нові виклики для логістики в умовах військових дій: збірник доповідей XXI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 27 жовтня 2023 р.). Київ: Національний авіаційний університет, 2023. С. 205–211. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/61577>
6. Бикова А.Л., Єфіменко І.В. Вплив логістичних процесів на економічну безпеку організації. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. № 2 (11). С. 45–50. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.11-7>

REFERENCES:

1. Mitsenko N.H., Mishuk I.P. (2022) Sutnist ta problemy funktsionuvannia systemy mizhnarodnoi lohistyky v ekstremalnykh umovakh [The essence and problems of functioning of the international logistics system in extreme conditions]. *Ekonomichni nauky – Economic sciences*, vol. 68, pp. 20–27. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2022-68-03>
2. Shevchuk A.L. (2022) Systema lohistychnoho zabezpechennia mizhnarodnoho tovarorukhu [The system of logistics support for international trade]. *Innovation and Sustainability*, vol. 2, pp. 155–162. Available at: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/40/60>
3. Pavliuk T.S., Polusmiak Yu.I., Onoprienko I.M., Potapenko A.O. (2024) Instrumenty optymizatsii lohistychnykh protsesiv na pidpriemstvi [Tools for optimizing logistics processes at the enterprise]. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*, vol. 1 (27), pp. 126–137. DOI: <https://doi.org/10.26661/2522-1566/2024-1/27-11>
4. Kovalska L., Barskyi Yu., Onishchuk V. (2023). Lohistychni biznes-protsesy u pidpriemnytstvi: sutnist ta vydy [Logistics business processes in entrepreneurship: essence and types]. *Ekonomichni forum 2023 – The Economic Forum 2023*, vol. 4 (1), pp. 118–124. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2023-4-15>
5. Zotov R.V., Pozniak O.V. (2023) Novi vyklyky dlia lohistyky v umovakh viiskovykh dii [New challenges for logistics in the context of military operations]: XXI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, October 27, 2023). Kyiv: Natsionalnyi aviatsiynyi universytet (in Ukrainian). Available at: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/61577>
6. Bykova A.L., Yefimenko I.V. (2024) Vplyv lohistychnykh protsesiv na ekonomichnu bezpeku orhanizatsii [The impact of logistics processes on the economic security of the organization]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka – Digital economy and economic security*, vol. 2 (11), pp. 45–50. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.11-7>

ОРГАНІЗАЦІЯ МИТНИХ ПРОЦЕДУР ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

ORGANISATION OF CUSTOMS PROCEDURES TO ENSURE UKRAINE'S FOREIGN ECONOMIC OPERATIONS DURING MARTIAL LAW

УДК 339.543

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure78-27>

Ковтун Е.О.

к.е.н., доцент,

Вінницький торговельно-економічний
інститут

Державного торговельно-економічного
університету

Томчук О.К.

здобувач вищої освіти

факультету економіки, менеджменту
та права,

Вінницький торговельно-економічний
інститут

Державного торговельно-економічного
університету

Kovtun Eduard

Vinnitsia Institute

of Trade and Economics

of State University of Trade and Economics

Tomchuk Oleksandra

Vinnitsia Institute

of Trade and Economics

of State University of Trade and Economics

Стаття присвячена основним напрямкам багатовекторної стратегії управління зовнішньоекономічною діяльністю держави. Митний контроль, реєстрація, порядок сплати відповідних податків і платежів передбачені вітчизняним законодавством. Контекст війни ускладнює виконання цього завдання, що зумовлює необхідність дослідження проблематики, зокрема аспектів організації митних процедур в умовах безпрецедентного для незалежної України воєнного стану. Під час дії воєнного стану в Україні до законодавства та митної практики внесено зміни в організації митних процедур забезпечення зовнішньоекономічної діяльності.

Ключові слова: митні процедури, митна політика, митне оформлення і митний контроль, зовнішньоекономічна діяльність, воєнний стан, справляння митних платежів.

Customs policy serves as a crucial aspect of Ukraine's overall strategy for managing foreign economic activity, encompassing various legal and regulatory mechanisms, particularly customs procedures. According to Ukrainian legislation, customs procedures involve both customs clearance and customs control, alongside the associated process of customs payment. Therefore, it is imperative for government bodies and public administration in Ukraine to seek optimal methods for implementing these procedures. Given the wartime context, adjustments in customs practices become essential to strike a balance between safeguarding domestic industries, fostering foreign economic ventures, and supporting the civilian population and armed forces of Ukraine. The challenges posed by the wartime situation intensify the complexities of foreign economic activity and the need to bolster domestic enterprises. Hence, there arises a pressing need to explore the issues surrounding the execution of customs procedures in the present circumstances. This article delves into the analysis of the core principles of customs procedures that facilitate the support of foreign economic activity, along with the recent modifications in customs legislation, legal frameworks, and practices adopted in response to the ongoing conflict in Ukraine. The research employs various methodologies such as comparison, abstraction, analysis, generalization, and structural examination. Specifically, it examines the economic significance of customs procedures in bolstering foreign economic activity, focusing on key components like customs clearance, customs control, and customs duties payment processes stipulated by relevant laws and regulations. Additionally, the paper scrutinizes the implementation process of these customs procedures by customs authorities, shedding light on the changes necessitated by wartime conditions. **Key words:** customs policy, customs procedures, foreign economic activity, martial law, customs clearance and customs control, payment of customs duties.

Постановка проблеми. Вибір ефективних методів забезпечення виконання митної політики та відповідної стратегії співпраці країн на світовому ринку є надзвичайно важливим завданням для органів влади, оскільки від якості застосованих заходів залежить успішність у трьох аспектах. По-перше, це рівень ефективності у створенні умов для економічної безпеки держави. По-друге, це підтримка активності вітчизняних виробників. По-третє, це задоволення потреб споживачів та бізнесу у необхідних ресурсах для успішної підприємницької діяльності. Внутрішня практика виконання митних процедур охоплює широкий спектр заходів, пов'язаних з митним контролем, оформленням та сплатою відповідних податків і митних платежів, які регулюються законодавством. Проте умови війни призвели до того, що в сформований протягом багатьох років механізм втратив частину своєї регуляторної сили. У цих умовах держава пріоритетно враховує свої власні потреби та інтереси, намагаючись захистити внутрішній ринок та виробників, але водночас не може відмовитися від своєї ролі на світовому ринку. Отже, завдання

забезпечення балансу між розвитком міждержавної торгівлі та підтримкою вітчизняного бізнесу в умовах війни потребує уважної, багатовекторної та узгодженої роботи різних відомств, а також внесення відповідних змін до митного законодавства. Саме ця стаття відображає зміни, які вже були впроваджені в Україні у сфері реалізації митних процедур для підтримки зовнішньоекономічної активності, а також ті, що можуть мати важливе значення для майбутньої підтримки національної економіки та міждержавних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми реалізації митних процедур в Україні досліджували такі вітчизняні науковці, як: І. Бережнюк, І. Несторишена, П. Пашко, В. Туржанський, О. Фрадинський, Л. Федоришин, О. Вакульчик, В. Фесенко, Н. Авраменко, Т. Дорошенко, М. Матвєєва та інші. Так, І. Бережнюк та І. Несторишен у своїх дослідженнях зосереджуються на аргументації перспектив розвитку системи управління митними ризиками в Україні шляхом удосконалення митних процедур [1]. Особлива увага приділяється важливості

поліпшення практики митного контролю, оформлення та сплати відповідних платежів. З огляду на позицію науковців можна зрозуміти, що в умовах війни Україна зіштовхується не лише з викликами, але й з можливостями для внесення кардинальних змін у роботу певних механізмів.

Проблематика реалізації митних процедур в Україні залишається актуальною, і вищезазначені дослідники продовжують постійні дискусії щодо покращення принципів та практики їх впровадження в країні. Однак умови війни доцільно розглядати як непередбачуваний фактор, що повністю дестабілізує економіку України. Тому питання раціоналізації забезпечення митних процедур у нових обставинах стає ще більш актуальним.

Формулювання цілей. Мета цієї роботи полягає у проведенні детального аналізу змін в організації митних процедур, які стосуються забезпечення зовнішньоекономічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Митні процедури є важливою складовою митної політики України та є одним із ключових елементів її виконання. Як комплекс заходів, вони спрямовані на забезпечення та підтримку зовнішньоекономічної діяльності, а також на захист економічних інтересів країни. Митні процедури включають в себе митний контроль, митне оформлення, сплату митних платежів та виконання відповідних вимог. Згідно з внутрішніми нормами України, зокрема положеннями Митного кодексу України, митні процедури визначаються як "сукупність митних формальностей та порядок їх виконання, які обумовлені метою переміщення товарів через митний кордон України" (пункт 21 статті 4 МКУ). Пояснення понять "митні процедури" та "митні формальності" у контексті митної політики України та її гармонізації з європейськими стандартами базується на використанні Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур. Згідно з цим документом, митні формальності - це сукупність дій, які виконуються відповідними особами та митною службою для виконання вимог митного законодавства. В контексті українського законодавства, митні процедури можна визначити як "зумовлені метою переміщення товарів через митний кордон України сукупність митних формальностей та порядок їх виконання" (пункт 21 статті 4 МКУ). Отже, порівнюючи ці поняття, можна визначити, що митні процедури ширше за змістом, ніж митні формальності, оскільки охоплюють не лише самі дії, а й регламентацію порядку їх виконання. Митна політика визначає загальну стратегію забезпечення зовнішньоекономічної діяльності, зокрема підтримку експортно-імпоротної активності та захисту національних інтересів, в той час як митні процедури є конкретними адміністративно-правовими заходами, спрямованими на забезпечення міждержавної торгівлі та

організацію взаємодії учасників ЗЕД при перетині митного кордону. У сучасному світі існує тенденція до спрощення митних процедур, оскільки це сприятиме гармонізації міжнародної співпраці і торгівлі. Більшість країн розглядають максимальне спрощення митних процедур як важливий елемент у поліпшенні умов для міжнародної торгівлі. Вони відмовляються від тотального контролю за суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, щоб мінімізувати втручання митних органів у їх операційну діяльність. Проте для України ситуація складніша через війну. Збереження євроінтеграційного курсу важливе, але не за рахунок зниження захисту національного ринку і виробників. У цих умовах потрібна координація державного регулювання процесів переміщення товарів через митні кордони та коригування дій учасників зовнішньоекономічної діяльності для максимального захисту. Митні процедури можна розглядати як комплекс складових, що включає митний контроль, митне оформлення, сплату митних платежів та порядок їх виконання. Україна повинна враховувати ці складові, працюючи над вдосконаленням митних процедур в умовах складних викликів сучасності.

Рішення про внесення змін у роботу окремих митних пунктів пропуску на кордоні з Росією та Білоруссю було одним з перших кроків, який було зроблено в перші дні початку повномасштабної війни, ініційованої Російською Федерацією на території України. Це рішення було прийняте Державною митною службою України 24 лютого 2022 року, а його основні аспекти були визначені та узагальнені в Розпорядженні Кабінету Міністрів України № 188-р від 26.02.2022 [2]. Цей документ передбачав офіційне тимчасове закриття ряду пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю, переважно тих, що знаходилися на кордоні з Росією та Білоруссю, або у безпосередній близькості до районів, де велися активні бойові дії. Це свідчило про фактичне припинення митного оформлення товарів із цих країн. Крім того, Урядом України було прийнято Постанову № 426 від 09.04.2022 [3], яка повністю забороняє ввезення на митну територію України в митному режимі імпорту товарів з Російської Федерації у зв'язку з військовою агресією з боку Росії. Ці кроки були вжиті з метою забезпечення національної безпеки та захисту економічних інтересів України в умовах військової агресії.

У зв'язку з високим рівнем загрози для економічної стабільності України, правила організації митних процедур контролю та оформлення були змінені не лише у контексті взаємодії з Росією та Білоруссю. Було прийнято низку заходів, які також вплинули на інші аспекти забезпечення зовнішньоекономічної діяльності. Перш за все, Уряд України запропонував реформувати механізми митної процедури, що було узагальнено у Постанові Кабінету

Міністрів України № 330 від 20.03.2022 року [4]. Цей документ передбачав можливість суб'єктам господарювання та громадянам, які ввозять товари, включаючи транспортні засоби, на митну територію України, обирати один із двох методів митного оформлення та контролю. Простіший спосіб передбачає, що при ввезенні товарів, включаючи транспортні засоби, на митну територію України через пункти пропуску через державний кордон України, які відкриті для морського, автомобільного та залізничного сполучення, митний контроль та оформлення здійснюються без сплати митних платежів, таких як ПДВ, акцизний податок та ввізне мито. Це відбувається за допомогою подання митної декларації декларантом без проведення митного огляду та застосування фітосанітарного контролю, заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності безпосередньо у пунктах пропуску через державний та митний кордон України. Стандартний спосіб передбачає, що митний контроль та оформлення товарів, включаючи транспортні засоби, здійснюються у повному обсязі відповідно до вимог Митного кодексу України. Оподаткування ввезених товарів, включаючи акцизний податок та ПДВ, здійснюється на загальних підставах, встановлених Податковим кодексом України [4].

Учасники зовнішньоекономічної діяльності, як фізичні особи, так і суб'єкти господарювання, мають можливість обрати лише одну із запропонованих у Постанові Кабінету Міністрів України № 330 форм організації митних процедур. Якщо обирається спрощений спосіб, суб'єкт правовідносин подає відповідну заяву за формою, встановленою Державною митною службою України, використовуючи паперовий або електронний формат. Однак передбачені певні обмеження щодо застосування спрощеного способу організації митного контролю і оформлення для господарюючих суб'єктів, які здійснюють ввезення на митну територію України таких товарів, як спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої та пиво (крім квасу "живого" бродіння), тютюнові вироби, тютюн, промислові заміники тютюну, сигарети, цигарки та рідини, що використовуються в електронних сигаретах.

Таким чином, постанова Кабінету Міністрів України № 330 спрямована на максимальне спрощення митних процедур, визначаючи можливості їх організації шляхом подання декларантом митному органу попередньої митної декларації у спрощеній формі безпосередньо у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний та митний кордон України та отримання результатів митних процедур у строк не більше десяти хвилин [4].

Умови воєнного конфлікту створили потребу в спеціальному порядку організації митних процедур, який було запропоновано Урядом лише на

період дії воєнного стану. Це стало необхідним у зв'язку з тим, що деякі потреби військовослужбовців та громадян, що опинилися в складних ситуаціях, важко задовольнити виключно за рахунок внутрішніх ресурсів держави. Такий підхід також відображено у постанові Кабінету Міністрів України № 330, що стосується організації митних процедур для ввезення на митну територію України гуманітарної допомоги. Цей документ передбачає, що пропуск гуманітарної допомоги, військового обладнання, медичних препаратів та медичного обладнання здійснюється негайно через спеціальний канал, без проведення митного огляду та без відповідних рішень місцевих органів державної влади про визнання таких товарів гуманітарною допомогою [4].

По-друге, було запропоновано Урядом відстрочення сплати митних платежів за деякими категоріями товарів, які підлягають ввезенню на митну територію України, зокрема за лікарські засоби, медичні вироби, певні категорії продуктів харчування, товари військового призначення та товари критичного імпорту [5]. По-третє, були внесені значні зміни у процедуру розмитнення автомобілів, зокрема звільнення від оподаткування ПДВ та акцизного податку операцій з ввезення автомобілів на територію України, а також відстрочення сплати ПДВ за ввезення товарів на митну територію України для певних категорій суб'єктів господарювання, що зареєстровані як платники єдиного податку [6].

Даний крок має дві протилежні сторони медалі. З одного боку, зниження митних платежів для певних категорій суб'єктів підприємництва допомагає забезпечити потреби Збройних сил України у транспортних засобах і підтримує бізнес, що займається зовнішньоекономічною діяльністю. Але з іншого боку, це призвело до непередбачуваного наслідку, коли більшість цивільних громадян використовує цю можливість для придбання транспортних засобів для особистих потреб, що не приносить жодних переваг для забезпечення Збройних сил. В умовах економічної нестабільності громадяни шукають способи мінімізувати свої витрати, в тому числі шляхом придбання автомобілів з "нульовим розмитненням". Враховуючи важливість забезпечення Збройних сил та підприємств умовах війни, було допрацьовано документ, який визначає певні обмеження для цивільних громадян. Ураховуючи першочергові потреби Збройних сил у транспортних засобах, важливо розуміти, що цей документ прийнятий для їх підтримки. Таким чином, масове придбання автомобілів цивільними громадянами за спрощеними митними процедурами і "нульовим розмитненням" гальмує роботу митниць та призводить до значних втрат у державному бюджеті, ускладнюючи фінансово-економічне положення держави.

Законопроект № 7418-3, який було внесено до Верховної Ради України, мав на меті перегляд пільг з оподаткування, включаючи імпорتنі пільги на товари й автомобілі [7]. Продовження роботи Верховної Ради України та Уряду у напрямку оптимізації організації митних процедур під час дії воєнного стану свідчить про активний пошук оптимальних шляхів реагування на складні умови. Урядом запропоновані варіанти здійснення митного контролю і оформлення товарів, включаючи автотранспортні засоби, що імпортуються на митну територію України під час дії воєнного стану, надають українським компаніям можливість самостійно обирати найбільш підходящий шлях для декларування митних операцій. Це створює унікальні можливості для бізнесу працювати в умовах війни, забезпечуючи при цьому нормальне функціонування митних, податкових та банківських установ. Такий підхід сприяє гнучкості та ефективності в митних процедурах, допомагаючи компаніям адаптуватися до складних умов та забезпечити безперервність їх діяльності.

Уповноважені органи влади, митні структури, Уряд і Верховна Рада, навіть у період активних змін у зовнішньоекономічних відносинах та митній політиці, прагнуть працювати узгоджено і приймати збалансовані рішення, які матимуть значне значення у довгостроковій перспективі, сприяючи не лише вдосконаленню митних процедур, а й сталому економічному розвитку України загалом. Однією з важливих ініціатив, яка відіграє ключову роль у цьому контексті, є урядовий законопроект щодо розмитнення автомобілів через український цифровий додаток "Дія" [8]. Цей сервіс може вважатись безпрецедентним, оскільки фактично не має аналогів у світі. Першим пріоритетним завданням цього етапу є вирішення питань, пов'язаних з розмитненням електрокарів. Успішне втілення цієї ідеї має позитивний вплив як на бізнес і державу у рамках підтримки зовнішньоекономічної діяльності, так і на громадян у двох аспектах. По-перше, це сприятиме оптимізації процедур розмитнення автомобілів, зокрема електрокарів, шляхом їх спрощення та адаптації до цифрових трансформацій у економіці. Уряд має на меті усунення корупційних схем та маніпуляцій із цінами на автомобілі при їх розмитненні, що становило серйозну проблему як перед війною, так і в умовах військових дій, і безперечно залишається актуальним під час відновлення країни після війни. По-друге, це дозволить підтримати "зелений курс" України та вирішити ряд екологічних проблем, включаючи повну або часткову звільнення від оподаткування автомобілів з електричними та гібридними двигунами. Збільшення використання таких автомобілів матиме позитивний вплив на екологічну ситуацію та допоможе Україні виконати свої євроінтеграційні зобов'язання щодо захисту навколишнього

середовища. Отже, успішне втілення цієї ідеї Уряду може стати важливим прикладом збалансованих заходів у цифровій трансформації та протидії корупції. Це є ключовою метою для будь-якої сучасної держави, що спрямовує свої зусилля на прогресивний розвиток і стійкий економічний зріст.

Висновок. Організація митних процедур для забезпечення зовнішньоекономічної діяльності в Україні включає в себе контроль та оформлення товарів, послуг і інших об'єктів, які перетинають митний кордон країни, а також процедури сплати відповідних митних зборів та податків до бюджету. Наслідки війни значно змінили умови роботи Державної митної служби, що змусило внести відповідні зміни до нормативно-правової бази України. Проте, проблематика організації митних процедур залишається актуальною, навіть у контексті вже здійснених кроків. Реформування роботи митної служби та удосконалення митних процедур вже довгий час є пріоритетними завданнями. Зокрема, в умовах кризового становища важливо мобілізувати всі наявні ресурси та використовувати їх не лише для вирішення поточних проблем, але й як базу для подальшого відновлення після війни. Маючи на увазі значення ЗЕД для України на світовому ринку та для внутрішнього бізнесу, який може пропонувати якісні товари з високою доданою вартістю, робота над впорядкуванням митних процедур має продовжуватися. Тільки захист і підтримка національного виробника забезпечать його стійку працездатність та конкурентоспроможність на міжнародному ринку, навіть у часи війни. Простіші митні процедури в процесі імпорту також оптимізують забезпечення потреб громадян України та Збройних Сил України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дорошенко Т.М., Авраменко Н.Л., Матвеев М.Е. Проблеми митного контролю в контексті європейської інтеграції України. *Економіка та держава*. 2022. № 1. С. 55–60.
2. Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю: Розпорядження КМУ № 188-р від 26.02.2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 20. С. 20. Ст. 1068
3. Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації: Постанова КМУ № 426 від 09.04.2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33. С. 256. Ст. 1785
4. Деякі питання здійснення митного контролю та митного оформлення товарів, зокрема транспортних засобів, в умовах воєнного стану: Постанова КМУ № 330 від 20.03.2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 26. С. 75. Ст. 1417
5. Деякі питання митного оформлення окремих товарів, що ввозяться на митну територію України у період дії воєнного стану: Постанова КМУ № 236 від 09.03.2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 25. С. 330. Ст. 1318.

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану :Закон України № 2142-IX від 24.03.2022. Офіційний вісник України. 2022. № 32. С. 34. Ст. 1693.

7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду окремих пільг з оподаткування: Проект Закону України № 7418-3 від 09.06.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39767> (дата звернення: 14.06.2022)

8. Прем'єр-міністр: Уряд схвалив законопроект про розмитнення авто в Дії – новий сервіс фактично не має аналогів у світі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/premyer-ministr-uryad-shvaliv-zakonoprojekt-pro-rozmitnennya-avto-v-diyi-novij-servis-faktichno-nemaye-analogiv-u-sviti> (дата звернення: 14.06.2022)

REFERENCES:

1. Doroshenko T.M., Avramenko N.L., Matveiev M.E. (2022) Problemy mytnoho kontroliu v konteksti yevropeiskoi intehtratsii Ukrainy [Problems of customs control in the context of Ukraines european integration]. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 55–60.

2. Ofitsiyni visnyk Ukrainy (2022). Pro tymchasove zakryttia deiakykh punktiv propusku cherez derzhavnyi kordon ta punktiv kontroliu : Rozporiadzhennia KМУ № 188-r від 26.02.2022 [Order of the Cabinet of Ministers on temporary closure of some checkpoints across the state border and checkpoints from February 02 2022, № 188-r]. No. 20. P. 20. St. 1068.

3. Ofitsiyni visnyk Ukrainy (2022). Pro zastosuvannia zaborony vvezennia tovariv z Rosiiskoi Federatsii : Postanova KМУ № 426 від 09.04.2022 (2022) [Resolution of the Cabinet of Ministers on the application of the ban on the import of goods from the Russian Federation from April 09 2022, № 426]. No. 33. P. 256. St. 1785.

4. Ofitsiyni visnyk Ukrainy (2022). Deiaki pytannia zdiisnennia mytnoho kontroliu ta mytnoho oformlennia tovariv, zokrema transportnykh zasobiv, v umo-

vakh voiennoho stanu : Postanova KМУ № 330 від 20.03.2022 (2022) [Resolution of the Cabinet of Ministers on the some issues of customs control and customs clearance of goods, including vehicles, in martial law from March 20, 2022, № 330]. No. 26. H. 75. St. 1417.

5. Ofitsiyni visnyk Ukrainy (2022). Deiaki pytannia mytnoho oformlennia okremykh tovariv, shcho vvoziatsia na mytnu terytoriiu Ukrainy u period dii voiennoho stanu : Postanova KМУ № 236 від 09.03.2022 [Resolution of the Cabinet of Ministers on some issues of customs clearance of certain goods imported into the customs territory of Ukraine during martial law from March 09 2022, № 236]. No. 25. P. 330. St. 1318.

6. Ofitsiyni visnyk Ukrainy (2022). Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia zakonodavstva na period dii voiennoho stanu :Zakon Ukrainy № 2142-IX від 24.03.2022 [Law of Ukraine On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Concerning the Improvement of Legislation for the Period of Martial Law from March 24 2022, № 2142-IX]. No. 32. H. 34. St. 1693.

7. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo perehliadu okremykh pilh z opodatkuvannia : Proiekt Zakonu Ukrainy № 7418-3 від 09.06.2022 (2022) [Draft Law of Ukraine On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Concerning the Revision of Certain Tax Privileges from June 09 2022, № 7418-3]. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39767> (accessed June 14, 2022)

8. Premier-ministr: Uriad skhvalyv zakonoprojekt pro rozmytnennia avto v Dii – novyi servis faktychno ne maie analogiv u sviti (2022) [The Prime Minister: The government has approved a bill on customs clearance of cars in Action – the new service has virtually no analogues in the world]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/premyer-ministr-uryad-shvaliv-zakonoprojekt-pro-rozmitnennya-avto-v-diyi-novij-servis-faktichno-nemaye-analogiv-u-sviti> (accessed June 14, 2022)

СТРАТЕГІЇ ПАРТНЕРСТВА УКРАЇНСЬКОГО СЕРТИФІКАЦІЙНОГО ОРГАНУ З МІЖНАРОДНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

STRATEGIES OF PARTNERSHIP OF THE UKRAINIAN CERTIFICATION BODY WITH INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

УДК 006

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure78-28>**Фрешер С.Ю.**

студентка,
Харківський інститут
Приватного акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія
управління персоналом»
Янковська В.А.
к.е.н., доцент
доцент кафедри менеджменту,
Харківський інститут
Приватного акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія
управління персоналом»

Frecher Svitlana

Kharkiv Institute Interregional Academy
of Personnel Management
Yankovska Viktoriia
Kharkiv Institute Interregional Academy
of Personnel Management

У статті досліджена роль та значення сертифікаційного органу як незалежної організації, яка уповноважена оцінювати відповідність продукції, послуг або систем менеджменту вимогам стандартів, технічних регламентів або інших нормативних документів. Сертифікаційний бізнес – це вид діяльності, який полягає в наданні послуг з оцінки відповідності продукції, послуг або систем менеджменту вимогам стандартів, технічних регламентів або інших нормативних документів. Головна увага приділена питанням ієрархії органів сертифікації, їх співпраці, стратегічного партнерства з відповідними міжнародними структурами. Досліджені основні види партнерства, які варіюються за характером та цілями співпраці для успішної роботи та розвитку сертифікаційного органу, окреслені можливі стратегії співпраці сертифікаційного органу з міжнародними організаціями.

Ключові слова: сертифікація, сертифікаційний орган, міжнародне партнерство, партнерство, стратегії.

The article examines the role and significance of the certification body as an independent organization that is authorized to assess the compliance of products, services or management systems with the requirements of standards, technical regulations or other regulatory documents. Certification business is a type of activity that consists in providing services for assessing the conformity of products, services or management systems to the requirements of standards, technical regulations or other regulatory documents. A certification body is an organization that verifies and demonstrates whether all or part of a supplier's organization has a management system in accordance with specific specifications. Any certification body is interested and strives to fulfill the global goal of certification – to ensure the trust of all interested parties that the certified products meet the established requirements. Trust is ensured by the fact that the assessment of conformity is carried out by an impartial third party. In general, impartiality can be characterized by one or more of the following features: objectivity, independence, neutrality, honesty, openness, fairness, detachment, balance, absence of conflict of interest, absence of bias. An accreditation body is an authoritative body that carries out accreditation. Its main function is assessment according to internationally agreed standards of organizations that provide certification, testing, inspection and calibration services. Accreditation demonstrates the competence, impartiality and productivity of these organizations. Accreditation bodies usually act as not-for-profit disseminating organizations. In some cases, their authority comes from the government. The main attention is paid to issues of hierarchy of certification bodies, their cooperation, strategic partnership with relevant international structures. The main types of partnership, which vary in nature and goals of cooperation for the successful work and development of the certification body, are studied, possible strategies of cooperation of the certification body with international organizations are outlined.

Key words: certification, certification body, international partnership, partnership, strategies.

Постановка проблеми. Сертифікаційний бізнес спеціалізується на встановленні та підтвердженні відповідності продуктів, послуг та підприємств в цілому міжнародним стандартам. Він є ключовим гравцем у забезпеченні якості та безпеки на глобальному ринку. Проте, навіть при високій якості послуг відсутність міжнародного визнання та доступу до глобального ринку може обмежувати потенційні можливості росту компаній, що займаються сертифікацією. У зв'язку з цим постає необхідність в розробці ефективних стратегій співпраці з міжнародними організаціями. Недоліки у цій області можуть включати недостатню гарантію відповідності встановленим міжнародним стандартам, невизнання певних сертифікатів у різних країнах та регіонах, а також недостатність механізмів співробітництва з відповідними міжнародними організаціями.

Отже, розв'язання цих проблем є критичним для подальшого розвитку українського сертифікаційного органу (СО) та підтримки його конкурентоспроможності на світовому ринку. У статті буде розглянуто можливі стратегії співпраці з іноземними організаціями, що спрямовані на подолання

викликів та забезпечення визнання на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження партнерства в сфері сертифікації, міжнародного партнерства, ефективність співпраці, тенденції та перспективи висвітлені в роботах українських та закордонних авторів, таких як В. Базилевич, А. Болотніков, Е. Браун, О. Величко, В. Герасимчук, О. Гребешкова, М. Гарсія, Б. Гарретт, М. Данилюк, П. Дюссон, Е. Джонсон, І. Іванов, С. Карделла, М. Ковальова, С. Лі, О.Петренко, В. Петренко, О. Сідоров, Дж. Сміт, Р. Уолесс, Л. Чекаленко, М. Шаповал та ін.

Проте досліджень та розгляду питань саме з роботи сертифікаційних компаній майже немає. Не дивлячись на те, що до них можна застосувати загальноновживані принципи та стратегії менеджменту, ця галузь має свою специфіку. Тому важливо розглядати методики співпраці та стратегії партнерства крізь призму сертифікаційного бізнесу.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз міжнародного партнерства, його вплив на роботу органу сертифікації. При цьому

головний акцент буде зосереджений на актуальній для цієї галузі стратегії співробітництва в розрізі сучасних ринкових тенденцій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для оцінки специфіки роботи сертифікаційного бізнесу, доцільно розглянути основні терміни та структуру галузі. Тож, сертифікація – підтвердження відповідності, видання заяви третьою стороною після критичного огляду, тобто підтвердження придатності, адекватності й ефективності виконання встановлених вимог щодо продукції, процесів, систем чи персоналу [1, с. 5]. Таким чином, орган сертифікації – це організація, яка перевіряє та демонструє, чи вся організація постачальника або її частина має систему менеджменту відповідно до конкретних специфікацій.

Будь-який орган з сертифікації зацікавлений та прагне того, щоб виконувалась глобальна мета сертифікації – забезпечення довіри усіх зацікавлених сторін до того, щоб сертифікована продукція задовольняла встановлені вимоги. Довіру забезпечують тим, що оцінку відповідності проводить неупереджена третя сторона. Загалом, неупередженість можна характеризувати одним чи декількома з наступних ознак: об'єктивність, незалежність, нейтралітет, чесність, відкритість, справедливість, відстороненість, рівновага, відсутність конфлікту інтересів, відсутність упередженості [2, с. 32].

Для того, щоб компанія, яка є сертифікаційним органом мала змогу здійснити таку перевірку їй треба отримати акредитацію, тобто підтвердження відповідності третьою стороною, що стосується органу оцінювання відповідності, яке слугує офіційним доказом його компетентності для виконання конкретних завдань щодо оцінювання відповідності [1, с. 5]. Але, разом з тим, у більшості країн акредитація є добровільною, однак багато органів сертифікації вирішують отримати акредитацію, щоб продемонструвати підтвердження своєї компетентності третьою стороною. Орган з акредитації – це авторитетний орган,

який здійснює акредитацію. Його основною функцією є оцінка відповідно до міжнародно узгоджених стандартів організацій, які надають послуги з сертифікації, тестування, перевірки та калібрування. Акредитація демонструє компетентність, неупередженість і продуктивність цих організацій. Органи з акредитації зазвичай діють як некомерційні організації-розповсюджувачі. У деяких випадках їх повноваження походять від уряду.

Над вершині ієрархії органів сертифікації стоїть Міжнародний форум з акредитації (International Accreditation Forum, IAF), який займається різними сферами сертифікації систем менеджменту, продукції, персоналу шляхом укладення багатосторонньої домовленості щодо визнання між органами з акредитації на місцях з оцінки відповідності. Його метою є усунення технічних бар'єрів у торгівлі, які можуть виникати. Основною функцією IAF є розробка міжнародної програми оцінювання, яка забезпечує надійність акредитованих сертифікатів [3]. Тож, ієрархія в галузі виглядає наступним чином (див. рис. 1).

Треба відмітити також IAF MLA, який базується на еквівалентності програм акредитації, керованих органами з акредитації, які є членами IAF, які перевіряються через оцінку еквівалентності між органами з акредитації відповідно до ISO/IEC 17011 (вимоги до органів з акредитації). IAF MLA вирішує ситуацію, коли відповідність органу, який проводить оцінку відповідності в одній країні, є недостатньою, щоб викликати довіру в користувачів оцінки відповідності в інших країнах. Така ситуація може служити чітким нетарифним бар'єром для торгівлі, і компанії можуть зазнати великих втрат з точки зору часу та витрат через повторну сертифікацію на багатьох ринках. Мета IAF MLA полягає в тому, щоб переконатися, що сертифікати, видані органами сертифікації, акредитованими органами, що підписали IAF MLA, є результатом оцінювання, проведеного належним чином, і гарантувати, що еквівалентні органи сертифікації та перевірки в інших країнах працюють

Рис. 1. Ієрархія в галузі сертифікації

за тими ж стандартами, що й органи сертифікації своїх економіки [4].

Окрім того деякі країни, регіональні об'єднання, створили свої органи з акредитації, яким надають першочергову перевагу. Однак, ці організації погоджуються визнавати еквівалентність акредитацій, наданих іншими органами з акредитації-членів, які підписали цю угоду, через низку домовленостей про взаємне (або багатостороннє) визнання (MRA/MLA).

Наприклад, IAS – це некомерційна громадсько-корисна корпорація, яка є провідною міжнародною службою акредитації США. Організація акредитує широкий спектр компаній та організацій, включаючи державні установи, комерційні підприємства та професійні асоціації, а програми акредитації базуються на акредитованих національних і міжнародних стандартах, які забезпечують національне та/або глобальне визнання акредитації. IAS є підписантом трьох основних міжнародних організацій, які утворюють єдину систему оцінки та визнання компетентних органів акредитації в усьому світі. IAS зберігає статус учасника багатосторонніх домовленостей про визнання IAF [5].

Наступна така організація – APAC (Азіатсько-Тихоокеанське співробітництво з питань акредитації). Оскільки цей регіон є акредитованим регіональним співробітництвом IAF та ILAC (Міжнародне співробітництво з акредитації лабораторій), більшість підписантів APAC MRA також акредитовані за міжнародними угодами про багатостороннє визнання IAF (MLA) та ILAC MRA. APEC був акредитований як спеціалізований регіональний орган (SRB) державами-членами Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (APEC) і в той же час підтримує роботу стандартів APEC та підкомітету зі стандартів і відповідності (SCSC). Головною метою APAC є сприяння розвитку компетентних лабораторій та інспекційних установ у країнах-членах, досягнення гармонії завдань акредитації між регіонами. MRA полегшує прийняття результатів оцінки відповідності (наприклад, звітів про випробування, сертифікатів про випробування, звітів про перевірки та сертифікації) в регіоні та з іншими регіонами світу. Акредитовані результати оцінки відповідності приймаються в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та на міжнародному рівні [6].

Домовленості між великими організаціями показують взаємозалежність та необхідність партнерства в цій галузі. Крім того, певна акредитація розповсюджується на певний стандарт. За стандарти відповідають такі найбільш відомі організації: Міжнародна Організація Стандартизації (ISO), Міжнародна електротехнічна комісія (IEC), Міжнародна організація зі стандартизації їжі (Codex Alimentarius), Міжнародна організація зі стандартизації авіації (IAQG), Міжнародна

організація зі стандартизації для електроніки та телекомунікацій (ETSI), Фонд сертифікації харчової безпеки, який розробив FSSC (Food Safety System Certification), Глобальна ініціатива з безпеки харчових продуктів (GFSI), Британська роздрібний консорціум (BRC), Інститут безпеки якості харчових продуктів (SQFI), Міжнародна організація стандартів якості (IFS).

Діяльність сертифікаційного органу суворо регламентується вищенаведеними організаціями, через що створено низку правил роботи СО.

Для проведення об'єктивної сертифікації орган з сертифікації не повинен бути проектувальником, виготовлювачем, установником, продавцем, оператором або набувачем, зокрема споживачем продукції, яка підлягає сертифікації у відповідності з галуззю акредитації органу з сертифікації. Таким чином для органу з сертифікації повністю виключається можливість якої-небудь участі в консалтинговій діяльності. Недопустимо також консультування щодо системи менеджменту, тобто участь в розробці, впровадженні та підтримці в робочому стані системи менеджменту, так як це можна трактувати як підтримку сертифікаційного процесу в відповідному стані. При цьому недопустимо, щоби ОС здійснював підготовку або випуск керівництв або процедур, а також надавав конкретні поради, інструкції або готові рішення, пов'язані з розробкою та впровадженням системи менеджменту. Необхідно, однак, відмітити, що проведення навчання та участь в якості викладача не розглядається як консультування, якщо курс навчання відноситься до систем менеджменту або проведенню аудита, але обмежується наданням інформації загального характеру, яка знаходиться у відкритому доступі [2, с. 35].

Таким чином, сертифікаційний орган не може існувати без стратегічного партнерства з відповідними міжнародними структурами, також важливим є маркетингові стратегії. Нижче представлені основні види партнерства, які варіюються за характером та цілями співпраці для успішної роботи та розвитку сертифікаційного органу:

1. Стратегічне партнерство (глибока та довгострокова співпраця, спрямована на досягнення стратегічних цілей обох компаній, це саме партнерство з органами акредитації та сертифікації).

2. Дистриб'юторське партнерство (співпраця між СО та дистриб'ютором для оптимізації процесу збуту та розповсюдження продукції, наприклад, угода з організаціями охорони довкілля та соціальної відповідальності (спряє просуванню стандартів ISO 14001, ISO 26000, GRI Standards, FSC Standards тощо) або угоди з галузевими спілками певного регіону, країни, такі як Асоціація підприємств харчової промисловості та торгівлі України (Укрпромторг), Європейська асоціація виробників молока (EDA), Американська асоціація

харчових та напоїв (GMA), Асоціація харчової промисловості Японії (JAFA) тощо).

3. Технологічне партнерство (співпраця для обміну технологіями, знаннями та інноваціями, наприклад, партнерство з розробниками стандартів або іншими органами зі сертифікації).

4. Фінансове партнерство (об'єднання фінансових ресурсів для спільних інвестицій або фінансування конкретного проекту, наприклад, спільна інвестиція у стартап або розробку нового продукту).

5. Маркетингове партнерство (взаємодія у маркетингових та збутових зусиллях для спільної просування продуктів чи послуг, це проведення спільних маркетингових кампаній, участь в виставках, конференціях, форумах, проведення навчання).

Ці види партнерств можуть комбінуватися між собою або доповнюватися іншими, використовуватися в різних галузях діяльності для досягнення спільних цілей та взаємного користування.

Для досягнення головних цілей, виходу на глобальний ринок окреслимо можливі стратегії співпраці:

1. Приєднання до міжнародних організацій: Компанія може стати членом відповідних міжнародних організацій з питань сертифікації, таких як Міжнародна Організація Стандартизації (ISO), Міжнародна Організація зі Стандартизації (IEC) та інші. Членство в цих організаціях дозволить підприємству отримати міжнародне визнання та підтримку для своїх стандартів і сертифікатів.

2. Активна участь у процесі стандартизації: СО може активно брати участь у розробці та вдосконаленні міжнародних стандартів зі своєї галузі. Це дозволить не лише впливати на формування стандартів, а й забезпечити визнання його експертної компетенції в цій сфері.

3. Партнерство з великими міжнародними організаціями: укладання партнерської угоди такими як IAF MLA, APAC з метою спільного розвитку та впровадження стандартів. Це може включати спільне проведення навчальних заходів, конференцій, а також обмін експертизою та досвідом.

4. Маркетингова стратегія з використанням впізнаваних брендів: якщо підприємство отримало визнання від певних міжнародних організацій, воно може використовувати їх бренди та логотипи на своїх матеріалах та веб-сайті. Це допоможе підвищити довіру споживачів та бізнес-партнерів до продуктів та послуг підприємства.

5. Лобіювання та вплив на політичні рішення: СО може активно лобіювати за визнання своїх стандартів та сертифікатів на рівні міжнародних організацій та урядів країн-членів. Це може включати участь у консультаціях, розробці законодавчих актів та інших заходах, спрямованих на підтримку відповідних стандартів.

Висновки з проведеного дослідження.

У статті розглянули ключові аспекти стратегій співпраці для сертифікаційного органу з метою розширення його присутності на глобальному ринку та підвищення авторитету в цілому. Партнерство з великими міжнародними організаціями допомагає отримати підтримку та експертну допомогу, а також просувати стандарти й практики сертифікації. Загальна мета поданих стратегій полягає в створенні сприятливих умов для розвитку компанії, забезпеченні визнання її стандартів та сертифікатів, а також в підвищенні довіри споживачів та бізнес-партнерів. Ці стратегії допоможуть сертифікаційному органу успішно рухатися вперед і забезпечити йому конкурентну перевагу на міжнародному ринку.

У контексті стратегій партнерства українського сертифікаційного органу з міжнародними організаціями, можна зробити висновок щодо важливість активного співробітництва та взаємодії для досягнення регіональних та глобальних цілей. Залучення до міжнародних організацій, участь у процесах стандартизації, партнерство з провідними міжнародними гравцями, використання впізнаваних брендів та лобіювання на різних рівнях сприяють підвищенню авторитету та конкурентоспроможності. Це не лише сприяє розвитку індустрії в Україні, але й сприяє підвищенню якості продукції та послуг, забезпечуючи відповідність світовим стандартам безпеки, якості та екологічних норм. Такий підхід допомагає українським компаніям ефективно конкурувати на міжнародному ринку та розвиватися в умовах глобалізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. ДСТУ EN ISO/IEC 17000:2021. Оцінювання відповідності. Словник термінів і загальні принципи (EN ISO/IEC 17000:2020, IDT; ISO/IEC 17000:2020, IDT). На заміну ДСТУ EN ISO/IEC 17000:2007; чинний від 2023-01-01. Вид. офіц. Київ: Держспоживстандарт, 2022. 20 с. URL: http://csm.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4658%3A-en-iso-iec-170002021&catid=122%3A2015-09-15-07-01-23&Itemid=111&lang=ru (дата звернення 7.04.2023).
2. Семко Ж.О. Управління ризиками органу з сертифікації продукції. Частина 1. Відповідальність за прийняття рішень. *Збірник наукових праць ДП «УкрНДІВ». Рейковий рухомий склад*. Кременчук. 2017. № 14. С. 31–39.
3. International Accreditation Forum. URL: <https://iaf.nu/en/home/> (дата звернення: 10.04.2023).
4. IAF MLA Multilateral Recognition Arrangements. URL: https://www.gicert.org/bbs/board.php?bo_table=free_en&wr_id=21 (дата звернення: 12.04.2023).
5. IAS. URL: <https://www.iasonline.org/about-ias/> (дата звернення: 12.04.2023).
6. APAC. URL: <https://www.apac-accreditation.org/about/> (дата звернення: 15.04.2023).

REFERENCES:

1. DSTU EN ISO/IEC 17000:2021. Otsiniuvannia vidpovidnosti. Slovnyk terminiv i zahalni pryntsypy (EN ISO/IEC 17000:2020, IDT; ISO/IEC 17000:2020, IDT). Na zaminu DSTU EN ISO/IEC 17000:2007; chynnyi vid 2023-01-01. Vyd. ofits. Kyiv: Derzhspozhyvstand-art, 2022. 20 s. Available at: http://csm.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4658%3A-en-iso-iec-170002021&catid=122%3A2015-09-15-07-01-23&Itemid=111&lang=ru (accessed 7.04.2023).
2. Semko Zh.O. (2017) Upravlinnia ryzykamy orhanu z sertyfikatsii produktsii. Chastyna 1. Vidpovidalnist za pryiniattia rishen. Zbirnyk naukovykh prats DP «UkrNDIV». *Reikovy rukhomyi sklad*, no. 14, pp. 31–39.
3. International Accreditation Forum. Available at: <https://iaf.nu/en/home/> (accessed 10.04.2023).
4. IAF MLA Multilateral Recognition Arrangements. Available at: https://www.gicert.org/bbs/board.php?bo_table=free_en&wr_id=21 (accessed 12.04.2023).
5. IAS. Available at: <https://www.iasonline.org/about-ias/> (accessed 12.04.2023).
6. APAC. Available at: <https://www.apac-accreditation.org/about/> (accessed 15.04.2023).

ОСОБЛИВОСТІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

PECULIARITIES OF ENTERPRISE CRISIS MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF DIGITALISATION

Динаміка макроекономічного середовища і перехід до четвертої промислової революції зумовлюють зміну підходів до управління антикризовим управлінням підприємствами. Розвиток штучного інтелекту, аналітики великих даних відкривають сьогодні нові можливості для підприємств. Однак у цих умовах колишні інструменти та механізми управління не завжди ефективні, тому що зміна зовнішніх чинників безумовно призводить до формування нових особливостей управління в умовах цифрової економіки. У статті наведена характеристика цих особливостей, показано їхній вплив на процеси антикризового управління та підходи до побудови системи антикризового управління з деталізацією цілей у кожній з її підсистем. Стаття присвячена питанню управління промисловими підприємствами в кризових і посткризових умовах з урахуванням тенденцій цифровізації.

Ключові слова: антикризове управління, цифровізація, система управління, особливості.

Today, many companies are in need of crisis management. The dynamics of the macroeconomic environment and the transition to the fourth industrial revolution are leading to a change in approaches to crisis management at enterprises. The development of artificial intelligence and big data analytics is opening up new opportunities for businesses today. However, under these conditions, the old management tools and mechanisms are not always effective, since changes in external factors certainly lead to the formation of new features of management in the digital economy. The article describes these features, shows their impact on the processes of crisis management and approaches to building a crisis management system with a detailed description of the objectives in each of its subsystems. The article is devoted to the issue of managing industrial enterprises in crisis and post-crisis conditions, taking into account digitalisation trends. In this regard, the purpose of this study is to characterise the peculiarities of crisis management of an enterprise in modern conditions and its impact on management processes. Many scientific works in Ukrainian and foreign literature are devoted to the issues of crisis management. In many of them, the objectives of crisis management are reduced to the development and implementation of measures to neutralise the greatest risks that can lead to a crisis, reduce the likelihood of bankruptcy, bring an enterprise out of a crisis, develop financial and managerial mechanisms to overcome the crisis, reduce the negative impact of the crisis, etc. However, despite this, as noted by the researchers themselves, the development of crisis management theory lags far behind practice. The inconsistency of the existing theory with modern requirements leads to the fact that the known approaches are based not on theoretical provisions, but on empirical facts and developments and, therefore, are not systematic. Today, in the context of the transition to the fourth industrial revolution, the issue of improving approaches to crisis management is relevant, so that a new theoretical concept could explain the facts and phenomena observed in practice, as well as become the basis for the creation of new tools and mechanisms. It is necessary to form a scientific and theoretical model of the mechanism of crisis management in the digital environment, which is a reserve for improving production efficiency, saving and optimising the use of resources, and choosing appropriate mechanisms for preventive regulation of enterprises.

Key words: crisis management, digitalisation, management system, features.

УДК 658.5:337.124.4:004

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-29>

Хитрова О.А.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту,
маркетингу і міжнародної логістики,
Чернівецький торговельно-економічний
інститут
Державного торговельно-економічного
університету

Khytrova Olha

Chernivtsi Institute
of Trade and Economics
of State University of Trade and Economics

Постановка проблеми. Економічний розвиток будь-якої держави або підприємства схильний до циклічності. Циклічність розвитку національної економіки прослідковується за допомогою аналізу макроекономічних показників, зокрема валового внутрішнього продукту. Так, світова фінансова криза 2008 року досить сильно "вдариває" по економіці країн світу, Україні зокрема. В результаті реальний ВВП скоротився на 15,1% у 2009 році. Промислове виробництво скорочувалось два роки поспіль – в 2009 році на 5% порівняно з 2008 роком, а в 2010 році – ще на 20,6% порівняно з попереднім роком [1].

Наслідки нової кризи, спричиненої пандемією коронавірусу, яка охопила всі країни світу, ще належить оцінити експертам. За оцінками Міжнародного валютного фонду, скорочення світового обсягу виробництва становило 2020 року 3,0%. Для порівняння: в Україні – 6,8%, у Німеччині – 7,0%, у Франції – 7,2%, в Італії – 9,1%, Великій

Британії – 6,5%, у США – 5,9%, у Японії – 5,2%, а водночас у Китаї приріст становив 1,2%, Індії – 1,9% [2].

Однак в умовах нарощування світової конкуренції та науково-технічного прогресу більшість компаній зіткнуться з необхідністю реалізації заходів антикризового характеру.

Розвиток штучного інтелекту, аналітики великих даних відкриває сьогодні нові можливості для підприємств. На нашу думку штучний інтелект, мабуть, найважливіша технологія для становлення нової цифрової економіки і так звана "замикаюча технологія", без якої встановлення нового устрою неможливе і поява якої ініціює нову технологічну революцію.

Згідно з Gartner на 2022 рік, серед нових науково-технологічних трендів – архітектури підприємств, що компонуються (підприємства нового типу, що спираються на принципи модульності, ефективності, постійного вдосконалення та

адаптивні інновації, з модульною бізнес-моделлю, що дозволяє їм швидше перебудовуватися і гнучкіше адаптуватися під нові вимоги зовнішнього середовища), алгоритмічні моделі довіри (забезпечують конфіденційність даних), посткремневі обчислення (розвиток нових передових матеріалів з розширеними можливостями для зберігання та обробки даних, обчислень), формативний штучний інтелект, здатний трансформуватися під впливом зовнішніх умов та генерувати нові алгоритми та моделі для вирішення конкретних завдань, а також створення "цифрового двійника" людини, здатної представляти його в реальному (двонаправлені нейрокомп'ютерні інтерфейси) та віртуальному ("паспорт здоров'я" та ін.) світі (такі технології можуть вийти продуктивними вже через 2 роки) [3].

Все це означає, що окрім макроекономічних потрясінь підприємства зіткнуться незабаром із ситуацією, коли одні з них зможуть здійснити якісний стрибок у своєму науково-технічному і, отже, фінансово-економічному розвитку, а для інших з'являться нові бар'єри для подальшого розвитку і вони виявляться на межі кризи.

Тому важливо розуміти, що інструменти та механізми антикризового управління, які, наприклад, використовувалися в 2008–2009 рр., з високою ймовірністю можуть виявитися неефективними, адже змінилися макроекономічні, науково-технологічні фактори, змінилися підходи до організації та ведення господарської діяльності завдяки повсюдній цифровізації бізнес-процесів як на рівні надання державних послуг, так і на рівні вибудовування взаємин підприємств з клієнтами та постачальниками, з'явилися нові можливості для сучасного оперативного реагування на слабкі сигнали тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням антикризового управління присвячено чимало наукових праць в українській та зарубіжній літературі, зокрема: Устенко М.О., Руських А.О., Сови О., Морозова Є., Тимошенко О.В., Владу О.М., Магнусон М., Белстрьом П. та інших. Цілі антикризового управління у багатьох з них зводяться до розробки та реалізації заходів щодо нейтралізації найбільших ризиків, здатних призвести до кризи, скорочення ймовірності банкрутства, виведення підприємства з кризи, розробки фінансових та управлінських механізмів для подолання кризи, зниження негативного впливу кризи та ін.

Однак незважаючи на це, як зазначають самі дослідники, розвиток теорії антикризового управління значно відстає від практики. Невідповідність існуючої теорії сучасним вимогам призводить до того, що відомі підходи засновані не на теоретичних положеннях, а на емпіричних фактах і напрацюваннях і, отже, не відрізняються системністю.

Сьогодні, в умовах переходу до четвертої промислової революції, актуальним є питання вдосконалення підходів до антикризового управління, з тим щоб нова теоретична концепція могла б пояснити факти та явища, що спостерігаються на практиці, а також стати основою для створення нових інструментів та механізмів [4].

Необхідно формування науково-теоретичної моделі механізму антикризового управління в умовах цифрового середовища, яке є резервом підвищення ефективності виробництва, економії та оптимізації використання ресурсів, вибору доцільних механізмів превентивного регулювання діяльності підприємств.

Формулювання цілей статті. У зв'язку з цим мета цього дослідження – охарактеризувати особливості антикризового управління підприємством у сучасних умовах та його вплив на процеси управління.

В дослідженні використано класичні методи: метод аналізу наукових праць з тематики дослідження, метод порівняння статистичних даних щодо розвитку української економіки та економік провідних країн світу в динаміці, метод зіставлення особливостей цифровізації з їх впливом на процеси антикризового управління, а також методи синтезу та візуалізації, що дозволили охарактеризувати систему антикризового управління через характеристику та взаємозв'язки окремих підсистем управління.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Особливості антикризового управління підприємством сьогодні зумовлені новими зовнішніми факторами, пов'язаними з тенденціями четвертої промислової революції, цифровізації всіх сфер діяльності (починаючи з класичної автоматизації бізнес-процесів до державного управління та надання послуг у цифровому форматі). Певний вплив мала і пандемія коронавірусу 2020 року.

Аналіз практики показує необхідність формування нового антикризового інструментарію, оскільки існуючий не забезпечує виживання компаній у сучасних умовах. Тому важливим є питання вивчення нових умов і чинників функціонування підприємств.

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології дозволяють вирішувати такі завдання антикризового управління, як визначення та аналіз факторів, що впливають на соціально-економічну систему, опис, моделювання та прогнозування стану підприємства як соціально-економічної системи, розробка сценаріїв розвитку підприємства, формування єдиної бази даних та ін. [6].

Для аналізу факторів, що впливають на підприємство, в т.ч. ризиків, сьогодні застосовуються різні методи та підходи. Серед найновіших – модельні методи, що включають методи штучного інтелекту,

зокрема багатоагентні системи, колективна поведінка автоматів та ін. Останні можуть використовуватися при розробці цифрових двійників, створенні розумних підприємств тощо. Особливості антикризового управління підприємством за умов цифровізації показано у таблиці 1.

Особливості антикризового управління в умовах цифрової економіки необхідно брати до уваги не тільки на етапі, коли підприємство вже опинилося в кризовій ситуації, але при побудові цілісної системи управління. Ключові складові системи антикризового управління на виробничому підприємстві та їх цілі наведено на рис. 1.

Висновки з проведеного дослідження.

Проведене дослідження показало, що у 2005–2019 рр. спостерігалось в цілому зниження темпів приросту ВВП, що підтверджує тезу про те, що людство вже зіткнулося з проблемою подолання бар'єру складності економіки з її номенклатурою виробів, що росте, і глобальною системою поділу праці. Подолання цього бар'єру можливе лише у рамках нового цифрового технологічного устрою.

Формування нового цифрового технологічного устрою обумовлює появу нових особливостей, які впливають на процеси антикризового управління. Багато хто з них відкриває нові можливості для підприємства і підвищує ймовірність більш швидкого подолання кризових явищ, проте якщо йдеться про виробниче підприємство, не здатне через певні причини гнучко підлаштовуватися під нові вимоги та виклики ринку, необхідно побудувати цілісну систему, ключові складові якої представлені в дослідженні. Розуміння взаємозв'язків підсистем, їх цілей в умовах антикризового управління з урахуванням виявлених особливостей сприятиме підвищенню ефективності антикризового управління в цілому.

Разом з тим варто відзначити, що сьогодні багато залежить від професіоналізму самого керівника, його досвіду та креативності підходу до антикризового управління, професійного кругозору, лідерських якостей і так званих *soft skills*, відкритості до нових інструментів та механізмів управління, а також корпоративної лояльності та професіоналізму колективу.

Таблиця 1

Особливості антикризового управління підприємством за умов цифровізації

№	Особливість	Вплив на процеси антикризового управління
1	Можливість застосування автоматизованих систем управління для збирання, обробки та аналізу великих даних у режимі реального часу, а також генерації нових моделей та алгоритмів поведінки за допомогою штучного інтелекту	Оперативність надання даних, зокрема. вже розрахованих фінансово-економічних коефіцієнтів та інших показників, необхідність прийняття управлінських рішень. Використання можливостей штучного інтелекту для генерації нових моделей та алгоритмів реагування системи на ті чи інші значення, маркери
2	Цифрова екосистема: внутрішня та зовнішня	Оперативність взаємодії із державними структурами, клієнтами, постачальниками. Додаткова перевага перед "традиційними" компаніями, які не залучені до цифрової екосистеми.
3	Парадокс прибутковості	Зростання капіталізації цифрових компаній на тлі їхньої збитковості
4	Висока швидкість змін	Необхідність прискорення прийняття управлінських рішень та прогнозування динаміки розвитку макро- та мікросередовища
5	Динамічність макросередовища	Необхідність врахування ризиків
6	Можливість скорочення витрат за рахунок використання цифрових технологій	
6.1	Віддалена робота	Можливість скорочення витрат на утримання офісів
6.2	Використання цифрових двійників	Можливість скорочення витрат на реальні випробування через застосування цифрових двійників (дослідження технічних характеристик, таких як міцність, надійність, функціональність та ін.) з можливістю проектування під задану вартість
6.3	Цифрові платформи спільного користування	Можливість скорочення витрат на утримання основних фондів

Джерело: складено автором на основі джерел [3–8]

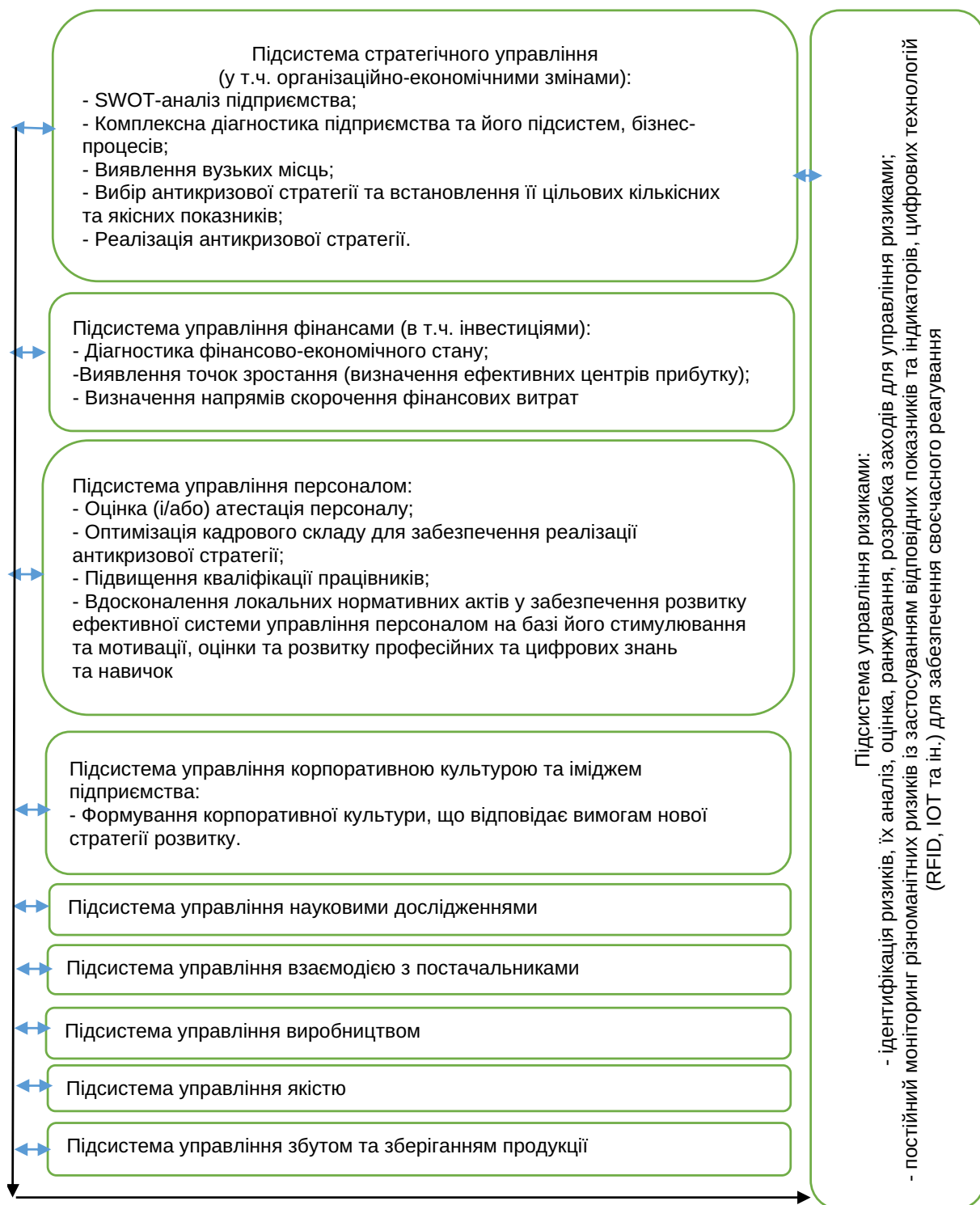

Рис. 1. Ключові складові системи антикризового управління на виробничому підприємстві та їх цілі

Джерело: складено автором на основі джерел [3–8]

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. 2009 рік: Економічні підсумки для України. Україна за часів кризи. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. URL: http://www.ier.com.ua/files/Regular_products/Economic_Summary/ES_2009__uk_fin.pdf (дата звернення: 23.05.2024).

2. МВФ прогнозує падіння світової економіки у 2020 році на 3%. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/04/14/659380/> (дата звернення: 23.05.2024).

3. Business Process Management. Інтернет-портал «GARTNER.COM». URL: <https://www.gartner.com/> (дата звернення: 24.05.2024).

4. Тимошенко О. В. Виклики та загрози четвертої промислової революції: наслідки для України. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-2_0-pages-21_29.pdf (дата звернення: 23.05.2024).

5. Устенко М.О., Руських А.О. Діджиталізація конкурентоспроможності підприємства в реаліях цифрової економіки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2019. № 68. С. 181–192.

6. Сова О., Морозов Є. Сучасна парадигма антикризового управління підприємством. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Т. 31(70). № 2. С. 43–47.

7. Vladu Oana-Mihaela (2023). Digital Transformation in Crisis Management: The Key Role of Artificial Intelligence. URL: <https://www.afahc.ro/ro/afases/2023/Volume-AFASES2023/15-OanaMihaelaVLADU.pdf> (дата звернення: 24.05.2024).

8. Magnusson M., Geir Ove Venemyr, Bellström P. Digitalizing Crisis Management Training. URL: https://brage.inn.no/inn-xmlui/bitstream/handle/11250/2645822/Bakken_Digitalizing+Crisis+Management+Training_Magnusson+et+al_nov+2019.pdf?sequence=2 (дата звернення: 24.05.2024).

REFERENCES:

1. 2009 rik: Ekonomichni pidsumky dlia Ukrainy. Ukraina za chasiv kryzy. Instytut ekonomichnykh doslidzhen' ta politychnykh konsul'tatsij [2009: Economic results for Ukraine. Ukraine during the crisis. Institute of Economic Research and Political Consultations]. Available at: http://www.ier.com.ua/files/Regular_products/Economic_Summary/ES_2009__uk_fin.pdf (accessed May 23, 2024).

2. MVF prohnozuie padinnia svitovoi ekonomiky u 2020 rotsi na 3% [The IMF predicts a 3%

drop in the global economy in 2020]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/04/14/659380/> (accessed May 23, 2024).

3. Management of business processes. *Internet-portal «GARTNER.COM» – Internet portal "GARTNER.COM"*. Available at: <https://www.gartner.com/en> (accessed May 24, 2024).

4. Tymoshenko O. V. Vyklyky ta zahrozy chetvertoi promyslovoi revoliutsii: naslidky dlia Ukrainy [Challenges and threats of the fourth industrial revolution: consequences for Ukraine]. Available at: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-2_0-pages-21_29.pdf (accessed May 23, 2024).

5. Ustenko M.O., Rus'kykh A.O. (2019) Didzhytalizatsiia konkurentospromozhnosti pidpriemstva v realiakh tsyfrovoy ekonomiky [Digitization of enterprise competitiveness in the realities of the digital economy]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Herald of the economy of transport and industry*, vol. 68, pp. 181–192.

6. Sova O., Morozov Ye. (2020) Suchasna paradyhma antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom [Modern paradigm of anti-crisis management of the enterprise]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Ekonomika i upravlinnia – Academic notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Series: Economics and management*, vol. 31 (70), no. 2, pp. 43–47.

7. Vladu Oana-Mihaela (2023) Digital transformation in crisis management: the key role of artificial intelligence. Available at: <https://www.afahc.ro/ro/afases/2023/Volume-AFASES2023/15-OanaMihaelaVLADU.pdf> (accessed May 24, 2024).

8. Magnusson M., Geir Ove Venemir, Bellström R. Crisis management training in digital format. Available at: https://brage.inn.no/inn-xmlui/bitstream/handle/11250/2645822/Bakken_Digitalizing+Crisis+Management+Training_Magnusson+et+al_nov+2019.pdf?sequence=2 (accessed May 24, 2024).

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ З ВИКОРИСТАННЯМ ШІ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ

THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATIONS ON THE MANAGEMENT OF BUSINESS PROCESSES USING AI IN THE CONDITIONS OF THE FORMATION OF THE DIGITAL ECONOMY: ADVANTAGES AND RISKS

Підтверджено значний вплив цифрових трансформацій на управління бізнес процесами з використанням ШІ в умовах формування цифрової економіки та перспектив розвитку. Розглянуто проблеми, які перешкоджають розвитку в Україні цифрових трендів та трансформації української економіки в цифрову, з'ясовано сценарії її розвитку. Визначено при реалізації інерційного сценарію українська економіка залишиться неефективною, тоді як форсований – призведе Україну стати європейським лідером у галузі інновацій. Встановлено перевагу вигод і можливостей цифровізації при ефективному захисті даних. Запропоновано введення нової дефініції – інноваційний цифровий актив, це дані, які мають цінність для управління бізнес процесами в умовах цифрової економіки та потребують надійної системи захисту. Вектор подальших досліджень – це розвиток глобальної цифрової стратегії захисту цифрового активу.

Ключові слова: захист, бізнес процеси, штучний інтелект, управління, цифровізація, економіка, ризики, інформація, вигоди, сценарії.

The significant impact of digital transformations on the management of business processes using artificial intelligence (AI) in the conditions of the formation of the digital economy and on development prospects has been confirmed. It was found that the Government Strategy 2027 is aimed at creating a sustainable economy, improving the quality of the business environment and will become the basis of the digital transformation of Ukraine using technologies. It is proposed to introduce a new definition – an innovative digital asset, which is data that has value for managing business processes in the digital economy and requires a reliable risk protection system. The problems that prevent the development of digital trends in Ukraine and the transformation of the Ukrainian economy into a digital one are considered, and the scenarios of its development are clarified. It was determined that when the inertial scenario is implemented, the Ukrainian economy will remain inefficient, while the implementation of the forced scenario will lead Ukraine to become a European leader in the field of innovation by 2030E. This situation will contribute to the achievement of results, provided that the state becomes the customer and the first buyer of innovations and digital services and, together with business, will contribute to the development and formation of the digital economy. The benefits and opportunities of the digital transformation of the economy using AI in the management of business processes, which outweigh the risks, with effective data protection, have been established. After all, AI can analyze data, predict future threats, deploy deception technologies, using predictions to divert cybercriminals from business information, which is its digital asset. The vector of further research is the development of a global digital strategy for the protection of an innovative digital asset. Experts predict the global world of 2035 as global security, where the issue of security is the issue of data values, as an innovative digital asset that needs protection using digital technologies, in particular AI.

Key words: protection, business processes, artificial intelligence, management, digitalization, economy, risks, information, benefits, scenario.

УДК 658.330

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure78-30>

Шевчук А.А.

к.е.н., керівник групи аналітиків,
ТОВ «ВЕНБЕСТ»

Shevchuk Andrii

"VENBEST" LLC

Постановка проблеми. Варто зазначити, проблеми, які стримують розвиток бізнесу в умовах цифрової революції, зокрема фінансування, логістика, кваліфіковані кадри, купівельна спроможність потребують нових підходів управління бізнес процесами з використанням сучасних інноваційних інструментів серед яких – штучний інтелект (ШІ), який активно починає працювати в бізнесі. Однак цифрова трансформація бізнесу та економіки країни в цілому не лише спрощує процес отримання інформації, а дає фундамент для аналізу та прийняття рішень щодо управління бізнес процесами на основі отриманих даних, що потребує захисту інформації та вирішення проблем щодо її безпеки. Дана ситуація підкреслює значимість захисту даних в умовах цифрових трансформацій, так як їх втрата призведе до додаткових ризиків, а не отриманих бізнес можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо використання штучного інтелекту в економічних процесах в сучасних умовах є актуальною, що підтверджується науковими працями. Зокрема Фостолович В.А. визначив потенціал, тренд та перспективи інтегрування штучного інтелекту в сучасному бізнесі та у різні сфери [1], а О. Шевчук та Н. Стежко виокремили значення ШІ в умовах діджиталізації бізнесу та визначили тенденції розвитку [2], тоді як науковець О.І. Піжук зазначає, що ШІ є невід'ємною складовою формування цифрової економіки в умовах її трансформації [3]. Зарубіжні науковці розглядають сучасні досягнення машинного навчання та обчислювального інтелекту щодо їх використання в управлінні бізнесом для оптимізації поставлених задач та врахування ризиків [4; 5; 6]. Незважаючи на значний інтерес українських та зарубіжних науковців щодо розвитку ШІ в управлінні бізнес процесами

в умовах цифрових трансформацій економіки питання переваг та ризиків потребує дослідження.

Мета статті полягає в дослідженні впливу цифрових трансформацій на управління бізнес процесами з використанням ШІ в умовах формування цифрової економіки через призму переваг та ризиків.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Важливо зазначити, що в умовах сьогодення питання реалізації розвитку бізнесу потребує застосування нових сучасних інструментів, зокрема державної підтримки, через впровадження стратегії розвитку щодо цифрової трансформації з використанням інноваційних технологій. Вирішення проблем, які впливають на розвиток бізнесу потребують комплексного підходу, де в основі буде використання нових інструментів. Запропонована урядом стратегія відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 року [7] розроблена в рамках проекту Good Governance Fund «Ревіталізація бізнес-клімату в Україні» та впроваджується завдяки допомозі Уряду Великої Британії та фінансується UK International Development. Важливо, що реалізація даної Стратегії сприятиме цифровій трансформації бізнес одиниць у європейський ринок через отримання конкурентних переваг. Адже досягнення високого рівня розвитку інноваційного потенціалу відповідно до стандартів європейського союзу можливо використавши в управлінні бізнес процесами штучний інтелект, що сприяє зокрема оптимізації в електронній комерції. Широке використання ШІ як інноваційного інструмента сприятиме розвитку технологій та збільшенню кількості онлайн-покупців, що призведе до збільшення доходу.

Важливо виокремити, що саме ШІ є ефективний сучасний інструмент, який сприятиме вдосконаленню бізнес процесів в частині управління запасами та оптимізації витрат на логістику через використання нових можливостей для персоналізації та покращення обслуговування клієнтів, що стає конкурентною перевагою, і як наслідок розвиток і отримання прибутку.

Встановлено, що фундаментом аналізу є інформація, яка є комерційною таємницею бізнесу, особисті дані порушення яких може спричинити серйозні проблеми для бізнесу. Тобто витік даної інформації може призвести до отримання бізнесом додаткових ризиків, а не бізнес можливостей та потребує захисту від ризиків. Розглянемо поширені ризики втрати інноваційного цифрового активу в умовах сучасності (рис. 1).

Встановлено, що сучасні методи управління бізнес-процесами з використанням ШІ виходять за рамки інфраструктури бізнесу через використання мобільних пристроїв, хмарні та гібридні послуги та передачі даних про бізнес компанію підрядникам та клієнтам. Дана ситуація потребує використання

в роботі інформації для вирішення бізнес-проблем, яка набула величезної ділової цінності, та створює ризики її втрати та потребує захисту.

Запропоновано введення нової дефініції – інноваційний цифровий актив, це дані, які мають цінність в інформаційно-комунікаційних технологіях для управління бізнес процесами в умовах цифрової економіки та потребують надійної системи захисту, що сприятиме результативності бізнесу та економіки країни в цілому. Тобто формування цифрової економіки здійснюється на застосуванні цифрових технологій, шляхом створення та обміну цифровим інноваційним активом, що вимагає побудови системи захисту, яка орієнтована на цінності даних.

Розглянемо процес захисту інноваційного активу, який засновано на цінності даних (рис. 2).

Наразі використання ШІ та машинного навчання в захисті інноваційного цифрового активу є практикою, що важливо в умовах формування цифрової економіки.

Розглянемо, які ще проблеми, які перешкоджають розвитку в Україні цифрових трендів та трансформації української економіки в цифрову (рис. 3).

З'ясовано, що для розвитку цифрової економіки України залежно від швидких змін у економічному укладі існує два сценарії, розглянемо (рис. 4).

Доречно зазначити, що при реалізації інерційного сценарію українська економіка залишиться неефективною, тоді як реалізація форсованого сприяє, що Україна до 2030Е стане європейським лідером у галузі інновацій [9]. Дана ситуація сприятиме досягнення KPI Україною до 2030 (рис. 5).

З'ясовано, що реалізація форсованого сценарію розвитку цифрової економіки за дослідженнями експертів Україна до 2030Е перетвориться на інтелектуальний ХАБ, де будуть розвиватися та реалізовуватися нові технології, що створить привабливі умови для розвитку потенціалу людей. Варто зауважити, що для реалізації в Україні форсованого сценарію держава має стати цифровим революціонером та взяти не себе відразу декілька ролей, де уряд спільно з бізнесом мають зробити роботу, які сприятиме розвитку та становленню цифрової трансформації економіки. Розглянемо кроки, які сприятимуть цифровій трансформації економіки (рис. 6).

Встановлено, що держава стає замовником і першим покупцем інновацій та цифрових сервісів, що буде поштовхом для утворення нових ринків. Звичайно цифрова трансформація економіки має ризики та переваги. Головний ризик – це можливе зростання рівня безробіття, що призведе до втрати роботи громадянами в окремих галузях та секторах. Однак саме цифровізація створить нові напрямки, котрі зумовлять новий попит, як показує досвід промислових революцій, буде більшим за попит минулого.

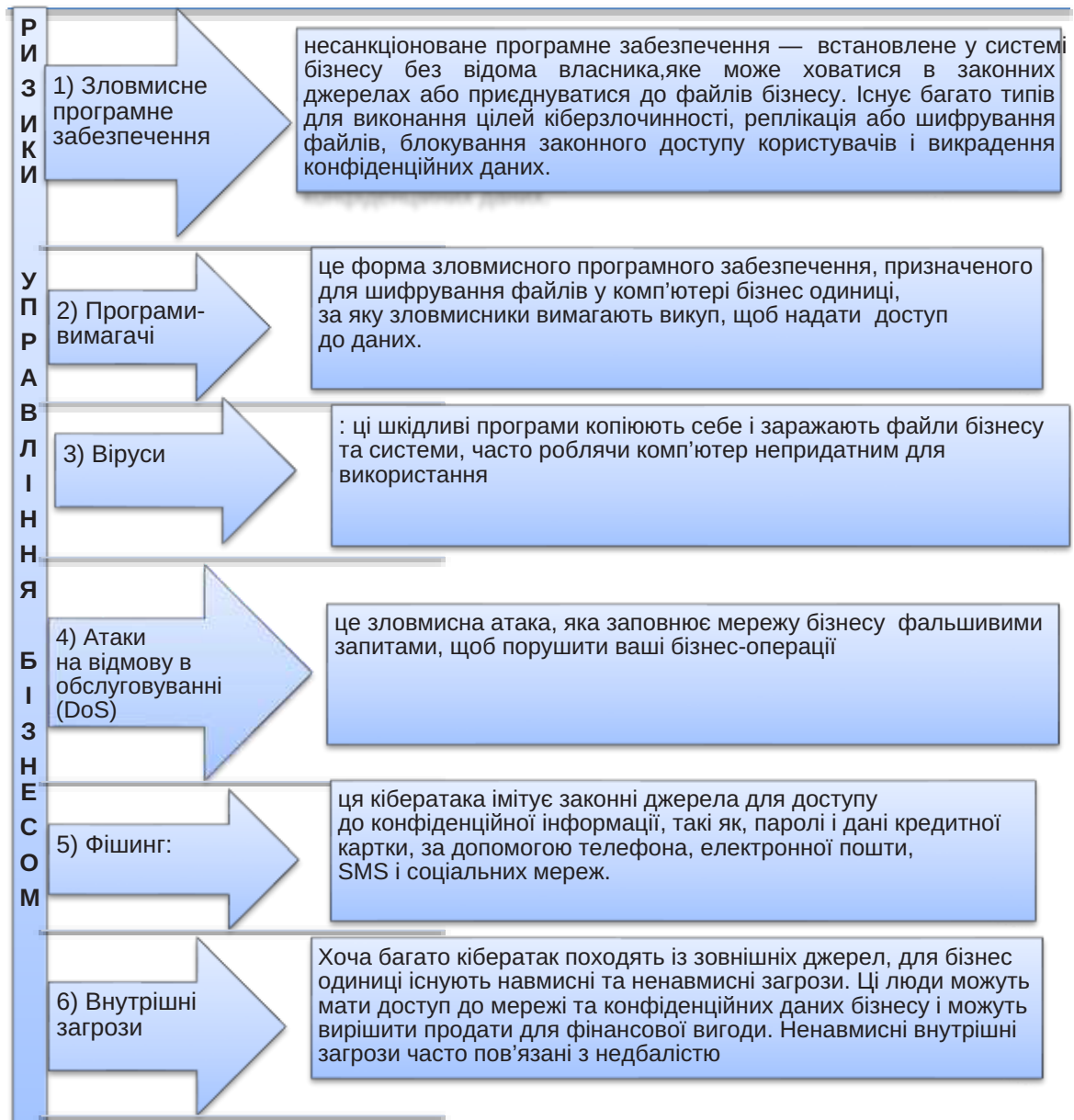

Рис. 1. Класифікація ризиків, які впливають на прийняття рішень в управлінні бізнес-процесами

Джерело: розроблено автором на основі досліджень

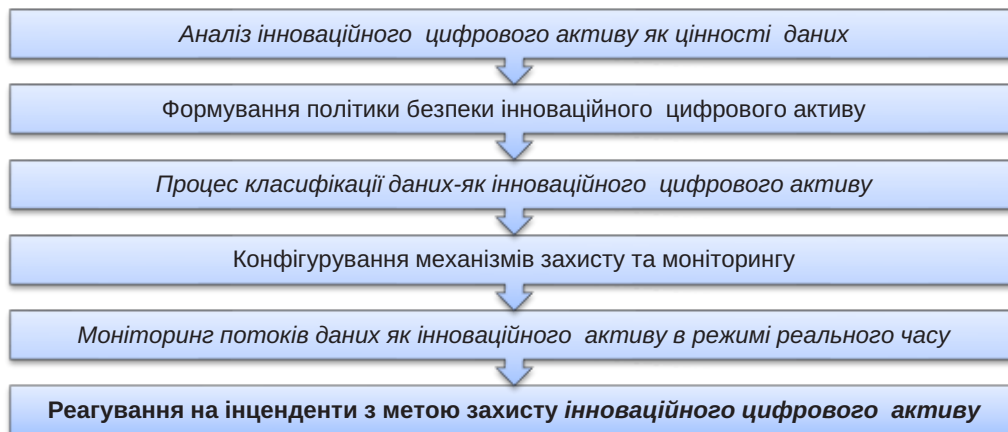

Рис. 2. Модель процесу захисту інноваційного цифрового активу

Джерело: розроблено автором на основі досліджень

Проблеми, які перешкоджають розвитку в Україні цифрових трендів та трансформації української економіки в цифрову

1. Інституційні

- Низька включеність державних установ щодо реалізації Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства (Цифрова адженда України)
- Невідповідність профільного законодавства глобальним викликам та можливостям (прогресивні розроблені законопроекти досі не стали законами)
- Невідповідність національних, регіональних, галузевих стратегій та програм розвитку цифровим можливостям.

2. Інфраструктурні

- Низький рівень покриття території країни цифровими інфраструктурами (для прикладу, мета ЄС до 2020Е покрити 100% території широкопasmовим доступом до Інтернету, в Україні цей показник складає близько 60%)
- Відсутність окремих цифрових інфраструктур (для прикладу, інфраструктури Інтернету речей, електронної ідентифікації та довіри тощо)
- Нерівний доступ громадян до цифрових технологій та нових можливостей (цифрові розриви).

3. Екосистемні

- Слабка державна політика щодо стимулів та заохочень розвитку інноваційної економіки
- Незрілий ринок інвестиційного капіталу
- Застаріла система освіти, методик викладання, відсутність фокусу на STEM-освіту, soft skills та підприємницькі навички, недосконалі моделі трансферу технологій та закріплення знань та умінь
- Дефіцит висококваліфікованих кадрів для повноцінного розвитку цифрової економіки та цифровізації

4. У сфері електронного уряду та урядування («держава у смартфоні»)

- Низький рівень автоматизації та цифровізації державних послуг через слабку мотивацію урядових установ (немає повного розуміння потенційної вигоди від тотальної цифровізації).

Рис. 3. Проблеми, які перешкоджають розвитку цифрової економіки

Джерело: розроблено автором на основі досліджень

Наступним ризиком цифровізації є зростання кіберзлочинності, що потребує захисту даних, які є інноваційним цифровим активом і потребують безпеки. Держава має надати у використанні захищені інформаційно – комунікаційні системи, інфраструктури, платформи, що будуть в управлінні бізнес процесами з використанням ШІ в умовах цифрової економіки.

Встановлено, що вигоди від цифровізації матимуть усі – громадяни, бізнес, державні службовці, політики, економіка України в цілому. Адже істотно збільшиться продуктивність праці в Україні, що стане потужним мультиплікатором, здатним у найкоротший час запустити українську економіку й забезпечити її реальне зростання на 10–12% на рік. Розглянемо, які вигоди

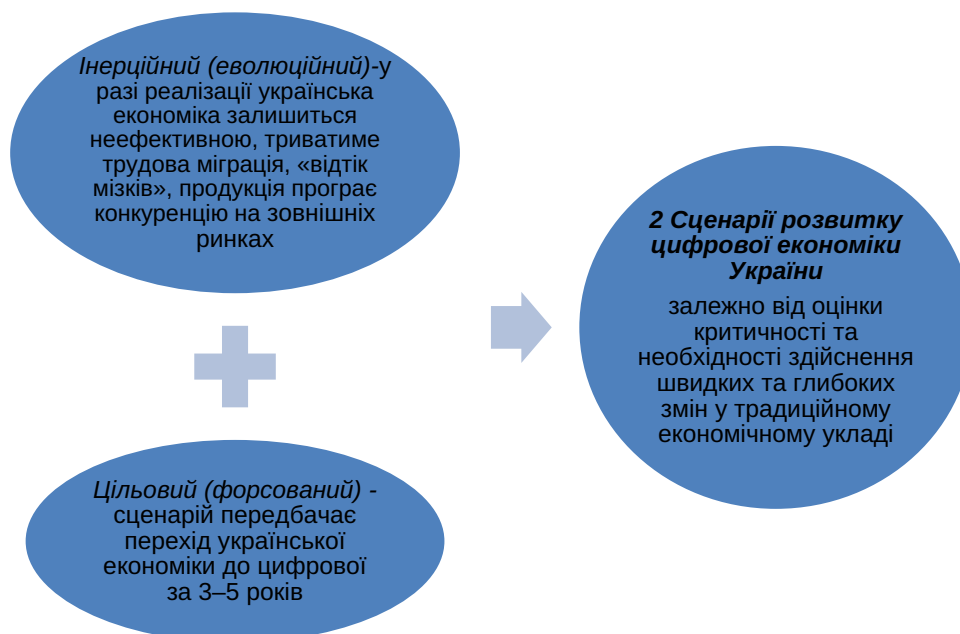

Рис. 4. Два сценарії розвитку цифрової економіки України

Джерело: розроблено автором на основі досліджень

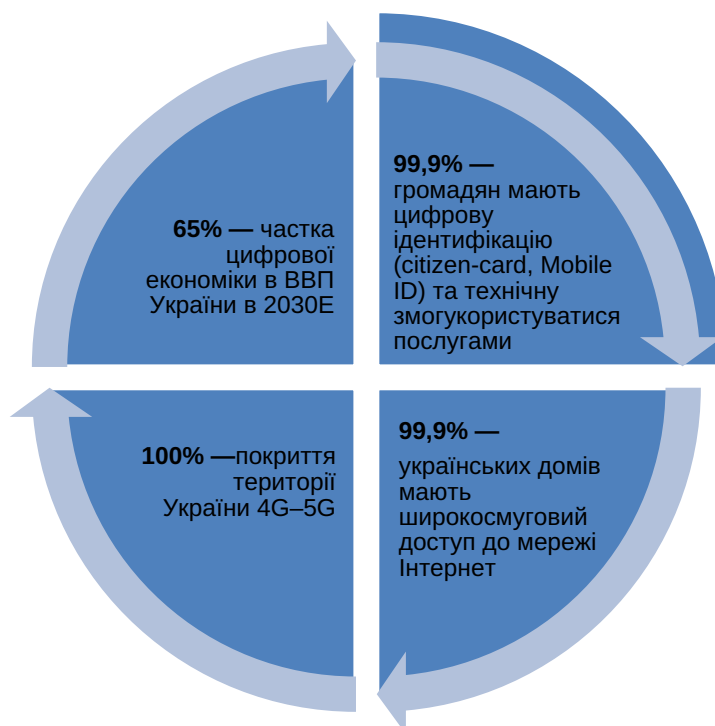

Рис. 5. Досягнення KPI до 2030 при реалізації форсованого сценарію

Джерело: розроблено автором на основі досліджень

та можливості надасть цифровізація економіки України (рис. 7).

Доведено, що цифрова трансформація дасть змогу кожному українцю капіталізувати себе, свої знання та навички через цифрові технології.

Висновки з проведеного дослідження. Підтверджено значний вплив цифрових трансформацій на управління бізнес процесами з

використанням ШІ в умовах формування цифрової економіки та на перспективи розвитку. Розглянуто проблеми, які перешкоджають розвитку в Україні цифрових трендів та трансформації української економіки в цифрову, з'ясовано сценарії її розвитку. Визначено при реалізації інерційного сценарію українська економіка залишиться неефективною, тоді як форсований – призведе

Рис. 6. Держава як цифровий революціонер спільно з бізнесом виконує кроки цифрової трансформації економіки

Джерело: розроблено автором на основі досліджень

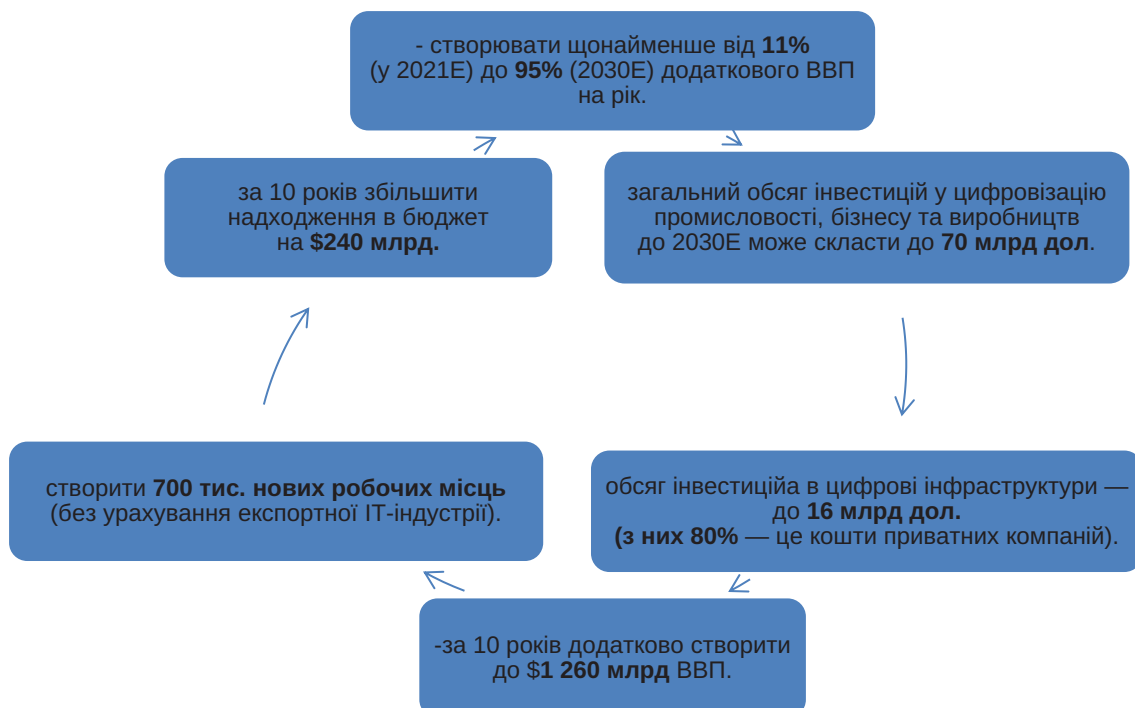

Рис. 7. Вигоди та можливості цифрової трансформації економіки

Джерело: розроблено автором на основі досліджень

Україну стати європейським лідером у галузі інновацій. Встановлено вигоди та можливості цифрової трансформації переважають ризики при ефективному захисті даних. Запропоновано введення нової дефініції – інноваційний цифровий актив, це дані, які мають цінність для управління бізнес процесами в умовах цифрової економіки та потребують надійної системи захисту. Вектор подальших досліджень – це розвиток глобальної цифрової стратегії захисту інноваційного цифрового активу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Фостолович В.А. (2022). Штучний інтелект в сучасному бізнесі: потенціал, сучасні тренди та перспективи інтегрування у різні сфери господарської діяльності і життєдіяльності людини. *Ефективна економіка*, (7). DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.7.4> (дата звернення: 06.05.2024)
2. Шевчук О. Стежко Н. (2023). Тенденції розвитку світової електронної комерції в умовах діджиталізації бізнесу. *Цифрова економіка та економічна безпека*, (5(05)), 20–25. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.5-3> (дата звернення: 06.05.2024)
3. Піжук, О. І. (2019). Штучний інтелект як один із ключових драйверів цифрової трансформації економіки. *Економіка, управління та адміністрування*, (3(89)), 41–46. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2019-3\(89\)-41-46](https://doi.org/10.26642/ema-2019-3(89)-41-46) (дата звернення: 06.05.2024)
4. Стивен Хокінг передрікає у майбутньому перемогу машин над людьми. URL: https://tsn.ua/nauka_it/stiven-hoking-rozpoviv-pro-uyavniy-chas-i-peredrik-peremogu-mashin-nad-lyudmi-355175.ht (дата звернення: 13.05.2024).
5. Стюарт Рассел, Питер Норвіг. Искусственный интеллект: современный поход, 2-е изд.: Пер. с англ. ООО "И.Д. Вильямс" 2016. 1408 с.
6. Turing A.M., Computing machinery and intelligence, *Mind*. Source: *Mind, New Series*. Vol. 59. No. 236 (Oct., 1950), pp. 433–460.
7. Урядовий портал: До розробки Стратегії відновлення МСП до 2027 року долучать бізнес, експертів, донорів та регіони. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/do-rozrobky-strategiiu-vidnovlennia-msp-do-2027-roku-doluchat-biznes-ekspertiv-donoriv-ta-rehiony> (дата звернення: 09.04.2024)
8. Україна 2030E – країна з розвинутою економікою. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu> (дата звернення: 09.05.2024)

REFERENCES:

1. Fostolovych, V.A. (2022). Shtuchnyi intelekt v suchasnomu biznesi: potentsial, suchasni trendy ta perspektyvy intehruvannia u rizni sfery hospodarskoi diialnosti i zhyttiediialnist liudyny [Artificial intelligence in modern business: potential, modern trends and prospects of integration into various spheres of economic activity and human life]. *Efektivna ekonomika*, vol. (7), DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.7.4> (data zvernennia: 13.05.2024).
2. Shevchuk, O. Stezhko, N., (2023). Tendentsii rozvytku svitovoi elektronnoi komertsii v umovakh didzhitalizatsii biznesu [Trends in the development of global e-commerce in the conditions of digitalization of business]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, vol. (5(05)), pp. 20–25. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.5-3> (data zvernennia: 13.05.2024).
3. Pizhuk, O.I. (2019). Shtuchnyi intelekt yak odyin iz kluchovykh draiveriv tsyvrovoi transformatsii ekonomiky. [Artificial intelligence as one of the key drivers of the digital transformation of the economy]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, vol. 3(89), pp. 41–46. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2019-3\(89\)-41-46](https://doi.org/10.26642/ema-2019-3(89)-41-46)
4. Stiven Khokinh peredrikaie u maibutnomu peremohu mashyn nad liudmy [Stephen Hawking predicts the victory of machines over people in the future]. Available at: https://tsn.ua/nauka_it/stiven-hoking-rozpoviv-pro-uyavniy-chas-i-peredrik-peremogu-mashin-nad-lyudmi-355175.ht (data zvernennia: 13.05.2024).
5. Stiuart Rassel. Pyter Norvyh. (2016). Yskusstvennyi yntellekt: sovremennyi pokhod [Yskusstvennyi yntellekt: sovremennnyi pokhod]. 2-e yzd.: Per. s anhl. ООО "Y.D. Viliams". 1408 p.
6. Turing A.M. (1950) Obchysliuvalna tekhnika ta intelekt, rozum [Computing machinery and intelligence, mind]. Source: *Mind, New Series*, vol. 59, no. 236, pp. 433–460.
7. Uriadovyi portal: Do rozrobky Stratehii vidnovlennia MSP do 2027 roku doluchat biznes, ekspertiv, donoriv ta rehiony [Businesses, experts, donors, and regions will be involved in the development of the SME Recovery Strategy until 2027]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/do-rozrobky-strategiiu-msp-do-2027-roku-doluchat-biznes-ekspertiv-donoriv-ta-rehiony> (datazvernennia: 09.05.24)
8. Ukraina 2030E – kraina z rozvynutoiu ekonomikoju [Ukraine 2030E is a country with a developed economy]. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu> (data zvernennia: 09.05.2024)

РОЗДІЛ 7. МАРКЕТИНГ

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОЯЛЬНОСТІ СПОЖИВАЧІВ В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВИМИ КОМУНІКАЦІЯМИ

METHODOLOGICAL ASPECTS OF CONSUMER LOYALTY RESEARCH IN THE CONTEXT OF MARKETING COMMUNICATIONS MANAGEMENT

УДК 339.138:658.012.32

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-31>

Макарова В.В.

д.е.н., професор,
професор кафедри маркетингу
та логістики,
Сумський національний аграрний
університет

Устік Т.В.

д.е.н., професор,
професор кафедри маркетингу
та логістики,
Сумський національний аграрний
університет

Муштай В.А.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри маркетингу
та логістики,
Сумський національний аграрний
університет

Makarova Viktoriia

Sumy National Agrarian University

Ustik Tetiana

Sumy National Agrarian University

Mushtai Valentyna

Sumy National Agrarian University

У статті досліджено проблематику формування лояльності клієнтів в торговельних підприємствах як з позиції залучення нових клієнтів, так і в контексті збереження існуючої клієнтської бази. Розглянуто семантику понять задоволеність і лояльність та представлені пояснення стосовно їх категоріальної відмінності. Обговорено проблематику здобуття лояльності клієнтів у траєкторії маркетингового управління за відповідності до стратегій залучення та збереження клієнтів. З'ясовано семантичний підтекст лексем залучення й збереження клієнтів у процесі проведення маркетингової політики в торговельних підприємствах. Проаналізовано методологічні аспекти оцінки лояльності клієнтів згідно стратегій залучення й збереження споживачів та надані рекомендації стосовно формування лояльності у контексті управління маркетинговими комунікаціями.

Ключові слова: лояльність, оцінка лояльності, стратегії залучення і збереження клієнтів, рівень задоволеності, маркетингові комунікації, торговельні підприємства.

The problem of gaining customer loyalty of any enterprises is important in terms of the competitive struggle of such structures for a permanent customer base, which would provide an opportunity to receive a permanent profit for the goods sold or services provided. Forming long-term relationships with consumers is a painstaking and delicate matter, because each consumer has many options for changing the seller or service provider due to pricing policy or promotional offers. In such conditions, balanced marketing management of the procedure of building loyal relations with customers of trading enterprises allows not only to preserve the existing customer base, but also to expand it somewhat due to the promotional actions of active customers. The article clarifies the categorical essence of the definitions "customer loyalty" and "satisfaction", which reveals the dissimilarity of the algorithms for evaluating the marked properties and improving the management of marketing communications. It is substantiated that the most essential methodological principles for evaluating customer loyalty in the context of marketing communications management are the principle of subjective relevance, the principle of temporal fixity, and the principle of spatial certainty. The authors single out the factors that ensure the acquisition of customer loyalty in systems of various forms and constructions, and provide recommendations regarding the effective functioning of the specified multi-vector systems. According to the results of the survey, the degree of influence of each component of customer loyalty on the process of making a purchase decision is justified. The methodological aspects of customer loyalty assessment according to the strategies of attracting and retaining consumers are analyzed and recommendations are given regarding the formation of loyalty in the context of marketing communications management. Thus, one of the ways of forming consumer loyalty is to create such conditions that will prevent consumers from turning to other enterprises with the help of measures that increase the utility of a product or service for certain groups of consumers as a result of giving them economic advantages. In addition to offering a unique benefit, the company can increase the level of subjective perception by the consumer of the quality of the company's goods or services with the help of its own quality guarantees.

Keywords: loyalty, loyalty assessment, customer attraction and retention strategies, satisfaction level, marketing communications, trading enterprises.

Постановка проблеми. Однією з найсуттєвіших вимог у ситуації загострення конкурентної боротьби за прихильність споживачів є формування лояльності клієнтів. У такий спосіб для закладів роздрібної торгівлі є край нагальними не тільки традиційні завдання щодо збільшення збутових об'ємів, розширення асортименту товарів і послуг, запровадження цінових спеціальних пропозицій, а й певною мірою заходи, пов'язані з формуванням у клієнтів єдино позитивного формату усвідомлення, заохочення та підтримки діяльності суб'єкта господарювання завдяки встановленню ефективної маркетингової комунікації між споживачем та підприємством.

Налагодження довгострокових взаємовідносин із загалом клієнтів є кропіткою й делікатною

справою, адже у кожного споживача існує чимало варіантів щодо зміни системного продавця або надавача послуг через цінову політику чи акційні пропозиції. В таких умовах зважене маркетингове управління процедурою конструювання лояльних відносин із клієнтами торговельних підприємств дозволяє не лише зберегти існуючу клієнтську базу, а й дещо її розширити за рахунок промоутерських дій активних клієнтів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблематику оцінювання лояльності клієнтів відстежували такі дослідники як Колесник М.В., Малахівська Г.В., Микитенко Н., Нечипоренко В.В., Панаско О., Сінковська В.М. й багато інших науковців, роботи яких здебільшого сконцентровані на методологічних аспектах формування, розвитку

та збереження прихильного відношення споживачів товарів і послуг до того чи іншого підприємства незалежно від його розмірів, правового статусу та внутрішньо-організаційної побудови. Існуючі підходи до оцінки лояльності споживачів слугують базовим підґрунтям у розв'язанні питання управління лояльністю клієнтів у структурній організації підприємств.

Постановка завдання. Метою даної статті дослідження змістовного наповнення задоволеності та лояльності споживачів, обґрунтування використання результатів оцінювання лояльності клієнтів у контексті управління маркетинговими комунікаціями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема лояльності клієнтів зазвичай розглядається з позиції фактичного розширення клієнтської бази через залучення нових покупців товарів або новітніх замовників послуг [1]. Між тим, утримання стабільної прибутковості торговельного підприємства в ситуації зменшення платоспроможності споживачів, може забезпечуватися і через збереження наявної кількості споживачів в системній організації цього закладу. У такий спосіб можна обговорювати проблему набуття лояльності клієнтів з точки зору різних стратегій, а саме: 1) маркетингового управління лояльністю клієнтів унаслідок задоволення очікувань відвідувачів (потенційних покупців або замовників), що має призводити до збільшення клієнтської бази; 2) маркетингової підтримки лояльності існуючих клієнтів з метою призупинення відтоку (міграції) покупців і замовників, що наразі має призвести до втримання стабільного функціонування системи.

У лексичному трактуванні презентовані техніки маркетингового управління актуально визначити у першому випадку як «стратегію залучення клієнтів», а вже у другому як «стратегію збереження клієнтів». При цьому в семантичному аспекті лексему «залучення» слід розуміти в контексті заохочення суб'єктів до прийняття передбачуваного рішення чи здійснення очікуваної дії [2, с. 144]. Водночас термін «збереження» актуально пов'язувати з діями, які спрямовані на утримання чогось та на те, аби щось не втратити чи не упустити [2, с. 151]. У цій площині процедура «залучення» видається більш витратною як у часовому, так і в грошовому, вимірі, аніж процес «збереження», оскільки само по собі залучення (набуття, приєднання) завбачує первинно-активні дії стосовно формування, збільшення або накопичення чогось, відтоді як формат збереження висуває потребу в пасивному утриманні або консервуванні певних досягнень, отриманих раніше. Відповідно з цим є логічним завбачити, що відмінні маркетингові стратегії передбачатимуть і різні підходи до формування алгоритму оціночних процедур.

Окрім того, розглядаючи в траєкторії даного дослідження процедуру оцінки лояльності клієнтів, актуально розкрити те положення, що категорія «лояльність» сприймається не як виключне і єдине задоволення потреб клієнта, а в більшій мірі як заохочення цього клієнта до здійснення повторних неодноразових дій. Такий підхід дещо розмежовує поняття «задоволеність» і «лояльність» (табл. 1) та виявляє несхожість алгоритмів оцінювання позначених властивостей. Досліджуючи положення табл. 1 є логічним окреслити провідну роль виявів лояльності клієнтів для торговельних підприємств, усвідомлюючи при цьому її пов'язаність з іншими емоційними станами (переживаннями) клієнтів на різних операційних фазах управління маркетинговими комунікаціями (рис. 1). Лояльність у даній інтерпретації стає, за баченням Дж. Доуеса й С. Свейлса [3], визначальною ланкою в процесі успішного утримання активних споживачів.

У векторі обговорення представлених суджень є доречним засвідчити що лояльність клієнтів є найвагомішим та найціннішим проявом емоційних переживань споживачів, що не лише забезпечує компанії фінансові надходження, а й безпосередньо «виховує» клієнтів [4]. Найвища ступінь лояльності споживачів, яку може завоювати компанія, заохочуючи споживачів товарів або послуг, виявляється у формуванні в клієнта не стільки позитивного, скільки ідеального досвіду при здійсненні першої купівлі, що потім має стати базою під час проведення чергових купівельних дій у цьому підприємстві [5].

Загальновизнаним (традиційним) способом оцінювання лояльності є встановлення числа клієнтів, які звикли постійно обслуговуватися в обраному закладі, з розумінням ставляться до певних технічних проблем і готові виконувати функції промоутерів, рекламуючи даний заклад серед інших споживачів товарів та послуг. Основним джерелом набуття інформації за позначеним методом є опитування або анкетування респондентів з наступною фіксацією їх суб'єктивних думок.

Більш кропіткими та масштабними підходами в оцінці лояльності клієнтів є, за думкою Д. Аакера, методи, які дозволяють визначати не кількість клієнтів, що є лояльними до якогось бренду чи компанії, а міру їх прихильності до такої організації чи такої марки [7, с. 39], як імовірного ступню можливого переходу споживачів до іншого торговельного закладу або зміни їх відношення до певної марки. У переліку оціночно-формальних вимірників лояльності клієнтів Дж. Джейкобі та Р. Честнат виділяють показники обсягу повторних покупок, тривалості відносин з закладом, прибутку від конкретного клієнта тощо [8, с. 112]. Позначені релятивні або відносні показники надають можливість прогнозувати мінливість клієнтської лояльності до

Таблиця 1

Зіставна характеристика понять «задоволеність» і «лояльність»

Задоволеність	Лояльність
Семантичне визначення	
Емоційно-психологічний стан, що з'являється в клієнта за фактом придбання бажаної речі чи отримання необхідної послуги при фактичній подібності споживчих очікувань та результатів	Сформоване за рахунок маркетингових заходів стійке відношення клієнта до вибраного ним підприємства незалежно від наявності більш вигідних пропозицій
Характер прояву	
Мінливий	Усталений
Оціночні показники	
CSI Індекс задоволеності клієнтів (Customer Satisfaction Index)	NPS Індекс лояльності клієнтів (Net Promoter Score)
Сутність показників	
Вимірник рівня задоволеності клієнтів щодо придбаної речі або отриманої послуги в ході контактної взаємодії з відповідним закладом	Вимірник рівня прихильності клієнтів та їх готовності (бажання) рекомендувати певний заклад іншим споживачам товарів чи послуг
Формула обчислення у загальному розумінні	
$CSI = C_{\text{задов.}} / N_{\text{заг.}} \times 100\%$, де: $C_{\text{задов.}}$ – кількість задоволених респондентів; $N_{\text{заг.}}$ – загальна кількість респондентів	$NPS = C_{\text{лояльн.}} / N_{\text{заг.}} \times 100\%$, де: $C_{\text{лояльн.}}$ – кількість лояльних респондентів; $N_{\text{заг.}}$ – загальна кількість респондентів
Маркетингове управління	
Стратегія залучення клієнтів	Стратегія збереження клієнтів
Організаційні заходи	
Організація захоплюючої рекламної компанії. Проведення «чорних п'ятниць» та інших акцій. Заснування дарової роздачі зразків продукції. Демонстрація в закладі театралізованого шоу. Презентація новітніх товарних надходжень.	Створення клубу з числа постійних клієнтів. Вручення подарунків на різноманітні заходи. Участь в маркетингових трейд-тестах закладу. Залучення до обговорення клієнт-технологій. Передача різномісцевих карток зі знижками. Преміювання за відданість компанії тощо
Своєрідність провадження	
Зосередженість на об'єкті (товарі, послугі)	Зосередженість на суб'єктах (клієнтах)

Джерело: складено авторами

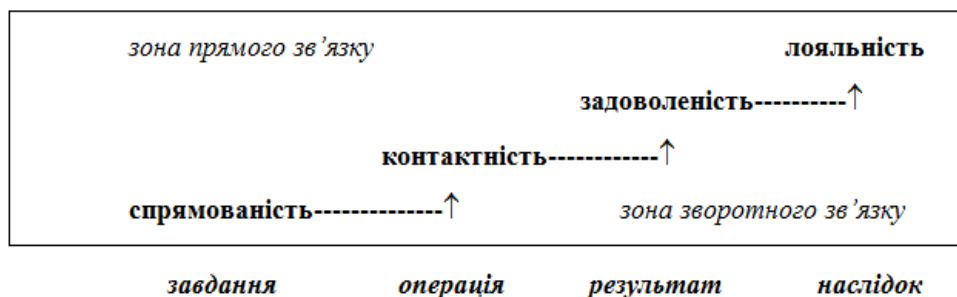

Рис. 1. Послідовність емоційних станів клієнтів та їх відповідність фазам управління маркетинговими комунікаціями

Джерело: складено авторами

підприємства чи товарів у контексті управління маркетинговими комунікаціями. За таким релятивність слід визнавати як певну ознаку показника, що відображає не лише його відносний вимір (частку, відсоток чи десятковий дріб), а й демонструє співвідношення такого вимірника до інших вимірників аналогічного функціонального змісту [9, с. 721].

Безпосередньо релятивні показники застосовуються у випадках зіставлення міри (рівня, ступеня)

набутого та попереднього результатів будь-якої діяльності в мінливих умовах її провадження. Змінна часова динаміка цих показників дозволяє оцінити ефективність тих дій, які були спрямовані на досягнення поставленої мети, а відносний формат даних вимірників демонструє тренд їх змінності у часі й просторі з точки зору суб'єктів, залучених на момент формування релятивних показників у сферу організації суспільно-діяльнісних відносин.

Спираючись на представлені вище міркування та судження, можна виділити найсуттєвіші методологічні принципи оцінювання лояльності клієнтів у контексті управління маркетинговими комунікаціями: принцип суб'єктивної релевантності, принцип часової фіксованості та принцип просторової визначеності. Кожен з цих принципів є істотним системно-вихідним положенням оціночної методології і має бути розкритим у векторі дослідження методологічних аспектів оцінки лояльності клієнтів за контекстом управління маркетинговими комунікаціями.

Принцип суб'єктивної релевантності має в основі семантичне визначення релевантності як заданої процедури виявлення суб'єктивного рівня відповідності будь-чого потребам споживача в означеному просторово-часовому континуумі [10, с. 810–817]. Застосування даного принципу в умовах провадження досліджень завбачує урахування суб'єктивності як з боку безпосередніх клієнтів підприємства, так само і з боку фахівців, які займаються збором інформації для аналізу проблематики клієнтської лояльності та прийняття ефективних рішень у сфері маркетингових комунікацій.

Принцип часової фіксованості передбачає встановлення рівнів лояльності клієнтів на певний момент часу. За таким статистичні дані на певних часових відмітках будуть обумовлювати можливі перетворення тих чи інших змінних показників лояльності. В умовах, коли в певний час в структурі лояльності не будуть зафіксовані зміни, то дану систему можна вважати такою, що досягала

урівноваженого стану. У інших обставинах фіксація змін атрибутивних властивостей лояльності клієнтів передбачатиме коригування структури маркетингових комунікацій.

Принцип просторової визначеності зумовлює прив'язаність встановлення лояльності клієнтів до просторової організації підприємства. Таким чином, у процесі проведення досліджень задіяні інтерв'юери зосереджують увагу виключно на клієнтській аудиторії призначеного для провадження досліджень підприємства. Будь-які інші вибірки, які не матимуть прямого відношення до об'єкта дослідження, стануть вважатися нерепрезентативними і такими, що не відповідають меті встановлення лояльності клієнтів у обраному закладі.

Серед комплексу показників, які наочно оцінюють рівень лояльності клієнтів підприємства можна визначити три групи показників, основними компонентами яких виявляються такі: кількість лояльних клієнтів, обсяги повторних купівель та прибутки від повторних купівель. Дані вимірники мають обраховуватися наприкінці певного часового зрізу (місяць, квартал, півроку, рік) за відповідності до актуальних оціночних підходів (табл. 2).

Надані в табл. 2 оціночні підходи не є остаточно сформованими та мають підлягати коригуванню за відповідності до змісту й спрямованості проваджуваних досліджень у сфері управління маркетинговими комунікаціями. На підтвердження останньої тези є слушним визнати, що різні за напрямками діяльності підприємства мають і неподібні співвідношення трьох (числовий, розмірний, грошовий)

Таблиця 2

Актуальні оціночні підходи до визначення показників лояльності клієнтів

Оціночні підходи	
Показники (індекси) лояльності	Складники індексів лояльності
Числовий індекс лояльності (Numerical loyalty index) $I_{NL} = \frac{K_{LK}}{K_{ЗАГ}}$	K_{LK} – кількість лояльних клієнтів; $K_{ЗАГ}$ – загальна кількість респондентів Проміжна формула для обрахування K_{LK} : $K_{LK} = \frac{K_{ЗАГ} - K_{ВИП}}{K_{ЗАГ}} \times 100$, де $K_{ВИП}$ – кількість випадкових респондентів
Розмірний індекс лояльності (Dimensional loyalty index) $I_{DL} = \frac{O_{ПП}}{O_{ЗАГ}}$	$O_{ПП}$ – обсяг повторних покупок; $O_{ЗАГ}$ – загальний обсяг здійснених покупок Проміжна формула для обрахування $O_{ПП}$: $O_{ПП} = \frac{O_{ЗАГ} - O_{ВИП}}{O_{ЗАГ}} \times 100$, де $O_{ВИП}$ – обсяг випадкових покупок
Грошовий індекс лояльності (Monetary loyalty index) $I_{ML} = \frac{\Pi_{ПП}}{\Pi_{ЗАГ}}$	$\Pi_{ПП}$ – прибутки від повторних покупок; $\Pi_{ЗАГ}$ – загальний обсяг отриманих прибутків Проміжна формула для обрахування $\Pi_{ПП}$: $\Pi_{ПП} = \frac{\Pi_{ЗАГ} - \Pi_{ВИП}}{\Pi_{ЗАГ}} \times 100$, де $\Pi_{ВИП}$ – обсяг випадкових прибутків

Джерело: складено авторами

Таблиця 3

Межі інтегрального індексу лояльності клієнтів *NPS*

Межові інтервали	Рівні лояльності	Загальна характеристика рівня лояльності на межовому інтервалі
0-15% (0,00-0,15)	надслабка лояльність	початковий стан формування клієнтської бази або ж її відсутність, непрофесійне управління маркетинговими комунікаціями, нехтування роботою з клієнтами
16-30% (0,16-0,30)	слабка лояльність	намагання залучити відвідувачів, покупців, замовників до організації, налагодження відносин з клієнтами через зовнішні рекламні акції
31-60 (0,31-0,60)	середня лояльність	розгортання системоутворюючої клієнтської бази, помітне збільшення різновидів сервісів для клієнтів, встановлення стійких відносин із загалом клієнтів
61-75 (0,61-0,75)	висока лояльність	достатньо клієнтоорієнтована маркетингова політики, умотивоване розуміння потреб та побажань клієнтів, достатньо розгалужена мережа клієнтських сервісів
76-100 (0,76- 1,00)	надвисока лояльність	повністю клієнтоорієнтована маркетингова політика, абсолютне сприйняття намірів і запитів своїх клієнтів, невинне розширення сервісів для постійних клієнтів

Джерело: складено авторами

індексів лояльності. Для гармонізації позначених індексів і отримання реально-об'єктивної картини стосовно ступеня ефективності маркетингових комунікацій, є актуальним визначати інтегральний індекс лояльності клієнтів (*NPS*) на підставі синергетичного ефекту від сукупного прояву трьох складових (числовий, розмірний, грошовий) індексів лояльності. При наданому трактуванні матимемо функціональну залежність:

$$F_{NPS} = f(I_{NL}, I_{DL}, I_{ML}) / \Delta t. \quad (1)$$

У практичному ракурсі формула (1) матиме вигляд:

$$NPS = \sqrt[3]{I_{NL} \times I_{DL} \times I_{ML}}. \quad (2)$$

За формулою (2) отримуємо обрахування середньої геометричної як однієї із форм середньої величини, що є добутком перемінних індексів лояльності, значення яких знаходяться в певній залежності одне від одного (на відмінність від середньої арифметичного, де окремі компоненти є незалежними один від одного), на обмеженому часовому вимірі в реальному торговельному просторі [6]. В результаті оцінки рівня лояльності клієнтів в контексті управління маркетинговими комунікаціями можуть бути розраховані фактичні показники, які відповідають (табл. 3) певним межовим інтервалам лояльності.

Представлені методологічні аспекти визначення рівня лояльності клієнтів та здійснення експрес-оцінки набутих результатів формують узагальнену картину результативності маркетингових комунікацій у досліджуваній структурі. За таких випадків, коли є необхідним більш об'єктивне встановлення рівня лояльності, має застосовуватися лише автоматизований збір вихідних даних (кількість повторних покупок, їх вартість тощо).

Висновки з проведеного дослідження.

Сформульовані в даній статті науково-методологічні та практико-методичні положення з приводу

оцінки лояльності клієнтів підприємств у контексті управління маркетинговими комунікаціями обумовлюють значущість та перспективність досліджуваної проблематики. Завоювання лояльності клієнтів (відвідувачів, покупців або замовників), тобто формування їх чутливого ставлення до певного закладу, слугує визначальною умовою в забезпеченні стабільного обсягу продажів, що, зі свого боку, є стратегічним елементом у структурі планування успішної діяльності будь-якого підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Макарова В.В. Нечипоренко В.В. Лояльність клієнтів як об'єкт маркетингового управління. *Економіка та суспільство*. Вип. 34. 2021. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1005/963> (дата звернення: 02.01.2024).
2. Тлумачний словник сучасної української мови. Укл. І.М. Забіяка. Київ : Арії, 2007. 512 с.
3. Dawes J., Smailes S. Retention sans frontiers: issues for financial service retailers. *International Journal of Bank Marketing*. 1999. Vol. 17. No. 1. P. 36–43.
4. Маркетингові інструменти управління лояльністю клієнтів авіакомпаній України: монографія; за заг. ред. С.Ф. Смерічевського. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 272 с.
5. Колесник М. В., Малахівська Г. В. Методологічні особливості управління лояльністю клієнтів в системі соціально-відповідального маркетингу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Випуск 22.2. С. 138–141.
6. Панаско О., Микитенко Н. Програми лояльності покупців на підприємстві торгівлі: теоретичний та практичний ракурси. *Молодий вчений*. 2022. № 1 (101). С. 233–241.
7. David A. Aaker. Managing Brand Equity: Capitalizing on the value of a brand name. The Free Press, New York, 1991. 229 p.

8. Jacoby J., Chestnut R. Brand Loyalty: Measurement and Management. New York : John Wiley & Sons, Ins., 1978. 157 p.

9. Словник іншомовних слів. за ред. О.С. Мельничук. Київ : Головна редакція УРЕ, 1985. 970 с.

10. Stefano Mizzaro. Relevance: The Whole History. *Journal of the American society for information science*. September 1997. P. 810–832.

11. Сіньковська В.М. Вимірювання лояльності споживачів в умовах конкуренції. *Маркетинг і цифрові технології*. 2019. Том 3. № 4. С. 40–53.

REFERENCES:

1. Makarova V.V., Nechyporenko V.V. (2021). Loyal'nist' kliyentiv yak ob'yekt marketynhovoho upravlinnya [Customer loyalty as an object of marketing management]. *Ekonomika ta suspil'stvo*. vol. 34. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1005/963> (Access mode: 02.01.2024).

2. Tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. (2007). Ukl. I.M. Zabyaka. Kyiv: Ariy, 512 p.

3. Dawes J., Smailes S. (1999). Retention sans frontiers: issues for financial service retailers. *International Journal of Bank Marketing*, vol. 17, no. 1, pp. 36–43.

4. Marketynhovi instrumenty upravlinnya loyal'nistyu kliyentiv aviakompaniy Ukrayiny [Marketing tools for customer loyalty management of Ukrainian airlines]:

monohrafiya (2020). za zah. red. S.F. Smerichevs'koho. K.: Vydavnychyy dim «Kondor», 272 p.

5. Kolesnyk M.V., Malakhivs'ka H.V. (2018). Metodolohichni osoblyvosti upravlinnya loyal'nistyu kliyentiv v systemi sotsial'no-vidpovidal'noho marketynhu [Methodological features of customer loyalty management in the system of socially responsible marketing]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 22.2, pp. 138–141.

6. Panasko O., Mykytenko N. (2022). Prohramy loyal'nosti pokuptsiv na pidpryyemstvi torhivli: teoretychnyy ta praktychnyy rakursy [Customer loyalty programs at trade enterprises: theoretical and practical perspectives]. *Molodyy vchenyy*, vol. 1 (101), pp. 233–241

7. David A. Aaker. (1991). Managing Brand Equity: Capitalizing on the value of a brand name. The Free Press. New York. 229 p.

8. Jacoby J., Chestnut R. (1978). Brand Loyalty: Measurement and Management. New York: John Wiley & Sons, Ins. 157 p.

9. Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words](1985). za red. O.S. Mel'nychuk. Kyiv: Holovna redaktsiya URE. 970 p.

10. Stefano Mizzaro. Relevance: The Whole History. *Journal of the American society for information science*. September 1997. P. 810–832.

11. Sin'kovs'ka V.M. (2019). Vymiryuvannya loyal'nosti spozhyvachiv v umovakh konkurentsiiyi [Measuring consumer loyalty in competitive conditions]. *Marketing i tsyfrovi tekhnolohiyi*, vol 3, № 4, pp. 40–53.

ОСВІТНІЙ МАРКЕТИНГ В УМОВАХ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

EDUCATIONAL MARKETING IN THE CONDITIONS OF THE KNOWLEDGE ECONOMY

УДК 378.1:658.8

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-32>**Поліщук І.І.**

д.е.н., професор,
завідувач кафедри маркетингу
та реклами,
Вінницький торговельно-економічний
інститут
Державного торговельно-економічного
університету

Довгань Ю.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри маркетингу
та реклами,
Вінницький торговельно-економічний
інститут
Державного торговельно-економічного
університету

Якушевська О.В.

к.е.н.,
доцент кафедри маркетингу
та реклами,
Вінницький торговельно-економічний
інститут
Державного торговельно-економічного
університету

Polishchuk Iryna**Dovhan Yuriy****Yakushevskaya Oksana**

Vinnitsia Institute
of Trade and Economics of the
State University of Trade and Economics

Статтю присвячено узагальненню, систематизації та висвітленню теоретичних засад освітнього маркетингу в умовах економіки знань. Виявлено, що управління освітою та освітніми організаціями повинно бути динамічним та гнучким, швидко реагувати на зміни в зовнішньому середовищі, своєчасно перебудовуватись та адаптуватися до сучасних викликів. Визначено термін «освітня послуга» і її основні ознаки. Окреслено основні підходи науковців до тлумачення і розуміння змісту терміну «освітній маркетинг». Висвітлено принципи і підходи освітнього маркетингу, визначено його предмет, об'єкти, суб'єкти, мету, цілі, завдання і функції. Доведено, що в сучасних ринкових умовах освіта відіграє ключову роль у суспільно-економічному розвитку, оскільки вона є основним розповсюджувачем знань (основним надавачем освітніх послуг) і, відповідно, одним із ключових базисів існування економіки знань.

Ключові слова: економіка знань, система освіти, освітня послуга, освітній маркетинг, теоретичні засади.

The article is devoted to the generalization, systematization, and clarification of the theoretical foundations of educational marketing in the conditions of the knowledge economy. It has been found that the management of education and educational organizations should be dynamic and flexible, quickly respond to changes in the external environment, timely rebuild and adapt to modern challenges. The hypothesis is made that this can be achieved by relying on the principles and approaches of educational marketing (marketing of educational services) and applying its technologies and tools. The history and reasons for the emergence of the knowledge economy and educational marketing are briefly covered. The characteristic features of the knowledge economy are given. The term "educational service" and its main features are defined, which include its provision by the subject of educational activity, the implementation of a complex of actions determined by legislation, the educational program and/or contract, as well as the achievement of the expected learning outcomes by the student of education. It is noted that the provision of educational services by educational organizations (state, communal, private) in the field of formal education in Ukraine is strictly regulated by the state and is carried out according to the specified license volumes, standards, and rules, in the field of informal education the regulation occurs exclusively by market factors and informal education provides self-organized acquisition of competences. The main approaches of scientists to interpreting and understanding the meaning of the term "educational marketing" ("marketing in education", "marketing of educational services") are outlined. The principles and approaches of educational marketing are highlighted, and its subject, objects, purpose, goals, tasks and functions are defined. It has been proven that in modern market conditions, education plays a key role in socio-economic development, as it is the main disseminator of knowledge (the main provider of educational services) and, accordingly, one of the key bases for the existence of the knowledge economy. It is substantiated that today educational marketing is an integral part of managing the education system of countries and educational organizations.

Key words: knowledge economy, education system, educational service, educational marketing, theoretical foundations.

Постановка проблеми. Система освіти та кожна освітня організація в її складі існують в динамічному середовищі, яке постійно змінюється, тому управління освітою та освітніми організаціями повинно бути динамічним та гнучким. Менеджмент організацій системи освіти має швидко реагувати на зміни в зовнішньому середовищі, забезпечувати своєчасну перебудову та адаптацію до нових викликів, що, з нашої точки зору, можливо забезпечити, спираючись на принципи і підходи освітнього маркетингу та застосовуючи його технології та інструменти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів функціонування економіки знань та освітнього маркетингу в її умовах присвятили свої праці такі науковці, як: В. Берека, Я. Галета, В. Григораш, Н. Гришко, Л. Даниленко, В. Данилко, М. Дарманський, О. Зайченко, Г. Єльнікова, І. Каневська, Л. Кубська, А. Мазур, О. Маслак, Т. Оболенська, В. Олійник, Н. Остоверхова, О. Перехейда, Л. Петренко, О. Полянська,

З. Рябова, Л. Сергєєва, К. Скрипнюк, І. Шоробура та ін. Не зважаючи на вагомість існуючого наукового доробку, теоретичні засади освітнього маркетингу в умовах економіки знань потребують узагальнення та систематизації.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення та систематизація теоретичних засад освітнього маркетингу в умовах економіки знань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільство та економіка знаходяться в стані постійних змін та розвитку, що стосується всіх сторін життя. Змінюються підходи і принципи до життя, цінності і культура, політика, правові системи, життєві уклади, економіка, потреби, побут і зайнятість людей, відповідних змін зазнає освіта.

Одним із яскравих прикладів таких змін в історії освіти є друга половина ХХ ст., коли індустріальний тип суспільства вичерпав свій потенціал для подальшого розвитку, що стало поштовхом до стрімкого становлення новітньої моделі економічного розвитку і відповідних змін в системі освіти.

Починаючи з 1980-х років освітні організації розвинених країн світу, зокрема європейські, почали переглядати традиційні підходи щодо своїх місії, цілей та завдань, що стало наслідком змін в суспільстві та поступового переходу від традиційної економіки до так званої «економіки знань» (інші поширені варіанти даного терміну – «економіка, заснована на знаннях», «суспільство знань», «інформаційна економіка», «нова економіка», «інноваційна економіка» тощо).

Власне, сам термін «економіка знань» з'явився в кінці 1960-х років, а через 30 років, в 1990-х роках, набув свого сучасного значення. Вважається, що основи економіки знань заклали три випускники Віденського університету Й. Шумпетер, Ф. Хайєк і Ф. Махлуп, які розглядали економіку знань як один із секторів економіки. Згодом, даний підхід до розуміння економіки знань зазнав трансформаційних змін.

Економіка знань тлумачиться сучасними науковцями, як економіка за якої рушійною силою прогресу є знання, зосереджені в людському капіталі, економіка, в якій людина розглядається не тільки як фактор виробництва (праця), але і як його результат. Розвиток економіки знань полягає у нарощуванні запасу здібностей і набору потреб людини [2].

У сучасному світі знання стали ключовим фактором розвитку економіки. Саме завдяки знанням країни можуть створювати конкурентоспроможні економіки, які забезпечують високий рівень життя населення. В сучасних умовах не достатньо просто володіти знаннями, необхідно постійно їх оновлювати, розвивати та впроваджувати в практику. Це можливо завдяки безперервному трансферу знань в суспільстві, який здійснюється через систему освіти, науки та інновацій [8]. Знання є двигуном сучасної економіки, а інвестування в них – гарантією успішного розвитку країн, суспільств та економік у майбутньому.

До характерних рис економіки знань науковці відносять наступні [5]:

- знання є основним чинником розвитку як на мікро, макро та мегарівні;
- підвищення значення наукомістких галузей в економічному зростанні;
- інтенсифікація впровадження інноваційних технологій, виникнення нових сфер діяльності та професій, пов'язаних з генеруванням та управлінням знаннями;
- розвиток системи захисту інтелектуальної власності, активізація використання новітніх інформаційних технологій, зростання ролі інтелектуального капіталу, розвиток освітньої та науково-дослідної діяльності, виникнення та розвиток інфраструктури знань.

У сучасних ринкових умовах освіта відіграє ключову роль у суспільно-економічному розвитку,

оскільки вона є основним розповсюджувачем знань (основним надавачем освітніх послуг) і, відповідно, одним із ключових базисів існування економіки знань.

Дослідниця Л. Кухарська пропонує розглядати освітню послугу, як «... процес передачі ЗВО системи знань, умінь, навичок та компетенцій споживачам задля їх професійного, соціально-економічного, духовного та культурного зростання, а також задоволення потреб підприємців у висококваліфікованих спеціалістах і забезпечення розширеного відтворення сукупного трудового потенціалу держави та суспільства...» [3]. Ми погоджуємося з даною науковою позицією, але відзначимо, що освітня послуга може надаватися не тільки закладами вищої освіти, але й іншими суб'єктами освітньої діяльності.

Основними ознаками освітньої послуги є [6]:

- 1) її надання суб'єктом освітньої діяльності;
- 2) її здійснення суб'єктом освітньої діяльності комплексу дій, що визначається законодавством, освітньою програмою та/або договором;
- 3) досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання.

В Україні, відповідно до чинного законодавства, особа реалізує своє право на освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти. Держава визнає ці види освіти, створює умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, що надають відповідні освітні послуги, а також заохочує до здобуття освіти всіх видів [6]. Надання освітніх послуг суспільству в цілому або окремим його соціальним групам в Україні може фінансуватися державою або є платним.

Надання освітніх послуг освітніми організаціями (державними, комунальними, приватними та іншими) в сфері формальної освіти України жорстко регламентується державою та здійснюється за визначеними ліцензійними обсягами, стандартами і правилами. В сфері неформальної освіти регулювання відбувається виключно ринковими чинниками. Інформальна освіта, як освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття людиною компетентностей під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям, державному регулюванню не підлягає. Відзначимо, що держава є не тільки регулятором надання освітніх послуг, але й їх кінцевим споживачем.

В умовах конкурентної ринкової економіки освітні організації формальної та неформальної освіти, як і інші економічні суб'єкти, змушені конкурувати за споживачів – здобувачів освіти. Це призвело до того, що в середині ХХ ст. освітні організації почали використовувати маркетингові методи для просування освітніх послуг, тобто здійснювати освітній маркетинг.

Під маркетингом в освіті, маркетингом освітніх послуг або освітнім маркетингом, Ф. Котлер і Ф. Карен розуміють комплекс заходів з аналізу, планування, втілення у життя і контролю ретельно розроблених освітніх програм, управлінський процес, спрямований на розроблення та надання освітніх послуг на цільових ринках [10]. Українська вчена З. Ряба тлумачить освітній маркетинг, як діяльність по розробці і реалізації комплексу заходів, спрямованих на вивчення, формування та задоволення освітніх потреб споживачів, метою якої є розвиток особистості споживача та підвищення соціальної цінності освіти [7]. Ми цілком розділяємо погляди даних дослідників, погоджуємося з їх науковою позицією і вважаємо за необхідне узагальнити та коротко висвітлити еволюцію розвитку освітнього маркетингу та його теоретико-методологічні засади.

Точну дату виникнення практики освітнього маркетингу визначити складно, оскільки його поява була зумовлена комплексом факторів, які формувалися протягом тривалого часу. Можемо припустити, що освітній маркетинг, як практика діяльності освітніх організацій, почав формуватися в 1960-х роках в США, коли американські освітні організації почали використовувати маркетингові методи для залучення студентів до навчання в них. Хоча відомо, що вже наприкінці XIX ст. і початку XX ст. деякі приватні університети США та країн Європи почали активно використовувати такий інструмент маркетингу, як реклама для просування своїх закладів і освітніх програм. Однак, це були нечисленні випадки застосування комунікаційної складової сучасного освітнього маркетингу, тому схилиємося до думки, що освітній маркетинг, як цілісна практика діяльності освітніх організацій, з'явився в другій половині XX ст. В Україні освітній маркетинг почав розвиватися в 1990-х роках після здобуття Незалежності та формуванням ринкових відносин.

Сьогодні освітній маркетинг стає невід'ємною частиною управління системою освіти країн і більшості освітніх організацій, що допомагає їм бути конкурентоспроможними, ефективно використовувати свої ресурси та забезпечувати якісну освіту споживачам – здобувачам освіти. Головною особливістю освітнього маркетингу, як і маркетингу взагалі, є орієнтація на потреби споживачів освітніх послуг та суспільства.

Якісна освіта передбачає такий рівень організації, забезпечення та реалізації освітнього процесу, який забезпечує здобуття особами якісної освіти та відповідає вимогам, встановленим законодавством та/або договором про надання освітніх послуг [6]. В умовах жорсткої конкуренції на ринку послуг необхідність забезпечення споживачам якісних освітніх послуг набуває ключового значення.

Конкуренція на глобальному та українському ринках освітніх послуг стає все гострішою. В умовах глобалізації, освітнім організаціям необхідно конкурувати не лише з іншими освітніми організаціями своєї країни, але й з освітніми організаціями інших країн, постачальниками освітніх послуг неформальної освіти, як всередині країни, так і за її межами, враховувати тенденції і тренди розвитку інформальної освіти.

Серед причин виникнення та розвитку освітнього маркетингу, крім конкуренції між освітніми організаціями, виділимо наступні:

- постійні зміни потреб споживачів освітніх послуг, які потребують їх відстежування та формування освітніх програм і послуг, що відповідають очікуванням споживачів;
- необхідність у підвищенні ефективності діяльності освітніх організацій через раціональне використання власних ресурсів, економію коштів та підвищення рентабельності інвестицій в освіту;
- зростання ролі освіти в житті людини, що призводить до підвищення вимог споживачів до якості освітніх послуг та необхідності освітнім організаціям відповідати їм.

Предметом освітнього маркетингу, на нашу думку, є відносини суб'єктів надання освітніх послуг, які виникають між ними і споживачами освітніх послуг, а також іншими суб'єктами на конкретному ринку освітніх послуг.

Об'єктом маркетингу, в загальному випадку, є все те, до чого, до кого або чію увагу необхідно привернути або викликати дії, бажані для того, хто здійснює маркетинг (продати, обміняти, отримати). Тобто об'єктом маркетингу може виступати товар, послуга, організація, людина, ідея, територія тощо.

Українські дослідники Я. Галета та В. Козленко небезпідставно, на нашу думку, вважають, що об'єктами освітнього маркетингу є [1]:

- 1) освітні послуги і продукти діяльності освітніх організацій (науково-технічна діяльність, навчально-методична діяльність і продукція, а також інформаційні, консультаційні, експертні, наукові та інші послуги);
- 2) освітні програми, як комплекс освітніх послуг освітніх організацій, націлений на зміну освітнього рівня і професійної підготовки споживачів освітніх послуг і забезпечений відповідними ресурсами освітньої організації;
- 3) освітні франшизи, як виняткові права на реалізацію освітніх послуг під фірмовим або товарним найменуванням, товарним знаком або іншим товарним атрибутом освітніх організацій;
- 4) освітні організації і території, на яких розташовані освітні організації.

До об'єктів освітнього маркетингу можемо також віднести:

- 1) споживачів освітніх послуг, оскільки вони є головним об'єктом маркетингу;

- 2) конкурентів;
- 3) маркетингових посередників.

Суб'єктами освітнього маркетингу є особи або організації, які є носіями маркетингової діяльності та її основними джерелами інформації. До суб'єктів освітнього маркетингу можна віднести:

- 1) організації або особи, території, держави, суспільство в цілому, які є споживачами освітніх послуг;
- 2) організації або особи, які є продуцентами освітніх послуг;
- 3) організації або особи, які обслуговують продуцентів і споживачів освітніх послуг;
- 4) організації або особи, які опосередковують надання освітніх послуг (наприклад, центри зайнятості);
- 5) контактні аудиторії і медіа.

Маркетингове управління освітніми організаціями проявляється через систему маркетингових стратегій та інструментів, у прийнятті маркетингових управлінських рішень у процесі виконання функцій класичного управління, а саме: аналізу, планування, організації, координації, мотивації та контролю діяльності з урахуванням особливостей та вимог ринку освітніх послуг задля досягнення певної мети.

Хибною, на наш погляд, є думка практикуючих маркетологів про те, що маркетинг не може мати мети, оскільки він є лише «...інструментом, об'єктом у руках різних людей, які переслідують свої цілі...» [4]. Ми не погоджуємося із даною позицією, тому що, на нашу думку, маркетинг може виступати не лише інструментом, але й системою організації та філософією діяльності освітньої організації. Застосування маркетингових інструментів здійснюється задля певної мети. Під метою розуміють визначений кількісний або якісний результат, який бажано одержати до певного моменту часу. Вважаємо, що, простежуючи загальні тенденції у використанні освітнього маркетингу, можна визначити його мету та цілі.

Виходячи із положень концепції соціально-етичного маркетингу, Л. Макаренко визначає декілька глобальних цілей освітнього маркетингу, зокрема:

1. Досягнення максимального споживання освітніх послуг, що підвищує загальний рівень освіченості і добробуту населення, сприяє розвитку економіки, призводить до підвищення стійкості освітньої організації на ринку освітніх послуг.
2. Задоволення потреб споживачів освіти, що є видається доволі складним для досягнення, оскільки важко підібрати критерії задоволеності кожної людини в результаті споживання освітньої послуги.
3. Надання максимально широкого вибору освітніх послуг, що передбачає розробку широкої номенклатури і асортименту освітніх послуг.

4. Підвищення якості життя населення, завдяки забезпеченню якості, кількості, асортименту, доступності та вартості освітніх послуг, а також впливу системи маркетингу на якість навколишнього середовища.

Цілями маркетингу конкретної освітньої організації можуть бути:

- досягнення найвищого рівня споживання своїх освітніх послуг;
 - досягнення максимального споживчого задоволення;
 - пропозиція та надання споживачам максимально широкого вибору освітніх послуг;
 - підвищення рівня якості життя споживачів освітніх послуг, персоналу освітньої організації.
- Для успішного досягнення цілей освітнього маркетингу необхідно забезпечити комплекс наступних завдань [7]:
- вивчення попиту на освітні послуги;
 - формування пропозиції освітніх послуг, яка відповідає потребам споживачів;
 - задоволення освітніх потреб споживачів;
 - підвищення конкурентоспроможності освітніх закладів;
 - збільшення частки ринку освітніх послуг;
 - забезпечення зростання обсягу надання освітніх послуг.

Виконання даних завдань потребує від освітніх організацій наявності висококваліфікованого кадрового складу, який здатен застосовувати маркетинговий інструментарій [11]: розробляти, проводити і аналізувати маркетингові дослідження на ринку освітніх послуг, планувати і реалізовувати маркетингові стратегії і тактики, здійснювати маркетинговий контроль і оцінку ефективності освітнього маркетингу.

До інструментарію освітнього маркетингу доцільно віднести маркетингові інструменти у таких сферах діяльності освітніх організацій, як [9]:

- маркетингова інформаційна система і маркетингові дослідження;
- товарна політика;
- цінова політика;
- політика розповсюдження;
- комунікаційна політика.

До принципів здійснення освітнього маркетингу, з нашої точки зору, доцільно віднести принципи класичного маркетингу і маркетингового управління організаціями, а саме: науковості та обґрунтованості, цілеспрямованості, оптимальності та ефективності, плановості, системності та комплексності, гнучкості (динамічності, адаптивності), безперервності, мотивації та стимулювання тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Освітній маркетинг відіграє важливу роль в розвитку сучасної системи освіти. Він допомагає країнам і освітнім організаціям краще розуміти своїх споживачів та забезпечувати їм якісну освіту.

Застосування інструментів освітнього маркетингу дозволяє забезпечити якісну передачу системи знань, умінь, навичок та компетенцій споживачам задля їх професійного, соціально-економічного, духовного та культурного зростання, а також задоволення потреб підприємців у висококваліфікованих спеціалістах і забезпечення розширеного відтворення сукупного трудового потенціалу держави та суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Галета Я.В., Козленко В.Г. Технологія освітнього маркетингу як напрям управлінської діяльності. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2023. Вип. 205. С. 27–31. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-205-27-31>
2. Економіка знань. Енциклопедія сучасної України. 2009. <https://esu.com.ua/article-18730> (дата звернення: 09.05.2024).
3. Кухарська Л.В. Парадигма поняття «якість послуг закладів вищої освіти». *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2020. № 3 (114). Ч. 1. С. 46–54.
4. Маркетинг. Глосарій від компанії SendPulse. URL: <https://sendpulse.ua/support/glossary/marketing> (дата звернення: 09.05.2024).
5. Маслак О.І., Данилко В.К., Гришко Н.Є., Скрипнюк К.О. Економіка знань: еволюція наукових уявлень, складові та чинники формування в новітніх умовах. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8457> (дата звернення: 09.05.2024). DOI: <http://dx.doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.17>
6. Про освіту: Закон України від 5 вер. 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 09.05.2024).
7. Рябова З. Технологія маркетингового управління в освіті. *Prace naukowe Akademii i im. Jana Długosza w Częstochowie*. 2016. Т. XVIII. Р. 341–350. DOI: <http://dx.doi.org/10.16926/rpu.2016.18.25>
8. Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. Київ: «Основа», 2006. 592 с.
9. Dovhan Yu. Resources and Technologies of the Enterprise Marketing Management. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2021. Т. 3. № 27. С. 96–102. DOI: <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-03-96-102>
10. Kotler P., Fox Karen F. A. Strategic Marketing for Educational Institutions. Prentice-Hall, Education, 1985. 396 p.
11. Polishchuk I., Dovhan Yu., Hromova O., Dovhan L., Hnydiuk I. Tools for Marketing Management of the Innovation and Investment Activity. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2022. Vol. 2 (43). Р. 228–237. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcactp.2.43.2022.3654>

REFERENCES:

1. Haleta, Ya.V., Kozlenko, V.H. (2023). Tekhnolohiia osvithnoho marketynhu yak napriam upravlinskoi diialnosti [Educational marketing technology as a direction of managerial activity]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedagogichni nauky – Proceedings. Series: Pedagogical sciences*, 205, 27–31. [in Ukrainian].
2. Ekonomika znan [Economy of knowledge] (2009). Entsiklopediia suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of modern Ukraine. Available at: <https://esu.com.ua/article-18730> (access date: 20.05.2024). [in Ukrainian].
3. Kukharska, L.V. (2020). Paradyhma poniattia «yakist posluh zakladiv vyshchoi osvity» [Paradigm of concept “quality of higher education institutions”. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriiemnytstvo – State and regions. Series: Economy and entrepreneurship*, 3 (114), 1, 46–54. [in Ukrainian].
4. Marketynh [Marketing]. Hlosarii vid kompanii SendPulse – Glossary from SendPulse. URL: <https://sendpulse.ua/support/glossary/marketing> (access date: 20.05.2024). [in Ukrainian].
5. Maslak, O.I., Danylo, V.K., Hryshko, N.Ye., Skrypniuk K.O. (2020). Ekonomika znan: evoliutsiia naukovykh uavlen, skladovi ta chynnyky formuvannia v novitnikh umovakh [Knowledge economy: evolution of scientific concepts, components and factors of formation in modern conditions]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8457> (access date: 20.05.2024). [in Ukrainian].
6. Pro osvitu [On education] (2017). Zakon Ukrainy vid 5 ver. 2017 r. № 2145-VIII. – Law of Ukraine dated September, 2017, 5, 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (access date: 20.05.2024). [in Ukrainian].
7. Riabova, Z. (2016). Tekhnolohiia marketynhovo upravlinnia v osviti [Technology of marketing management in education]. *Prace naukowe Akademii i im. Jana Długosza w Częstochowie – Scientific works of the Academy of Jan Długosz in Częstochowa*, XVIII, 341–350. [in Ukrainian].
8. Ukraina u vymiri ekonomiky znan [Ukraine in the dimension of the knowledge economy] (2006). Za red. akad. NAN Ukrainy V.M. Heitsia – Ed. Acad. NAS of Ukraine V. M. Heits. Kyiv: «Osnova». [in Ukrainian].
9. Dovhan, Yu. (2021). Resources and Technologies of the Enterprise Marketing Management. *Ekonomichniy chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic journal of Volyn National University named after Lesya Ukrainka*, 3, 27, 96–102.
10. Kotler, P., Fox Karen, F. A. (1985). Strategic Marketing for Educational Institutions. Prentice-Hall, Education.
11. Polishchuk, I., Dovhan, Yu., Hromova, O., Dovhan, L., Hnydiuk, I. (2022). Tools for Marketing Management of the Innovation and Investment Activity. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2 (43), 228–237.

РОЗДІЛ 8. ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА

ФРАНЧАЙЗИНГ В ГОТЕЛЬНО-ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ: ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ДЛЯ ЗРОСТАННЯ ТА КОНКУРЕНТНОЇ ПЕРЕВАГИ FRANCHISING IN THE HOTEL AND TOURISM INDUSTRY: INNOVATIVE STRATEGIES FOR GROWTH AND COMPETITIVE ADVANTAGE

У статті досліджується роль франчайзингу у сфері туризму та готельного господарства, їх взаємозв'язок, необхідність швидкої адаптації до динамічних змін ринку, впровадження сучасних технологій та інноваційних маркетингових стратегій, а також прагнення до економічної ефективності та сталого розвитку. Франчайзинг надає можливість бізнесу швидко розширюватися, використовуючи вже визнаний та успішний бренд, забезпечує доступ до підтримки та ресурсів франчайзера, забезпечує підприємствам підвищення рівня обслуговування і задоволення клієнтів, що є критично важливими для збереження конкурентної переваги та успішного функціонування в умовах глобальної конкуренції та зростаючого попиту на екологічно відповідальні та високоякісні туристичні послуги. У цьому контексті інноваційні стратегії стають ключовим інструментом досягнення конкурентної переваги, забезпечуючи унікальність та привабливість пропозицій для клієнтів. Таким чином, розвиток франчайзингових мереж у готельно-туристичній індустрії вимагає постійного вдосконалення та інноваційного підходу для успішної адаптації до змін вимог ринку та задоволення потреб сучасних туристів.

Ключові слова: готельне господарство, туризм, франчайзинг, франчайзингові відносини, франшиза, франчайзер, франчайзі, інновація, мережа, туристична індустрія.

УДК 338.486.5:640.4(4-672)(057.875)

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-33>

Шутка С.Є.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Національний лісотехнічний університет
України

Воляник Г.М.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Національний лісотехнічний університет
України

Колінько Н.І.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Національний лісотехнічний університет
України

Shutka Svitlana

National Forestry University of Ukraine

Volyanyk Halyna

National Forestry University of Ukraine

Kolinko Nataliia

National Forestry University of Ukraine

Tourism in Ukraine plays an important role in the stabilization and development of the country's economy. However, political conflicts, insufficient popularization and lack of a positive image restrain its full potential. Hotel enterprises, which are key players in the tourism industry, need new strategic solutions for effective management. Franchising can become an important tool in ensuring the competitiveness of hotel and tourism enterprises in the conditions of the modern market. This method of development is widely used in the world, but in Ukraine it needs a more detailed study and a clear legislative regulation. Studying and adapting global franchising experience can help identify key trends and successfully apply them in the Ukrainian hotel and tourism business. This approach will contribute to the development of the tourism sector, attracting investments and improving the economic situation in the country in general. The main problem is the search for optimal solutions that will allow franchise networks to adapt to modern market conditions, while ensuring high quality of services, satisfaction of customer needs and environmental responsibility. The article examines the role of franchising in tourism and hotel industry, their relationship, the need for quick adaptation to dynamic market changes, the introduction of modern technologies and innovative marketing strategies, as well as the pursuit of economic efficiency and sustainable development. Franchising provides an opportunity for a business to rapidly expand using an already recognized and successful brand, provides access to the support and resources of the franchisor, provides enterprises with increased levels of service and customer satisfaction, which are critically important for maintaining a competitive advantage and successful operation in conditions of global competition and growing demand for ecologically responsible and high-quality tourist services. In this context, innovative strategies become a key tool for achieving competitive advantage, ensuring the uniqueness and attractiveness of offers for customers. Thus, the development of franchise networks in the hotel and tourism industry requires constant improvement and an innovative approach to successfully adapt to changes in market requirements and meet the needs of modern tourists.

Key words: hotel industry, tourism, franchising, franchise relations, franchise, franchisor, franchisee, innovation, network, tourism industry.

Постановка проблеми. Туризм в Україні відіграє важливу роль у стабілізації та розвитку економіки країни. Однак, політичні конфлікти, недостатня популяризація та відсутність позитивного іміджу стримують його повний потенціал. Готельні підприємства, які є ключовими гравцями у туристичній індустрії, потребують нових стратегічних рішень для ефективного управління. Франчайзинг може стати важливим інструментом у забезпеченні конкурентоспроможності готельних та туристичних підприємств в умовах сучасного ринку. Цей метод розвитку широко використовується у світі, але в Україні потребує більш детального вивчення та чіткого законодавчого врегулювання.

Недостатня законодавча база щодо франчайзингу і відсутність пріоритету у туризмі ускладнюють впровадження цього методу. Вивчення та адаптація світового досвіду франчайзингу можуть допомогти ідентифікувати ключові тренди та успішно застосувати їх в українському готельно-туристичному бізнесі. Такий підхід сприятиме розвитку туристичного сектора, привертанню інвестицій та покращенню економічної ситуації в країні загалом. Основною проблемою є пошук оптимальних рішень, які дозволять франчайзинговим мережам адаптуватися до сучасних умов ринку, забезпечуючи при цьому високу якість послуг, задоволення потреб клієнтів та екологічну відповідальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми розвитку франчайзингу як ефективної моделі ведення бізнесу у різних галузях економіки, зокрема в туристичній та готельній індустрії, приділяли увагу як в українських, так і зарубіжних дослідників, зокрема, М. Бедринець, О. Крупський, М. Комарова, О. Кузьмін, С. Махнуш, А. Мазаракі, О. Мельниченко, Т. Ткачук, Ю. Федунько, І. Чаус, Ж. Дельта, Ф. Котлер, Ж. Ламбен і Ф. Росса та інші. Вони досліджували сутність та основні характеристики франчайзингу, а також розробляли методичні підходи до оцінки ефективності функціонування франчайзингових мереж.

Наразі спостерігаються нові тенденції, фактори та умови, які впливають на функціонування та розвиток туристичних підприємств і є результатом глобалізаційних процесів. Ці аспекти поки що не отримали достатнього дослідження і потребують нових підходів у вивченні.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі поточного стану ринку франчайзингових готельно-туристичних послуг в Україні та виявленні можливостей для його подальшого розвитку з урахуванням сучасних тенденцій інноваційних стратегій та зростання туристичних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна туристична індустрія стикається зі зростаючим рівнем конкуренції. Основними цілями готельних і туристичних підприємств є створення конкурентних переваг, підвищення конкурентоспроможності, формування стабільної клієнтури та розвиток нових напрямків. Щоб відповідати на виклики динамічного розвитку туристичної сфери, готельні підприємства постійно оновлюють свою політику та стратегії.

Зростаючі процеси глобалізації світового туризму підсилюють стратегічне значення та роль цієї галузі в ефективному розвитку національної економіки. Вони сприяють диверсифікації ризиків у функціонуванні економіки, створенню нових робочих місць та підвищенню рівня зайнятості населення. Крім того, глобалізація сприяє раціональному використанню природних ресурсів держави та переходу до постіндустріального типу розвитку.

Франчайзинг може стати важливим інструментом у забезпеченні конкурентоспроможності готельних і туристичних підприємств в умовах сучасного ринку. Цей метод розвитку широко використовується у світі, але в Україні потребує більш детального вивчення та чіткого законодавчого врегулювання. Недостатня законодавча база щодо франчайзингу і відсутність пріоритету у туризмі ускладнюють впровадження цього методу.

Вивчення та адаптація світового досвіду франчайзингу можуть допомогти ідентифікувати ключові тренди та успішно застосувати їх в українському готельно-туристичному бізнесі. Такий

підхід сприятиме розвитку туристичного сектора, привертанню інвестицій та покращенню економічної ситуації в країні загалом. Основною проблемою є пошук оптимальних рішень, які дозволять франчайзинговим мережам адаптуватися до сучасних умов ринку, забезпечуючи при цьому високу якість послуг, задоволення потреб клієнтів та екологічну відповідальність.

Очевидно, що глобалізація світового туризму формує низку викликів для інноваційного розвитку вітчизняних туристичних підприємств, ключовими серед яких доцільно виділити: 1) потребу в інноваційній техніко-технологічній модернізації й автоматизації бізнес-процесів туристичних підприємств; 2) гармонізацію вітчизняних і зарубіжних стандартів якості обслуговування клієнтів у процесі надання туристичних послуг; 3) зміцнення конкурентних переваг підприємств туризму на внутрішньому ринку та пошук ефективних шляхів виходу на зовнішній ринок туристичних послуг; 4) поглиблення наявного диспаритету між темпами інноваційної активності вітчизняних і зарубіжних туристичних підприємств; 5) посилення електронного складника обслуговування клієнтів і активізація темпів впровадження інформаційних технологій у бізнес-процеси туристичних підприємств; 6) активізацію розбудови мережі об'єктів соціально-економічної та дорожньо-транспортної інфраструктури; 7) узгодження соціальних, культурних, релігійних та етнічних детермінант інноваційного розвитку підприємств туристичної галузі [2, с. 136].

Розвинення ефективної системи управління інноваційним розвитком готельно-туристичних підприємств вимагає переходу до нових якісних принципів у господарюванні, веденні туристичного бізнесу та обслуговуванні клієнтів. Цей перехід передбачає не лише залучення додаткових джерел фінансування для реалізації інноваційних проєктів та вдосконалення їх техніко-технологічної бази, але й перегляд концептуальної парадигми управління інноваціями у туристичних підприємствах.

За сучасних умов ведення бізнесу в сфері туризму наявність якісно розробленої стратегії є важливою передумовою досягнення успіху на динамічному та висококонкурентному ринку туристичних послуг. Вихід на нові туристичні ринки для українських компаній під час війни є не лише стратегічним рішенням для розвитку туристичного бізнесу, а саме: відновлення туризму, рекреації, освоєння нових географічних маршрутів а й способом підтримати українську економіку. Стратегічний напрямок зорієнтований на використання елементів інноваційного процесу на умовах франчайзингу. Економіка України потребує певного імпульсу, і франчайзинг – прекрасний інструмент для цього [6, с. 798].

Франчайзинг є ефективною моделлю бізнесу, яка успішно функціонує на світовому ринку. Ця концепція передбачає, що головне підприємство (франчайзодавець або франшизер) надає право використовувати свою торгову марку, назву та здійснювати господарську діяльність іншому підприємству (франчайзі) на певних умовах. Ці умови включають використання відповідних технологій, стандартів та затверджених практик.

В франчайзингових відносинах задіяні два основні суб'єкти (рис. 1). Предметом франчайзингових відносин є франшиза.

Франчайзинг (фр. Franchise – пільга, привілей) – це форма співпраці між юридично та фінансово незалежними сторонами (компаніями та/або фізичними особами), в рамках якої одна сторона (франчайзер), що володіє успішним бізнесом, відомою торговою маркою, ноу-хау, комерційними таємницями, репутацією та іншими нематеріальними активами, дозволяє іншій стороні (франчайзі) користуватися цією системою на певних умовах [3].

Згідно з визначенням Міжнародної асоціації франчайзингу (International Franchise Association), «Франшиза – це триваючі відносини між франчайзером і франчайзі, в яких усі знання, стиль, успіх, методи виробництва та маркетингу надаються франчайзі в обмін на задоволення інтересів. Таким чином, франчайзі отримує практично власне готове підприємство з управлінською майстерністю великого бізнесу. Саме в цьому й полягає основна привабливість організації бізнесу на основі франчайзингу [10, с. 28].

Основний етап становлення та розвитку франчайзингу припадає на 1950-ті роки в США в період політики невтручання. Прикладом успішного франчайзингу є історія мережі ресторанів McDonald's, коли брати-засновники створили іпоширили по всьому світу продукт і послугу, яка стала відома в кожній країні завдяки особливій формі продуктів і унікальності сервісу. Сьогодні мережа McDonald's працює по всьому світу і налічує понад 14 000 закладів.

Роль франчайзингу зростає з кожним роком і зараз стрімко розвивається масштабування бізнесу за цією моделлю. Франчайзингова бізнес-модель доступна в більш ніж 140 країнах світу, лідерами сектора є США, Франція, Англія, Німеччина та Польща.

В Україні франчайзинг вперше було застосовано лише у 1993 році – відкриття франчайзингового підприємства іноземною інформаційною компанією «Компас». У 1994 році відкрився перший ресторан швидкого харчування на основі франчайзингових відносин – «McDonald's», а в 1999 році засновано перше вітчизняне франчайзингове підприємство – заклад швидкого харчування «Pizza Celentano» [7, с. 51].

Досвід 2022–2023 років відновив переконання в ефективності франчайзингу навіть у період воєнних дій. Відомо, що ця форма бізнесу користується успіхом завдяки впровадженій бізнес-моделі, відомому й надійному бренду, швидкому запуску та наданню підтримки після старту. Зараз ринок франшиз активно оживає: з'являються нові пропозиції, зростає зацікавленість потенційних франчайзі, а мережі успішно розширюються за кордон.

За останні роки в Україні кількість франшиз зросла до 600, які включають у себе 31500 точок. Найпопулярніші серед них – громадське харчування та продуктовий ритейл (понад 80% усіх проданих франшиз у 2023 році). У сфері послуг найбільш представлені медицина, б'юті, логістика та освітні заклади [1].

Використання франчайзингу в туристичній індустрії України є актуальним, особливо в умовах економічних труднощів, оскільки франчайзинг може виступити сильним стимулом для прискорення виходу країни з економічної кризи, а також сприяти налагодженню партнерських відносин та підвищенню рівня підприємницької діяльності, як загалом, так і у сфері туризму зокрема, на новий, європейський рівень розвитку.

Першими в Україні були створені дві туристичні мережі – «Мережа агентств горящих путівок» і

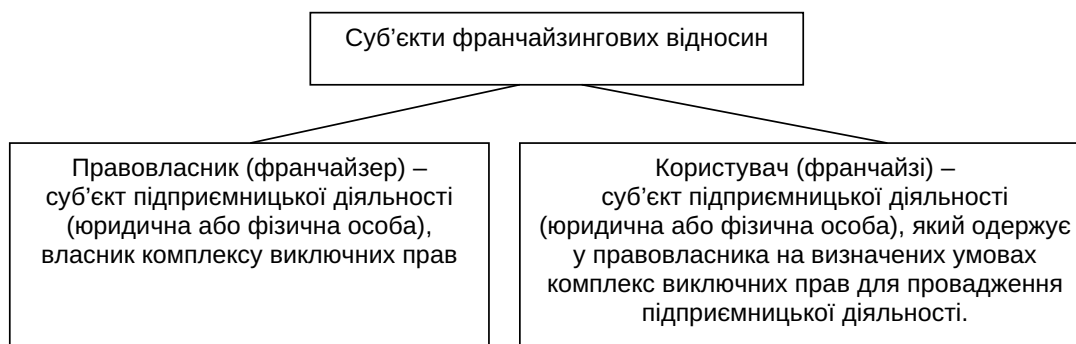

Рис. 1. Суб'єкти франчайзингових відносин

Джерело: розроблено авторами на основі [5]

«Магазин горящих путівок», які функціонували як віртуальні торговельні майданчики. Агентам-учасникам пропонувалися атрибути франчайзингу: спільний бренд, реклама та підключення до програми. Ринкові фахівці зазначають, що наразі в Україні туристичний бізнес є рентабельним для великих системних операторів і агенцій, які надають ексклюзивні послуги. Ринок туристичних агентств поступово скорочуватиметься, оскільки частина продажів переміщується в онлайн. В основному залишатимуться турагентства, що працюють під брендом великих турсервісів. У найближчий час роздрібний ринок консолідуватиметься, збільшуватиметься, з'являться нові мережі та укрупняться вже існуючі [5].

В Україні наразі успішно функціонують як іноземні франчайзингові корпорації, так і місцеві франчайзингові підприємства. Найпопулярніші франшизи в Україні у сфері туристичних послуг наступні (табл. 1).

Ефективність функціонування туристичного підприємства, що входить до франчайзингової мережі, в міжнародній практиці визначається на основі таких основних показників, як загальний дохід туристичного підприємства; чистий прибуток та чиста заборгованість; прибуток до оподаткування та сплати відсотків; прибуток до оподаткування та амортизації витрат; витрати, у тому числі від операційної та фінансової діяльності та ділова репутація підприємства. Також до зазначеної системи оцінки ефективності функціонування підприємства у системі франчайзингу доцільно додати показник операційної рентабельності,

який обчислюється як співвідношення прибутку до оподаткування і сплати відсотків за позиковими коштами до операційних витрат [8, с. 97].

Партнерство з туристичною франчайзинговою мережею надає туристичним агентствам престиж, вигоду, стабільність і захист у умовах глобалізації. Франчайзі отримують від франчайзерів: кращі ціни та підвищену комісію з туристичного продукту; загальнонаціональні та регіональні рекламні кампанії, включаючи іміджеву рекламу і спільні кампанії з партнерами; безкоштовну POS-продукцію протягом усього періоду співпраці; майстер-класи, семінари та тренінги для підвищення кваліфікації агентів із залученням провідних фахівців у галузі управління, кадрових та юридичних питань; тестування і атестацію персоналу, допомогу в підборі персоналу; методичні посібники з техніки навчання та правил роботи в мережі; можливість участі в онлайн-вебінарах, семінарах та інформаційних турах; індивідуальну бонусну програму для менеджерів франчайзі; пріоритетну обробку заявок у високий сезон [5].

Тобто партнерство з туристичною агенцією через франчайзинг відкриває широкий спектр переваг:

- використання вже відомого бренду;
- можливий доступ до веб-платформи з інноваційною системою підбору турів, розробленої з урахуванням зручності клієнтів;
- круглодобий Call-центр для туристів;
- унікальні цінові пропозиції;
- можливість продавати тури провідних операторів без жодних обмежень чи додаткових умов;

Таблиця 1

Перелік популярних франшиз у сфері туристичних послуг

ТМ франчайзингової мережі	Характеристика
Турсервіс «Join UP!»	Займає лідируючу позицію на ринку туристичних послуг України. У активі компанії понад 37 власних операторських напрямів. Сума інвестицій від 50 000 тис. грн. Фіксована сума щомісячного роялті. Лідери – 49% відсотків частки ринку серед турсервісів за обсягом продажів.
Tez Tour	Одна з найбільших туристичних компаній. Вступний внесок для Києва та Дніпра становить 70 000 гривень, для Одеси, Харкова, Запоріжжя та Львова – 60 000 гривень, для решти міст – 50 000 гривень. Роялті – 1% від обороту. Обсяг інвестицій залежить від розміру франчайзингової точки. Термін окупності – від 12 до 24 місяців.
Dream Hostel	Професійна мережа хостелів нового покоління. Залежно від розміру хостелу, обсяг інвестицій може становити від 200 000 до 2 500 000 гривень. Вступний внесок – від 50 000 до 200 000 гривень. Період окупності – від 9 до 30 місяців.
Соната	Мультиформатна мережа агентств, що надає широкий спектр послуг, пов'язаних із закордоном: працевлаштування, стажування за кордоном, візова підтримка, туристичні послуги. Обсяг інвестицій – від 1000\$ до 4000\$. Вступний внесок – від 600 до 800 доларів. Термін окупності – від 6 місяців.
Поїхали з нами	Мережа туристичних агенцій. Сума вступного внеску залежить від місця розташування франчайзингової точки: Київ – 100 000 гривень, інші міста – 80 000 гривень, обласні центри – 60 000 гривень, районні центри – 40 000 грн. Сума інвестицій – від 150 тисяч гривень. Термін окупності залежить від обсягу вкладень в агентство. Розмір роялті може становити від 1% до 2% обороту

Джерело: розроблено авторами на основі [9]

– безкоштовні промо-тури як заохочення за досягнуті продажі;

– організація виїзних заходів, вечорів зі спеціальними умовами участі, що перетворюються на святкові події;

– механізм підбору авіаквитків для регулярних рейсів;

– норми обслуговування, що забезпечують повернення туристів та розширення клієнтської бази.

Окрім переваг, франчайзингові угоди мають і свої недоліки, зокрема:

– тиск та повний контроль з боку франчайзера;

– деякі угоди франшизи можуть містити невідповідні умови для франчайзі, де франчайзер одержує велику частину прибутку, тоді як франчайзі витрачає час і зусилля, працюючи на повну зміну;

– франчайзинг обмежує гнучкість у визначенні бізнес-стратегій та цінової політики, а також пригнічує ініціативу та можливість самостійного вибору постачальників;

– вартість франшизи може бути вкрай великою для початківців, які не можуть вкласти одразу велику суму;

– штрафи та санкції за порушення умов франчайзингової угоди можуть призвести до серйозних фінансових труднощів для франчайзі.

Розбудова франчайзингових мереж є перспективним шляхом для розвитку вітчизняних мережевих туристичних структур. Незважаючи на те, що прогнозування розвитку туризму на тривалий період може бути складним завданням, успішному розвитку ринку туристичних послуг сприяє швидке адаптування до змін в економіці, політиці та потребах. Це стає основним завданням для малих підприємств. У ситуації нестабільної економіки туристичні компанії не повинні обмежуватися застосуванням однієї концепції управління. Варто розглядати оптимальне поєднання різних методів та форм управління, адаптованих до конкретних умов на ринку туризму, та адаптувати їх до власних потреб.

Під час вибору стратегії розвитку франчайзингового туристичного бізнесу слід враховувати три аспекти (рис. 2).

Тобто, необхідно провести оцінку потреби у фінансових ресурсах для створення та розвитку мережі. Це включає в себе витрати на відкриття нових франчайзі, маркетингові заходи для привертання клієнтів, а також оплату роялті іншим франчайзерам.

Також потрібно визначити цілі і завдання мережі, розробити унікальність концепції бренду, а також провести аналіз конкурентного середовища для визначення своєї унікальності.

Наступним кроком важливо описати заходи, які потрібно прийняти для формування та ефективного управління мережею. Це може включати в себе створення системи підтримки франчайзі, навчання франчайзі у виробничих процесах та стандартах обслуговування, а також встановлення механізмів контролю за якістю послуг.

Загальною метою є створення ефективної і дієвої мережі франчайзингових туристичних підприємств, яка б забезпечила стабільний ріст та конкурентоспроможність на ринку.

Успіх франчайзингу у сфері туризму базується на таких основних принципах (рис. 3).

Утворення франчайзингових мереж є перспективним шляхом розвитку вітчизняних мережевих туристичних структур, оскільки успішний розвиток ринку туристичних послуг вимагає швидкого адаптування до змін в економіці, політиці та потребах, що стає пріоритетним завданням для малих підприємств, які не повинні обмежуватися використанням однієї концепції управління, а замість цього мають застосовувати оптимальне поєднання різних методів управління, адаптованих до умов на туристичному ринку та власних потреб.

Висновки з проведеного дослідження. Згідно з проведеним дослідженням можна сказати, що франчайзинг в туризмі виступає як важлива інноваційна стратегія, сприяючи зростанню та отриманню конкурентної переваги в цій галузі.

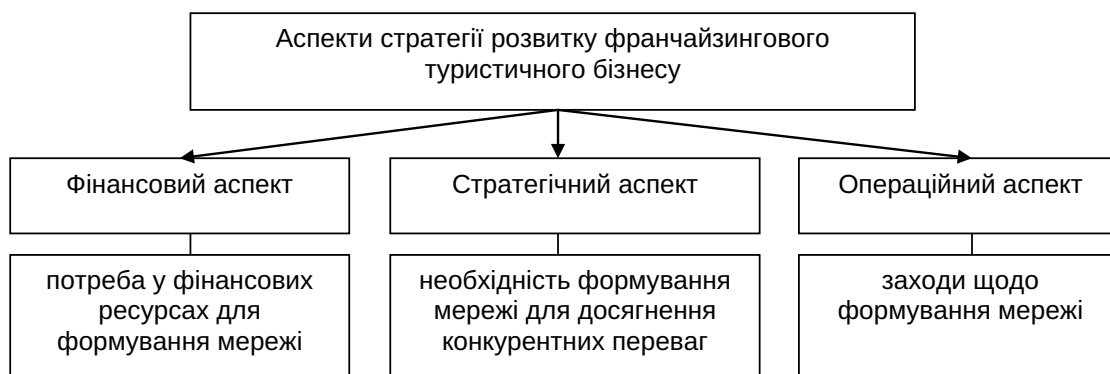

Рис. 2. Аспекти стратегії розвитку франчайзингового туристичного бізнесу

Джерело: розроблено авторами на основі [4, с. 421]

Принципи

- постійна співпраця, доступність і високий ступінь довіри партнерів;
- взаємовигідність і відкритість відносин;
- готовність вирішувати проблеми шляхом переговорів, сприйняття критики;
- реалізм в оцінках;
- професіоналізм, який виражається в компетентності франчайзера, і непересічність впроваджуваної бізнес-стратегії;
- рівність, яка виражається в тому, що франчайзі є самостійними юридичними особами, а не найманими працівниками франчайзера;
- спільна присутність на ринку;
- надання підтримки та обмін інформацією, що дає змогу розробляти перспективні плани, впроваджувати нові раціоналізаторські пропозиції і ідеї, здатні приносити прибуток і поліпшити конкурентоспроможність;
- високий ступінь підприємницької ініціативи;
- планування і прогнозування перспектив системи;
- забезпечення конкурентних переваг;
- взаємна відповідальність;
- регулярність і чесність платежів;
- взаємна робота сторін-учасників над формуванням резерву міцності бізнесу для забезпечення подолання кризових ситуацій;
- орієнтація на довгострокову перспективу;
- дотримання правил роботи з конфіденційною інформацією;
- підтримання сторонами-учасниками високої репутації своєї торгової марки;
- підтримка високого рівня контролю

Рис. 3. Основні принципи, на яких базується успіх франчайзингу

Джерело: розроблено авторами на основі [4, с. 421]

Перш за все, франчайзинг дозволяє ефективно розширювати мережу туристичних підприємств і прискорювати їхній розвиток. Він також забезпечує доступ до вже встановленого бренду та підтримку від франчайзера, що сприяє підвищенню рівня довіри клієнтів. Крім того, франчайзинг дозволяє використовувати інноваційні практики та технології, які вже були успішно впроваджені в рамках мережі, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності.

Співпраця туристичних і готельних підприємств є важливою складовою успішного розвитку туристичної індустрії. Така співпраця забезпечує низку переваг, які сприяють досягненню спільних цілей та підвищенню конкурентоспроможності на ринку, зокрема:

– туристичні агенції та готельні підприємства, об'єднуючи свої ресурси, можуть запропонувати комплексні туристичні пакети, що включають проживання, екскурсії, транспортні послуги та інші активності. Це забезпечує зручність для клієнтів та підвищує їхню задоволеність;

– спільні маркетингові кампанії дозволяють залучити ширшу аудиторію, об'єднуючи зусилля в просуванні туристичних напрямків і готельних послуг. Це сприяє розширенню клієнтської бази та збільшенню кількості бронювань;

– співпраця дозволяє знижувати витрати на маркетинг, рекламу та інші операційні витрати через спільне використання ресурсів. Це підвищує ефективність витрат та дозволяє пропонувати конкурентоспроможні ціни.

– спільні зусилля у підвищенні стандартів обслуговування та впровадженні інноваційних технологій сприяють підвищенню якості наданих послуг;

– співпраця туристичних і готельних підприємств дозволяє розробляти та впроваджувати нові туристичні продукти і маршрути, що сприяє диверсифікації пропозицій та підвищенню привабливості регіонів;

– спільні проекти можуть бути спрямовані на підтримку сталого розвитку, включаючи екологічно чисті практики та ініціативи, що сприяють збереженню природних ресурсів і підвищенню екологічної свідомості туристів;

– успішна співпраця між туристичними агентствами та готелями підвищує репутацію обох сторін, сприяючи формуванню позитивного іміджу на ринку та підвищенню довіри серед клієнтів.

В цілому, співпраця туристичних і готельних підприємств є взаємовигідною та сприяє стійкому розвитку туристичної індустрії. Вона забезпечує синергію ресурсів, підвищує якість послуг,

розширює клієнтську базу та сприяє економічному зростанню, що в свою чергу позитивно впливає на розвиток національної економіки. А франчайзинг є ефективним інструментом для досягнення зростання та отримання конкурентної переваги, забезпечуючи доступ до ресурсів, знань і підтримки, необхідних для успішного функціонування в цьому динамічному ринковому середовищі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бізнес-тренди 2024, які демонструє виставка «Франчайзинг 2024» URL: <https://franchise-capital.com> (дата звернення: 16.05.2024).
2. Білецька І.М. Узгодження управління інноваційним розвитком туристичних підприємств із сучасними тенденціями глобалізації та функціонування світового туризму. *Науковий економічний журнал «Інтелект XXI»*. 2020. № 2. С. 136–139.
3. Вікіпедія. Офіційний веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%87%D0%B0%D0%B9%D0%B7%D0%B8%D0%BD%D0%B3> (дата звернення: 23.04.2024).
4. Костинець В.В. Особливості стратегії розвитку франчайзингової системи в туристичному бізнесі. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Випуск 22. С. 418–422.
5. Монтрін І.І. Франчайзинг як модель бізнесу в туристичній індустрії. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/422.pdf>
6. Середа Н.М. Інноваційний спектр розвитку туристичного бізнесу – франчайзинг. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 14(28). С. 796–804.
7. Тихоненко Ю.М., Івашина Л.Л. Франчайзинг як сучасний каталізатор розвитку ринку туристичних послуг. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*. 2020. № 1. С. 48–55.
8. Ткачук Т. Міжнародні туристичні підприємства на внутрішньому ринку франчайзингу. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 2. С. 95–107.
9. Франчайзинг та найкращі франшизи в Україні в 2024 році за версією InVenture. URL: InVenture (дата звернення: 16.05.2024).
10. Чепурда Л.М., Дубіновський Д.В. Інноваційні підходи до розвитку франчайзингових мереж туристичної галузі. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*. № 1 (7) (2023). С. 27–31.

REFERENCES:

1. Biznes-trendy 2024, yakі demonstruie vystavka «Franchaizynh 2024» [Business trends 2024, which are

demonstrated by the exhibition «Franchisinh 2024»]. Available at: <https://franchise-capital.com/> (accessed May 21, 2024)

2. Biletska I.M. (2020) Uzgodzhennia upravlinnia innovatsiynym rozvytkom turystychnykh pidpriemstv iz suchasnyimi tendentsiiami hlobalizatsii ta funktsionuvannia svitovoho turyzmu [Coordination of management of innovative development of tourist enterprises with modern trends of globalization and functioning of world tourism]. *Naukovyi ekonomichnyi zhurnal «Intelekt KhKhl»*, vol. 2, pp. 136–139. (in Ukrainian)

3. Vikipediia. Ofitsiyni veb-sait [Wikipedia. Official website.]. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%87%D0%B0%D0%B9%D0%B7%D0%B8%D0%BD%D0%B3> (accessed May 21, 2024)

4. Kostynets V.V. (2018) Osoblyvosti stratehii rozvytku franchaizynhovoï systemy v turystychnomu biznesi [Features of the franchise system development strategy in the tourism business]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. Vypusk*, vol. 22, pp. 418–422. (in Ukrainian)

5. Montrin I.I. Franchaizynh yak model biznesu v turystychnii industrii [Franchising as a business model in the tourism industry]. Available at: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/422.pdf> (accessed May 21, 2024)

6. Sereda N.M. (2023) Innovatsiyni spektr rozvytku turystychnoho biznesu – franchaizynh [An innovative range of tourism business development – franchising]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, vol. 14(28), pp. 796–804. (in Ukrainian)

7. Tykhonenko Yu.M., Ivashyna L.L. (2020) Franchaizynh yak suchasnyi katalizator rozvytku rynku turystychnykh posluh [Franchising as a modern catalyst for the development of the tourist services market]. *Innovatsii ta tekhnolohii v sferi posluh i kharchuvannia*, vol. 1, pp. 48–55. (in Ukrainian)

8. Tkachuk T. (2017) Mizhnarodni turystychni pidpriemstva na vnutrishnomu rynku franchaizynhu [International tourist enterprises in the domestic franchising market]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, vol. 2, pp. 95–107. (in Ukrainian)

9. Franchaizynh ta naikrashchi franshyzy v Ukraini v 2024 rotsi za versiei InVenture InVenture [Franchising and the best franchises in Ukraine in 2024 according to InVenture InVenture] (accessed May 21, 2024)

10. Chepurda L.M., Dubinovskiy D.V. (2023) Innovatsiini pidkhody do rozvytku franchaizynhovykh merezh turystychnoi haluzi [Innovative approaches to the development of franchising networks in the tourism industry]. *Innovatsii ta tekhnolohii v sferi posluh i kharchuvannia*, vol. 1 (7), pp. 27–31. (in Ukrainian)

РОЗДІЛ 9. ТУРИЗМ

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ТУРИЗМІ

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TOURISM

УДК 338.48:004.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct78-34>**Герасимів З.М.**

к.геогр.н., доцент,
доцент кафедри гуманітарної освіти
і туризму,
ВП НУБІП України
«Бережанський агротехнічний інститут»

Островська Н.Д.

к.пед.н., доцент,
доцент кафедри гуманітарної освіти
і туризму,
ВП НУБІП України
«Бережанський агротехнічний інститут»

Gerasymiv Zoriana

Separated Subdivision National University
of Life and Environmental Science of Ukraine
«Berezhany Agrotechnical Institute»

Ostrowska Nadia

Separated Subdivision National University
of Life and Environmental Science of Ukraine
«Berezhany Agrotechnical Institute»

У статті розглянуто особливості застосування інноваційних технологій в туристичній галузі. Розкрито сутність інновацій в туризмі. Досліджено переваги застосування інноваційних технологій в туристичній діяльності. Наведено приклади застосування інновацій у сфері гостинності та туризму. Проаналізовано можливості, які відкриває застосування штучного інтелекту. Визначено переваги і недоліки використання віртуальної та доповненої реальності в розробці туристичного продукту. Розглянуто проблеми функціонування національної інноваційної системи. Виділено чинники, які перешкоджають впровадженню цифрових технологій в діяльність туристичних підприємств. Вказано основні недоліки використання цифрових технологій в туризмі. Обґрунтовано важливість застосування інноваційного підходу в туристичній діяльності.

Ключові слова: інновації, інноваційні технології, туризм, штучний інтелект, віртуальна реальність, віртуальні тури.

The article examines the peculiarities of the application of innovative technologies in the tourism industry. It was determined that the use of innovative technologies is the need of the time, they contribute to the globalization of the tourist market, help in the development, promotion and sale of a tourist product. It was determined that a feature of modern tourism is the use of ecologically oriented innovations. The essence of innovations in tourism, which provide for the modification of the tourist product or its qualitative change, contribute to increasing the efficiency of activities and ensure the competitiveness of tourist enterprises, is revealed. It is indicated that the application of innovative solutions by enterprises in the tourism sector contributes to increasing the attractiveness of their services for consumers. The advantages of using innovative technologies in tourism have been studied. It is noted that today consumers have increased requirements for the level of personalization and cooperate with tour operators that provide an individual approach. Examples of the application of innovations in the tourism are given. The possibilities opened up by the application of artificial intelligence are analyzed. It is indicated that the use of modern technologies contributes to the improvement of travel safety, allows tracking the location, contactless registration and payment. The advantages and disadvantages of using virtual and augmented reality in the development of a tourist product are determined. The problems of the functioning of the national innovation system are considered. The factors that prevent the implementation of digital technologies in the activities of tourist enterprises are defined. The main disadvantages of using digital technologies in tourism are indicated. The article substantiates the importance of applying an innovative approach in tourism activities, which will ensure the growth of tourism business profitability. It has been studied that the market of traditional travel companies will undergo significant changes in the near future due to the use of information and communication technologies.

Key words: innovations, innovative technologies, tourism, artificial intelligence, virtual reality, virtual tours.

Постановка проблеми. Використання інноваційних технологій сьогодні є вимогою часу, стрімкий розвиток науково-технічного прогресу та динаміка світової економіки передбачають спрямування інвестиційних потоків на розробку та впровадження інноваційних рішень в усіх сферах життя. Цифрові технології сприяють глобалізації туристичного ринку, допомагають в розробці, просуванні та реалізації туристичного продукту.

З метою задоволення зростаючого попиту споживачів на якісний, комфортний, різноманітний та сучасний відпочинок туристичні фірми активно використовують інноваційні рішення, що дає їм змогу залишитись конкурентоспроможними на ринку туристичних послуг, приваблювати нових клієнтів, створювати умови для залучення інвестицій та забезпечувати високу прибутковість своєї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання інноваційних технологій виступає одним із факторів реструктуризації туристичної галузі, що зумовлює необхідність проведення

досліджень в даному напрямку. Інновації в туризмі є предметом вивчення багатьох науковців, серед яких О. Токаренко, Н. Бакорко, Ю. Дашук, Г. Гапоненко, А. Голод, С. Мельниченко, Р. Кожухівська та інші, однак недостатньо вивченими залишаються окремі аспекти впровадження інноваційних технологій, що потребує подальших досліджень в цьому напрямку.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз інноваційних технологій в туризмі, перспектив та недоліків їх використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання інноваційних технологій в туризмі дає змогу розробити якісно новий туристичний продукт чи вдосконалити існуючий з метою кращого задоволення потреб споживачів та задля розширення ринків збуту.

Інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно

поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [7].

Інновації в туризмі слід розглядати як системні заходи, що мають якісну новизну, що й приводять до позитивних зрушень, що забезпечують стійке функціонування й розвиток галузі в регіоні. Так ідея створення й реалізація туристських проєктів, що навіть не приносять спочатку істотного прибутку, може дати поштовх розвитку туризму й тим самим активно сприяти створенню додаткових робочих місць і зростання доходів населення [6].

Запровадження інноваційних рішень підприємствами туристичної сфери сприяє підвищенню привабливості їхніх послуг для споживачів. Інноваційний підхід в туристичній галузі дасть змогу українським туроператорам ефективно працювати на внутрішньому та зовнішньому ринках, підвищить прибутковість туристичного бізнесу та забезпечить додаткові надходження до бюджетів усіх рівнів.

Важливим аспектом сучасного туризму є екологічно орієнтовані інновації, оскільки впровадження зелених технологій (використання електромобілів, відновлюваних джерел енергії) сприяє зменшенню негативного впливу туризму на навколишнє середовище та збереженню природних ресурсів.

Туристичні інновації передбачають модифікацію або якісну зміну туристичного продукту, сприяють підвищенню ефективності та конкурентоспроможності підприємств сфери туризму.

Інноваційні технології в туризмі охоплюють широкий спектр рішень, які відкривають нові можливості для надання та отримання туристичних послуг, створюють комфортніші умови для відпочинку, полегшують процес підготовки та реалізації туристичного продукту. Цифрові технології допомагають в популяризації туристичного потенціалу окремих територій, допомагають у пошуку інформації, яка цікавить клієнта.

Сьогодні споживачі миттєво можуть знайти найбільш привабливий маршрут в доступному ціновому сегменті та отримати всю необхідну інформацію про туристичні об'єкти, готелі, ресторани, рівень сервісу, новинки, тому вони ставлять підвищені вимоги до рівня персоналізації та співпрацюють з туроператорами, які забезпечують індивідуальний підхід.

Використання штучного інтелекту дасть змогу туристичним підприємствам певною мірою автоматизувати свою роботу. Його застосування відкриває нові можливості:

- штучний інтелект може аналізувати великі обсяги інформації та досліджувати багато баз даних і пропонувати споживачам найбільш оптимальні маршрути, які б відповідали їхнім запитам, вподобанням, фінансовим можливостям;
- системи штучного інтелекту можуть надавати

індивідуальні рекомендації та поради щодо вибору готелів, екскурсій, ресторанів тощо;

- споживачі можуть отримати детальну інформацію про той чи інший об'єкт, поспілкуватись на туристичних форумах, ознайомитись із відгуками людей, які скористались послугами певної туристичної компанії;

- асистенти, які працюють на основі штучного інтелекту, можуть надавати клієнтам оперативну інформацію про туристичні локації, бронювати квитки, готелі, ресторани, автомобілі;

- аналізуючи тенденції на ринку туристичних послуг, системи штучного інтелекту можуть прогнозувати зміни запитів споживачів, розробляти рекомендації щодо підвищення ефективності діяльності туристичних підприємств;

- з використанням цифрових технологій можна сформувати готові пакети туристичних послуг, які сьогодні користуються значним попитом на ринку;

- штучний інтелект може виявляти та усувати шахрайство з бронюванням квитків, надання неправдивої інформації.

Додатки для мобільних пристроїв допомагають в плануванні маршрутів, бронюванні готелів, інтерактивні платформи використовуються для обміну інформацією, досвідом та враженнями мандрівників. Застосування сучасних технологій сприяє підвищенню безпеки подорожей, дозволяючи відстежити місцезнаходження, безконтактно зареєструватись та провести оплату.

Використання віртуальної реальності під час планування та організації турів, інтерактивні роботи для виконання певних функцій, розумні готелі, інтерактивні дзеркала дають змогу клієнтам отримати задоволення від подорожі та відчути переваги сучасних інноваційних рішень.

Віртуальна реальність сьогодні стає новим трендом у сфері розваг та відпочинку, вона дозволяє туристам досліджувати об'єкти без фізичного перебування в конкретному місці, без обмежень часу та відстані, що дає змогу туристичним компаніям запропонувати клієнтам унікальний вид подорожі ще до того, як вони здійснять її реально. Доповнена реальність дає можливість користувачам отримати додаткову інформацію про історичні місця, пам'ятки та архітектурні споруди, використовуючи смартфони.

Організація віртуальних турів – це інноваційний підхід до подорожей, де учасники можуть відвідувати різні місця та пам'ятки, не виходячи з дому. Такі віртуальні екскурсії проводяться через спеціальні додатки чи платформи, на яких гід розповідає про ті чи інші об'єкти. В період обмежень на подорожі такі тури особливо популярні, оскільки дають змогу безпечно та зручно знайомитись з історією та культурою різних країн.

Розумні готелі використовують передові технології, які включають автоматизовані системи

керування освітленням, кліматом та безпекою, застосування чат-ботів, голосових асистентів для взаємодії персоналу з гостями, що має на меті забезпечити максимальну зручність та комфорт, запропонувати інноваційні сервіси та забезпечити рекомендації щодо відвідування місцевих визначних місць та ресторанів.

Технології blockchain в туризмі підвищують безпеку та швидкість операцій, спрощують операції, дають змогу збирати і надавати доступ користувачам до різної інформації, знижують вартість турпродукту. Застосування блокчейну в туризмі зосереджено в таких сферах: страхування, ідентифікація, бронювання авіаквитків та житла, відстеження багажу, система платежів тощо [2].

Основними smart-технологіями для розвитку туристичного продукту міста є: 1) запровадження хмарних технологій у різних сферах (транспортній, туристичній, адмініструванні, медичній, екологічній, соціальній тощо), а також розширення місць використання Wi-Fi;

2) використання QR-кодів на всіх туристичних об'єктах, які давали б змогу отримувати текстову, графічну інформацію, 3D-моделі, аудіоінформацію на багатьох мовах;

3) створення туристичного мобільного додатку міста;

4) єдиний туристичний квиток на всі види транспорту;

5) розміщення веб-камер біля основних туристичних об'єктів міста (пам'ятників і т. д.), а також розміщення інформації про об'єкт на стендах різними мовами із QR-кодами;

6) переобладнання зупинок наземного громадського транспорту смарт-елементами англійською мовою про маршрут та ін. [4].

Впровадження інноваційних технологій в усіх сферах діяльності вимагає певних затрат, однак сприяє динамічному розвитку та підвищенню конкурентоспроможності туристичних підприємств, забезпечуючи в перспективі не лише економічний, а й соціальний та екологічний ефекти.

Інноваційні фактори зумовлюють зростання ефективності заходів щодо гарантування безпеки туризму на регіональному рівні. Основним механізмом такого впливу є впровадження інновацій та інноваційних технологій у процеси розробки та реалізації турпродукту, обслуговування туристів, що мають на меті суттєве підвищення якості туристичних послуг, зокрема гарантування безпеки усіх суб'єктів туристичної діяльності та дестинацій [3].

Ринок традиційних туристичних компаній в недалекому майбутньому зазнає значних трансформацій завдяки використанню інформаційно-комунікаційних технологій, повністю зміниться підхід до надання туристичних послуг, споживачі отримають більшу самостійність у виборі та

керуванні турами, зможуть ефективніше задовольняти індивідуальні потреби та побажання.

Індивідуалізація замовлень шляхом внесення конструктивних змін відповідно до запитів споживачів надасть конкурентні переваги туристичним фірмам, які зуміють вчасно та ефективно впровадити необхідні для їх реалізації технологічні рішення.

Кастомізація туристичних послуг, забезпечуючи створення унікального туристичного продукту, позитивно сприймається споживачем, оскільки сприяє задоволенню його індивідуальних потреб.

Інноваційні процеси, що впроваджуються в туристичній галузі останнім часом є наслідком технологічного розвитку суспільства, широкого використання цифрових технологій у життєдіяльності людини, економіку країн, в тому числі й галузь надання послуг. Готовність туристичних підприємств і організацій до впровадження інновацій залежить не лише від їх економічного розвитку і фінансового стану, а й від рівня професійної підготовки персоналу до впровадження інновацій [1].

Незважаючи на перспективність використання інноваційних технологій, існує багато бар'єрів для розвитку інновацій.

Серед проблем функціонування національної інноваційної системи можна виділити наступні:

- недостатність фінансування, зокрема державного;

- недостатнє використання науковцями та малим і середнім бізнесом можливостей щодо участі у міжнародних програмах;

- відсутність налагоджених комунікацій між науковцями і представниками бізнесу, які заінтересовані в розвитку інновацій;

- обмеженість фінансових та матеріальних ресурсів для створення інноваційної інфраструктури;

- недостатність необхідних знань і навичок для ведення підприємницької діяльності;

- відсутність або обмежена ефективність інноваційної інфраструктури, яка має сприяти розвитку інноваційного підприємництва;

- недостатній рівень заінтересованості суб'єктів господарювання у впровадженні результатів вітчизняних наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок [8].

Основними чинниками, які перешкоджають впровадженню цифрових технологій в туристичній сфері, є висока їх вартість, нестійкий інтернет-зв'язок, відсутність у частини споживачів навичок використання інформаційно-комунікаційних технологій, недостатня державна підтримка інноваційного розвитку.

Впровадження в підготовку майбутніх фахівців туристичної галузі цифрових технологій, інноваційних методик, технологічних засобів дозволить сформувати навички володіння технікою,

технологіями та засобами, що дадуть можливість максимально підготувати майбутніх працівників туристичних організацій до використання інноваційних засобів і технологій на робочому місці [1].

Цифрова економіка є одним із найважливіших чинників економічного зростання та формування нової якості життя. Лідери світової економіки розглядають цифровізацію як першочерговий напрям інноваційного розвитку виробничо-економічних систем різних рівнів та інструмент забезпечення конкурентних переваг у довгостроковій перспективі [9].

За допомогою застосування штучного інтелекту, зокрема, технології упізнавання можна: пришвидшити час проходження реєстрації туристів в аеропортах (методика FAR); забезпечити доступ гостя в номер за допомогою сканування сітківки ока або сканування відбитків пальців. Така опція надасть гостю додаткові зручності, зокрема, підвищить безпеку перебування в готелі та покращить якість обслуговування клієнтів за рахунок персоналізації послуг (технологія NEC NeoFace Express) [5].

Основними недоліками використання цифрових технологій в туристичній галузі є наступні:

- неможливість гарантувати безпеку даних, оскільки особисті дані туристів можуть стати об'єктом кібератак та порушення конфіденційності;
- можливі збої в роботі інформаційних систем, які можуть негативно вплинути на виконання замовлення клієнта, призвести до збоїв у бронюванні, оплаті чи навіть втрати даних;
- залежність від інтернет-з'єднання може стати серйозною проблемою у регіонах з поганим покриттям мережі або обмеженим доступом до даних під час подорожі;
- неадаптованість інтернет-технологій до потреб різних категорій туристів створює перешкоди до їх застосування;
- втрата автентичності та спонтанності подорожей є суттєвим недоліком для окремих споживачів;
- з використанням цифрових технологій може втрачатися людський контакт, знижуються можливості для міжкультурного обміну досвідом;
- автоматизація та оптимізація певних процесів у сфері туризму може призвести до скорочення зайнятості, оскільки не буде потреби в працівниках, які займались бронюванням квитків, реалізацією турів.

Висновки з проведеного дослідження. З метою забезпечення динамічного розвитку туристичних підприємств, підвищення ефективності їх діяльності та зростання прибутковості туристичного бізнесу необхідно впроваджувати інноваційні технології при розробці, просуванні та реалізації туристичного продукту.

Віртуальна та доповнена реальність, інтелектуальні роботи, чат-боти і голосові помічники, розумні готелі та інші можливості штучного інтелекту уже ввійшли в наше життя, тому, щоб іти в ногу з часом, потрібно максимально використовувати їхні переваги в туристичній сфері.

Такий підхід дасть змогу задовольнити вибагливий попит споживачів на комфортний, безпечний та сучасний відпочинок, розширити клієнтську базу, забезпечити конкурентні переваги та можливості перспективного розвитку туристичних підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баюрко Н. Інновації в туризмі та їх вплив на підготовку майбутніх фахівців туристичної галузі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. № 9–10 (123–124). С. 122–133.
2. Гапоненко Г.І., Василенко В.Ю. Перспективи використання технології блокчейну в туристичній галузі. *Вісник Харківського Національного Університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2019. Вип. 10. С. 193–199.
3. Голод А.П. Інноваційні фактори безпеки регіональних туристичних систем. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2016. № 15. С. 160–163.
4. Дацук Ю.Є., Лепкий М.І. Досвід використання smart-технологій в управлінні туристичним продуктом міста. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Випуск 3(14). С. 294–299.
5. Кожухівська Р.Б., Непочатенко В.О. Digital-технології як основа розвитку туристичної діяльності в Україні. *Економіка та держава*. 2020. № 7. С. 93–98.
6. Мельниченко С. В. Інформаційні технології в туризмі: теорія, методологія, практика. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2008. 493 с.
7. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 21.04.2024).
8. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#n12> (дата звернення: 25.04.2024).
9. Токаренко О.І., Черемісіна Т.В., Бабіна Н.І. Цифрові технології у міжнародному туризмі та готельній індустрії. *Інфраструктура ринку*. 2020. Випуск 44. С. 126–130.

REFERENCES:

1. Baiurko N. (2022) Innovatsii v turizmi ta yikh vplyv na pidhotovku maibutnix fakhivtsiv turystychnoi haluzi [Innovations in tourism and their impact on the training of future specialists in the tourism industry]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, vol. 9–10 (123–124), pp. 122–123.

2. Haponenko H.I., Vasylenko V.Yu. (2019) Perspektyvy vykorystannia tekhnolohii blokcheinu v turystychnii haluzi [Prospects for using blockchain technology in the tourism industry]. *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu im. V. N. Karazina. Serii: Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm – Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazina. Series: International relations. Economy. Local studies. Tourism*, vol. 10, pp. 193–199.

3. Holod A.P. (2016) Innovatsiini faktory bezpeky rehionalnykh turystychnykh system [Innovative safety factors of regional tourism systems]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Economics and management*, vol. 15, pp. 160–163.

4. Dashchuk Yu.Ye., Lepkyi M.I. (2019) Dosvid vykorystannia smart-tekhnolohii v upravlinni turystychnym produktom mista [The experience of using smart technologies in the management of the tourist product of the city]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk – Pryazovsky Economic Bulletin*, vol. 3 (14), pp. 294–299.

5. Kozhukhivska R.B., Nepochatenko V.O. (2020) Digital-tekhnolohii yak osnova rozvytku turystychnoi

diialnosti v Ukraini [Digital technologies as a basis for the development of tourism in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, vol. 7, pp. 93–98.

6. Melnychenko S.V. (2008) Informatsiini tekhnolohii v turyzmi: teoriia, metodolohiia, praktyka [Information technologies in tourism: theory, methodology, practice]. Kyiv : Kyivskyi natsionalnyi torhovelno-ekonomichnyi universytet. (in Ukrainian)

7. Pro innovatsiinu diialnist : Zakon Ukrainy vid 04.07.2002 r. № 40-IV [On innovative activity: Law of Ukraine dated July 4, 2002 No. 40-IV]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (accessed April 21, 2024)

8. Stratehiia rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku [Strategy for the development of the sphere of innovative activity for the period up to 2030]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#n12> (accessed April 25, 2024)

9. Tokarenko O. I., Cheremisina T. V., Babina N. I. (2020) Tsyfrovii tekhnolohii u mizhnarodnomu turyzmi ta hotelnii industrii [Digital technologies in international tourism and hotel industry]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, vol. 44, pp. 126–130.

ТЕНДЕНЦІЇ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ ВІД ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

TRENDS OF TAX REVENUES FROM TOURIST ACTIVITIES IN UKRAINE

УДК 338.48

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure-78-35>**Тютюнник Ю.М.**

к.е.н., доцент,
професор кафедри фінансів,
банківської справи та страхування,
Полтавський державний аграрний
університет

Дорогань-Писаренко Л.О.

к.е.н., професор,
професор кафедри фінансів,
банківської справи та страхування,
Полтавський державний аграрний
університет

Дорошенко О.О.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування,
Полтавський державний аграрний
університет

Tiutiunyyk Yurii

Poltava State Agrarian University

Dorohan-Pysarenko Lyudmyla

Poltava State Agrarian University

Doroshenko Olga

Poltava State Agrarian University

У статті досліджено сучасні тенденції податкових надходжень від туристичної діяльності в Україні. Проведено аналіз динаміки кількості платників податків (у тому числі юридичних та фізичних осіб), податкових надходжень до держбюджету та податкових надходжень у розрахунку на одного платника податків у сфері туризму. Визначено вплив факторів на зміну загальної суми податкових надходжень від туристичної галузі як результативного показника. Запропоновано методичку оцінювання динаміки реальних сум податкових надходжень до держбюджету, в тому числі у розрахунку на одного платника податків, з урахуванням інфляційного чинника. Проаналізовано структуру та динаміку податкових надходжень за видами туристичної діяльності. Дано характеристику регіонального розподілу сплачених податків суб'єктами туристичної сфери.

Ключові слова: платники податків, податкові надходження до державного бюджету від туристичної галузі, податкові надходження у розрахунку на одного платника податків, номінальна сума податкових надходжень, реальна сума податкових надходжень.

An important criterion for the success of tourism business development is the dynamics of taxes paid by subjects of tourism activity, which depends on the number of taxpayers, the chosen taxation system, the results of the activities of travel agencies and tour operators regarding the number and cost of realized tour packages for domestic and outbound tourists. The article examines current trends in tax revenues from tourism in Ukraine. An analysis of the dynamics of the number of taxpayers (including legal entities and individuals), tax revenues to the state budget and tax revenues per taxpayer in the field of tourism was conducted. The impact of factors on the change in the total amount of tax revenues from the tourism industry as a performance indicator is determined. The decrease in the nominal amount of tax revenues in 2022 is explained both by the reduction in the number of taxpayers (especially legal entities) and by the decrease in tax revenues per taxpayer. In 2023, the total amount of tax revenues increased solely as a result of the growth of tax revenues in the calculation per taxpayer. A methodology for assessing the dynamics of real tax revenues to the state budget, including per taxpayer, taking into account the inflation factor, is proposed. Due to the acceleration of inflationary processes, the real amount of tax revenues in 2023 was 31,0 % less compared to 2021, but compared to 2022, the increase was 25,7 %. The structure and dynamics of tax revenues by types of tourist activity are analyzed. There is an increase in the share of hotels and similar means of temporary accommodation in the structure of tax revenues as the main type of activity, while the share of tour operators and travel agencies is decreasing. The characteristics of the regional distribution of taxes paid by subjects of the tourism sector are given. Nominal amounts of taxes paid in the field of tourism increased in 2023 compared to 2021 in 13 oblasts, and compared to 2022 in 18 oblasts and the city of Kyiv due primarily to domestic tourism and the active development of tourist locations in the central and western regions. The sums of tax revenues from the tourism industry for 2023 indicate that the vast majority of subjects of tourism activity have largely adapted to the realities of martial law.

Key words: taxpayers, tax revenues to the state budget from the tourism industry, tax revenues per taxpayer, nominal amount of tax revenues, real amount of tax revenues.

Постановка проблеми. Важливим критерієм успішності розвитку туристичного бізнесу є динаміка сплачених податків суб'єктами туристичної діяльності, що залежить від кількості платників податків, обраної системи оподаткування, результатів діяльності туристичних агентств та туристичних операторів щодо кількості та вартості реалізованих турпакетів внутрішнім та виїзним туристам. Пандемія COVID-19, а потім і повномасштабне вторгнення РФ мали негативний вплив на індустрію туризму в Україні, що відповідним чином позначилося й на динаміці податкових надходжень від туристичної діяльності. При цьому необхідно враховувати прискорення інфляційних процесів у 2022 р., наслідком чого стало скорочення не лише номінальних, а й реальних сум сплачених податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнення науково-методичних та прикладних аспектів оподаткування у сфері туристичної діяльності в Україні засвідчило, що вагомий внесок у характеристику загальної та спрощеної систем

оподаткування суб'єктів туристичного бізнесу щодо об'єктів оподаткування, ставок податків, термінів та джерел сплати податків, можливостей надання пільг зробили А.В. Кравченко [1] (наведено переваги спрощеної системи оподаткування, запропоновано найбільш раціональний варіант системи оподаткування для фізичних осіб-підприємців у сфері туризму), В. Худавердієва [2] (досліджено вплив податку на додатну вартість на діяльність суб'єктів підприємництва в туризмі), О.Г. Розметова [3] (розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення державного регулювання оподаткування суб'єктів туристичної діяльності), Т.В. Паєнко [4] (досліджено особливості оподаткування діяльності турагентів і туроператорів податком на прибуток та податком на додану вартість), І.С. Луценко [5] (розглянуто особливості оподаткування підприємств туристичної індустрії, що провадять свою діяльність як юридичні особи або як фізичні особи-підприємці на загальній та спрощеній системах оподаткування) та інші вчені-економісти. Водночас потребують узагальнення

тенденції щодо динаміки платників податків та податкових надходжень від туристичної галузі в Україні, які склалися після повномасштабного вторгнення РФ, у тому числі у розрізі видів діяльності та в регіональному вимірі.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінювання динаміки та структури податкових надходжень від суб'єктів туристичної діяльності в Україні та регіонах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив туристичної сфери на економічний розвиток держави значною мірою визначається її роллю у наповненні державного та місцевих бюджетів. Узагальнена інформація щодо кількості платників податків та податкових надходжень від туристичної галузі в Україні за період 2021–2023 рр. наведена в табл. 1.

За інформацією Державного агентства розвитку туризму України загальна кількість платників податків, які відповідно до КВЕД займаються туристичною діяльністю, у 2023 р. порівняно з 2021 р. скоротилася на 24,9% (із 21931 до 16465), у тому числі юридичних осіб – на 32,7% (із 5319 до 3580), фізичних осіб – на 22,4% (із 16612 до 12885). У порівнянні з 2022 р. кількість платників податків у сфері туризму зменшилася на 9,2, у тому числі юридичних та фізичних осіб – відповідно на 21,9 та 4,8%. Звертає на себе увагу, що скорочення кількості фізичних осіб було швидшим у 2022 р. порівняно з 2021 р. (на 18,5%), а кількості юридичних осіб – у 2023 р. порівняно з 2022 р. (на 21,9%).

Якщо у 2022 р. порівняно з 2021 р. державний бюджет України недоотримав 30,5% податків від туристичної галузі (відповідно 1 млрд. 551 млн. 182 тис. грн проти 2 млрд. 231 млн. 861 тис. грн), то у 2023 р. порівняно з 2022 р. податкові надходження збільшилися на 498 млн. 280 тис. грн, що становить 32,1%. Якщо порівнювати 2023 р. із 2021 р., то недоотримання податків склало 8,2%.

За проведеними розрахунками сума податкових надходжень у розрахунку на одного платника податків у сфері туристичної діяльності у

2021 р. становила 101,8 тис. грн, у 2022 р. скоротилася до 85,6 тис. грн (на 15,9%), а у 2023 р. зросла до 124,5 тис. грн (на 45,4%). У порівнянні з 2021 р. загальне збільшення цього показника склало 22,7 тис. грн (22,3%).

Поряд із кількістю платників податків податкові надходження у розрахунку на одного платника податків є факторами впливу на зміну суми податкових надходжень від туристичної галузі. Детермінований факторний аналіз цього результативного показника пропонуємо проводити з використанням двофакторної мультиплікативної моделі:

$$ПН = К \times ПНОПП, \quad (1)$$

де ПН – податкові надходження від туристичної галузі, тис. грн;

К – кількість платників податків;

ПНОПП – податкові надходження у розрахунку на одного платника податків, тис. грн.

Для розрахунків використаємо прийом абсолютних різниць.

Загальна зміна (+,-) податкових надходжень від туристичної галузі у 2023 р. ($ПН_1$) порівняно з 2021 р. ($ПН_0$), тис. грн:

$$\Delta ПН = ПН_1 - ПН_0, \quad (2)$$

$$\Delta ПН = 2049462 - 2231861 = -182399,$$

у тому числі за рахунок факторів:

1) кількості платників податків:

$$\Delta ПН_K = (K_1 - K_0) \times ПНОПП_0; \quad (3)$$

$$\Delta ПН_K = (16465 - 21931) \times 101,8 = -556264;$$

2) податкових надходжень у розрахунку на одного платника податків:

$$\Delta ПН_{ПНОПП} = (ПНОПП_1 - ПНОПП_0) \times K_1. \quad (4)$$

$$\Delta ПН_{ПНОПП} = (124,5 - 101,8) \times 16465 = +373865.$$

Отже, у 2023 р. порівняно з 2021 р. податкові надходження від туристичної галузі в Україні зменшилися на 182399 тис. грн або 8,2%. Це пояснюється впливом двох факторів. Унаслідок скорочення кількості платників податків на 5466 (24,9%) податкові надходження зменшилися на 556264 тис. грн. Водночас завдяки зростанню суми податкових надходжень у розрахунку на одного платника податків на 22,7 тис. грн (22,3%) податкові надходження

Таблиця 1

**Динаміка платників податків та податкових надходжень
від туристичної галузі в Україні за 2021–2023 рр.**

Показник	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. у % до	
				2021 р.	2022 р.
Загальна кількість платників податків	21931	18125	16465	75,1	90,8
у тому числі:					
юридичні особи	5319	4584	3580	67,3	78,1
фізичні особи	16612	13541	12885	77,6	95,2
Податкові надходження до держбюджету, тис. грн	2231861	1551182	2049462	91,8	132,1
Податкові надходження у розрахунку на одного платника податків, тис. грн	101,8	85,6	124,5	122,3	145,4

Джерело: складено на основі інформації Державного агентства розвитку туризму України [6; 7]

збільшилися на 373865 тис. грн. Таким чином, загальне скорочення податкових надходжень у сфері туристичної діяльності пояснюється тим, що негативний вплив фактору кількості платників податків виявився більшим за позитивний вплив фактору суми податкових надходжень у розрахунку на одного платника податків.

В аналізі динаміки вартісних показників важливим є урахування інфляції для оцінювання тенденцій змін їхніх реальних значень (табл. 2).

Як бачимо, сукупний рівень інфляції у 2022–2023 рр. становив 33,1% (2022 р. – 26,6%, 2023 р. – 5,1%). З урахуванням інфляційного фактору реальна сума податкових надходжень до держбюджету від туристичної галузі у 2022 р. порівняно з 2021 р. зменшилася на 45,1%, а у 2023 р. порівняно з 2022 р. збільшилася на 25,7% (значення ланцюгових індексів – відповідно 0,549 і 1,257). Що стосується порівняння 2023 р. із 2021 р., то реальна сума податкових надходжень до держбюджету скоротилася на 31,0% (базовий індекс – 0,690). Водночас показник реальної

суми податкових надходжень у розрахунку на одного платника податків у 2022 р. порівняно з 2021 р. зменшився на 33,6%, а у 2023 р. порівняно з 2022 р. збільшився на 38,3%. За порівняння 2023 р. із 2021 р. реальна сума податкових надходжень у розрахунку на одного платника податків скоротилася на 8,1%. За умови помірного рівня інфляції (у межах 5–10% за рік) та поступового відродження насамперед внутрішнього туризму можна передбачити у 2024 та наступних роках збереження позитивної тенденції, яка сформувалася у 2023 р. щодо зростання реальної суми податкових надходжень до держбюджету від туристичної галузі, у тому числі й у розрахунку на одного платника податків.

Надходження податків до державного бюджету є нерівномірними за видами діяльності в туризмі (табл. 3).

Отже, найбільша сума податкових надходжень до державного бюджету за 2023 р. сплачена готелями та подібними засобами тимчасового розміщення – 1303,6 млн. грн, що на 1,2% більше

Таблиця 2

Динаміка реальних сум податкових надходжень від туристичної галузі в Україні за 2021–2023 рр.

Показник	2021 р.	2022 р.	2023 р.	Базовий індекс 2023 р. до 2021 р.
Номінальна сума податкових надходжень до держбюджету, тис. грн	2231861	1551182	2049462	0,918
Ланцюговий індекс	×	0,695	1,321	×
Номінальна сума податкових надходжень у розрахунку на одного платника податків, тис. грн	101,8	85,6	124,5	1,223
Ланцюговий індекс	×	0,841	1,454	×
Індекс інфляції	×	1,266	1,051	1,331
Ланцюговий індекс реальної суми податкових надходжень до держбюджету	×	0,549	1,257	0,690
Ланцюговий індекс реальної суми податкових надходжень у розрахунку на одного платника податків	×	0,664	1,383	0,919

Таблиця 3

Структура та динаміка податкових надходжень від туристичної галузі в Україні за видами діяльності

Вид діяльності	2021 р.		2022 р.		2023 р.		2023 р. у % до	
	сума, млн. грн	частка, %	сума, млн. грн	частка, %	сума, млн. грн	частка, %	2021 р.	2022 р.
Готелі та подібні засоби тимчасового розміщення	1288,6	57,8	898,4	57,9	1303,6	63,6	101,2	145,1
Туристичні оператори	259,0	11,6	167,9	10,8	205,8	10,1	79,5	122,6
Інші засоби тимчасового розміщення	74,3	3,3	137,4	8,9	197,9	9,7	у 2,7 р. б.	144,0
Туристичні агентства	279,3	12,5	204,8	13,2	193,3	9,4	69,2	94,4
Засоби розміщення на період відпустки та іншого тимчасового проживання	328,2	14,7	141,2	9,1	145,9	7,1	44,5	103,3
Надання місць кем-пінгами та стоянками для житлових фургонів і причепів	2,4	0,1	1,6	0,1	2,9	0,1	120,8	181,3

Джерело: складено на основі інформації Державного агентства розвитку туризму України [6; 7]

порівняно з 2021 р., а проти 2022 р. приріст становив 45,1%. Що стосується сплати податків туристичними операторами та туристичними агентствами, то порівняно з 2021 р. зафіксовано спад відповідно на 20,5 та 30,8%. Також слід зазначити, що туристичні оператори збільшили сплату податків порівняно з 2022 р. на 22,6%, а по туристичних агентствах продовжився спад – на 5,6%.

Звертає на себе увагу приріст податкових надходжень від діяльності пансіонатів та гуртожитків, що використовуються як тимчасовий прихисток для людей, які вимушені були покинути свої домівки через військові дії, – у 2,7 раза у 2023 р. порівняно з 2021 р. Водночас сума сплачених податків від діяльності засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання (турбаз, кемпінгів, дитячих таборів відпочинку) зменшилася на 55,5%.

Аналіз структури податкових надходжень до держбюджету за видами діяльності у галузі туризму (табл. 3) засвідчив, що на готелі та подібні засоби тимчасового розміщування у 2023 р. припадало 63,6% сплачених податків, туристичні

оператори – 10,1%, інші засоби тимчасового розміщування – 9,7%, туристичні агентства – 9,4%, засоби розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання – 7,1%. Порівняно з 2021 р. підвищилася частка готелів та подібних засобів тимчасового розміщування (з 57,8 до 63,6%) та інших засобів тимчасового розміщування (з 3,3 до 9,7%). Водночас знизилася частка туристичних операторів (з 11,6 до 10,1%), туристичних агентств (з 12,5 до 9,4%), засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання (з 14,7 до 7,1%).

Що стосується регіонального розподілу сплачених податків від діяльності туристичної галузі, то для аналізу динаміки за 2021-2023 рр. використаємо інформацію табл. 4.

Отже, зростання податків за 2023 р. у порівнянні з 2022 р. відбулося у м. Києві та 18 областях України. При цьому найвищі темпи приросту були у Житомирській (61,1%), Миколаївській (51,7%), Київській (45,8%), Кіровоградській (45,0%), Рівненській (42,6%), Дніпропетровській (41,2%), Чернівецькій (39,1%), Хмельницькій

Таблиця 4

Динаміка податкових надходжень від діяльності туристичної галузі по регіонах України, млн. грн

Область	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. у % до	
				2021 р.	2022 р.
Вінницька	27,4	23,9	29,9	109,1	125,1
Волинська	13,3	11,8	15,9	119,5	134,7
Дніпропетровська	98,4	69,5	98,1	99,7	141,2
Донецька	59,6	18,8	8,8	14,8	46,8
Житомирська	14,1	9,0	14,5	102,8	161,1
Закарпатська	59,5	72,4	94,2	158,3	130,1
Запорізька	98,6	26,2	15,2	15,4	58,0
Івано-Франківська	132,0	159,7	138,8	105,2	86,9
Київська	125,4	163,9	239,0	190,6	145,8
Кіровоградська	15,2	10,9	15,8	103,9	145,0
Луганська	9,2	1,9	0,5	5,4	26,3
Львівська	215,4	273,8	345,5	160,4	126,2
Миколаївська	45,9	14,3	21,7	47,3	151,7
Одеська	210,8	87,6	98,8	46,9	112,8
Полтавська	43,5	34,6	45,4	104,4	131,2
Рівненська	16,2	14,1	20,1	124,1	142,6
Сумська	11,4	7,3	9,8	86,0	134,2
Тернопільська	17,3	15,1	19,6	113,3	129,8
Харківська	104,8	38,9	49,6	47,3	127,5
Херсонська	58,7	10,4	1,7	2,9	16,3
Хмельницька	21,4	22,6	31,2	145,8	138,1
Черкаська	23,0	17,4	20,7	90,0	119,0
Чернівецька	18,0	20,7	28,8	160,0	139,1
Чернігівська	18,6	11,3	10,8	58,1	95,6
м. Київ	773,9	415,2	499,3	64,5	120,3

Джерело: складено на основі інформації Державного агентства розвитку туризму України [8]

(38,1%), Волинській (34,7%), Полтавській (31,2%), Закарпатській (30,1%) областях.

Якщо ж порівнювати 2023 р. із 2021 р., то зростання було лише у 13 областях. Лідерами за темпами приросту є Київська (90,6%), Львівська (60,4%), Чернівецька (60,0%), Закарпатська (58,3%), Хмельницька (45,8%), Рівненська (24,1%), Волинська (19,5%) області. Найбільше зниження податкових надходжень від туристичної галузі зафіксовано у чотирьох областях, які перебувають у зоні активних бойових дій: Херсонській, Луганській, Донецькій та Запорізькій. Від столиці до бюджету за 2023 р. надійшло 499,3 млн. грн податків проти 415,2 млн. грн у 2022 р. За рік до повномасштабного вторгнення у 2021 р. сума податкових надходжень від туристичної діяльності у м. Києві була значно більшою – 773,9 млн. грн.

Таким чином, суми податкових надходжень від туристичної галузі за 2023 р. свідчать про те, що переважна більшість суб'єктів туристичної діяльності значною мірою адаптувалася до реалій воєнного стану.

Висновки з проведеного дослідження.

Результати аналізу податкових надходжень до держбюджету від туристичної діяльності в Україні у 2021–2023 рр. засвідчили наступні тенденції:

- зменшення номінальної суми податкових надходжень у 2022 р. пояснюється як скороченням кількості платників податків (особливо юридичних осіб), так і зниженням податкових надходжень у розрахунку на одного платника податків; у 2023 р. загальна сума податкових надходжень збільшилася виключно у результаті зростання податкових надходжень у розрахунку на одного платника податків;

- через прискорення інфляційних процесів реальна сума податкових надходжень у 2023 р. було на 31,0 % меншою порівняно з 2021 р., але проти 2022 р. приріст становив 25,7%;

- спостерігається підвищення частки готелів та подібних засобів тимчасового розміщення у структурі податкових надходжень як головного виду діяльності, натомість знижується частка туроператорів та турагентств;

- номінальні суми сплачених податків у сфері туризму зросли у 2023 р. порівняно з 2021 р. у 13 областях, а порівняно з 2022 р. – у 18 областях та м. Києві за рахунок насамперед внутрішнього туризму та активного розвитку туристичних локацій у центральних та західних регіонах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кравченко А.В. Особливості оподаткування суб'єктів туристичної діяльності в Україні. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/88.pdf (дата звернення: 22.04.2024).

2. Худавердієва В. Особливості оподаткування суб'єктів туристичної діяльності в Україні через COVID-19. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2022. Випуск 1. С. 311–324. URL: <https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe/article/view/29/26> (дата звернення: 22.04.2024).

3. Розметова О.Г. Державне регулювання оподаткування суб'єктів туристичної діяльності. *Інноваційна економіка*. 2012. № 9. С. 235–240. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/271349f6-dc47-431e-8477-ab93f7773b3e/content> (дата звернення: 23.04.2024).

4. Паєнтко Т.В. Особливості оподаткування туроператорської та турагентської діяльності податком на прибуток підприємств та ПДВ. URL: http://emcon-audit.com.ua/files/articles/Paentko_opod_tur.pdf (дата звернення: 23.04.2024).

5. Луценко І.С. Особливості оподаткування суб'єктів господарювання туристичної діяльності в умовах пандемії COVID-19. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2021. № 5 (75). С. 50–59. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/4557> (дата звернення: 24.04.2024).

6. У 2022 році надходження до держбюджету від туристичної галузі скоротилися майже на 31% / Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/u-2022-roci-nadhodzheniya-do-derzhbyudzhetu-vid-turistichnoyi-galuzi-skorotilisya-mayzhe-na-31> (дата звернення: 02.05.2024).

7. У 2023 році податкові надходження від туристичної галузі України вийшли на довоєнний рівень / Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/u-2023-roci-podatkovinadhodzheniya-vid-turistichnoyi-galuzi-ukrayini-viyshli-na-dovoienniy-riven> (дата звернення: 02.05.2024).

8. Динаміка податкових надходжень по областях за 2023 рік / Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/dinamika-podatkovinadhodzhen-po-oblastyah-za-2023-rik> (дата звернення: 02.05.2024).

REFERENCES:

1. Kravchenko A.V. (2021) Osoblyvosti opodatkuvannia subiektiv turystychnoi diialnosti v Ukraini [Peculiarities of taxation of subjects of tourist activity in Ukraine]. *Efficient economy*, vol. 4. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/88.pdf (accessed 22 April 2024).

2. Khudaverdieva V. (2022) Osoblyvosti opodatkuvannia subiektiv turystychnoi diialnosti v Ukraini cherez COVID-19 [Peculiarities of taxation of subjects of tourism activity in Ukraine due to COVID-19]. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*, vol. 1, pp. 311–324. Available at: <https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe/article/view/29/26> (accessed 22 April 2024).

3. Rozmetova O.H. (2012) Derzhavne rehuliuвання opodatkuvannia subiektiv turystychnoi diialnosti [State regulation of taxation of subjects of tourist activity]. *Innovative economy*, vol. 9, pp. 235–240. Available at: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/271349f6-dc47-431e-8477-ab93f7773b3e/content> (accessed 23 April 2024).

4. Paientko T.V. Osoblyvosti opodatkuvannia tur-operatorskoi ta turahentskoi diialnosti podatkom na prybutok pidpriemstv ta PDV [Peculiarities of taxation of tour operator and travel agency activities with corporate income tax and VAT]. Available at: http://emcon-audit.com.ua/files/articles/Paentko_opod_tur.pdf (accessed 23 April 2024).

5. Lutsenko I.S. (2021) Osoblyvosti opodatkuvannia subiektiv hospodariuvannia turystychnoi diialnosti v umovakh pandemii COVID-19 [Peculiarities of taxation of tourism business entities in the conditions of the COVID-19 pandemic]. *Scientific view: economics and management*, vol. 5 (75), pp. 50–59. Available at: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/4557> (accessed 24 April 2024).

6. U 2022 rotsi nadkhodzhenia do derzhbyudzhetu vid turystychnoi haluzi skorotylysia maizhe na 31% [In 2022, revenues to the state budget from the tourism industry decreased by almost 31%].

State Tourism Development Agency. Available at: <https://www.tourism.gov.ua/blog/u-2022-roci-nadhodzhennya-do-derzhbyudzhetu-vid-turistichnoyi-galuzi-skorotilisya-mayzhe-na-31> (accessed 02 May 2024).

7. U 2023 rotsi podatkovy nadkhodzhenia vid turystychnoi haluzi Ukrainy vyishly na dovoiennyi riven [In 2023, tax revenues from the tourism industry of Ukraine reached the pre-war level]. State Tourism Development Agency. Available at: <https://www.tourism.gov.ua/blog/u-2023-roci-podatkovy-nadhodzhennya-vid-turistichnoyi-galuzi-ukrayini-viyshli-na-dovoiennyi-riven> (accessed 02 May 2024).

8. Dynamika podatkovykh nadkhodzhen po oblastakh za 2023 rik [Dynamics of tax revenues by region for 2023]. State Tourism Development Agency. Available at: <https://www.tourism.gov.ua/blog/dynamika-podatkovykh-nadkhodzhen-po-oblastyah-za-2023-rik> (accessed 02 May 2024).

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІКА

Дрималовська Х.В., Сінельнікова К.О.

РОЗВИТОК АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....3

Кадол Л.В., Курінний С.В., Вейс І.С.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ПРОМИСЛОВИХ ВІДХОДІВ У БУДІВНИЦТВІ.....8

Касьянюк С.В., Касьянюк О.С.

БІЗНЕС-АНАЛІТИКА ТА ЇЇ РОЛЬ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....14

Мезіна Л.В., Головченко О.М.

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ВНУТРІШНЬОГО ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ.....19

Перебийніс В.І., Кононенко Ж.А., Карнаухова Г.В.

КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ:
ФОРМУВАННЯ, МОДЕЛЮВАННЯ, ДЕТЕРМІНАНТИ.....25

Сімків Л.Є., Білоус М.С.

РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД.....30

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Гаврилюк І.І.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТНК В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД.....35

Скрипник Н.Є., Наривська А.В.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КРАЇН ЄС
В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ41

РОЗДІЛ 3. ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА, СТРАХУВАННЯ ТА ФОНДОВИЙ РИНОК

Абдуллаєва А.Є., Кардаш А.О.

ДІЄВИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ
ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....48

Aleskerova Yuliia, Kolomiets Maksym, Karpinskyi Yuriy

FINANCIAL PLANNING IN THE ENTERPRISE
AS A METHOD OF MINIMIZING FINANCIAL RISKS53

Зварич І.Т., Зварич О.І.

РИНОК КРИПТОВАЛЮТ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....59

Завербний А.С., Ільницький В.С.

КІБЕРБЕЗПЕКА В ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....64

Завербний А.С., Ільницький В.С.

ФАЗИ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ПРОЕКТІВ
ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР УСПІШНОСТІ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ.....67

Кочорба В.Ю., Коломієць Ю.Ю.

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОЦІНКИ РИЗИКУ ДЕФОЛТУ
КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ.....70

Абдуллаєва А.Є., Гнидюк І.В., Людковська Ю.Ю.

МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....78

Овсюк Н.В., Афанас'єва І.І., Лебедєва А.О.

ОБЛІК ТА АУДИТ ДЕПОЗИТНИХ ОПЕРАЦІЙ
В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВИХ РІШЕНЬ У КОМЕРЦІЙНОМУ БАНКУ82

Pohorielova Tetiana, Pohorielova Maryna

BANKING REGULATION OF GREEN FINANCIAL MARKETS.....87

Поліщук Н.В., Янішевський Б.С.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ
ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ93

РОЗДІЛ 4. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Дядик Т.В., Міщенко О.В., Бублій А.С.

СУЧАСНІ ТРЕНДИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ПРАЦІ.....98

РОЗДІЛ 5. ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ТОРГІВЛЯ

Вербівська Л.В., Блеско Н.В.

ГЕЙМІФІКАЦІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД

ДО НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА.....104

Єрко І.В.

РЕАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ІНФРАСТРУКТУРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ТРАНСФОРМАЦІЇ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУБ'ЄКТІВ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ.....110

Малюга Л.А.

МІЛІТАРІ-ТУРИЗМ В УКРАЇНІ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМОК116

РОЗДІЛ 6. МЕНЕДЖМЕНТ

Вакуленко В.Л., Сметан Д.С., Лю Юнтао

ОСОБЛИВОСТІ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

ПРИ ЗАСТОСУВАННІ БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....122

Вітик Б.М.

ВПЛИВ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

НА ПРОЦЕС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА.....128

Кільницька О.С., Яремова М.І., Афонін О.М.

ЕНЕРГОМЕНЕДЖМЕНТ ЯК НАПРЯМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ

ТА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....133

Ковтун Е.О., Марченкова А.Г.

СТРАТЕГІЇ ОПТИМІЗАЦІЇ ЛОГІСТИКИ

ДЛЯ УСПІШНОГО ВЕДЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ.....139

Ковтун Е.О., Томчук О.К.

ОРГАНІЗАЦІЯ МИТНИХ ПРОЦЕДУР

ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ УКРАЇНИ

ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....143

Фрешер С.Ю., Янковська В.А.

СТРАТЕГІЇ ПАРТНЕРСТВА УКРАЇНСЬКОГО СЕРТИФІКАЦІЙНОГО ОРГАНУ

З МІЖНАРОДНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ148

Хитрова О.А.

ОСОБЛИВОСТІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ.....153

Шевчук А.А.

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

НА УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ З ВИКОРИСТАННЯМ ШІ

В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ.....158

РОЗДІЛ 7. МАРКЕТИНГ

Макарова В.В., Устік Т.В., Муштай В.А.

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОЯЛЬНОСТІ СПОЖИВАЧІВ

В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВИМИ КОМУНІКАЦІЯМИ.....165

Поліщук І.І., Довгань Ю.В., Якушевська О.В.

ОСВІТНІЙ МАРКЕТИНГ В УМОВАХ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ.....171

РОЗДІЛ 8. ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА

Шутка С.Є., Воляник Г.М., Колінько Н.І.

ФРАНЧАЙЗИНГ В ГОТЕЛЬНО-ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ:

ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ДЛЯ ЗРОСТАННЯ ТА КОНКУРЕНТНОЇ ПЕРЕВАГИ.....176

РОЗДІЛ 9. ТУРИЗМ

Герасимів З.М., Островська Н.Д.

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ТУРИЗМІ.....183

Тютюнник Ю.М., Дорогань-Писаренко Л.О., Дорошенко О.О.

ТЕНДЕНЦІЇ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ

ВІД ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....188

CONTENTS

SECTION 1. ECONOMY

Drymalovska Khrystyna, Sinyelnikova Ksyeniya DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....	3
Kadol Larisa, Kurinnyi Serhil, Veis Ihor EFFICIENCY OF USE OF INDUSTRIAL WASTE IN CONSTRUCTION.....	8
Kasianiuk Serhii, Kasianiuk Oleksandr BUSINESS ANALYTICS AND ITS ROLE IN ENTERPRISE ACTIVITY.....	14
Mezina Liliia, Golovchenko Elena STRATEGIC DIRECTIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INLAND WATERWAY TRANSPORT.....	19
Perebyynis Vasil, Kononenko Zhanna, Karnaukhova Hanna COMPETITIVE ADVANTAGES OF BUSINESS ENTITIES: FORMATION, MODELLING, DETERMINANTS.....	25
Simkiv Liliia, Bilous Maksym THE LABOR MARKET OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD.....	30

SECTION 2. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Havrylyuk Ivanna PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF TNC IN THE POST-WAR PERIOD.....	35
Skrypnyk Nataliia, Naryvska Anna PECULIARITIES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE EXPORT POTENTIAL OF THE EU COUNTRIES IN THE CONTEXT OF GLOBAL INSTABILITY.....	41

SECTION 3. FINANCE, BANKING, INSURANCE AND STOCK MARKET

Abdullaieva Anastasiia, Kardash Angelina EFFECTIVE MECHANISM OF MANAGEMENT OF FINANCIAL RESOURCES AT THE ENTERPRISE.....	48
Aleskerova Yuliia, Kolomiiets Maksym, Karpinskyi Yuriy FINANCIAL PLANNING IN THE ENTERPRISE AS A METHOD OF MINIMIZING FINANCIAL RISKS	53
Zvarych Ihor, Zvarych Olena CRYPTOCURRENCIES IN UKRAINE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....	59
Zaverbnyi Andrii, Ilnytskyi Vitalii CYBER SECURITY IN THE DIGITAL ECONOMY.....	64
Zaverbnyi Andrii, Ilnytskyi Vitalii PHASES OF THE LIFE CYCLE OF PROJECTS AS A KEY FACTOR IN THE SUCCESS OF THEIR IMPLEMENTATION.....	67
Kochorba Valeriia, Kolomiiets Yulia IMPROVEMENT OF THE CREDIT PORTFOLIO DEFAULT RISK ASSESSMENT SYSTEM OF A COMMERCIAL BANK.....	70
Abdullaieva Anastasiia, Hnydiuk Inna, Lyudkovska Yuliia MEDICAL INSURANCE IN UKRAINE: STATUS AND PROSPECTS.....	78
Ovsiuk Nina, Afanasieva Inna, Lebedieva Anastasiia FEATURES OF ACCOUNTING AND AUDIT OF DEPOSIT OPERATIONS IN A COMMERCIAL BANK.....	82
Pohorielova Tetiana, Pohorielova Maryna BANKING REGULATION OF GREEN FINANCIAL MARKETS.....	87
Polishchuk Nataliia, Yanishevskyi Bohdan CONCEPTUAL APPROACHES TO IMPROVING THE EFFICIENCY OF ATTRACTING FOREIGN DIRECT INVESTMENT.....	93

SECTION 4. DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY

Diadyk Tetyana, Mishchenko Oleh, Bublil Andrii CURRENT TRENDS IN THE INTERNATIONAL LABOUR MARKET.....	98
---	----

SECTION 5. ENTREPRENEURSHIP AND TRADE

Verbivska Liudmyla, Blesko Nazar

GAMIFICATION AS AN INNOVATIVE APPROACH
TO TRAINING AND DEVELOPMENT OF ENTERPRISE.....104

Ierko Iryna

IMPLEMENTATION OF THE INTERRELATED ELEMENTS
OF INFRASTRUCTURAL SUPPORT FOR TRANSFORMING
THE COMPETITIVE POTENTIAL OF TOURISM INDUSTRY ENTITIES..... 110

Maliuga Lina

MILITARY TOURISM IN UKRAINE AS AN INNOVATIVE DIRECTION 116

SECTION 6. MANAGEMENT

Vakulenko Vitalii, Smetan Denys, Liu Yuntao

FEATURES OF THE MATERIAL AND TECHNICAL SUPPLY
OF AGRICULTURAL ENTERPRISES
USING BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES IN TODAY'S CONDITIONS..... 122

Vityk Bohdan

THE INFLUENCE OF INTELLECTUALIZATION OF THE ECONOMY
ON THE PROCESS OF ENSURING PERSONNEL SECURITY OF THE ENTERPRISE.....128

Kilnitska Olena, Yaremova Maryna, Afonin Oleksandr

ENERGY MANAGEMENT AS A DIRECTION OF SOCIO-ECONOMIC
AND ENERGY SECURITY IN UKRAINE.....133

Kovtun Eduard, Marchenkova Anastasiia

LOGISTICS OPTIMIZATION STRATEGIES
FOR SUCCESSFUL INTERNATIONAL TRADE..... 139

Kovtun Eduard, Tomchuk Oleksandra

ORGANISATION OF CUSTOMS PROCEDURES
TO ENSURE UKRAINE'S FOREIGN ECONOMIC OPERATIONS DURING MARTIAL LAW..... 143

Frecher Svitlana, Yankovska Viktoriia

STRATEGIES OF PARTNERSHIP OF THE UKRAINIAN CERTIFICATION BODY
WITH INTERNATIONAL ORGANIZATIONS.....148

Khytrova Olha

PECULIARITIES OF ENTERPRISE CRISIS MANAGEMENT
IN THE CONTEXT OF DIGITALISATION.....153

Shevchuk Andrii

THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATIONS ON THE MANAGEMENT
OF BUSINESS PROCESSES USING AI IN THE CONDITIONS OF THE FORMATION
OF THE DIGITAL ECONOMY: ADVANTAGES AND RISKS.....158

SECTION 7. MARKETING

Makarova Viktoriia, Ustik Tetiana, Mushtai Valentyna

METHODOLOGICAL ASPECTS OF CONSUMER LOYALTY RESEARCH
IN THE CONTEXT OF MARKETING COMMUNICATIONS MANAGEMENT.....165

Polishchuk Iryna, Dovhan Yuriy, Yakushevska Oksana

EDUCATIONAL MARKETING
IN THE CONDITIONS OF THE KNOWLEDGE ECONOMY.....171

SECTION 8. HOTEL AND CATERING BUSINESS

Shutka Svitlana, Volyanyk Halyna, Kolinko Nataliia

FRANCHISING IN THE HOTEL AND TOURISM INDUSTRY:
INNOVATIVE STRATEGIES FOR GROWTH AND COMPETITIVE ADVANTAGE.....176

SECTION 9. TOURISM

Gerasymiv Zoriana, Ostrovska Nadija

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TOURISM..... 183

Tiutiunnyk Yurii, Dorohan-Pysarenko Lyudmyla, Doroshenko Olga

TRENDS OF TAX REVENUES FROM TOURIST ACTIVITIES IN UKRAINE.....188

Наукове видання

ІНФРАСТРУКТУРА РИНКУ

Електронний науково-практичний журнал

Випуск 78

Коректура • *Н. Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Ю. Войтюк*

Засновник видання:

ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»

Адреса редакції: вул. Інглезі 6/1, оф. 135,
м. Одеса, Україна, 65101

Телефон: +38 (093) 253-57-15

Веб-сайт журналу: www.market-infr.od.ua

E-mail редакції: journal@market-infr.od.ua